

e-ISSN : 2791 - 6146

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ / INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL

CIHANŞÜMUL

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF CIHANŞÜMUL ACADEMY SOCIAL SCIENCES

CIHANŞÜMUL

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Cihanşumul Academy Social Sciences

e-ISSN: 2791-6146

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cihansumul>

Yıl / Year: 2025

Cilt / Volume: 6

Sayı / Issue: 10

Haziran / June

- 6 Ayda Bir Yayınlanan Uluslararası Hakemli Dergi
- *International Refereed Journal Published Every 6 Months*

INDEX BİLGİSİ

Index Information

LİSANS BİLGİLERİ

Copyrights

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan eserler [Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.

The works published in Journal of Cihanşumul Academy Social Sciences are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

AÇIK ERİŞİM

Open Access

Kullanıcılar, alıntı yaptıkları sürece yayıncıdan veya yazardan önceden izin almaksızın makalelerin tam metinlerini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, dağıtabilir, yazdırabilir, arayabilir veya bunlara bağlantı verebilir veya başka herhangi bir yasal amaç için kullanabilirler.

Users may read, download, copy, distribute, print, search or link to the full texts of articles, or use them for any other legal purpose, without prior permission from the publisher or author, as long as they cite.

İMTİYAZ SAHİBİ / Owner

Güneydoğu Araştırmaları Derneği

EDİTÖRLER / Editors

Doç. Dr. Abdullah CENGİZ (**Baş Editör**)

Doç. Dr. Yunus YILMAZ

Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK

ALAN EDİTÖRLERİ

Area Editors

Edebiyat

Doç. Dr. Özkan CİĞA •Dicle Üniversitesi

Dr. Muhterem UYSAL •Bingöl Üniversitesi

Dr. Abdusselam ERTEKİN •Dicle Üniversitesi

İlahiyat

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZKAN •Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜNNAN •Dicle Üniversitesi

Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Rasim TÖSTEN •Siirt Üniversitesi

Dr. Ahmet Kasım SEZGİN •Dicle Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler

Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ •Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Ferhat ARI •Bingöl Üniversitesi

Dil ve Mizanpaj Editörleri

Türkçe: Dr. Öğr. Üyesi Seyhan KARDEŞ •Dicle Üniversitesi

İngilizce: Doç. Dr. Bünyamin HAN •Kütahya Dumlupınar Üniv.

Mizanpaj: Arş. Gör. Nuh ATAMAN •Dicle Üniversitesi

Sekreter: Uzman Resul AKKAYA

YAYIN KURULU

Editorial Board

Doç. Dr. Yunus YILMAZ •Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah CENGİZ •Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK •Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih KOYUNCU •Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK •İğdır Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih Mutlu ÖZBİLEN •Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.

Doç. Dr. Hüseyin ALKIŞ •Adıyaman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed UĞURLU •Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. İsa YALÇIN •Bitlis Eren Üniversitesi

**BİLİM
VE
DANIŞMA KURULU**

Science
And
Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KAYA •Sivas Cumhuriyet Üniv.
Prof. Dr. Cahit KÜLEKÇİ •İzmir Katip Çelebi Üniv.
Prof. Dr. Hamza ALTIN •Bingöl Üniv.
Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT •İzmir Katip Çelebi Üniv.
Doç. Dr. Mehmet Emin TUĞLUK •Batman Üniv.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa FİLİZ •Artvin Çoruh Üniv.
Doç. Dr. Ferhat ÇETİNKAYA •Adıyaman Üniv.
Doç. Dr. Rahşan TOPTAŞ •Pamukkale Üniv.
Doç. Dr. Musa KILIÇ •Eskişehir Osmangazi Üniv.

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (CASBİD), 2020 yılında kurulmuş olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanan ve uluslararası erişime açık olan hakemli bilimsel bir dergidir. Dergimizde, "Edebiyat, Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Arkeoloji, Sanat Tarihi, İlahiyat, İktisat, İşletme, İletişim, Gazetecilik, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Halkla İlişkiler" gibi sosyal bilimlere ait alanlarda hazırlanmış akademik çalışmalara, derleme ve kitap tanıtımlarına yer verilmektedir.

Journal of Cihanşumul Academy Social Sciences (CASBİD) was founded in 2020 and is a peerreviewed scientific journal published twice a year (in June and December) and open to international access. In our journal, academic studies, compilations and articles prepared in the fields of social sciences such as "Literature, History, Philosophy, Sociology, Psychology, Archeology, History of Art, Theology, Economics, Business, Communication, Journalism, International Relations, Law, Political Science, Public Relations" are published. Book introductions are included.

HAKEM KURULU
Referee Board

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Journal of Cihanşumul Academy Social Sciences uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1

Araştırma Makalesi / Research Article

OKUL DENEYİMİ DERSİ KAPSAMINDA OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ STAJ SÜRECİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ: AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

PRE-SERVICE PRESCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON THE INTERNSHIP PROCESS WITHIN THE SCOPE OF THE SCHOOL EXPERIENCE COURSE: THE CASE OF AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

Ümit Ünsal Kaya & Özgün UYANIK AKTULUN ss./pp. 1-19

2

Araştırma Makalesi / Research Article

SENÂULLAH AMRİTSARÎ VE KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ

THANÂ'U'LLÂH AL-AMRİTSARÎ AND THE INTERPRETATION OF THE QUR'ÂN WITH THE QUR'ÂN

Rıdvan YAKUT ss./pp. 20-33

3

Araştırma Makalesi / Research Article

YEREL YÖNETİMLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE EMPOWERMENT OF LOCAL GOVERNMENTS

Mehmet Şirin ÇETİN ss./pp. 34-42

4

Araştırma Makalesi / Research Article

PLANLI DÖNEMDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA: KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE OLGUSUNUN İZİNDE

FROM THE PLANNED PERİOD TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT: TRACİNG THE ENVİRONMENTAL PHENOMENON İN DEVELOPMENT PLANS

Hatike Koçar UZAN ss./pp. 43-59

5

Araştırma Makalesi / Research Article

KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN KABİLE ASABİYETİ: CÂHİLİYEDEN İSLÂM'A

TRIBALISM FROM THE QUR'ANIC PERSPECTIVE: FROM THE AGE OF IGNORANCE TO ISLAM

Abdulhalim TURAN ss./pp. 60-75

6 Araştırma Makalesi / Research Article

CAN ARTIFICIAL INTELLIGENCE BE USED FOR DIVERSITY MANAGEMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION? APPLICATIONS AND CONSIDERATIONS

YAPAY ZEKÂ KAMU YÖNETİMİNDE ÇEŞİTLİLİK YÖNETİMİ İÇİN KULLANILABİLİR Mİ? UYGULAMALAR VE DÜŞÜNCELER

Cüneyt TELSAÇ & Ferhat ARI ss./pp. 76-93

7 Araştırma Makalesi / Research Article

EL-HASAN'UL-HEBEL VE METHİYELERİ

AL-HASAN'UL-HEBEL AND HIS EULOGIES

Ahmet Fatih ŞAYBAK ss./pp. 94-108

8 İnceleme Makalesi / Review Article

MEŞRUTİYETİN İSTİKRARINA HADİM GAZETE HİLAL

NEWSPAPER DEDICATED TO THE STABILITY OF THE CONSTITUTIONAL GOVERNMENT HILAL

Tuba ÖZHAZİNEDAR ss./pp. 109-131

9 Araştırma Makalesi / Research Article

TASAVVUFUN ŞİİRSEL DİLİ: ALİ EMİRÎ DİVANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

THE POETIC LANGUAGE OF SUFİSM: A STUDY OF ALİ EMİRİ'S DİVAN

Sinan CEREYAN ss./pp. 132-144

10 Araştırma Makalesi / Research Article

İBNU'L- FÂRİD'İN HAMRİYYE KASİDESİNDE EDEBİ SANATLAR

LITERARY ARTS IN IBNU'L-FARID'S HAMRIYYA QASIDA

Hasan YAVUZ ss./pp. 145-159

11 Araştırma Makalesi / Research Article

MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA MEHCER EDEBİYATI

MAHJAR LITERATURE IN MODERN PERIOD ARABIC LITERATURE

Vildan ÖZİŞÇİ ss./pp. 160-172

12 Araştırma Makalesi / Research Article

BİR İSLAM BİLİM TARİHÇİSİ OLARAK FUAT SEZGİN VE EL-CEZERİ'YE YAKLAŞIMI

AS AN ISLAMIC SCIENTIST FUAT SEZGIN AND HIS APPROACH TO AL-CEZERI

Ali KARAKAŞ ss./pp. 173-201

13 Araştırma Makalesi / Research Article

OKUL YÖNETİCİLERİNİN MESLEKİ GELİŞİME VE SÜREKLİ ÖĞRENMEYE AÇIK OLMALARINA İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A QUALITATIVE RESEARCH ON SCHOOL ADMINISTRATORS' OPENNESS TO PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND CONTINUING LEARNING

Nurcan BATIBAY & İsmet KAYA ss./pp. 202-223

14 Araştırma Makalesi / Research Article

HZ. ÖMER'İN HADİS RİVÂYETİNİ SINIRLAMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON HADITH NARRATION RESTRICTION BY HADRAT 'UMAR

Abdulbasit KUŞÇA ss./pp. 224-238

15 Tez Özeti / Thesis Abstract

MİLLİ KÜTÜPHANEDE YER ALAN "06 MİL YZ CÖNK 309" KOLEKSİYON NUMARALI CÖNK ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON THE COLLECTION NUMBERED "06 MİL YZ CÖNK 309" IN THE NATIONAL LIBRARY

Mümin TOPCU & Ali KAVAK ss./pp. 239-246

Öğr. Gör. Dr.

 Ümit Ünsal KAYA

Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Lecturer, Afyon Kocatepe University
umitunsalkaya@gmail.com

Prof. Dr.

 Özgün UYANIK AKTULUN

Afyon Kocatepe Üniversitesi,
Prof. Dr. , Afyon Kocatepe University
ozgunuyanik@gmail.com

OKUL DENEYİMİ DERSİ KAPSAMINDA OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ STAJ SÜRECİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ: AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

PRE-SERVICE PRESCHOOL TEACHERS'
PERSPECTIVES ON THE INTERNSHIP
PROCESS WITHIN THE SCOPE OF THE
SCHOOL EXPERIENCE COURSE: THE
CASE OF AFYON KOCATEPE
UNIVERSITY

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

01.09.2024 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 01.09.2024

08.11.2024 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 08.11.2024

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | Afyon Kocatepe University Rectorate Ethics Committee for Scientific Research and Publications in Social and Human Sciences with the decision dated 15.01.2025 and numbered 2025/18.

Etik Kurul Onayı | Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurul'undan 15.01.2025 tarih ve 2025/18 sayılı karar ile alınmıştır.

Atıf Citation

Kaya, Ü. Ü. & Uyanık Aktulun, Ö. (2025). Okul deneyimi dersi kapsamında okul öncesi öğretmen adaylarının staj süreci üzerine görüşleri: Afyon Kocatepe Üniversitesi örneği. *Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 1-19.

OKUL DENEYİMİ DERSİ KAPSAMINDA OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ STAJ SÜRECİ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ: AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersi çerçevesinde staj sürecine ilişkin görüşlerini belirlemektir. Okul Deneyimi dersi, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından bir süre müfredattan çıkarılmış, ancak 2023 yılında tekrar müfredata dahil edilmiştir. Bu çalışmada, dersin yeniden müfredata eklenmesinin ardından öğretmen adaylarının staj deneyimleri, dersin uygulama sürecine dair memnuniyet düzeyleri ve karşılaştıkları zorluklar incelenmiştir. Araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği Lisans Programı'nda 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde öğrenim gören yedi öğretmen adayının bir devlet anaokulunda gerçekleştirdikleri staj deneyimlerinden elde edilen verilere dayanmaktadır. Veriler, adayların staj raporlarından elde edilmiş ve içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda dört ana tema tespit edilmiştir: (1) Staj deneyimine ilişkin algılar, (2) Pedagojik becerilerin gelişimi, (3) Staj sürecine ilişkin görüşler, (4) Mesleki gelişim alanlarına yönelik görüşler. Bulgular, adayların sınıf yönetimi ve etkinlik planlama becerilerinde gelişim gösterdiğini, ancak staj süresinin kısalığının mesleki gelişimlerini sınırladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul Deneyimi Dersi, Okul Öncesi Eğitimi, Staj Deneyimi, Nitel Araştırma, Fenomenolojik Analiz.

PRE-SERVICE PRESCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON THE INTERNSHIP PROCESS WITHIN THE SCOPE OF THE SCHOOL EXPERIENCE COURSE: THE CASE OF AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the perspectives of pre-service preschool teachers regarding their internship process within the scope of the School Experience course. The School Experience course was removed from the curriculum by the Ministry of National Education for a period but was reintroduced in 2023. This study examines the internship experiences of teacher candidates, their satisfaction with the implementation of the course, and the challenges they faced following its reintroduction. The research is based on data collected from the internship experiences of seven pre-service teachers enrolled in the Early Childhood Education Program at Afyon Kocatepe University during the spring semester of the 2023-2024 academic year, who completed their internships at a public preschool. The data were obtained from the candidates' internship reports and analyzed using content analysis. Four main themes emerged from the analysis: (1) Perceptions of the internship experience, (2) Development of pedagogical skills, (3) Views on the internship process, and (4) Opinions on areas of professional development. The findings indicate that while candidates improved their classroom management and activity planning skills, the limited duration of the internship hindered their professional growth.

Keywords: School Experience Course, Early Childhood Education, Internship Experience, Qualitative Research, Phenomenological Analysis.

1. GİRİŞ

Okul öncesi eğitim, bireylerin yaşam boyu sürecek akademik ve sosyal gelişiminde temel bir rol oynar. Bu dönemde verilen eğitim, çocukların ilerleyen yıllarda karşılaşacakları zorluklara nasıl tepki vereceklerini ve bu tepkinin neticesinde elde dileycek başarı ya da başarısızlık büyük ölçüde şekillenir (Shuttlesworth ve Shannon, 2015). Bu nedenle erken çocukluk eğitiminin kalitesi tüm eğitim sisteminin başarısı açısından kritik öneme sahiptir (Suchodoletz vd., 2023; Ulferts vd., 2019). Okul öncesi öğretmenlerinin nitelikli bir eğitim alması, bu dönemde sunulan eğitimin kalitesini doğrudan etkiler (Mamat vd., 2022).

Türkiye'de öğretmen yetiştirme süreçleri, 1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından düzenlenmiştir. Bu kanun, öğretmen adaylarının eğitim sürecini daha nitelikli ve çağdaş normlara uygun hale getirmeyi amaçlamaktadır (Küçükahmet vd., 2000). Öğretmen adaylarının eğitim fakültelerinde aldıkları eğitimin, sınıf içi uygulamalarla desteklenmesi, onların mesleki yeterliliklerini artırmada önemli bir rol oynar (Özmen, 2008). Öğretmen adaylarının teorik bilgilerini pratiğe dönüştürebilmeleri, gerçek sınıf ortamlarında deneyim kazanmaları ve mesleğe hazırlanma süreçleri onların gelecekteki mesleki başarıları için gereklidir (Tang vd., 2018). Bu bağlamda, öğretmen adaylarına sunulan uygulama dersleri, adayların mesleki gelişimlerine katkıda bulunurken onların öğretmenlik mesleğine dair algılarını da şekillendirir (Yıldırım vd., 2019).

Okul Deneyimi dersi öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerine katkı sağlayan en önemli uygulama derslerinden biridir (Yüksel ve Kırçiçek, 2019). Bu ders öğretmen adayların sınıf yönetimi, çocuklarla etkili iletişim kurma, etkinlik planlama, uygulama becerilerini geliştirme vb.'ne olanak tanır. Yıldırım vd.'nin (2019) yaptığı çalışma, Okul Deneyimi dersinin, öğretmen adaylarının sınıf yönetimi, iletişim becerileri ve öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği temel yetkinlikler konusunda önemli kazanımlar sağladığını göstermektedir. Benzer şekilde, Kudu vd. (2006), öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersi sayesinde mesleki yeterliliklerinin arttığını ve bu dersin adayların öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediğini belirtmektedir. Yapıcı ve Yapıcı (2004) ise Okul Deneyimi dersinin öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğini tanımalarına ve mesleki kimliklerini geliştirmelerine önemli katkılar sunduğunu vurgulamaktadır. Yapılan bazı çalışmalar, adayların bu ders sırasında yaşadıkları sorunları ve bu sorunların mesleki algılarına olan etkilerini incelemiştir. Örneğin, Ören vd. (2009) öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersi süresince yaşadıkları sorunların, onların derslere yönelik tutumlarını etkileyebileceğini ortaya koymuştur. Hergüner vd. de (2002), öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersinde yaşadıkları zorlukların, özellikle uygulama okullarındaki rehber öğretmenlerle olan ilişkilerde ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca, Demircan (2007) ve Oğuz (2004), öğretmen adaylarının bu ders sırasında rehber öğretmenlerle yaşadıkları sorunların adayların mesleğe yönelik algılarını olumsuz yönde etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Yapılan çalışmalar, bu dersin öğretmen adaylarının mesleki kimliklerini şekillendirmede ve onların mesleki yeterliliklerini geliştirmede kritik bir rol oynadığını göstermektedir (Kırksekiz vd. 2015). Örneğin, Ramazan ve Yılmaz'ın (2017) çalışmaları, öğretmen adaylarının Okul Deneyimi ve Öğretmenlik Uygulaması dersleri sayesinde mesleki bilgi ve becerilerini geliştirdiklerini ve bu derslerin mesleki hayatlarına yönelik önemli bir hazırlık aşaması olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Kırksekiz vd. (2015) de bu dersin öğrenci-öğretmen ilişkilerini güçlendirdiğini ve adayların sınıf yönetimi becerilerini geliştirdiğini vurgulamaktadır.

Alanyazındaki çalışmalar Okul Deneyimi dersi ve öğretmen adaylarının bu süreçte edindikleri deneyimlere ilişkin önemli bulgular sunmakla birlikte, özellikle okul öncesi öğretmen adaylarına yönelik kapsamlı araştırmaların sınırlı sayıda olduğunu göstermektedir (Alisinanoğlu ve Kesicioğlu, 2009; Ramazan ve Yılmaz, 2017; Seçer vd., 2010; Yıldırım vd., 2019). Bu durum, okul öncesi eğitim alanındaki öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerini destekleyen uygulama deneyimlerine ilişkin daha fazla araştırma yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, 2019-2020 öğretim yılında okul öncesi öğretmenliği lisans programı müfredatından çıkarılmış olan (YÖK, 2018) ancak 2023-2024 öğretim yılı itibarıyla yeniden müfredata dâhil edilen Okul Deneyimi dersi bu bağlamda özel bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda öğretmen adaylarının bu dersteki deneyimlerinin incelenmesi, bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Bu araştırma, öğretmen adaylarının staj sürecinde edindikleri deneyimlerin yanı sıra, dersin yeniden müfredata eklenmesinin ardından adayların memnuniyet düzeylerini, karşılaştıkları zorlukları ve bu dersin uygulama sürecine yönelik önerilerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, öğretmen adaylarının Okul Öncesi Öğretmenliği lisans programına tekrar dâhil edilen Okul Deneyimi dersine yönelik algıları, bu dersin onların mesleki gelişimlerine katkıları ve dersin uygulama sürecinde karşılaşılan sorunlar bazı tespitler yapılmıştır.

Araştırmanın gerekçesi, Okul Deneyimi dersinin yeniden müfredata eklenmesi ile birlikte, bu dersin öğretmen adaylarının mesleki hazırlıkları üzerindeki etkilerini güncel bir bağlamda ele almak ve bu süreçte adayların karşılaştıkları zorlukları, memnuniyet düzeylerini ve iyileştirme önerilerini belirlemek üzerine kurulmuştur. Bu çalışma, sadece Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde değil, genel olarak Türkiye'deki eğitim fakültelerinde de Okul Deneyimi dersinin yeniden yapılandırılmasına ve daha etkili hale getirilmesine yönelik önemli veriler sağlayabilir. Bu araştırmanın, öğretmen yetiştirme programlarının geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının mesleki gelişim süreçlerinin desteklenmesi açısından alanyazına katkı sunması beklenmektedir. Aynı zamanda, bu dersin müfredata yeniden eklenmesinin ardından öğretmen adaylarının deneyimlerine dayalı olarak yapılacak değerlendirmeler, gelecekteki eğitim politikaları ve uygulamalarına yön verebilecek nitelikte olacaktır. Araştırmanın bulguları, öğretmen adaylarının mesleki hazırbulunuşluklarını artırmak ve Okul Deneyimi dersinin niteliğini iyileştirmek için önemli ipuçları sağlamaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenoloji; bireylerin yaşadıkları deneyimlerin, olayların, kavramların, algıların ve durumların çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan fenomenlerine odaklanan bir araştırma türüdür ve bu şekilde deneyimlerin temel yapılarını ve unsurlarını tanımlamaya yönelik bir yaklaşımdır (Merriam, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2016). Eğitim araştırmalarında fenomenolojik tasarımın kullanılmasının amacı eğitim faaliyetleri sürecinde yaşanan deneyimleri ortaya çıkarmak, bu deneyimleri anlamlandırmak ve sürecin gelişimine katkıda bulunmaktır (Saban ve Ersoy, 2016).

Bu çalışmada fenomenolojik desenin tercih edilme nedeni, öğretmen adaylarının staj sürecinde edindikleri deneyimlerin kişisel algı ve tecrübeler bağlamında ele alınması gerekliliğidir. Fenomenolojik desen, bireylerin öznel algı ve deneyimlerini merkeze alan bir yöntem olduğundan, öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersi kapsamındaki staj sürecine yönelik bireysel görüşlerini, derinlemesine ve katılımcının bakış açısıyla analiz etmeye olanak

tanır. Bu sayede, adayların mesleki gelişimlerine dair duygu, düşünce ve algıların eğitim ortamına nasıl yansıdığı ayrıntılı bir şekilde anlaşılabilir.

Bu araştırma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği Lisans Programı'nda birinci sınıfta öğrenim gören yedi öğretmen adayının staj deneyimlerine odaklanmaktadır. 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, adayların bir devlet anaokulunda gerçekleştirdikleri Okul Deneyimi dersi kapsamındaki stajları fenomenolojik desen çerçevesinde incelenmiştir.

Araştırma, adayların yazılı staj raporları üzerinden yapılan döküman analizi yöntemiyle, bu anaokulu ortamında yaşadıkları deneyimlerin derinlemesine anlaşılmasını amaçlamaktadır (Bowen, 2009). Öğretmen adaylarının staj sürecinde karşılaştıkları zorluklar, geliştirdikleri mesleki nitelikler ve bu deneyimin onlara kattığı değerler, içerik analizi aracılığıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Fenomenolojik desenin kullanımı, öğretmen adaylarının staj deneyimlerini sadece dışsal gözlemlerle değil, aynı zamanda adayların kendi içsel deneyimleri, düşünceleri ve duyguları üzerinden anlamlandırmalarına olanak tanımıştır. Bu yaklaşımın, öğretmen adaylarının Okul Deneyimi kapsamındaki staj deneyimlerinin özüne dair derinlemesine bilgiler sağlaması ve bu deneyimlerin adayların profesyonel gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğunu ortaya koyması beklenmektedir.

2.2. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği Lisans Programı'nda öğrenim gören ve 2023-2024 öğretim yılı bahar yarıyılında Okul Deneyimi dersi kapsamında bir devlet anaokulunda staj yapan yedi öğretmen adaydır. Öğretmen adayları anaokulunda rehber öğretmenlerinin yönergeleri doğrultusunda normal gelişim özellikleri gösteren çocuklarla 12 hafta boyunca, haftada bir gün 9.00-14.00 saatleri arasında etkileşimde bulunmuşlardır. Öğretmen adaylarının anonimliğini korumak amacıyla, katılımcılar ÖA1, ÖA2, ...ÖA7 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcıların hepsi kadın öğretmen adaylarıdır ve hepsi 19 yaşındadır. Ayrıca öğretmen adaylarının vermiş oldukları cevaplar arasında adı geçen çocukların isimleri etik sınırlar dahilinde X ve Y gibi harflerle kayda geçirilmiştir.

2.3. Veri Toplama

Veri toplama süreci, 2023-2024 öğretim yılı güz yarıyılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği Lisans Programı'nda öğrenim gören yedi öğretmen adayının, bir anaokulundaki staj deneyimlerine ilişkin "genel değerlendirme" raporlarını içeren staj dosyaları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Stajlarını başarıyla tamamlayan öğretmen adayları, dönem sonunda bu dosyaları teslim etmişlerdir. Bu araştırmanın doğasında döküman analizi yer aldığından (Kıral, 2020) herhangi bir etik kurul incelemesine gerek duyulmamış ancak öğretmen adaylarının deneyimlerinin bilimsel açıdan incelenip raporlanacağı kendilerine iletilmiş ve yazılı izinleri alınmıştır.

2.4. Veri Analizi

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının yazılı staj raporlarından elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. İçerik analizi, metinlerden veya diğer iletişim materyallerinden tekrar edilebilir ve geçerli çıkarımlar yapmayı amaçlayan bir araştırma tekniğidir. Bu yöntem, araştırmacılara verileri sistematik bir şekilde inceleme ve önemli temaları, kategorileri ve desenleri belirleme olanağı sunar (Krippendorff, 2018). Araştırmanın bu bölümünde, öncelikle yazılı staj raporlarından oluşan veri seti tanımlanmış ve analiz için içerik analizine uygun bir çerçeve oluşturulmuştur.

Veri analizi sürecinde, staj raporlarından elde edilen veriler üç aşamada incelenmiştir: Verilerin kodlanması, tematik çerçevenin oluşturulması ve tema/alt temaların belirlenmesi. İlk olarak, adayların staj deneyimlerine dair önemli bilgileri içeren ifadeler belirlenmiş ve sistematik olarak kodlanmıştır. Bu kodlama işlemi, öğretmen adaylarının staj sürecindeki deneyimlerine ve algılarına dair anahtar temaların ortaya çıkarılmasına olanak tanımıştır. İkinci aşamada, elde edilen kodlar arasında benzerlikler ve farklılıklar analiz edilerek tematik bir çerçeve oluşturulmuş ve kodlar temalar altında toplanmıştır. Son aşamada, veriler arasında sıkça rastlanan ve araştırmanın odaklandığı konuları yansıtan temalar ve bunlara bağlı alt temalar belirlenmiştir.

Belirlenen temalar ve alt temalar aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Staj Sürecine İlişkin Belirlenen Temalar ve Alt Temalar

Tema No	Tema	Alt Temalar
1	Staj Deneyimine İlişkin Algılar	1.1 Süreç Öncesi Beklentiler ve Pratiğe Yansıması 1.2 Duygusal ve Psikolojik Etkiler
2	Pedagojik Becerilerin Gelişimi	2.1 Etkinlik Uygulama ve Yaratıcılık 2.2 Sınıf Yönetimi ve Otorite Sağlama
3	Staj Sürecine İlişkin Görüşler	2.3 Çocuklarla Etkileşim 3.1 Sürecin Yeterliliği ve Verimliliği 3.2 Süreç ve Yönergeye İlişkin İyileştirme Önerileri
4	Mesleki Gelişim Alanlarına Yönelik Görüşler	4.1 Geliştirilmesi Gereken Beceriler 4.2 Mesleki Hedefler

Kodlama ve tema belirleme süreci, öğretmen adaylarının staj deneyimlerine dair kapsamlı bir anlayışın geliştirilmesine imkân tanımış, adayların deneyimlerine ilişkin genel bir değerlendirme sunmuştur. Son olarak, kodlanan veriler ve belirlenen temalar üzerinden yapılan analiz ve yorumlama ile öğretmen adaylarının staj deneyimleri, öğretmen eğitimi alanındaki mevcut literatürle ilişkilendirilerek daha derinlemesine incelenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla, veri toplama ve analiz süreçleri titizlikle yürütülmüştür. Veri analizi aşamasında, iki farklı akademisyenin bağımsız olarak gerçekleştirdiği kodlamalar karşılaştırılmış ve aralarında yüksek düzeyde uyum sağlanmıştır. Ayrıca araştırma bulguları, katılımcıların deneyim ve görüşlerini doğrudan yansıttığından, araştırmanın iç geçerliği güçlendirilmiştir. Araştırma sürecinin tekrarlanabilirliğini sağlamak ve dış güvenirliliği artırmak için, veri toplama ve analiz yöntemleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, okul öncesi öğretmen adaylarının staj süresince yaşadıkları deneyimlere ilişkin elde edilen veriler analiz edilerek belirlenen ana temalar sunulmaktadır. Analiz sürecinde, adayların okul öncesi eğitime yönelik algılarındaki değişimlerden, pedagojik becerilerinin gelişimine kadar geniş bir yelpazede temalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, çocuklarla kurulan ilişkilerin derinliği, staj süresinin yeterliliği hakkındaki görüşler ve mesleki gelişim alanları da bulgular arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Bulgular, öğretmen adaylarının staj süresince edindikleri deneyimlerin, onların mesleki gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Özellikle adayların staj öncesi ve

sonrası algılarındaki değişimler, sınıf yönetimi ve otorite kurma becerilerindeki gelişimler ve çocuklarla kurdukları ilişkilerin mesleki yeterliliklerine olan etkileri, bu çalışmanın anahtar içgörülerini oluşturmaktadır. Ayrıca, adayların staj süresinin yeterliliği ve staj programının iyileştirilmesine yönelik önerileri de ele alınarak, öğretmen eğitim programlarının geliştirilmesi açısından önemli ipuçları sunulmaktadır.

Analiz sonucu tespit edilen dört ana tema ve sekiz alt temaya göre bulgular ele alınmıştır. Bu temalar, (1) Staj Deneyimine İlişkin Algılar (alt temalar: Süreç Öncesi Beklentiler ve Pratiğe Yansıması, Duygusal ve Psikolojik Etkiler), (2) Pedagojik Becerilerin Gelişimi (alt temalar: Etkinlik Uygulama ve Yaratıcılık, Sınıf Yönetimi ve Otorite Sağlama, Çocuklarla Etkileşim), (3) Staj Sürecine İlişkin Görüşler (alt temalar: Sürecin Yeterliliği ve Verimliliği, Süreç ve Yönergeye İlişkin İyileştirme Önerileri), (4) Mesleki Gelişim Alanlarına Yönelik Görüşler (alt temalar: Geliştirilmesi Gereken Beceriler, Mesleki Hedefler) olarak belirlenmiştir. Bu temalar, öğretmen adaylarının staj deneyimlerini anlamlandırma süreçlerini ve bu süreçlerin onların mesleki kimliklerini nasıl şekillendirdiğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır.

3.1. Staj Deneyimine İlişkin Algılar

3.1.1. Süreç Öncesi Beklentiler ve Pratiğe Yansıması

Öğretmen adaylarının staj süreci öncesindeki beklentileri, bu süreçte kazandıkları deneyimler doğrultusunda, büyük ölçüde değiştiği görülmektedir. Birçok aday, staja başlarken mesleğe yönelik çeşitli tereddüt ve korku taşıdığını belirtmektedir. Örneğin, ÖA1, "Stajın ilk günlerinde çocuklarla nasıl başa çıkacağım konusunda çok endişeliydim. Ancak, süreç içinde onlarla nasıl daha iyi iletişim kurabileceğimi öğrendim ve yapabilir miyim düşüncesi uçup gitti. Yapabileceğimi gördüm." diyerek başlangıçtaki kaygılarının yerini özgüvene bıraktığını ifade etmektedir. Bu ifade, öğretmen adaylarının deneyim kazanarak mesleki yeterliliklerini ve kendilerine olan güvenlerini nasıl artırdıklarını göstermektedir. Benzer bir şekilde, ÖA3, "Okul öncesi öğretmenliği konusunda bazı tereddütlerim vardı. Çocukların dikkatini nasıl çekerim, onlarla nasıl etkili bir şekilde ilgilenirim diye düşünüyordum. Ancak o ortamı gördükten sonra ne kadar doğru bir karar verdiğimi bir kez daha anlama şansı buldum." diyerek staj sürecinin mesleki kararlarını pekiştirdiğini vurgulamaktadır. Bu durum, öğretmen adaylarının staj sırasında kazandıkları deneyimlerin mesleklerine olan bağlılıklarını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. ÖA7 ise, staj öncesinde çocuklarla iletişiminin iyi olduğunu düşünerek bölüme gelmiş olmasına rağmen, staj sürecinde bu iletişimin çok daha derin bir anlam kazandığını belirtmiştir: "Bu bölüme çocuklarla aram iyi diye gelmiştim ama okul ortamındayken çocukların benden bir şey öğrenebilecek olması ve belki de yıllar sonra beni mutlulukla hatırlıyor olmaları beni daha çok tatmin etti." Bu ifade, adayların staj sürecinde mesleki tatmin duygusunu artıran deneyimler yaşadığını ve bu deneyimlerin onların mesleki algılarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Staj süreci öncesindeki belirsizliklerin, staj sırasında kazanılan somut deneyimlerle yerini daha olumlu ve sağlam bir mesleki bakış açısına bıraktığı gözlemlenmiştir. Örneğin, ÖA4, "Çocuklarla nasıl iletişim kuracağımı bilmiyordum ve bu beni endişelendiriyordu. Ancak staj boyunca onlarla geçirdiğim zaman, öğretmenliğin ne kadar özel ve önemli bir meslek olduğunu anlamamı sağladı," diyerek stajın başlangıcında hissettiği belirsizliklerin yerini mesleki bir farkındalığa bıraktığını belirtmiştir. Özetle, öğretmen adaylarının staj süreci öncesinde taşıdıkları kaygılar, süreç içinde kazandıkları deneyimlerle birlikte azalmış ve yerini mesleki bir özgüven ve tatmin duygusuna bırakmıştır. Bu durum, staj sürecinin öğretmen adaylarının mesleki kimliklerini nasıl şekillendirdiğine dair önemli bir bulgudur. Staj deneyimi, adayların öğretmenlik mesleğine

yönelik algılarını ve kariyerlerine olan bağlılıklarını güçlendiren kritik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.2. Duygusal ve Psikolojik Etkiler

Staj süreci, öğretmen adaylarının duygusal durumları ve psikolojik bakış açıları üzerinde derin ve kalıcı etkiler yarattığı görülmektedir. Bu süreçte adaylar, çocuklarla etkileşimleri sayesinde sadece mesleki beceriler değil aynı zamanda empati, sabır ve duygusal olgunluk gibi önemli kişisel nitelikler de kazanmaktadır. Örneğin, ÖA2, "Çocuklara karşı biraz daha anlayışlı ve sabırlı olabilmek, olaylara bir yetişkin değil de çocuk olarak bakabilmek" diyerek, stajın ona empati kurma ve sabırlı olma konusunda önemli katkılar sağladığını ifade etmiştir. Bu tür geri bildirimler, adayların staj sırasında çocukların dünyasını anlama becerilerinin geliştiğini ve bu durumun onların mesleki duruşlarına olumlu yönde yansıdığını göstermektedir. ÖA4 ise, "Öğrencilerle nasıl bir iletişim halinde olmamız gerektiğini öğretti" ifadesiyle staj sürecinin kendisine çocuklarla etkili iletişim kurma becerisi kazandığını ve bu durumun duygusal anlamda da kendisini geliştirdiğini belirtmiştir. Bu tür deneyimler, adayların sadece pedagojik becerilerini değil aynı zamanda duygusal zekâlarını da geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Adayların çocuklarla kurdukları ilişkilerde yaşadıkları derin duygusal deneyimler, onların mesleki kimliklerinin şekillenmesine de katkıda bulunmuştur.

Staj süreci boyunca adaylar karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelmeyi öğrenmektedir ve bu süreçlerden güçlenerek çıkmaktadır. ÖA6, "Bazen çocuklar bir şeyi yapmamak için inat edince zor tahammül ediyorum ama sonuçta o bir çocuk ve böyle şeylerle hep karşılaşacağım." diyerek stajın ona sabırlı olma konusunda nasıl bir farkındalık kazandığını vurgulamıştır. Bu ifade adayların staj sürecinde karşılaştıkları güçlüklerle nasıl başa çıktıklarını ve bu zorlukların onları nasıl duygusal olarak güçlendirdiğini göstermektedir. Öğretmen adayları, bu tür zorlu durumlar karşısında mesleki dayanıklılıklarını artırmış ve öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği sabrı öğrenmişlerdir. Ayrıca, ÖA5, staj sürecinde çocuklarla kurduğu duygusal bağların onun mesleki motivasyonunu artırdığını şu şekilde ifade etmiştir: "Çocukların bana sarılmaları, onlarla kurduğum bağlar, beni her hafta daha çok motive etti." Bu tür ifadeler, staj sürecinin öğretmen adaylarının mesleki motivasyonlarını güçlendirdiğini ve onların öğretmenlik mesleğine olan bağlılıklarını pekiştirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak staj süreci, öğretmen adaylarının duygusal ve psikolojik gelişimlerine önemli katkılar sağlamış; onların mesleki yeterliliklerini, duygusal dayanıklılıklarını ve kişisel gelişimlerini desteklemiştir. Bu süreç, adayların mesleğe yönelik algılarını geliştirdiği görülmüş ve onları gelecekteki mesleki rollerine daha iyi hazırlamıştır denilebilir. Öğretmen adaylarının staj süresince kazandıkları bu duygusal olgunluk, onların mesleki hayatlarına büyük ölçüde yansyacağı ve onların eğitim süreçlerinde daha etkili ve anlayışlı öğretmenler olmalarına katkıda bulunacağı düşünülebilir.

3.2. Pedagojik Becerilerin Gelişimi

3.2.1. Etkinlik Uygulama ve Yaratıcılık

Staj süreci öğretmen adaylarının etkinlik planlama, uygulama ve uyarlama becerilerini geliştirmeleri açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Bu süreçte adaylar, sınıf içinde gözlemledikleri farklı etkinliklerden ilham alarak kendi öğretim yöntemlerini geliştirme ve uygulama konusunda deneyim kazanmışlardır. Örneğin ÖA1, "Her gittiğimizde farklı etkinlikler, farklı çalışmalar gördük; bu da işimizin aslında çok kolay olmadığını ama sevdiğçe işimizin kolaylaştığını gösterdi." ifadesiyle etkinlik planlamanın ve uygulamanın başlangıçta zorlayıcı

olabileceğini, ancak zamanla ve deneyim kazandıkça bu süreçte daha başarılı olunabileceğini vurgulamıştır. Bu gözlem, adayların öğretmenlik sürecine olan bakış açılarının nasıl şekillendiğini ve öğretmenlik mesleğine dair algılarının nasıl geliştiğini göstermektedir.

ÖA2'nin, "Etkinlikleri kitaptaki yönergelere değil de çocukların durumuna, o günkü hava durumuna ve okulun imkânlarına göre nasıl uyarlayabileceğimizi öğrendim" ifadesi, öğretmen adaylarının pedagojik esnekliklerini geliştirdiklerine işaret etmektedir. Bu, adayların sadece planlama aşamasında değil, aynı zamanda uygulama sürecinde de yaratıcı çözümler üretebilmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu beceri, öğretmen adaylarının sınıf içinde karşılaşabilecekleri farklı durumlara daha rahat adapte olabilmelerini sağlamış ve onların öğretim süreçlerini çocukların ihtiyaçlarına göre şekillendirebilme yeteneklerini geliştirmiştir. ÖA3 de staj sürecinde kazandığı etkinlik planlama ve uygulama becerilerinden şu şekilde bahsetmiştir: "Staj süresince gözlemlediğim etkinlikler bana, çocukların ilgisini çekecek farklı aktiviteler tasarlamayı öğretti. Özellikle sanat etkinlikleri sırasında çocukların nasıl odaklandığını görmek beni çok motive etti." Bu ifade, adayların staj sürecinde yalnızca etkinlik uygulama becerilerini geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda çocukların ilgi alanlarını keşfetme ve bu doğrultuda yeni etkinlikler planlama konusunda da deneyim kazandıklarını göstermektedir. Ayrıca, ÖA5'in ifadesi adayların staj sürecinde karşılaştıkları zorlukların, onların yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerini nasıl geliştirdiğini ortaya koymaktadır: "Bir etkinlik sırasında çocuklar beklediğim gibi tepki vermedi, bu yüzden planımı değiştirmek zorunda kaldım. Bu bana, her zaman bir B planının olması gerektiğini öğretti." Bu tür deneyimler adayların sınıf içi uygulamalarda daha esnek ve yaratıcı olmalarını sağlamış, öğretmenlik mesleğine dair özgüvenlerini artırmıştır. Staj sürecinin adaylar üzerinde yarattığı bir diğer önemli etki, onların yaratıcılıklarının gelişmesidir. Örneğin, ÖA7, "Çocukların dikkatini çekmek için etkinliklerde daha yaratıcı yöntemler denemeye başladım. Örneğin bir hikâyeye anlatırken oyuncakları kullanarak canlandırmalar yaptım ve çocuklar bu şekilde daha ilgili oldular," diyerek, staj sürecinde geliştirdiği yaratıcı etkinlik uygulamalarını paylaşmıştır. Bu tür yaratıcı yaklaşımlar adayların öğretim süreçlerinde daha etkili olmalarını sağlamış ve onların pedagojik becerilerini önemli ölçüde geliştirmiştir.

Sonuç olarak staj süreci öğretmen adaylarının etkinlik planlama, uygulama ve uyarlama becerilerini geliştirmeleri için önemli bir deneyim alanı sunmuştur. Adaylar, bu süreçte karşılaştıkları farklı sınıf içi durumlara yaratıcı çözümler üreterek pedagojik esnekliklerini artırmış ve öğretmenlik mesleğine daha donanımlı bir şekilde hazırlanmalarını sağlamıştır. Bu deneyimler adayların gelecekte öğretmenlik kariyerlerinde daha etkili ve yenilikçi birer eğitimci olmalarına katkıda bulunacağı söylenebilir.

3.2.2. Sınıf Yönetimi ve Otorite Sağlama

Sınıf yönetimi ve otorite sağlama, öğretmen adaylarının staj sürecinde en çok zorlandıkları, ancak aynı zamanda en çok gelişim gösterdikleri alanlardan biri olarak öne çıkmıştır. Sınıf içinde otorite kurmak, bu otoriteyi dengeli bir şekilde sürdürmek ve çocuklarla etkili iletişim sağlamak öğretmen adayları için önemli bir öğrenme süreci olmuştur. Bu süreçte adaylar, sınıf yönetimi konusundaki kaygılarını aşarak, otorite kurma becerilerini geliştirmiştir.

ÖA4, "Benim okul öncesi bölümüyle ilgili çok fazla korkum ve önyargım vardı... Mesela öğrencileri kontrol altında tutacağımı ya da her etkinlikte nasıl bir yol izlemem gerektiğini bilmediğim için korkuyordum ama staj boyunca çoğundan kurtuldum," diyerek, staj sürecinin başında yaşadığı kaygıları ve bu kaygıları nasıl yendiğini anlatmıştır. Bu ifade, adayların sınıf yönetimi konusunda başlangıçta yaşadıkları belirsizliklerin staj süreci boyunca deneyim

kazanarak nasıl ortadan kalktığını göstermektedir. Çocuklarla doğru iletişim kurma ve disiplin sağlama, öğretmen adayları için sabır ve dayanıklılık gerektiren önemli süreçlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. ÖA6, "Bazen çocuklar bir şeyi yapmamak için inat edince zor tahammül ediyorum ama sonuçta o bir çocuk ve böyle şeylerle hep karşılaşacağım için buna alışmam gerekiyor," diyerek, staj sürecinin ona sabırlı olma ve çocuklarla etkili bir iletişim kurma konusunda nasıl bir farkındalık kazandırdığını vurgulamaktadır. Bu durum, adayların disiplin sağlama ve çocuklarla doğru iletişim kurma becerilerini geliştirme süreçlerini ifade etmektedir. ÖA3, sınıf yönetimi konusunda öğrendiklerini şöyle ifade etmiştir: "Öğretmen olarak çocuklarla iletişim kurmak, normal hayattaki iletişimden çok farklıymış. Çocuklara farklı bir pencereden yaklaşıyorduk." Bu açıklama staj sürecinin adaylara çocuklarla nasıl etkili iletişim kurabileceğini ve sınıf içindeki otoriteyi nasıl sağlayabileceğini öğrettiğini göstermektedir. Bu süreçte adaylar çocuklarla kurdukları iletişimde daha anlayışlı, sabırlı ve etkili olma konusunda önemli kazanımlar elde etmiştir. Ayrıca ÖA5'in, "Başlangıçta çocukların bana saygı duymayacaklarından korkmuştum ama zamanla onlarla nasıl iletişim kurmam gerektiğini öğrendim ve sınıfta bir düzen sağlamayı başardım," ifadesi, adayların staj süreci boyunca kazandıkları sınıf yönetimi becerilerini ve bu becerilerin onların özgüvenini nasıl artırdığını ortaya koymaktadır. Bu deneyim, adayların sınıfta disiplin sağlamanın yanı sıra çocuklarla güvene dayalı bir ilişki kurmalarının ne kadar önemli olduğunu anlamalarına da yardımcı olmuştur.

Sonuç olarak, staj süreci, öğretmen adaylarının sınıf yönetimi ve otorite sağlama becerilerini önemli ölçüde geliştirmiştir. Adaylar, başlangıçta yaşadıkları kaygıları aşarak, sınıf içinde otorite kurmanın ve çocuklarla etkili iletişim sağlamanın yollarını öğrenmişlerdir. Bu süreç, adayların pedagojik becerilerini pekiştirmiş ve gelecekteki öğretmenlik kariyerlerinde daha etkili ve donanımlı olmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Sınıf yönetimi ve otorite sağlama alanlarında kazandıkları bu deneyimler, adayların mesleki yeterliliklerini artırarak, onların gelecekte karşılaşacakları zorluklara daha hazırlıklı olmalarını sağlayacaktır.

3.2.3. Çocuklarla Etkileşim

Staj süreci, öğretmen adaylarının çocuklarla kurdukları duygusal bağlar ve bu bağların mesleki gelişimlerine katkısı açısından önemli bir deneyim olmuştur. Bu süreçte, adayların çocuklarla etkili iletişim kurma ve ilişki geliştirme becerileri belirgin bir şekilde gelişmiş, bu da onların mesleki yeterliliklerini ve motivasyonlarını artırmıştır. Örneğin, ÖA1, başlangıçta çocukların seslerinden rahatsız olduğunu, ancak zamanla onlarla güçlü bağlar kurduğunu ifade etmiştir: "Çocukların isimlerini ezberledim ve gün, su gibi geçiverdi. Yapabilir miyim düşüncesi uçup gitti." Bu ifade, adayın çocuklarla olan ilişkisinin derinleştiğini ve bu bağın, öğretmenlik mesleğine olan motivasyonunu nasıl artırdığını göstermektedir. Bu tür duygusal bağlar, öğretmen adaylarının mesleğe karşı duyduğu güveni pekiştirmiş ve onları öğretmenlik rolüne daha iyi hazırlamıştır.

ÖA2 ise, çocukların kendilerini sıcak bir şekilde karşılamasının ve onlara olan sevgisinin, okul öncesi eğitimine yönelik tutumunu nasıl güçlendirdiğini şu sözlerle dile getirmiştir: "Her gittiğimizde çocukların bizi güzel karşılaması, sarılmaları, bizimle sohbet etmek istemeleri... Okul deneyimi dersini bir ders olarak görmedim hiç. Her perşembeyi iple çekiyordum." Bu ifadeler, adayın çocuklarla kurduğu ilişkinin, onun öğretmenlik motivasyonunu nasıl artırdığını ve mesleğe karşı olumlu bir tutum geliştirmesini sağladığını ortaya koymaktadır. ÖA3, çocuklarla olan etkileşimlerinin, öğretmenlik becerilerini nasıl geliştirdiğini ve bu süreçte öğrendiklerini şu şekilde özetlemiştir: "Çocuklarla ve öğretmen olarak çocuklarla iletişim kurmak, normal hayattaki iletişimden çok farklıymış... Benim için çok farklı bir deneyimdi ve bu

sayede öğretmenimiz de gözlemleyerek çocukların nasıl davranmamız gerektiğini öğrendim.” Bu, adayın çocuklarla olan ilişkisinin, onun pedagojik bilgi ve becerilerini nasıl derinleştirdiğini ve bu süreçte kazandığı tecrübelerin, öğretmenlik mesleğinde nasıl bir yol gösterici olduğunu göstermektedir. ÖA4 de, çocuklarla kurduğu ilişkilerin mesleki gelişimine olan katkısını şu şekilde vurgulamıştır: “Çocukların bana olan ilgisi, onlara nasıl daha iyi yaklaşmam gerektiğini öğrenmemi sağladı. Özellikle onlarla vakit geçirdikçe, öğretmen-öğrenci ilişkisinin ne kadar önemli olduğunu anladım.” Bu ifade, adayın çocuklarla kurduğu bağların, onun mesleki kimliğini nasıl şekillendirdiğini ve öğretmenlik mesleğine dair algısını nasıl olgunlaştırdığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, staj süreci, öğretmen adaylarının çocuklarla kurdukları ilişkiler aracılığıyla duygusal bağlar oluşturmalarına ve bu bağların onların mesleki gelişimlerine önemli katkılar sağlamasına olanak tanımıştır. Adayların çocuklarla kurdukları bu güçlü ilişkiler, onların öğretmenlik mesleğine yönelik motivasyonlarını artırmış, pedagojik bilgi ve becerilerini derinleştirmiş ve mesleki rollerine daha iyi hazırlanmalarını sağlamıştır. Bu süreç, adayların öğretmenlik mesleğine yönelik algılarını olgunlaştırmış ve onları gelecekteki mesleki sorumluluklarına daha hazırlıklı hale getirmiştir.

Bunun yanında, staj süreci boyunca öğretmen adaylarının yaşadıkları unutulmaz anılar, onların mesleki kimliklerini ve eğitim anlayışlarını derinleştirmiştir. Bu anılar, öğretmen adaylarının mesleğe olan bağlılıklarını pekiştirmiş ve onların kişisel gelişimlerine de önemli katkılar sağlamıştır.

Örneğin ÖA4, çocuklarla yaptığı fen deneyinden etkilenmiş ve bu deneyimi şu şekilde anlatmıştır: “Bir keresinde fen deneyi vardı. Karbonat ile suyu karıştırıp beyaz kâğıdın üzerinde çizip kurummasını bekledik. Öğrenciler için bir nevi sihribazlıktı; hem eğlenip hem de öğrendiler.” Bu deneyim; adayın çocuklarla geçirdiği zamanı hem eğitici hem de eğlenceli bulduğunu, bu tür etkinliklerin öğretmenlik becerilerini pekiştirdiğini ve aynı zamanda çocuklarla yaratıcı etkinlikler yapmanın ne kadar önemli olduğunu fark etmesini sağlamıştır. ÖA5, çocukların kendisiyle kurduğu duygusal bağı şu sözlerle ifade etmiştir: “Okula gittiğimiz son hafta X bana sarılıp yanağımdan öpmüştü ama önceki haftalarda X benimle hiç ilgilenmemişti. Çok mutlu olmuştum.” Bu ifade, adayın çocuklarla kurduğu duygusal bağın gücünü ve bu bağların adayın mesleki motivasyonunu nasıl artırdığını göstermektedir. Bu tür anılar, öğretmen adaylarının sadece mesleki yeterliliklerini geliştirmekle kalmayıp aynı zamanda duygusal bağlar kurarak öğretmenlik mesleğine olan sevgilerini pekiştirdiklerini de ortaya koymaktadır. ÖA3 ise, çocuklarla oynadığı bir oyunun kendisini ne kadar etkilediğini şöyle anlatmıştır: “Bir gün çocuklarla birlikte ‘saklambaç’ oynadık ve onların oyundaki heyecanı beni çok etkiledi. Oyunun sonunda bana sarılıp ‘Öğretmenim, sizinle oynamak çok eğlenceli’ dediler. Bu, mesleğimi ne kadar doğru seçtiğimi bir kez daha anlamamı sağladı.” Adayın çocuklarla kurduğu bu güçlü bağ, öğretmenlik mesleğine olan bağlılığını ortaya koymuş ve bu meslekteki yerini ne kadar doğru bir şekilde bulduğunu teyit etmiştir. ÖA2, çocukların öğretmenleriyle kurduğu samimi ilişkiyi ve bu ilişkinin kendisinde bıraktığı etkiyi şu şekilde ifade etmiştir: “Bir gün çocuklardan biri bana kendi çizdiği bir resmi hediye etti ve ‘Bu senin öğretmenim’ dedi. O an çok duygulandım ve bir öğretmen olarak onların dünyasında yer almanın ne kadar değerli olduğunu anladım.” Bu anı, öğretmen adayının mesleki kimliğini nasıl güçlendirdiğini ve çocuklarla kurulan bu tür duygusal bağların, öğretmenlik mesleğinin manevi tatmin yönünü nasıl ortaya çıkardığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu tür unutulmaz anılar, öğretmen adaylarının sadece mesleki gelişimlerine değil aynı zamanda kişisel gelişimlerine de önemli katkılarda bulunmuştur. Çocuklarla kurulan derin

bağlar adayların öğretmenlik mesleğine olan bağlılıklarını pekiştirmiş, mesleki kimliklerini güçlendirmiş ve onların eğitim anlayışlarını derinleştirmiştir. Bu süreç, adayların öğretmenlik mesleğine olan sevgilerini artırmış ve onların mesleki rollerini daha bilinçli ve tutkulu bir şekilde benimsemelerini sağlamıştır.

3.4. Staj Süresine İlişkin Görüşler

3.4.1. Sürecin Yeterliliği ve Verimliliği

Öğretmen adaylarının büyük çoğunluğu, staj süresinin mesleki gelişimleri açısından yeterli olmadığını ifade etmiştir. Stajın mevcut süresinin hem çocukları hem de öğretmenleri yeterince gözlemlemeye fırsat tanımadığı görüşü yaygındır. Örneğin, ÖA2 bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: “Staj süremiz bence yeterli değildi. Çünkü çocukları, okulu ve öğretmenleri gözlemlemek için yeterli bir süre değil.” Bu ifade, adayların daha uzun süreli ve yoğun bir staj sürecine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir; zira kısa süreli staj, derinlemesine gözlem yapma ve etkili öğrenme fırsatlarını sınırlandırmaktadır. Benzer şekilde ÖA4 staj süresinin haftada bir gün olmasının yetersiz kaldığını ve stajın haftada birkaç gün veya iki döneme yayılması gerektiğini vurgulamıştır: “Bence hafta da 2 ya da 3 gün olmalıydı. Her gün farklı etkinlikler yapıldığında biz öğrenciler çoğu şeyi gözlemleyip ortama daha da adapte olabilirdik.” Bu ifade adayların daha fazla deneyim kazanma arzusunu ve bu deneyimlerin daha uzun süreli bir staj programı ile desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Adayların daha fazla gözlem ve uygulama fırsatı buldukça, okul ortamına daha iyi adapte olabildikleri ve mesleki becerilerini daha etkili bir şekilde geliştirebildikleri anlaşılmaktadır.

ÖA3 ise staj süresinin uzatılmasının, adayların eğitim sürecine daha bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşmalarını sağlayacağını ifade etmiştir: “Bütün etkinlikleri gözlemlerken zorlandığımız noktalar vardı. bu yüzden bence süresi biraz daha uzun olabilirdi.” Bu ifade, staj süresinin artırılmasının adayların pedagojik becerilerini derinlemesine geliştirmelerine olanak tanıyacağına işaret etmektedir. Ayrıca ÖA3'ün bu görüşü, staj süresinin uzatılmasının adayların okul ortamında daha fazla tecrübe edinmelerine ve eğitim süreçlerini daha kapsamlı bir şekilde anlamalarına yardımcı olabileceğini göstermektedir. ÖA6 ise staj süresinin sınırlı olmasının, çocuklarla derinlemesine bir ilişki kurmayı zorlaştırdığını ifade etmiştir: “Sadece bir gün orada olup onların gelişimlerini gözlemlemek yetmiyor. Daha fazla zaman geçirebilseydik çocuklarla daha sağlam bir bağ kurabilir ve onların gelişimlerini daha yakından izleyebilirdik.” Bu görüş, staj süresinin kısalığının, öğretmen adaylarının çocuklarla anlamlı ve derin bağlar kurmalarını sınırladığını ve bu bağların kurulabilmesi için daha fazla zamanın gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Özetle öğretmen adayları staj süresinin mevcut haliyle yetersiz olduğunu ve bu sürenin uzatılması gerektiğini savunmaktadır. Daha uzun ve yoğun bir staj programı, adayların mesleki gelişimlerine daha güçlü bir katkı sağlayacak, onlara daha derinlemesine gözlem yapma ve öğrenme fırsatı sunacaktır. Bu tür bir düzenleme, adayların mesleklerine daha iyi hazırlanabilmeleri ve çocuklarla daha etkili ilişkiler kurabilmeleri açısından kritik bir öneme sahiptir.

3.4.2. Süreç ve Yönergeye İlişkin İyileştirme Önerileri

Öğretmen adayları, staj süreci ve yönergesiyle ilgili çeşitli iyileştirme önerilerinde bulunarak, deneyimlerini daha verimli hale getirmek amacıyla birtakım düzenlemeler yapılmasını önermişlerdir. ÖA1 staj sürecinin daha uzun tutulması gerektiğini ve haftada iki gün staja gitmenin, çocukları daha iyi gözlemleme ve onlarla daha güçlü bir bağ kurma fırsatı sunacağını

belirtmiştir: “Süreci daha uzun tutabilirdim. İki döneme yaymak ya da haftada iki gün gitmek olabilirdi.” Bu öneri, adayların daha fazla etkileşim ve gözlem süresi talep ederek, öğretmenlik becerilerini geliştirme isteğini yansıtmaktadır. Öğrencilerle geçirilen zamanın artmasının hem pedagojik becerileri geliştirmede hem de mesleki kimliği güçlendirmede önemli bir rol oynayacağına dikkat çekilmektedir.

ÖA2 ise stajın bir yıla yayılması gerektiğini savunmuş ve bu sayede adayların çocukların gelişim süreçlerini daha uzun vadede gözlemleyerek daha derinlemesine bir öğrenme fırsatı yakalayacaklarını belirtmiştir: “Bu gözlemi bir döneme sıkıştırmayıp 1 yıla yayardım. Çünkü bizim gözlemlememiz, deneyimlememiz gereken çok şey var.” Bu öneri, öğretmen adaylarının yalnızca kısa vadeli gözlemlerle sınırlı kalmak yerine, çocukların gelişim süreçlerini daha geniş bir zaman diliminde izleme fırsatının sağlanması gerektiğini öne sürmektedir. Böyle bir düzenleme, adayların çocukların farklı gelişim aşamalarına dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirmelerine olanak tanıyacaktır. Ayrıca, ÖA3, staj yönergesinin daha detaylı ve açıklayıcı olması gerektiğini dile getirmiştir: “Yönergedeki incelediğimiz hususları daha detaylı ve daha birbirine izleyen konular olarak değiştirebilirdi. Yenilik anlamında çeşitli düzeltmeler yapılabilir.” Bu ifade, staj yönergesinin adaylar için daha anlaşılır, yönlendirici ve süreç boyunca kılavuzluk edici nitelikte olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Staj yönergesinin, adayların ihtiyaçlarını ve karşılaşılabilecekleri zorlukları göz önünde bulundurarak, daha detaylı ve yapılandırılmış bir şekilde hazırlanması gerektiği vurgulanmaktadır. ÖA5 ise staj programının dış etkinliklerle zenginleştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Aday, bu tür etkinliklerin, öğrencilerle daha derin bağlar kurmalarına ve staj deneyimlerini daha zengin bir hale getirmelerine yardımcı olacağını ifade etmiştir: “Haftanın bir günü okul dışında biz stajyerler anaokulundaki öğretmenimiz ve çocuklarla beraber müzeye gitmek, pikniğe gitmek, lunaparka gitmek gibi aktiviteler yapılabilirdi.” Bu öneri staj programının, sadece sınıf içi etkinliklerle sınırlı kalmaması, bunun yerine çeşitli uygulamalı öğrenme fırsatları sunacak şekilde genişletilmesi gerektiğini göstermektedir. Dış mekân etkinliklerinin adayların çocuklarla daha etkileşimli ve yaratıcı bir öğrenme süreci yaşamalarını sağlayacağı, aynı zamanda çocukların farklı ortamlarda nasıl davrandığını gözlemleme şansı sunacağı vurgulanmaktadır.

Sürecin iyileştirilmesine yönelik adayların görüşleri staj süreci ve yönergesinin daha etkili hale getirilmesi için yapıcı geri bildirimlerde bulunduğunu göstermektedir. Adaylar, staj süresinin uzatılması, yönergenin daha detaylı hale getirilmesi ve staj programının çeşitlendirilmesi gibi önerilerle, staj deneyimlerinin kalitesini artırmayı hedeflemektedirler. Bu öneriler gelecekteki staj programlarının yeniden yapılandırılmasına ve daha etkin bir öğretmenlik deneyimi sunulmasına yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

3.5. Mesleki Gelişim Alanlarına Yönelik Görüşler

3.5.1. Geliştirilmesi Gereken Beceriler

Staj süreci, öğretmen adaylarının mesleki ve kişisel gelişimlerine yönelik farkındalıklarını artırmış, hangi alanlarda kendilerini geliştirmeleri gerektiğini belirlemelerine olanak tanımıştır. Birçok aday, özellikle sınıf yönetimi, iletişim, sabır ve yaratıcılık gibi temel pedagojik becerilerin geliştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Örneğin, ÖA1 sınıfta otorite kurma konusunda hala zorlandığını ve bu beceriyi geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir: “Sınıfta otorite olmayı hala gözümde büyütüyor ve zor görüyorum, bunun için çok fazla deneme yapmam ve bu özelliği kazanmam gerekiyor.” Bu durum, adayların sınıf yönetimi becerileri konusunda daha fazla pratik yapma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Sınıf içinde otorite kurmanın ve bunu dengeli bir şekilde sürdürebilmenin öğretmenlik mesleğinde kritik bir öneme sahip olduğu, bu nedenle

adayların bu alanda kendilerini geliştirme ihtiyacı hissetmeleri mesleki başarıları için önemli bir adımdır. Benzer şekilde, ÖA5 sesini daha etkili kullanması gerektiğini ve hikâye anlatırken duygularını katmayı öğrenmesi gerektiğini belirtmiştir: “Sesimi geliştirmeliyim; masal ya da hikaye okurken duygularımı katmıyormuşum gibi hissediyorum.” Bu ifade adayın çocuklarla etkili iletişim kurma ve onların ilgisini çekme konusunda kendini geliştirme ihtiyacını fark ettiğini göstermektedir. Sesin etkili kullanımı, özellikle erken çocukluk döneminde öğretmen-çocuk etkileşimini güçlendiren önemli bir unsurdur. Bu becerinin geliştirilmesi, öğretmenin anlatım gücünü artırarak çocukların derse olan ilgisini canlı tutmada önemli bir rol oynayacaktır.

ÖA6 sabır konusunda kendini geliştirmesi gerektiğini vurgulamış ve çocukların inatçılığı karşısında zorlandığını belirtmiştir: “Daha sabırlı olmam gerek diye düşünüyorum, bazen çocuklar bir şeyi yapmamak için inat edince zor tahammül ediyorum.” Bu durum adayın öğretmenlik mesleğinde gerekli olan sabır ve esneklik becerilerinde kendini geliştirme gereksinimini yansıtmaktadır. Sabır, öğretmenlik mesleğinde karşılaşılan zorluklarla başa çıkmada ve çocuklarla sağlıklı bir ilişki kurmada kritik bir yetkinliktir. Bu nedenle adayların bu alanda kendilerini geliştirmeleri, mesleki dayanıklılıklarını artıracaktır. ÖA7 ise çocuklarla iletişim kurma ve onların ilgisini çekme konularında daha fazla deneyim kazanması gerektiğini ifade etmiştir: “Çocuklara bir şarkı öğreteceğimiz zaman öğretmenin herhangi bir enstrüman çalması gözlemlediğim kadarıyla çocukların çok daha fazla ilgisini çekiyor, bunun için belki bir enstrüman çalmayı öğrenmeliyiz.” Bu ifade, adayın çocuklarla etkileşimde yaratıcılık ve beceri geliştirme ihtiyacını göstermektedir. Müzik, özellikle okul öncesi dönemde öğrenmeyi destekleyen güçlü bir araçtır ve enstrüman çalma becerisi, öğretmenin çocukların ilgisini çekme ve öğrenme sürecini daha eğlenceli hale getirme kapasitesini artırabilir.

Özetle staj süreci, öğretmen adaylarının mesleki yetkinliklerini geliştirme gereksinimlerini belirlemelerine yardımcı olmuştur. Sınıf yönetimi, iletişim, sabır ve yaratıcılık gibi becerilerin geliştirilmesi, adayların gelecekteki öğretmenlik kariyerlerinde daha etkili ve donanımlı olmalarını sağlayacak önemli katkılar sunacaktır. Bu farkındalık, adayların kendi mesleki gelişimlerine yönelik daha bilinçli adımlar atmalarını teşvik edecek ve onların öğretmenlik yolculuklarını daha sağlam temellere oturtacaktır.

3.5.2. Mesleki Hedefler

Staj süreci, öğretmen adaylarının mesleki hedeflerini daha net bir şekilde belirlemelerine olanak tanımış ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli olan beceri ve yetkinlikleri geliştirme konusunda onları motive etmiştir. Adaylar, staj deneyimleri sayesinde öğretmenlik mesleğinde karşılaşılabilecekleri zorlukları öngörme ve bu zorlukları aşmak için stratejiler geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Örneğin, ÖA1 staj deneyiminin ardından öğretmen olma yolunda karşılaşılabileceği zorlukları fark etmiş ve bu zorluklarla başa çıkmak için kendini geliştirme planları yapmıştır: “Öğretmen olmak için önümde birçok fırtına, belki de çok fazla susuzluk var. Çok fazla deneme yapmam ve bu özelliği kazanmam gerekiyor.” Bu ifade, adayın öğretmenlik yolculuğunda karşılaşılabileceği engelleri öngörerek, bu zorlukları aşmak için bir gelişim planı oluşturduğunu gösterir. Adayın bu farkındalığı, onun mesleki dayanıklılığını artıracak ve gelecekteki öğretmenlik rolüne daha hazırlıklı olmasını sağlayacaktır.

ÖA2, iletişim becerilerini güçlendirme ve yaratıcı etkinlikler geliştirme konularında kendini daha da geliştirmeyi hedeflediğini belirtmiştir: “İletişimimi, yaratıcılığımı biraz daha güçlendirmem ve bir enstrüman çalmayı öğrenmem gerektiğini fark ettim.” Bu durum, adayın

çocuklarla daha etkili iletişim kurma ve öğretmenlikte yaratıcı yaklaşımlar benimseme hedefini yansıtmaktadır. Aday, staj sürecinde kazandığı deneyimlerle birlikte, öğretmenlikte iletişimin ve yaratıcılığın ne kadar önemli olduğunu kavramış ve bu alanlarda kendini geliştirme ihtiyacı hissetmiştir. ÖA7 ise sabırlı ve anlayışlı bir öğretmen olmayı, çocukların ilgisini çekmek için çeşitli yöntemler öğrenmeyi hedeflediğini dile getirmiştir: “Okul öncesi öğretmenin gayet sabırlı, anlayışlı ve çabuk sinirlenmeyen bir mizaca sahip olması gerekmektedir.” Bu ifade, adayın mesleki gelişim yolunda belirlediği hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için geliştirmesi gereken alanları net bir şekilde tanımladığını göstermektedir. Aday, öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği sabır, anlayış ve duygusal denge gibi niteliklerin farkına varmış ve bu özellikleri geliştirme hedefini benimsemiştir. Bu süreçte adayların belirledikleri hedefler, onların öğretmenlik kariyerlerinde başarılı olma isteklerini ve bu doğrultuda kendilerini geliştirme kararlılıklarını yansıtmaktadır. Staj süreci, adayların mesleki gelişimlerini derinleştirirken, aynı zamanda gelecekteki meslek hayatlarında hangi alanlarda daha fazla çalışmaları gerektiğini de açıkça ortaya koymuştur.

Özetle staj süreci, öğretmen adaylarının mesleki hedeflerini daha belirgin hale getirmiş ve bu hedeflere ulaşmak için gerekli olan beceri ve yetkinlikleri geliştirme konusunda onları motive etmiştir. Adaylar, gelecekteki mesleki yaşamlarında daha iyi bir öğretmen olabilmek için kendilerini sürekli geliştirme hedefini benimsemişlerdir. Bu hedeflere yönelik bilinçli adımlar atmaları, onların öğretmenlik kariyerlerinde daha başarılı olmalarına katkı sağlayacaktır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları, okul öncesi öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersi süresince yaşadıkları deneyimlerin, onların pedagojik becerilerinin gelişimine, mesleki kimliklerinin şekillenmesine ve çocuklarla kurdukları ilişkilerin derinleşmesine nasıl katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgular, alanyazında mevcut olan çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmekle birlikte, özellikle bu çalışmanın odaklandığı yeniden müfredata dahil edilen Okul Deneyimi dersinin etkileri bakımından özgün bir katkı sunmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, öğretmen adaylarının staj süresince kazandıkları deneyimler, onların mesleki gelişimleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yıldırım vd. (2019) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Yıldırım vd. (2019) çalışmasında, Okul Deneyimi dersinin öğretmen adaylarının sınıf yönetimi ve iletişim becerileri gibi temel öğretmenlik yetkinliklerini geliştirdiği belirtilmiştir. Bu çalışmada da adayların staj süresince sınıf yönetimi ve otorite sağlama konusunda önemli gelişim gösterdikleri görülmüştür. Örneğin katılımcılardan ÖA4, staj sürecinde sınıf yönetimi ve otorite sağlama becerilerinin geliştiğini ifade etmiştir. Bu bulgu, okul öncesi öğretmen adaylarının mesleki gelişimleri açısından staj deneyimlerinin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Öğretmen adaylarının staj süresince yaşadıkları zorluklar ve bu zorluklara ilişkin iyileştirme önerileri de bu çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Ören, Sevinç ve Erdoğan'ın (2009) çalışmasında da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Ören vd. (2009) öğretmen adaylarının staj sürecinde karşılaştıkları sorunların, onların mesleki algılarına olumsuz yönde etkide bulunabileceğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada da adaylar, staj süresinin yetersiz olduğunu ve bu durumun mesleki gelişimlerine olumsuz yansıdığını ifade etmişlerdir. Özellikle, ÖA2 ve ÖA4 gibi katılımcılar, staj süresinin artırılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bulgu, Kudu vd.'nin (2006) çalışmasında öğretmen adaylarının staj süresinin yetersizliğine dikkat çeken sonuçlarla da uyumludur. Staj süresinin yetersizliği, adayların çocukları ve öğretmenleri yeterince

gözlemleyememelerine, sınıf yönetimi ve etkinlik planlama gibi becerilerde yeterince pratik yapamamalarına yol açmıştır.

Öğretmen adaylarının staj süresince çocuklarla kurdukları ilişkiler, mesleki motivasyonları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bulgu, Ramazan ve Yılmaz (2017) tarafından yapılan araştırmada da desteklenmiştir. Ramazan ve Yılmaz (2017), öğretmen adaylarının Okul Deneyimi dersleri sayesinde çocuklarla kurdukları ilişkilerin, onların mesleki motivasyonlarını artırdığını belirtmiştir. Bu çalışmada da ÖA1 ve ÖA2 gibi katılımcılar, çocuklarla kurdukları ilişkilerin mesleki motivasyonlarını nasıl olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir. Örneğin, ÖA2 çocukların kendilerini sıcak bir şekilde karşılamasının, mesleğe yönelik tutumunu nasıl güçlendirdiğini dile getirmiştir. Bu bulgu, öğretmen adaylarının staj sürecinde kazandıkları duygusal ve pedagojik deneyimlerin, onların mesleki kimliklerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

Bu çalışmanın önemli bulgularından biri de öğretmen adaylarının staj süresine yönelik değerlendirmeleri ve bu konuda yaptıkları iyileştirme önerileridir. Adaylar, staj süresinin yetersiz olduğunu belirtmiş ve daha uzun süreli bir staj süreci talep etmişlerdir. Bu durum, Demircan (2007) ve Oğuz (2004) tarafından yapılan çalışmalarda da vurgulanmıştır. Öğretmen adaylarının staj süresine yönelik eleştirileri ve iyileştirme önerileri, öğretmenlik uygulamaları ve Okul Deneyimi derslerinin daha verimli hale getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Örneğin, bu çalışmada ÖA1, staj süresinin daha uzun tutulması gerektiğini ve haftada iki gün staja gitmenin çocukları daha iyi gözleme fırsatı sunacağını belirtmiştir. Benzer şekilde ÖA2, stajın bir yıla yayılması gerektiğini savunmuş ve bu sayede adayların çocukların gelişimini daha uzun vadede gözlemleyebileceğini ifade etmiştir. Bu öneriler, öğretmen adaylarının daha kapsamlı ve sürekli bir staj süreci talep ettiklerini göstermektedir.

Ayrıca, staj sürecinde adayların karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma stratejileri, mesleki dayanıklılıklarının gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu bulgu, öğretmen adaylarının staj sürecinde yaşadıkları zorlukların, onların mesleki gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğunu gösteren alanyazındaki diğer çalışmalarla paralellik göstermektedir (Hergüner vd., 2002; Ören vd., 2009;). Bu çalışmada, adayların sabır ve dayanıklılık gerektiren durumlarla başa çıkma becerilerinin geliştiği, özellikle sınıf yönetimi ve disiplin sağlama konularında kendilerini daha yetkin hissettikleri gözlemlenmiştir. Örneğin ÖA6, çocukların inatçılığı karşısında sabırlı olmanın önemini vurgulamış ve bu süreçte sabırlı olma konusunda önemli bir farkındalık kazandığını ifade etmiştir. Bu durum, öğretmen adaylarının mesleki yeterliliklerini artırmada staj deneyimlerinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, aynı zamanda öğretmen adaylarının staj süresince mesleki hedeflerini daha net bir şekilde belirlemelerine olanak tanıdığını göstermektedir. Adaylar, staj süreci boyunca mesleki gelişim ihtiyaçlarını fark etmiş ve bu ihtiyaçlara yönelik hedefler belirlemişlerdir. Örneğin, ÖA1 ve ÖA7 gibi katılımcılar, staj sürecinin ardından mesleki gelişim ihtiyaçlarını fark ettiklerini ve bu ihtiyaçlara yönelik hedefler belirlediklerini ifade etmişlerdir. Bu bulgu, Kırksekiz ve arkadaşlarının (2015) öğretmen adaylarının mesleki hedeflerini belirleme sürecine yönelik elde ettikleri bulgularla örtüşmektedir. Staj sürecinin, öğretmen adaylarının mesleki kimliklerini geliştirmelerine ve gelecekteki mesleki yaşamlarına yönelik planlarını netleştirmelerine olanak tanıdığı görülmektedir.

Öğretmen adaylarının staj sürecine yönelik değerlendirmeleri ve bu sürecin iyileştirilmesine yönelik önerileri, öğretmen yetiştirme programlarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğine

işaret etmektedir. Bu çalışmada, adayların staj sürecinde yaşadıkları deneyimler, onların mesleki yeterliliklerini artırma ve mesleki kimliklerini şekillendirme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak, staj süresinin yetersizliği ve uygulama yönergesinin iyileştirilmesi gerekliliği, öğretmen yetiştirme programlarının daha etkili hale getirilmesi için dikkate alınması gereken önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, öğretmen yetiştirme programlarının adayların staj süresince daha fazla pratik yapmalarına olanak tanıyacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, öğretmen adaylarının staj sürecinde kazandıkları deneyimlerin, onların mesleki gelişimlerine ve karşılaştıkları zorluklara nasıl katkı sağladığını ele alarak alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle, 2023-2024 öğretim yılında yeniden müfredata dahil edilen Okul Deneyimi dersinin adayların mesleki hazırbulunuşluklarını artırma ve mesleki kimliklerini şekillendirme sürecindeki rolü, bu araştırmanın bulgularıyla desteklenmiştir. Bu dersin, adayların teorik bilgilerini pratikle bütünleştirerek mesleki yeterliliklerini artırmada kritik bir öneme sahip olduğu görülmüştür.

Ancak bu çalışmanın bazı sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Öncelikle, araştırma yalnızca Afyon Kocatepe Üniversitesi Okul Öncesi Öğretmenliği lisans programındaki yedi öğretmen adayıyla sınırlı kalmıştır. Bu durum, bulguların genelleştirilebilirliğini sınırlayabilir. Katılımcıların homojen bir grup olması, elde edilen sonuçların diğer eğitim fakültelerindeki farklı sosyo-demografik özelliklere sahip öğretmen adayları için ne ölçüde geçerli olduğunu sorgulamayı gerektirmektedir. Ayrıca, veriler yalnızca öğretmen adaylarının staj sürecine ilişkin kendi değerlendirmelerine dayandığından, bu değerlendirmelerin objektifliği de sınırlı olabilir. Özellikle, katılımcıların kendi algıları ve raporlamaları, bazen süreçte yaşanan deneyimlerin tamamını yansıtmayabilir.

Gelecekteki araştırmalar, bu dersin etkilerini daha geniş ve çeşitlendirilmiş bir katılımcı grubu üzerinde inceleyerek öğretmen yetiştirme programlarının daha etkin bir şekilde yapılandırılmasına yönelik önerilerde bulunabilir. Farklı üniversitelerde ve farklı eğitim fakültelerinde yapılacak benzer çalışmalar, elde edilen bulguların geçerliliğini ve güvenilirliğini artıracaktır. Ayrıca, yalnızca öğretmen adaylarının değil, aynı zamanda rehber öğretmenlerin, uygulama öğretmenlerinin ve akademisyenlerin de bu ders sürecine ilişkin görüşlerini içeren daha kapsamlı araştırmalar, dersin öğretmen yetiştirme programlarına olan katkısını daha derinlemesine anlamamıza olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte, nitel verilerin yanı sıra nicel verilerin de kullanıldığı karma yöntemli çalışmalar, dersin adayların mesleki gelişimlerine olan etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilir. Özellikle, Okul Deneyimi dersi öncesi ve sonrası adayların mesleki hazır bulunuşlukları ve kimlik gelişimleri arasındaki farkları ölçen uzunlamasına çalışmalar, bu dersin öğretmen adayları üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirme açısından değerli bilgiler sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları, Okul Deneyimi dersinin öğretmen adaylarının mesleki gelişimi üzerindeki kritik rolünü vurgulamakla birlikte, daha geniş ve kapsamlı araştırmaların gerekliliğine de işaret etmektedir. Gelecekteki çalışmalar, bu dersin öğretmen yetiştirme sürecine olan katkılarını daha geniş bir perspektiften inceleyerek, öğretmen eğitimi politikalarının ve programlarının daha etkili bir şekilde geliştirilmesine ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

- Alisinanoğlu, F., & Kesicioğlu, O. S. (2009). Okul öncesi öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersinde yaşanan sorunlara ilişkin görüşleri. *Uluslararası 5. Balkan Eğitim ve Bilim Kongresi*, 665-668.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Çakmakçı, C. C., & Demir, N. (2021). "Okul Deneyimi" ve "Öğretmenlik Uygulaması" dersleri açısından Türkiye ve Finlandiya'da ana dili öğretmeni yetiştirme süreci. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9(4), 1169-1187. <https://doi.org/10.16916/aded.946460>
- Demircan, C. (2007). Okul Deneyimi II dersine yönelik öğrenci görüşlerinin incelenmesi (Mersin Üniversitesi örneği). *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 119-132.
- Hergüner, G., Arslan, Ö., & DüNDAR, A. (2002). Beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümü öğrencilerinin okul deneyimi dersini algılama düzeyleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(11), 44-58.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170-189.
- Kırksekiz, A., Uysal, M., İşbulan, O., Akgün, Ö., vd. (2015). Okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerine eleştirel bir bakış: Problemler, beklentiler ve çözüm önerileri. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 4(2), 433-451. <https://doi.org/10.14686/buefad.v4i2.1082000250>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications.
- Kudu, M., Özbek, R., & Bindak, R. (2006). Okul deneyimi-I uygulamasına ilişkin öğrenci algıları (Dicle Üniversitesi örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 99-109.
- Küçükahmet, L., Külahoğlu Ş. Ö., Çalık, T., Topses, G., Öksüzoğlu, A. F., & Korkmaz, A. (2000). *Türkiye'de öğretmenlik mesleği kazandırmanın tarihi gelişimi: Öğretmenlik mesleğine giriş*. Nobel Yayınları.
- Mamat, N., Razalli, A., Hashim, A., Awang, M., Azman, M., & Muryanti, E. (2022). A study of a pre-school teacher professionalism in order to improve the quality of educational work. *Perspectives of Science and Education*. <https://doi.org/10.32744/pse.2022.1.38>
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Oğuz, A. (2004). Okul deneyimi I dersinin öğretmen adayları üzerindeki etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 141-162.
- Oğuz, S., & Avcı, E. (2014). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının okul deneyimi dersine yönelik görüşleri. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 3(3), 40-53.
- Ören, F. Ş., Sevinç, Ö. S., & Erdoğan, E. (2009). Öğretmen adaylarının okul deneyimi derslerine yönelik tutumlarının ve görüşlerinin değerlendirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 58(58), 217-246.
- Özmen, H. (2008). Okul deneyimi I ve okul deneyimi II derslerine ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25, 25-37.
- Ramazan, O., & Yılmaz, E. (2017). Okul öncesi öğretmen adaylarının okul deneyimi ve öğretmenlik uygulamalarına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 332-349. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.28551-304638>
- Saban, A., & Ersoy, A. (2016). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Anı.

- Seçer, Z., Çeliköz, N., & Kayılı, G. (2010). Okul öncesi öğretmenliği okul uygulamalarında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 128-152.
- Suchodoletz, A., Lee, D., Henry, J., Tamang, S., Premachandra, B., & Yoshikawa, H. (2023). Early childhood education and care quality and associations with child outcomes: A meta-analysis. *PLOS ONE*, 18. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0285985>
- Shuttlesworth, M., & Shannon, K. (2015). The role of social and emotional learning in the preschool classroom. *Journal of Psychology Research*, 10, 45.
- Tang, S., Wong, A., Li, D., & Cheng, M. (2018). Examining student teachers' engagement with the theory-practice link in initial teacher education. *Journal of Education for Teaching*, 45, 123-139. <https://doi.org/10.1080/02607476.2018.1548167>
- Ulferts, H., Wolf, K., & Anders, Y. (2019). Impact of process quality in early childhood education and care on academic outcomes: Longitudinal meta-analysis. *Child Development*. <https://doi.org/10.1111/cdev.13296>
- Yapıcı, Ş., & Yapıcı, M. (2004). Öğretmen adaylarının okul deneyimi I dersine ilişkin görüşleri. *İlköğretim Online*, 3(2), 54-59.
- Yıldırım, R. G., Özyılmaz Akamca, G., Ellez, A. M., Karabekmez, S., & Bulut Üner, A. N. (2019). Okul öncesi öğretmen adaylarının okul deneyimi ve öğretmenlik uygulaması derslerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 9(2), 306-316. <https://doi.org/10.5961/jhes.2019.332>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- YÖK. (2018). *Okul öncesi öğretmenliği lisans programı*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Okul_Oncesi_Ogretmenligi_Lisans_Programi.pdf
- Yüksel, I., & Kırçıçek, H. (2019). The views of prospective teachers about school experience course in the department of science education and other departments. *International Journal of Higher Education*, 8(1), 160-170. <https://doi.org/10.5430/IJHE.V8N1P160>

Rıdvan YAKUT

Dicle Üniversitesi

Dicle University

ridvanyakut02@gmail.com

Uzman

SENÂULLAH AMRİTSARÎ VE KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ*

THANĀ'U'LLĀH AL-AMRİTSARÎ AND THE
INTERPRETATION OF THE QUR'ÂN WITH
THE QUR'ÂN

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

17.01.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 17.01.2025

22.04.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 22.04.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

*Bu çalışma, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

SENÂULLAH AMRİTSARÎ VE KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ

ÖZET

Bir hidayet kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm'in temel amacı anlaşılmak ve insanları doğru yola iletmektir. Bir yöntem olarak kabul edilen Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemi, esasen bir anlama çabasıdır. Bu yöntemin temel amacı âyetlerin birbirini tefsir etmesiyle Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlamaktır. Kur'ân-ı Kerîm konularına göre tertip edilmiş bir kitap olmadığından aynı konu ile ilgili âyetler Kur'ân'ın başka surelerinde yer alabilmektedir. Bu konuda İbn Teymiyye (ö.728/1328) "en iyi ve en sorunsuz yöntem" olarak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir etme yöntemi olduğunu ifade etmiştir.

Müslümanların Kur'ân'dan uzak kalma korkusu ve Kur'ân'ın çeşitli sebeplerden dolayı yanlış yorumlanması Müslümanlar açısından ciddi problem olarak kabul edilmiştir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinin, bu tür yanlış algı ve yorumların önlenmesinde önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda birçok âlim Allah Teâlâ'nın mesajını en isabetli şekilde ortaya koymak adına oldukça değerli eserler kaleme almışlar. Bunlardan biri de çalışma konumuz olan Ebû'l-Vefâ Senâullah el-Hindî el-Amritsarî ve onun "*Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*" isimli tefsiridir. Bu metodu tefsirinin başından sonuna kadar uygulamıştır. Dolayısıyla çalışmamızın ana konusu bir âyetin yine başka bir âyetle açıklanmasını kapsamaktadır. Müşkil, mücmel ve garîb olarak kabul edilen lafızlar hakkında da Senâullah Amritsarî'nin âyeti yine âyetle açıklama metodundan örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri, Amritsarî, Tefsîru'l-Kur'ân bi-Kelâmi'r-Rahmân.

THANÂ'U'LLÂH AL-AMRITSARÎ AND THE INTERPRETATION OF THE QUR'ÂN WITH THE QUR'ÂN

ABSTRACT

The main purpose of the Holy Qur'ân, which is a source of guidance, is to be understood and to guide people to the right path. The method of interpreting the Qur'ân with the Qur'ân, which is accepted as a method, is essentially an effort to understand. The main purpose of this method is to ensure that the Qur'ân is understood by interpreting each other. Since the Qur'ân is not a book organized according to its subjects, verses related to the same topic can be found in other units of the Qur'ân. On this subject, Ibn Taymiyyah (d. 728/1328) stated that the "best and most problem-free method" is the method of interpreting the Qur'ân by means of the Qur'ân.

Muslims' fear of being away from the Qur'an and the misinterpretation of the Qur'an due to various reasons have been accepted as serious problems for Muslims. The importance of interpreting the Qur'an with the Qur'an is revealed in preventing such wrong perceptions and interpretations. In this context, many scholars have written very valuable works in order to present the message of Allah Almighty in the most accurate way. One of these is our study subject, Abû al-Wafâ al-Hindî al-Amritsarî and his commentary called "*Tafsîr al-Qur'ân bi-kalâm al-Rahmân*". He applied this method from the beginning to the end of his commentary. Therefore, the main subject of our study covers the explanation of a verse by means of another verse. Examples of the words accepted as Müşkil, mücmel and gharîb are also given from the Senâullah al-Amritsarî method of explaining the verse by verse.

Keywords: Tafsir (Qur'ânic Exegesis), Interpretation of the Qur'an by Qur'an, al-Amritsarî, Tafsîr al-Qur'ân bi-kalâm al-Rahmân

1. GİRİŞ

İnsanlara gönderilen son peygamber Hz. Muhammed (sav.) ve son kitap da Kur'ân-ı Kerîm'dir.¹ Aklını Kur'ân ve sünnet ölçüleri dâhilinde kullanan kişiler, Allah'ın nazarında meleklerden üstün olurlar. İlâhî emirleri dinlemeden nefsanî duygularına göre hareket ederek insani görevlerini yerine getirmeyenler ise, Kur'ân'ın ifadesiyle, *esfel-i sâfilîne*,² yani hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşerler.

İnsanların Allah'ın nazarında hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşmemeleri ve meleklerden daha üstün bir dereceye yükselmeleri için, akıllarını Kur'ân ve sünnet ölçüleri dâhilinde kullanmaları, insani görevlerini ona göre yerine getirmeleri gerekmektedir.³ Nitekim Hz. Muhammed (sav.), bir hadiste şöyle buyurmuştur:

تَرَكْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ، لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye uygun hareket ederseniz, hiçbir zaman sapıtmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı olan Kur'ân ve benim sünnetimdir.”⁴

Ancak bu rivâyetin yanında, “Size Allah'ın kitabını bıraktım”⁵ ve “Size Allah'ın Kitabını ve Ehl-i Beyti bıraktım”⁶ anlamında farklı iki rivâyet daha vardır. Bu farklı rivâyetler, birbirini tamamlar niteliktedir. Çünkü bu rivâyetlerden herhangi biri, diğerinin alternatifi değildir. Bu rivâyetlerin üçünde de Kur'ân-ı Kerîm ana kaynak olarak gösterilmektedir. Çünkü o, Allah'ın kelimidir ve vahiy yolu ile Hz. Muhammed'e (sav.) gönderilmiştir. Hz. Muhammed'in (sav.) söylemiş olduğu sözlerden, yapmış olduğu hareketlerden ve tasvip etmiş olduğu şeylerden oluşan sünneti⁷ ise, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk tefsiri ve açıklaması durumundadır.⁸ Buna göre sünnet, İslam dininin Kur'ân-ı Kerîm'den sonra gelen en önemli kaynağıdır.⁹ İslam dininin anlaşılması için yapılan çalışmalar, her şeyden önce Kur'ân ve sünnetin anlaşılması alanlarında yapılmaktadır. Ana

1 el-Ahzâb 33/40.

2 et-Tîn 95/5.

3 Allah'ın insanoğlunu akıl yürütmeye, düşünmeye teşvik ettiği âyetlerden bazıları şöyledir: el-Bakara 2/44, 77; Âl-i 'İmrân 3/65, 118, 190-191; en-Nisâ 4/82; el-En'âm 6/32, 98, 152; el-A'râf 7/169, 185; er-Ra'd 13/3; en-Nahl 16/11, 69, 90; en-Nûr 24/27; el-Câsiye 45/13; el-Kamer 54/15, 17, 22, 32, 40, 51; 'Abese 80/24; et-Târik 86/5; el-Gâşiye 88/17-20. Bu konuda kapsamlı değerlendirmeler için bk. Demir, Zakir. “Enbiyâ Sûresinin 22. Âyeti Bağlamında Allah'ın Vahdâniyet Önermesine İlişkin Müfessirlerin Mülâhazaları ve Bunların Tahlili”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 62/1 (Aralık 2024), 205-206.

4 Malik b. Enes, *el-Muvaṭṭa'* “Kader”, 1., nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf (Kahire: y.y., 1382/1962); Süleyman ibn'el Eş'as el-Ezedî es-Sicistânî Ebu Dâvud, “Menâsik”, 56 (No. 1905), ts.; el-Hafız Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid İbn Mâce, “Kitabü'l Etîme”, (No. 3314), ed. Muhammed Fuâd Abdilbâkî (Dâr-ü İhyail-Kütübil Arabî, ts.); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (no:5722), nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, ed. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1405/1985); Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr* (Mısır: Matbaat-ü Mustafa Muhammed, 1938), 3/240.

5 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih "Fedailu's-Sahabe"*, 36, (no: 2408), nşr. Muhammed Fuâd Abdilbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56); İbn Mâce, “Kitabü'l Etîme”, (No. 3314).

6 Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih "Fedailu's-Sahabe"*, 36, (no: 2408), tsz; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, “Menâkib”, 32, (3786), tsz; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, Sünen-i Dârimî "Fedailu'l-Kur'ân", 1, (no: 3198), tsz.

7 Abdulkerîm Zeydan, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkḥ* (İstanbul: el-Mektebtü'l-İslamiyye, 1979), 131; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlu'l-Fıkḥ* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, tsz), 97.

8 Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn* (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, tsz), 1/32.

9 Muhammed b. İdris eş-Şafîî, *er-Risâle*, ed. Abdullatîf el-Hemim - Mahir Yasin el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 107; Abdülğani Abdulhalık, *Hücciyetü's-Sünne*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Şûle Yayınları, 1996), 52; Ebû Zehra, *Usûlu'l-Fıkḥ*, 97.

kaynak Kur'ân olduğuna göre, İslam'ı anlama bağlamındaki çalışmalar daha çok tefsir alanında yapılmaktadır.

Hız. Muhammed (sav.)'in vefatından sonra siyasi sebepler, ön kabuller vb. durumlar Kur'ân'ın yanlış anlaşılmasına, yanlış yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Söz gelimi bazı gruplar mezheplerini ön plana çıkarmak amacıyla Kur'ân âyetlerini düşüncelerine göre yorumlamışlardır. Bu tür yanlış yorumlar Müslümanlar açısından ciddi bir problem olarak kabul edilmiştir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri'nin, bu tür yanlış algı ve yorumların önlenmesinde önemi ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemin esas hedefi Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Ayrıca Senâullah Amritsarî'nin tefsiri üzerinde ülkemizde herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

Muhammed Fadl Muhammed tarafından 2022 yılında Katar Üniversitesinde Menhecü's-Şeyh Senâullah el-Amritsarî fi Tefsirihi el-Musemma bi "Tefsîru'l-Kur'ân bi-Kelâmi'r-Rahmân" başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. İkinci olarak Senâullah Amritsarî'nin dava ve mücadelesi hakkında da Muhammed Murtaza b. Âiş Muhammed tarafından "eş-Şeyh Senâullah el-Amritsarî ve Cühûduhu ed-Da'viyye" adlı bir Yüksek Lisans tezi 1996 yılında Riyad'da hazırlanmıştır. Çalışma sürecinde, konuyla ilgili eserler taranmış, tefsir ve tefsir usûlü üzerine yazılmış kaynaklar incelenmiştir. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri konusunda arka planda literatür taraması yapılmış olup elde edilen veriler kayıt altına alınmıştır. Konuya dair bilgilerin bütüncül bir şekilde bir araya getirilmesi sağlanmış ve yeri geldiğinde istifade edilmiştir. Çalışmamızda, özellikle tefsir kaynaklarına ağırlık verilmiştir. Ayrıca Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini benimseyen âlimlerin eserlerinden de faydalanılmıştır. Ancak ülkemizde Senâullah Amritsarî'nin tefsiri üzerinde bir çalışmanın yapılmamış olması bizi bu çalışmayı yapmaya yönlendiren sebeplerden biridir.

Bu çalışmamızda İslam dininin ana kaynağı olan Kur'ân'ın tefsiri üzerinde durulmaktadır. Konumuz, Senâullah Amritsarî'nin "*Tefsîru'l-Kur'ân bi kelâmi'r-Rahmân*" isimli eseri bağlamında, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri" hususudur. Aslında Kur'ân'ın nüzulünden itibaren tefsir çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar önceleri daha çok rivâyet metoduyla gelişmiştir. Daha sonraki dönemlerde dirâyet yoluyla tefsir çalışmaları da gelişmiştir. Her zaman için en güzel tefsir çalışması, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri şeklinde yapılanıdır. Çünkü Kur'ân, bu tür tefsirle daha çok iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenledir ki, bu alanda çok sayıda eser yazılmıştır. Söz gelimi Senâullah Amritsarî'den önce Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri metodu özelinde Emir Muhammed b. İsmâ'il es-San'ânî (ö. 1182/1768) *Mefâtihu'r-rıdvân fi tefsiri'z-zikir bi'l âsar ve'l-Kur'ân* adını verdiği bir tefsir kaleme almıştır.¹⁰ Bu konuda yazılmış bir diğer önemli eser, Muhammed el-Emîn eş-Şinkitî'ye (1907-1974) ait *Edvâü'l-beyân fi İzâhi'l Kur'ân bi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Hiç şüphesiz, bu tür eserler Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Kur'ân tefsiri üzerinde çalışmalarda bulunan ve bu alanda eser yazan her kişi, hangi metotla yazarsa yazsın, Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet etmeyi hedeflemektedir. Bu alandaki eserlerden biri de *Tefsîru'l-Kur'ân bi kelâmi'r-Rahmân* adlı eserdir.

2. SENÂULLAH AMRİTSARÎ'NİN HAYATI

Makalemizin bu bölümünde Senâullah Amritsarî'nin doğumu, ailesi, çocukluğu, eğitim hayatı, faaliyetleri ve eserleri üzerinde duracağız.

10 Emîr es-San'ânî'nin mezkûr tefsiri ve diğer eserleri hakkında kapsamlı değerlendirmeler için bk. Zakir Demir, "Emîr es-San'ânî'nin İlâhî İktibâsların Mâhiyetine Dair el-İzâh ve'l-beyân fi tahkîki 'ibârâtı kasası'l-Kur'ân İsimli Risâlesi Ve Ele Aldığı Konuların Kritiği", *Bilimname* (50), 2023, 133-265. Ts.

2.1. Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu

Ebû'l-Vefa Senâullah el-Hindî el-Amritsarî, Haziran 1868 tarihinde Hindistan'ın Pencâp Eyaleti sınırları içerisinde bulunan Amritsar'da¹¹ doğdu.¹² Amritsarî, soyu itibarıyla Srinagarlı/Keşmirli bir Brahman ailesine dayanmaktadır. Ailesi on dokuzuncu yüzyılın başlarında 1819 yıllarında Keşmir'deki Zeynel Abidin döneminde Müslüman olmuştur. Amritsarî'nin babası Muhammed Hızır, ipek ticaretini yapıyordu. Babası, o zaman Hindistan'da "Raca" adı altında kurulan küçük prensliklerin zulmünden kaçarak Keşmir'den Amritsar'a gidip oraya yerleşmişti.¹³

Senâullah Amritsarî, henüz yedi yaşında iken babasını ve on dört yaşında da annesini kaybetmiştir.¹⁴ Kendi geçimini temin etmek için, abisinden terzilik öğrenmiştir. Bir gün yörenin âlimlerinden biri bir cübbe diktirmek için onun çalıştığı dükkâna uğramıştır. Senâullah'ın üstün zekâsını farkederek âlim, kendisine ilimle meşgul olmasını tavsiye etmiştir. Senâullah, bu tavsiye üzerine boş vakitlerinde kitap okumaya başlamıştır. Senâullah Amritsarî, böylece ilimle tanışmıştır.¹⁵

2.2. Eğitim Hayatı ve Faaliyetleri

Senâullah Amritsarî, hadis icazetini Amritsar'da yaşayan iki kişiden almıştır. Onlar, Ahmedullah Amritsarî ve Vezirâbâdî lakabı ile bilinen Şeyhu'l-Hadis Hâfız Abdülmennândır. Ayrıca o, Delhi'de Seyyid Nezir Hüseyin Dihlevî'den (ö. /1902) de hadis icazetini almıştır. Bir süre Sehârenpûr'da ilim tahsil ettikten sonra, Dârululûm-i Diyobend'e giderek orada ilim hayatına devam etmiştir. Şeyhü'l-Hind Mahmûd Hasan Diyobendî'nin onun eğitim hayatında önemli yeri vardır. Amritsarî, o yıllarda aklî ilimlerde ön planda olan Ahmed Hasan Kanpûrî'den de ders almak için Kanpûr'daki Feyz-i Âm Medresesi'ne gitmiş ve orada akli ilimlerle ilgili eğitim alıp 1892 tarihinde mezun olmuştur. Amritsarî, bu ve benzeri başarılarının yanında daha değişik alanlarda da kendini göstermiştir. Örneğin o, Hakîm Fazlullah Kanpûrî'den geleneksel tıp eğitimini almış ve bu arada İngilizcesini de geliştirmiştir.¹⁶

Ehl-i hadîs ekolü düşüncesine sahip olan Âmritsarî, 1896-1898 yılları arasında Ahmedullah Amritsarî'nin "Te'yîdü'l-İslâm" adlı medresesinde ve 1898-1900 yılları arasında da Malirkotla'daki "Medrese-i İslâmiyye'de" de dersler vermiştir.¹⁷ Amritsarî, öğretimden ziyade münazara ve eser telif etmeye daha fazla ilgi duymuştur. Senâullah, 1900 yıllarından itibaren kendini daha çok bâtil inanç ve fikirlerle mücadele vermeye başlamıştır. Çünkü yaşadığı dönemde Hindistan adeta çalkantılı bir fikir savaşına dönüşmüştü. Amritsarî'nin çok yönlü çalışmaları bulunmaktadır. O, Misyonerler, Birelvîler, Hindu Arya Samâc mensupları, Kâdiyânîler ve Ehl-i

11 Sihlerin dini merkezi ve Pencap eyaletinin en büyük şehri olan Amritsar, Hindistan'ın kuzeybatısında, Pakistan sınırından 50 km. uzaktadır. Sihlerin kutsal mabedi olan ve altın levhalarla kaplanmış "Altın Tapınak" burada bulunmaktadır. Erdem Sargon, "Amritsar" (İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1991).

12 Abdulhamit Birişik, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019), 158; Abdulhamit Birişik, "Senâullah Amritsarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/ 503-506.

13 Haneef Chundunnummal Muhammad, Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2019), 164.

14 Birişik, "Senâullah Amritsarî", c. 36/504; Chundunnummal Muhammad, Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar, 164.

15 Birişik, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 158; Chundunnummal Muhammad, *Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar*, 164.

16 Birişik, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 158; Birişik, "Senâullah Amritsarî", c. 36/503; Chundunnummal Muhammad, *Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar*, 164.

17 Birişik, "Senâullah Amritsarî", 36/ 503.

Kur'ân gruplarıyla münazara ve yazışmalarda bulunmuştur. Onun bu konudaki etkinlikleri, ön plana çıkmaktadır. O, Misyonerler tarafından ele alınmış literatürü çok iyi bir şekilde ele almış, incelemiş ve onlarla 100 kadar münazaraya katılmıştır. Bu fırkaların yazmış oldukları kitaplar ve konuşmaları İslam dininin bekası için ciddi bir tehdit oluşturunuyordu. Senâullah Amritsarî bu fırkalarla mücadele etmek için onlarca münazaraya katılmıştır.¹⁸ Onun yaptığı münazaralar incelendiğinde çok zeki olduğu ve diğer dinler hakkında da çok iyi derecede bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. O, münazaralarda karşı tarafın sözlerini çok iyi bir şekilde dinler, muhataplarının dinlerine göre deliller getirmeyi bir metot olarak kullanıyordu. Örneğin o, Müslüman kadınların hicab ve tesettürü ile ilgili halka açık vaaz verdiği bir esnada, Müslüman kadınların, yabancıların ve kocalarının erkek kardeşlerinin de yanlarında örtünmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine vaazı dinleyen Hindu bir kadın ayağa kalkarak, alaylı bir tavırla kadının, kocanın erkek kardeşinin yanında tesettürü giymenin gerekli olup olmadığını sormuştur. Bu soru üzerine Senâullah şöyle cevap vermiştir: “Ben şu an Müslüman kardeşlerime vaaz veriyorum ve onları ilgilendiren hususlar hakkında kendilerine bilgi verdim. Az daha beklersen bu hususta Hinduların kutsal kitaplarında geçen bilgileri de vereceğim. Hinduların kutsal kitabı olan Rig Veda'nın onuncu babının on sekizinci bölümünün onuncu pasajında dul kadınlara hitaben şöyle denmiştir: “Ey dul kadınlar, sizler çocuk sahibi olabilmeniz için ölen kocalarınızın erkek kardeşleri ile evlenmek suretiyle birlikte olmanızda bir sakınca yoktur. Zira onlardan olan çocuklar yine sizin ölmüş olan kocalardan olan çocukları olarak sayılacaktır.” Görüldüğü gibi o, münazaralarda karşı tarafın kutsal kitaplarında geçen ifadeleri de çok iyi bilmektedir. Kendisine sorulan bir hususu âyet ve hadisler ışığında cevap vermeden önce muhatabının kutsal kitabında geçen bilgileri çok iyi bir metotla kullanmıştır.¹⁹

Senâullah Amritsarî, 1926 yılında hacca gitmiş ve orada Hindistan Ehl-i Hadîs ekolünü temsilen I. Milletlerarası İslâm Konferansı'na katılmıştır. Pakistan kurulmadan önce Pencap eyaletinde çıkan olaylarda Amritsarî'nin evi, kütüphanesi ve matbaası yağmalanmış ve oğlu Atâullah bu olaylar sırasında öldürülmüştür. Amritsarî, bu olaylardan sonra 14 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan'a göç etmiş ve bir müddet Gucranvâlâ'da kalmıştır. Ondan sonra o, Ocak 1948 tarihinde Sergôda'ya yerleşmiştir. Amritsarî, 15 Mart 1948 tarihinde orada vefat etmiştir. Amritsarî Sergôda'da yaşadığı sırada bir matbaa kurmuştur. Onun kurmuş olduğu bu matbaa, bugün için torunları tarafından Senâî Press adıyla işletilmektedir.²⁰

2.3. Eserleri

Senâullah Amritsarî, pek çok eser yazmıştır. Onun eserleri, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, mezhepler tarihi, Hristiyanlık ve misyonerlik, bölgedeki Müslüman cemaatler ve benzeri konularla ilgilidir. Bu makalemizde onun sadece tefsirle ilgili eserlerinin isimlerine yer vereceğiz ve Kur'ân'ın Kur'ân'la ilgili olan “*Tefsîru'l-Çur'ân bi-kelâmi'r-Rahmân*” adlı tefsiri üzerinde duracağız.

1. Tefsîru'l-Çur'ân bi-kelâmi'r-Rahmân
2. Tefsîr-i Senâî
3. Beyânü'l-Furkân alâ İlmi'l-Beyân
4. Tefsîr Bi'r-Re'y

18 Chundunnummal Muhammad, *Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar*, 165; Birişik, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 159.

19 Chundunnummal Muhammad, *Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar*, 167.

20 Birişik, “Senâullah Amritsarî”, c. 36/504.

5. Burhânü't-Tefâsîr bi-Cevâbi Sultânî't-Tefâsîr

Senâullah Amritsarî'nin hayatıyla ilgili bazı bilgileri verdikten sonra, onun Kur'ân'ı Kur'ân'la ilgili tefsiri hakkında bilgi vereceğiz.

3. BİR TEFSİR YÖNTEMİ: KUR'ÂN'IN KUR'ÂN'LA TEFSİRİ

Âlimlerin kahir ekserisi, Kur'ân-ı Kerîm'in en sağlam tefsir kaynağının yine Kur'ân olduğu hususunda ittifak halindedirler. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri, tefsir yöntemlerinin en mükemmelidir. Kur'ân'ı açıklamının en güzeli yine Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir etmektir. Çünkü bir yerde kapalı olarak geçen bir konu Kur'ân'ın başka bir yerinde açıklanmaktadır, bir yerde özet olan bir konu başka bir yerde geniş bir şekilde izah edilmektedir.²¹ Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm, Arap dili, edebiyatı ve belagatinin gelişmesinde son derece etkili olmuştur. Arap dili ve edebiyatı, Kur'ân'ın edebi yönünden etkilenmiştir. Çünkü dünyanın her yerinde bulunan Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in dili diye Arapçayı okumakta, edebiyat ve belagati üzerinde çalışmalar da yapmaktadırlar.

Bazı tefsir âlimleri, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinin rivâyet tefsiri olduğunu söylemişlerdir. Muhammed b. Abdulaziz ez-Zürkânî (ö. 1367-1948) ve Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 1915-1977) bu görüşü savunanların başında gelmektedirler. Çünkü rivâyet tefsirinin böyle anlaşılmasına sebep olan en büyük etken, Hz. Muhammed (sav.) ve sahabenin önde gelenlerinden nakledilen rivâyetlerin esas alınmasıdır. Bundan dolayı bu metot, rivâyet tefsiri olarak anlaşılmaktadır. Ancak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri sadece rivâyet tefsiri sayılmamalıdır.²²

4. SENÂULLAH AMRİTSARÎ'NİN "TEFSÎRU'L-KUR'ÂN Bİ-KELÂMÎ'R-RAHMÂN" ADLI TEFSİRİ

Senâullah Amritsarî'nin bu eseri, Amritsar'da 1903 ve 1929 tarihlerinde iki defa yayımlanmıştır. O, bu eserini Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri yöntemiyle yazmıştır.²³ Amritsarî bu eserini yazarken tefsirinde Selef çizgisinden uzaklaşmıştır. Bu nedenle o, Ehl-i Hadîs ekolü tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Amritsarî Selef düşüncesine aykırı olan yanlışlığını kabul etmiş olmasına rağmen, onu tenkit etmeye devam edenler olmuştur. Bunun üzerine o, altmış yedi âlimin görüşünü içeren "Kazıyyetü'n-Necdiyye (Tuḥfetü'n-Necdiyye) a'nî faşle Kazıyyeti'l-İhvân bi-Zikri Tefsîri'l-Kur'ân bi-Kelâmi'r-Rahmân" adıyla yeni bir eseri hazırlamış ve bu eseri 1926 tarihinde Amritsar'da yayımlamıştır. Senâullah Amritsarî, bu eserinde kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir.²⁴

Senâullah Amritsarî, tefsirinin mukaddimesinde onun genel özelliklerini ve yöntemini özet bir şekilde açıklamıştır. Müfessirlerin genel olarak kendi anlayış kapasitelerine göre Kur'ân'ı tefsir ettiklerini belirtmiştir. O, hemen bütün müfessirlerin Kur'ân'ı Kuran'la tefsir etme metodunun en iyi metod olduğu hususunda görüş birliği içerisinde olduklarını ifade etmiştir. O, bu metodu benimsediği için tefsirinde de uygulamıştır.²⁵ Makalemizin bundan sonraki bölümünde, "Tefsîru'l-Kur'ân bi-kelâmi'r-Rahmân" adlı eserden tefsir örnekleri üzerinde duracağız.

4.1. Tefsîru'l-Kur'ân Bi Kelâmi'r-Rahmân'da Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsir Örnekleri

21 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, ed. Adnan Zarzûr (Dımaşk, 1972), 93.

22 Nurettin Çiftçi, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 169.

23 Birışık, *Hind Alkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 160.

24 Birışık, "Senâullah Amritsarî", c. 36/504.

25 Ebu'l-Vefa Senâullah el-Hindî Amritsarî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân* (Riyâd: Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 2002), 33.

Senâullah Amrîtsarî, tefsirinde genel anlam ifade eden kelimelerin tahsis edilmeleri ile ilgili çeşitli örneklere yer vermiştir. Bu örneklerden biri şöyledir:

Örnek: 1. Senâullah Amrîtsarî, bir âyetle genel anlam ifade eden kelimeleri, başka âyetle bu kelimenin tahsis edildiğini anlatmıştır. Örneğin o, Şûrâ sûresinin beşinci âyetinde geçen şu cümleyi ele almıştır:

وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ

“Melekler de Rablerini hamd ile tebih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar.”²⁶

O, bu âyetle meleklerin yeryüzündekilere mağfiret dilediklerini kaydetmiştir. O, “yeryüzündekiler” kelimesinin tüm insanları kapsadığını ileri sürmüştür. Ardından o genel bir anlam ifade eden “yeryüzündekiler” kelimesini, aşağıdaki âyetle tefsir ederek tahsis etmiştir:

فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ

“O halde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!”²⁷

Senâullah Amrîtsarî, yukarıdaki âyetle geçen “yeryüzündekiler” kelimesini, bu âyetle geçen “tövbe eden ve senin yoluna gidenler” ifadesiyle tahsis etmiştir.²⁸

Başka kaynaklarda da burada geçen “yeryüzündekiler” kelimesi aşağıdaki âyetle tahsis edilerek tefsir edilmiştir:

وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا

“Müminlerin de bağışlanmasını isterler.”²⁹

Bazı müfessirler, yukarıdaki âyetle geçen “yeryüzündekiler” ifadesini, “müminler” olarak tahsis etmek suretiyle tefsir etmişlerdir.³⁰ Bize ulaşan bilgilere göre Kur’ân-ı Kerîm’i bir bütün olarak ilk tefsir eden Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî (ö. 150/767) ise, “yeryüzündekiler” kelimesini bu âyetle geçen “müminler” kelimesiyle tahsis ve tefsir etmiştir. Aynı zamanda o, “Müminlerin de bağışlanmasını isterler”³¹ mealindeki âyetin, “yerdekiler için mağfiret diliyorlar”³² âyetini neshettiğini ileri sürmüştür.³³ Ebû Abdillâh Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) de Mukâtil b. Süleymân’ın bu konudaki görüşüne katılarak, “yerdekiler için mağfiret diliyorlar”³⁴ âyetinin “Müminlerin de bağışlanmasını isterler”³⁵ âyetiyle neshedildiğini savunmuştur. Müfessir ve kıraat âlimi Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi’l-Abbâs el-

26 eş-Şûrâ 42/5.

27 el-Mü’min 40/7.

28 Amrîtsarî, Tefsîru’l-Kur’ân bi Kelâmi’r-Rahmân, 2002, 614.

29 el-Mü’min 40/7.

30 Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddin b. Ömer er-Râzî, *Mefatihü’l-Ğayb* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1990), c. 27/146; Ebü’l-Berekât Hâf en-ızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Tefsîrün Nesefî (Medârikü’t-tenzîl ve hakâ’ıku’t-te’vîl)*, ed. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâr-ü İbn-i Kesir, 2011), c. 3/245; Ebü’l-Fidâ İmâduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsîrü’l-Kur’ân’il-Azim* (Beyrut: Dârü’l Ma’rife, 1969), c. 4/106; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2019), c. 3/1114; Çiftçi, *Kur’ân’ı Anlama Yöntemi Olarak Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri*, 327.

31 el-Mü’min 40/7.

32 eş-Şûrâ 42/5.

33 Mukâtil b. Süleymân Ebü’l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîr-ü Mukâtil b. Süleymân*, ed. Ferid Ahmed (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1971), 172.

34 eş-Şûrâ 42/5.

35 el-Mü’min 40/7.

Mehdevî (ö. 440/1048) ise burada söz konusu olan neshe itiraz ederek, "Müminlerin de bağışlanmasını isterler"³⁶ âyetinin müminlere has olduğunu ileri sürmüştür.³⁷

Ayrıca Senâullah Amrîtsarî tefsirinde mücmel olarak kısaca anlatılan kelimeleri başka ayetlerle tefsir etmiştir. Anlam itibarıyla kelime "mücmel" ve "mufassal" diye iki kısma ayrılmaktadır. Aslında "mücmel" kelimedenden ziyade onu tefsir eden "mufassal" kelime ile hüküm verilmektedir. İhtiyaç hâsıl olduğu zaman "mücmel" kelime "mufassal" kelime ile izah edilmektedir.³⁸ Amrîtsarî'nin bu konuda yazmış olduğu örneklerden biri şöyledir:

وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ

"Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır."³⁹

Bu âyette kadının ödev ve hakları mücmel bir şekilde dile getirilmektedir. Amrîtsarî, mücmel bir şekilde anlatılan bu konuyu, erkeğin kadın üzerinde hakları olduğu gibi kadının da erkek üzerinde hakları vardır şeklinde açıklamıştır. O, bu hakları karşılıklı iyi muamele diye yorumlamıştır. Ondan sonra Senâullah, anlamını izah ettiği bu âyeti, aşağıdaki âyetle tefsir etmiştir:

وَاعْتَصِرُوا هُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

"Kadınlarla iyi geçinin."⁴⁰

Senâullah Amrîtsarî, yukarıdaki âyette anlatılan kadın haklarını bu âyette geçen iyi geçinme ifadesiyle tefsir etmiştir.⁴¹ Amrîtsarî kadın haklarını iyi muamele, hoş geçinme diye çok kısa bir şekilde açıklamış. Ondan önce yaşamış olan Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981) ise, Amrîtsarî'nin burada üzerinde durmuş olduğu "Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır"⁴² mealindeki âyeti aşağıdaki âyetlerle maddeler halinde tefsir etmiştir:

وَاعْتَصِرُوا هُنَّ بِالْمَعْرُوفِ 1-

"Kadınlarla iyi geçinin."⁴³ Cessâs, tefsirinde Amrîtsarî'nin yer verdiği bu âyete birinci sırada yer vermiştir.

فَلْيَمْسِكْ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِحْ بِإِحْسَانٍ 2-

"Kadınları ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir."⁴⁴

وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ 3-

"Kadınların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir."⁴⁵

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ 4-

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur."⁴⁶

36 el-Mü'min 40/7.

37 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 5.

38 Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef el-Bâcî, *İhkâmu'l-Fusûl fî İhkâmi'l-Usûl*, ed. Abdullhah Muhammed el-Cebûrî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1989), 71.

39 el-Bakara 2/228.

40 en-Nisa 4/19.

41 Amrîtsarî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*, 2002, 57.

42 el-Bakara 2/228.

43 en-Nisa 4/19.

44 el-Bakara 2/229.

45 el-Bakara 2/233.

وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً⁵-

“Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile/cömertçe veriniz.”⁴⁷

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِخْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا⁶-

“Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayınız.”⁴⁸

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُواهَا كَالْمُعَلَّقَةِ⁷-

“Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bâri birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın.”⁴⁹

فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكَحْنَ أَرْوَاحَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ⁸-

“Aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayınız.”⁵⁰

el-Cessâs, “Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır”⁵¹ mealindeki âyeti, bütün bu âyetlerle maddeler halinde tefsir etmiştir.⁵² Tefsirini muhtasar bir şekilde yazmış olan Amritsarî, burada anlamı üzerinde durduğumuz ayetin tefsirini detaylı yazmamıştır. Ondan çok daha önce yaşamış olan Cessâs ve benzeri âlimlerin bu âyet hakkında geniş açıklamalarına değinmemiştir.

Bazen bir ayette ele alınan bir olay, başka ayetlerde farklı yönlerden ele alınmaktadır. Senâullah Amritsarî’nin bir olayın farklı yönlerden ele alınması hususunda tefsirinde açıkladığı örneklerden biri şöyledir:

فَالْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ

“Bunun üzerine Mûsâ asasını yere attı. Bir de baktılar ki apaçık bir yılan”⁵³

كَالْهَاجَانِ

“Küçük bir yılan gibi”⁵⁴

فَالْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى

“Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş”⁵⁵

Görüldüğü gibi Hz. Mûsâ’nın kıssasında esasının yılanı dönüşmesinin anlatıldığı âyetler arasında tenakuz varmış gibi görünmektedir. Fakat âyetler bir bütünlük içerisinde ele alındığında böyle bir çelişkinin olmadığı, zikredilecek her bir âyetin yılanının sahip olduğu farklı özellikleri anlattığı görülecektir.⁵⁶

46 en-Nisa 4/34.

47 en-Nisa 4/4.

48 en-Nisa 4/20.

49 en-Nisa 4/129.

50 el-Bakara 2/232.

51 el-Bakara 2/228.

52 Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân, ed. Muhammed es-Sâdık Kahavî (Daru’l-Mushaf, tsz), 2/68.

53 el-A’râf 7/107.

54 el-Kasas28/31.

55 Ta-ha 20/20.

56 Çiftçi, Kur’ân’ı Anlama Yöntemi Olarak Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri, 354.

Senâullah Amritsarî ise ilk âyetle *هِيَ تَعْبَانٌ مُبِينٌ* ifadesini “büyük bir yılan” şeklinde,⁵⁷ *حَيَّةٌ* ifadesini ise yılanın ataklığı ile, *جَانٌ* kelimesini de yılan cinsini karşılayacak şekilde⁵⁸ yorumlamıştır. Bununla birlikte büyüklüğü ve ataklığı ile hareket eden ince yılan gibi anlaşılmaktadır.⁵⁹ Görüldüğü gibi aslında âyetlerde bahsedilen yılan tek bir yilandır. Fakat onun bir takım yapısal, fiziksel ve hareket kabiliyetine dair özellikleri nazar-ı itibara alınmıştır. Dolayısıyla âyetler arasında herhangi bir tutarsızlık söz konusu değildir.⁶⁰

Kur'ân-ı Kerîmde konu ve yer farklılığı sebebiyle bazı âyetler arasında ihtilaf varmış gibi görünse de âyetler bir bütünlük içinde incelendiğinde böyle bir ihtilafın olmadığı görülecektir. Senâullah Amritsarî, bu konu da ele aldığı âyetleri nasıl açıkladığını ve tenakuz varmış gibi görünen âyetler arasındaki sorunu nasıl çözdüğünü ele almaya çalışacağız.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌ

“İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz.”⁶¹

وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ

“Suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz”!⁶²

فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz”!⁶³

Yukarıda zikredilen âyetler incelendiğinde aralarında bir tenakuz/çelişki varmış gibi görünmektedir. Rahman suresi 39. âyetle insanlar ve cinlerin işlemiş oldukları günahlardan dolayı hesaba çekilmeyecekleri vurgulanmıştır. Senâullah Amritsarî, burada Allah tarafından kimsenin sorguya çekilmeyeceği hususunun bilgisine ihtiyaç duyulmayacağını ifade ettikten sonra “Günahkârlar simalarından tanınır”⁶⁴ âyetiyle tefsir etmiştir. Çünkü günahkârlar zaten simalarından tanınacaklarından bunun için herhangi bir sorguya ihtiyaç duyulmayacağını ifade etmiştir. Buradaki ihtilaf sebebi konu ve yer farklılığından kaynaklanmaktadır. Ancak âyetler bir bütünlük içinde değerlendirildiğinde herhangi bir çelişkinin olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁵

Taberi (ö.310/922) de meleklerin, günah işlemiş kimseleri simalarından ve yüzlerinin karalığı, gözlerinin maviliği gibi birtakım işaretlerin var olmasından tanıyacaklarını ifade etmiştir.⁶⁶ Kasas 78. âyetle de benzer bir anlam bulunmaktadır. Ancak müşkil olarak kabul edilen bu tür kelimeler, başka âyetlerde konu ile ilgili yer alan açıklamalarla tefsir edilerek çözülebilir. Amritsarî, Hicr suresindeki “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette

57 Amritsarî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*, 236.

58 Amritsarî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*, 503.

59 Amritsarî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*, 425; Çiftçi, *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*, 354.

60 Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkan Fi Ulum'il-Kur'ân* (Beyrut: Risaletu Menşuratu Mervan Da'bûl, 2023), 558.

61 er-Rahmân55/39.

62 el-Kasas28/78.

63 el-Hicr 15/92-93.

64 er-Rahmân55/41.

65 Amritsarî, *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*, 680; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkîti, *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Dâr-ü İlmul Fevaid, 1980), c. 7/804-805.

66 Muhammed bin Cerir et-Taberi, Taberî Tefsiri, ed. Muhammed Ali es-Sâbûnî - Salih Ahmed Rıza, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2019), c. 5/460.

onların hepsini sorguya çekeceğiz”!⁶⁷ âyetiyle herkesin sorguya çekileceği açık bir şekilde belirtilmiştir. Hicr 92-93 âyetini de “Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız”⁶⁸ âyetiyle tüm insanların hatta elçilerin bile hesaba çekileceği açık bir şekilde vurgulanmıştır.⁶⁹

SONUÇ

Allah insanları diğer varlıklar arasında üstün bir derecede yaratmıştır. Çünkü diğer varlıklara vermediği akıl ve muhakemeyi, insanlara vermiştir. Bununla beraber insanlara doğruyu ve hidayeti göstermek için peygamberler göndermiş, onlar vasıtasıyla kutsal kitaplar indirmiştir. İnsani görevlerini akıl ve vahiy ölçülerıyla yerine getirenler, meleklerden daha üstün bir dereceye yükselirler. Bu görevleri yerine getirmeyip nefis ve arzularıyla yaşayanlar, hayvanlardan daha aşağı bir dereceye düşerler. Üstün bir dereceye ulaşmak için, Müslüman olarak Kur’ân ve sünneti iyi anlamak, kavramak ve yaşamak gerekir. Her şeyden önce Kur’ân, İslam dininin temel kaynağıdır. Kur’ân-ı Kerîm, bir bütünlük arz etmektedir. Kur’ân’ın bir yerinde mücmel/kapalı olarak geçen bir konu Kur’ân’ın başka bir yerinde izah edilerek tefsir edilmektedir. Bir yerde muhtasar olan bir konu, başka bir yerde geniş bir şekilde açıklanmaktadır. Bazen anlaşılmayan bir kelime veya mesele, başka âyetlerin yardımıyla anlaşılmaktadır.

Hiz. Muhammed (sav.) vefat ettikten sonra, Kur’ân-ı Kerîm’i siyasi, sosyal nedenler, ön kabuller gibi sebeplerden dolayı Kur’ân’ın anlatmak istediği anlamları çarpıtarak kendi anlayış ve düşüncelerine uygun anlamlar üretenler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu durum Müslümanlar arasında problem olarak kabul edilmiştir. Ancak gerçeklikten uzak bu anlayışlara zemin hazırlayanlar en doğru fırkanın ve kurtuluşa erecek kimselerin yine kendileri olduğunu iddia ediyorlardı.

Kur’ân-ı Kerîm’i kendi anlayışları doğrultusunda yorumlayan kimselerin meydana getirdikleri problemleri fark eden âlimler insanları tekrar doğru, sağlam bir usûlle Kur’ân’la buluşturmak amacıyla “bir sözü en iyi açıklayan, yine sözü söyleyenin kendisidir” şiarından hareketle Kur’ân’ı yine Kur’ân’la tefsir etmişlerdir. Çünkü bu yöntemin en önemli yönlerinden biri, statik değil dinamik oluşuyla ilgilidir. Kur’ân her dönemde ortaya çıkan problemlere çözüm üretme, yol gösterme potansiyeline sahiptir.

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerîm’i indirmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’i en iyi bilen de, yine Yüce Allah’tır. Onun indirmiş olduğu âyetlerin birbirleriyle çelişmeleri veya birinin diğerini inkâr etmesi mümkün değildir. Onlar, ancak birbirlerini tamamlamaktadır. Bu nedenle her zaman için tefsirciler, Kur’ân tefsirinde yapmış oldukları yorumlarında haklı olduklarını ispatlamak için, delil olarak başka âyetleri göstermişlerdir. Örneğin elimizdeki mevcut bilgilere göre bir bütün olarak ilk tefsir kitabını yazan Mukatil b. Süleyman’ın eserinde de bunun örneklerini görmemiz mümkündür. İster rivâyet, ister dirâyet alanlarında yazılan, içtimai, felsefi, konulu ve benzeri tefsir çalışmalarının hemen hemen tümünde, Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsir örnekleri kullanılmaktadır. Bununla beraber zaman zaman bazı müfessirler, eserlerini sadece Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir şeklinde yazmışlardır. Hindistanlı büyük âlim Ebu’l-Vefa Senâullah el-Hindî el-Amritsarî (ö. 1367/1948) de, bu şekilde âyetleri sadece âyetlerle tefsir eden bir eser yazmıştır. Onun bu şekilde yazmış olduğu eserin adı, “Tefsîru’l-Kur’ân bi Kelâmi’r-Rahmân” şeklindedir. Bu açıdan onun bu eseri, Hindistan’da yazılmış olmasına rağmen, İslam âleminde, hatta dünyanın

67 el-Hicr 15/92-93.

68 el-A’raf 7/6.

69 Amritsarî, *Tefsîru’l-Kur’ân bi Kelâmi’r-Rahmân*, 365.

çeşitli yerlerinde tefsir çalışmalarında bulunanların dikkatini çekmektedir. O bu eseri yazarken, muhtasar bir şekilde ayeti ayetle tefsir etmiştir. O, bu tefsir çalışmasında, ağırlıklı olarak ayeti ayetle tefsir etme şeklindedir. Senâullah, bu çalışmasında yaklaşık olarak 4750 ayeti ayetle tefsir etmiş bulunmaktadır. Senâullah Amritsarî'nin "*Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*" adlı eseri hakkında çeşitli akademik çalışmaların yapılmış olması, onun önemini ortaya koymaktadır. Bu eserin daha pek çok akademisyenin çalışmalarına konu olacağına inanıyoruz. Çünkü Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir yöntemi, en sağlam ve en güvenilir tefsir metodudur. Senâullah Amritsarî, tefsirinde bu metodu çok güçlü bir şekilde kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulhalık, Abdülğanî. *Hücciyetü's-Sünne*, çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Şûle Yayınları, 1996.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned (no:5722)*. ed. Şuayb Arnavut. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: Müessesetü-r Risale, 1405/1985.
- Amritsarî, Ebu'l-Vefa Senâullah el-Hindî. *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*. Riyâd: Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 2002.
- Amritsarî, Ebu'l-Vefa Senâullah el-Hindî. *Tefsîru'l-Kur'ân bi Kelâmi'r-Rahmân*. Riyâd: Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 2002.
- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef el-. *İhkâmu'l-Fusûl fî İhkâmi'l-Usûl*. ed. Abdullhah Muhammed el-Cebûrî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1989.
- Birişik, Abdulhamit. *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2019.
- Birişik, Abdulhamit. (2019) "Senâullah Amritsarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. ed. Muhammed es-Sâdık Kahavî. Dârü'l-Mushaf, tsz.
- Chundunnummal Muhammad, Haneef. *Bir Hindu Akımı Olan Arya Samaj ile Müslümanlar Arasındaki Dini Diyalog ve Tartışmalar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2019.
- Çiftçi, Nurettin. *Kur'ân'ı Anlama Yöntemi Olarak Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-. *Sünen-i Dârimî "Fedailu'l-Kur'ân", 1*, tsz.
- Ebu Dâvud, Süleyman ibn'el Eş'as el-Ezedi es-Sicistani. "*Menâsik*", 56 (No. 1905), ts.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlu'l-Fıkḥ*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, tsz.
- Ebû'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr-ü Mukâtil b. Süleymân*. ed. Ferid Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.
- Enes, Malik b. *el-Muvaṭṭa' "Kader"*, 1. nşr. Abdüvehhâb Abdüllatîf. Kahire: y.y., 1382/1962.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâduddin İsmail b. Ömer. *Tefsîr-ü'l-Kur'ân'il-Azim*. Beyrut: Dârü'l Ma'rife, 1969.
- İbn Mâce, el-Hafız Ebu Abdullah Muhammed bin Yezid. "*Kitabü'l Etîme*", (No. 3314). ed. Muhammed Fuâd Abdilbâkî. Dâr-ü İhyail-Kütübil Arabi, ts.

- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*. ed. Adnan Zarzûr. Dîmaşk, 1972.
- Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. 1 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-. *el-Câmi' lî Ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Münâvî, Muhammed Abdurrauf el-. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*. Mısır: Matbaat-ü Mustafa Muhammed, 1938.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh "Fedailu's-Sahabe", 36, (no: 2408)*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-. *el-Câmi'u's-şahîh "İman", 89, (no: 204)*, tsz.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâf en-izüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrün Nesefî (Medârikü't-tenzîl ve haqâ'iku't-te'vîl)*. ed. Yusuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dâr İbn Kesir, 2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddin b. Ömer er-. *Mefatihü'l-Ğayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetu't-Tefâsîr*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2019.
- Sargon, Erdem. "Amritsar". İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1991.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İtkan Fi Ulum'il-Kur'ân*. Beyrut: Risaletu Menşuratu Mervan Da'bûl, 2023.
- Şafiî, Muhammed b. İdris eş-. *er-Risâle*. ed. Abdullatif el-Hemim - Mahir Yasin el-Fahl. Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2005.
- Şinkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-. *Edvâ'ü'l-beyân fî izâhi'l-Kur'ân bi'l-Ğur'ân*. Dâr-ü İlmul Fevaid, 1980.
- Taberi, Muhammed bin Cerir et-. *Taberî Tefsiri*. ed. Muhammed Ali es-Sâbûnî - Salih Ahmed Rıza. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2019.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *"Tefsir", 1, hadis no: (2950)*, tsz.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Beyrût: Dârü'l-Erkâm, tsz.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*. İstanbul: el-Mektebtü'l-İslamiyye, 1979.

Öğr. Gör. Dr.
Mehmet Şirin ÇETİN
Muş Alparslan Üniversitesi,
Lecture Doctor, Muş Alparslan University
cetinmehmetsirin34@gmail.com

YEREL YÖNETİMLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ON THE
EMPOWERMENT OF LOCAL
GOVERNMENTS

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

25.02.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 25.02.2025

22.04.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 22.04.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | This article has a single author

Yazar Katkıları | Çalışma tek yazarlıdır.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

YEREL YÖNETİMLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ÖZET

İnsanların bir arada yaşamaya başlamaları ile ortak bazı hizmetlerin giderilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaçların giderilmesi için girişilen arayışların sonucunda yerel yönetimlerin doğduğunu savunmak mümkündür. Öz bir tanımlama ile 'halkın yönetimi' şeklinde tanımlanabilecek olan demokrasinin yerel düzeyde uygulama modeline yerel demokrasi denilebilmektedir. Günümüzde demokrasinin artan öneminden dolayı yerel yönetimlerin güçlendirilmesi önemli bir konu olarak tartışılmaktadır. Nitekim yerel yönetimlerin güçlendirilmesi demokrasinin öneminin perçinlenmesi anlamına geleceğinden önem arz etmektedir. Güçlü bir yerel yönetimden bahsedilebilmesi için yerel yönetim biriminde yaşayan vatandaşların yönetime etkin katılımının sağlanması, yerel yönetim biriminin kaynaklar açısından güçlü olması, halka sunulan hizmetlerin etkin ve verimli olması, yerel yönetim biriminin teknolojik imkânlarla donatılması ve yerel işbirliği olanaklarının artırılması gibi olanaklar bakımından iyileştirmelerin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu açıklamalar ışığında çalışma teorik kaynaklardan faydalanarak konunun önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Yerel Demokrasi, Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi.

AN ASSESSMENT ON THE EMPOWERMENT OF LOCAL GOVERNMENTS

ABSTRACT

As people started to live together, the need to fulfill some common services arose. It is possible to argue that local governments were born as a result of the search for the fulfillment of these needs. Local democracy is a model of democracy, which can be defined as 'the government of the people' at the local level. Today, due to the increasing importance of democracy, the strengthening of local governments is discussed as an important issue. As a matter of fact, the strengthening of local governments is of great importance since it reinforces the importance of democracy. In order to be able to talk about a strong local government, it is thought that it is important to ensure the effective participation of citizens living in the local government unit to the administration, to ensure that the local government unit is strong in terms of resources, to ensure that the services provided to the public are effective and efficient, to equip the local government unit with technological facilities and to increase the opportunities for local cooperation. In light of these explanations, the study aims to reveal the importance of the subject by utilizing theoretical sources.

Keywords: Local Government, Local Democracy, Empowerment of Local Governments.

1. GİRİŞ

İnsanların bir arada yaşamaya başlamaları ile ortak bazı hizmetlerin giderilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaçların giderilmesi için girişilen arayışların sonucunda yerel yönetimlerin doğduğunu savunmak mümkündür (Özer & Akçakay, 2014, s. 4). Bu kapsamda yerel yönetim, belirli bir coğrafi alanda yaşayan yerel halkın ortak ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan, karar organları yerel halk tarafından seçilen, görev ve yetkileri yasalarla belirlenen, özel gelirleri ve bütçesi olan ve kendine özgü örgüt yapısı ve personeli bulunan kamu tüzel kişisi şeklinde tanımlanabilmektedir (Urhan, 2008, s. 85).

Bir ülkenin yerel yönetim biriminin yapılanmasının birçok faktörle ilişkisi vardır. Bunlar, ülkenin sahip olduğu geçmişi, ekonomik araç ile ekonomik imkânları ve ülkenin sosyo-kültürel yapısı şeklinde sıralanabilir. Yine demokratik yapının desteklendiği ülkelerde yerel yönetimlerin gelişimi kolaylaşır (Toprak, 2006, s. 21). Dolayısıyla yerel düzeyde demokratik yapının gelişiminin desteklenmesi yerel yönetim birimlerinin gelişmesine ve yerel yönetim birimlerinin gelişimi sonucu demokratik yapının daha da güçlenmesine destek verecek bir mekanizmanın kurulmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu süreç birbirini karşılıklı besleyecek sürdürülebilir bir sürecin başlamasına da destek olacaktır.

Modern toplumda çeşitlenen insan ihtiyaçlarının karşılanması önemli hale gelmiştir. Yerel düzeyde bu ihtiyaçları karşılayan yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesi günümüzde artık kaçınılmazdır. Yerel yönetimlerin bütçe, personel, araç-gereç ve yerel katılımı mümkün kılan diğer olanaklar açısından güçlendirilmesi yerel demokrasinin gelişmesine de olumlu katkı sunarak yerel demokrasiyi de güçlendireceği beklenmektedir.

Bu çalışma, literatür taranmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ile yerel demokrasi konusundaki akademik literatür detaylı olarak incelenmiştir. İlk olarak kavramsal çerçeve üzerinde durulmuş; ardından yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusu ele alınmıştır. Çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile tamamlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın amacına uygun olarak kavramsal çerçeve kapsamında demokrasi, yerel yönetim ve yerel demokrasi kavramları açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve yerel demokrasi arasında önemli ve karşılıklı bir ilişki olduğu yapılan tanımlamalardan sonra daha da iyi anlaşılacağı da düşünülmektedir.

2.1. Demokrasi

Toplumsal düzeni sağlayan yegâne güç kabul edilen devlet yasama, yürütme ve yargı erklerinin üzerine kurgulanmıştır. Devlet bu erkler vasıtasıyla faaliyette bulunurken gücünü nereye dayandıracağı ve kimin yararına davranacağı da devletin niteliğine bağlıdır. Eğer devlet gücünü halka dayandırıyor ve halkın yararına çalışıyorsa devletin niteliği demokrasidir (Sezen, 1994, s. 20) ve açıdan halkın yararına olan demokrasi bir ideoloji değil (Yayla, 2008, s.27) bir yönetim biçimidir. Modern toplum demokrasinin en ideal yönetim şekli olduğu konusunda hemfikirler (Delice, 2021, s. 1). Yine modern demokrasinin ilk uygulamalarının Antik Yunan'da kökleştiği ve 'güç' ve 'yönetme' anlamına gelen 'krotos' kelimesinden türediği bilinmektedir (Heywood, 2017, s. 272). Ancak demokrasinin hayat bulması için sadece devletin yani yönetim kademesinin demokratik olması yetmez, aynı zamanda toplumun da demokratik olması gerekmektedir (Sarıbay, 2012, s. 14).

Tam olarak tanımlanması mümkün olmayan ve içinde muğlaklıklar barındıran (Tocqueville, 2016, s. 773) demokrasi kavramı öz bir tanımlama ile 'halkın yönetimi' şeklinde tanımlanabilen (Erdoğan, 1996, s. 174) ve egemenliğin kaynağı bakımından doğrudan, temsili ve yarı doğrudan demokrasi olarak ele alınabilmektedir (Tunç, 2008, s. 1116). Doğrudan demokrasi, halkın kendilerini ilgilendiren konularda doğrudan düşüncelerini aktarmaları ve kendilerinin karar alma süreçlerine dahil olmalarıdır (Göktolga, 2014, s. 100). Temsili demokrasi de ise halk karar alma süreçlerine doğrudan katılamamaktadır (Eser & Taylan, 2018, s. 284) onların yerine seçimle belirledikleri temsilcileri bu süreçlere katılmaktadırlar. Modern toplum için doğrudan demokrasinin imkân dâhilinde olmaması ve temsili demokrasinin halkın katılımı için yeterli olmamasının sonucu olarak bu ikisinin ortası sayılabilecek olan yarı doğrudan demokrasi keşfedilmiştir (Aktaş, 2015, s. 92).

2.2. Yerel Yönetim

Kamu hizmetlerinin tamamını merkezden yani başkentten yönetmek imkân dâhilinde değildir. Mekânsal uzaklık, mahalli şartların farklılığı, halkın katılım imkânları ve daha iyi hizmet sunma isteği yerel yönetimlerin doğmasını sağlamıştır (Eryılmaz, 2013, s. 171). Merkezi yönetimin dışında yer alan, yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan, karar organları halk tarafından seçilen ve özerk bir yönetim yapısına sahip olması beklenen yerel örgütlenme modeline yerel yönetim denir (Çiçek, 2014, s. 54). Yerel yönetim aynı zamanda coğrafi alan olarak da ayrılmış ve kamu gücü ile donatılmış (Köse, 2004, s. 3) bir arada yaşayan irili ufaklı insan topluluklarından oluşan (Nadoğlu, 2001, s. 3) bu insanların en çok ihtiyaç duydukları konularda hizmet sunan birimlerdir (Parlak, 2011, s. 853).

Türkiye açısından yerel yönetim yapılanmasına bakıldığında; il, kent ve köy yönetim sistemlerinin üzerine kurulmuş bir sistem görülmektedir. İl yönetimini belediye, kent yönetimini il özel idaresi ve köy yönetimini ise köy muhtarı temsil etmektedir (Güler, 2001, s. 1). Bu yerel yönetimler, yerinden yönetim ilkesine göre örgütlenmiş, tüzel kişiliğe sahip, görev ve yetkileri yasa ile belirlenmiş, karar organları seçimle iş başına gelen ve merkezi yönetimin vesayet denetimine tabi olan yerel yönetim özelliklerine sahiptir (Çetin, 200, s. 250).

2.3. Yerel Demokrasi

Kuşkusuz modern toplum için en iyi yönetim biçimi demokrasidir. Demokrasi kavramı büyüyen toplumlar dolayısıyla zamanla temsili demokrasi şeklinde uygulanmıştır. Temsili demokraside halkın tamamı değil sadece seçilen kimseler yönetimde söz sahibi olabilmektedir. Anacak zamanla bunun kabul edilebilirliği konusu tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışma sonucunda katılımcı demokrasi anlayışının yerleşmesi gerektiği üzerinde uzlaşmıştır (Çukurçayır, 2008, s. 15).

Katılımcı demokrasi ile toplumun tamamı ya da hiç değilse büyük bir kesiminin yönetsel süreçlere katılması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında katılımcı demokrasiyi tesis etmek için en ideal alan yerel yönetim birimleridir. Çünkü yerel yönetimler mahiyetleri itibarıyla demokrasinin tabandan tavana doğru işlemesi fonksiyonuna sahiptir (Çukurçayır, 2008, s. 26). Öte yandan yerel yönetimler demokrasinin temel gerekleri olduğu kabul edilen halkın katılımı, çoğunluk ilkesi ve seçmene karşı hesap verme sorumluluğu gibi ilkelerin hayata geçirilmesine olanak tanıyabilmektedir (Yaylı & Pustu, 2008, s. 135). Nitekim Hill (1974, s. 79), yerel yönetimlerin demokrasinin eğitim kurumları işlevi gördüğünü belirtmektedir. Yerel yönetimler ölçeksel büyüklükleri itibarı ile de yerel demokrasinin tatmin edici biçimde tesis edilmesi için önemli bir fırsat olarak görülebilmektedir (Şehitoğlu, 2022, s. 252). Yerel düzeydeki

demokrasinin gelişim derecesi ulusal düzeyden bağımsız olarak düşünülemez. Yani ulusal düzeyde gelişmiş bir demokrasi kültürü varsa bunun etkisi yerel düzeyde de görülecektir. Ancak yerel yönetimler sahip oldukları yönetim kademesine ve halkına aşinalıktan dolayı demokrasi kültürünün kolayca filizlenebileceği alanlardır (Koçak, 2009, s. 138).

Tortop (1992, s. 3), yerel demokrasinin sahip olması gereken ilkleri, demokratik davranış, etkinlik ve verimlilik, sosyal adalet ve tarafsızlık olarak sıralamaktadır. Yerel yönetim birimleri vatandaşların demokratik davranışları ilk öğrendikleri yerlerdir (Görmez, 1997, s. 63). Bu yüzden demokratik davranış kültürünün oluşması için önemli birimlerdir. Yerel yönetim birimleri halka en yakın kamu kurumu olduğu için vatandaşların sorunlarını en kolay tespit edecek birimlerdir. Vatandaşların bu ihtiyaçları hiçbir ayırım gözetmeksizin yerel yönetimler tarafından giderilmelidir (Çelik vd., 2008: 92, Çitçi, 1996, s. 7). Yerel yönetimlerin demokratikleşmesinde bahsedildiğinde genellikle belediyelerin ve belediye meclislerinin demokratikleşmesi anlaşılmaktadır. Oysa diğer yerel yönetim birimleri olan il özel idareleri ve köy yönetimlerinin de demokratikleşmesinden beklenmektedir (Şehitoğlu, 2022, s. 248).

3. YEREL YÖNETİMLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ

Yerel yönetimler, yerel hizmetlerin daha etkili ve verimli sunulmasının yanında demokrasiye sundukları katkıdan dolayı önemli yönetim kademeleridir (Yılmaz & Telsaç, 2021, s. 239). Bu kapsamda uluslararası düzeyde teknolojinin hızla gelişmesi, küreselleşme furysı, kentleşme gerçeği ve demokratikleşme çabaları devam ederken aynı zamanda yerelleşme olgusuna eğilimin güçlendiğini görebilmekteyiz (Ökmen, 2003, s. 135). Yerelleşmeye yönelik bu eğilim ise yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiği fikrini ortaya çıkartmaktadır. Eryılmaz'a göre (2013, s. 171) bir ülkedeki yerel yönetimlerin güçlü ve etkili olması ilgili ülkedeki demokrasinin düzeyi ile ilişkili bir durumdur. Dolayısıyla demokratik anlamda gelişmiş bir ülkenin yerel yönetim birimleri de gelişmiş ve güçlenmiştir. Yerel yönetimleri demokrasi anlayışı için önemli kılan şey merkezi yönetimin aksine yerel düzeydeki ihtiyaçlara ve sorunlara daha çok vakıf olmalarıdır. Bunu sağlayan yönetilen kitle ile yönetim birimi arasındaki mesafenin az olmasıdır. Bu yakınlık yerel yönetimlere merkezi yönetim karşısında bir üstünlük sağlayabilmektedir (Geray, 1998, s. 58).

Küreselleşme ile birlikte ülke ve toplumlar birbirine bağlanarak uluslararası değer ve kuruluşları oluştururken bu süreç aynı zamanda yerel değerlerin korunmasına da ortam hazırlamaktadır. Küreselleşme ulus devletlerin politika üretmesini ortadan kaldırarak bu konuda yerel yönetimleri aktif hale getirmektedir (Tuncel, 2010, s. 133). Küreselleşme ulus devleti kontrol etmek için yerel yönetimlerin etkinliğini artırmak istemiştir. Yerel yönetimlerin etkin olması aynı zamanda ulus devletin parçalara ayrılması anlamına gelecektir (Yaman & Önder, 2018, s. 232). Yaşanan küreselleşme hareketinin yerelleşmeyi tetiklemesinin sebeplerinden birisi de küreselleşmenin ortaya çıkardığı tahribatlardır. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan devasa yapılar insan ihtiyaçlarını çoğu zaman göz ardı eden ve sadece kar odaklı bir yapıyı ortaya çıkarabilmektedir. Bundan dolayı yerel birlikteliklerin yeniden tesis edilmesi için yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik güçlü bir anlayış tekrar teveccüh bulabilmektedir (Hambleton vd., 2002, s. 15).

Yerel yönetimleri güçlendirmenin en önemli bileşeni yerel katılımı sağlamaktır (Şişli, 2022, s. 2158). Yerel katılımı sağlamak için, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından uygulanan ve Avrupa Birliği tarafından finanse edilen, Türkiye Belediyeler Birliği'nin ana faydalanıcısı, İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün eş faydalanıcısı olduğu Ocak 2023 ile Eylül 2025 tarihleri arasında uygulanacak olan Türkiye'de Demokratik

Yerel Yönetişimin Geliştirilmesi İçin Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Projesi önemli bir projedir. Bu proje kapsamındaki hedefler ise şunlardır (UNDP, 2025):

- ✓ Yerelde sivil katılım stratejileri ve eylem planlarının geliştirilmesi;
- ✓ Eğitim programları ve küçük hibeler aracılığıyla yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin geliştirilmesi;
- ✓ Türkiye'de gönüllülükle ilgili yasal düzenleme önerilerinin geliştirilmesi;
- ✓ Yerel ve merkezi düzeydeki kamu paydaşlarının kapasitesinin güçlendirilmesi bulunmaktadır.

Güçlü bir yerel yönetimin yemin edilmesi için yönetim anlayışı çerçevesinde yönetsel sürecin toplumun bütün paydaşlarına bölüştürülmesi (Parlak ve Arı, 2020, s. 232) önemli bir adım sayılabilecektir. Öte yandan güçlü bir yerel yönetim için yerel yönetim biriminde yaşayan vatandaşların yönetime etkin katılımının sağlanması, yerel yönetim biriminin kaynaklar açısından güçlü olması, halka sunulan hizmetlerin etkin ve verimli olması, yerel yönetim biriminin teknolojik imkânlarla donatılması ve yerel işbirliği olanaklarının artırılması gibi olanaklar bakımından yerel yönetimlerin iyileştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Güçlü bir yerel yönetim anlayışının en önemli gerekliliği yerel karar organlarının seçimle iş başına gelmesidir (Görmez, 1997, s. 22). Seçim modern toplumda halkın yönetime katılmasının en etkin yoludur. Bununla birlikte küreselleşmenin gelişimini tetiklediği yerelleşme anlayışı yerel düzeyde hizmet sunan kamu kurumları ile hizmetin muhatabı olan yerel halk arasındaki mesafeyi azaltarak onların yönetsel karar alma süreçlerine daha çok katılmasını ve bu sayede demokratikleşmeyi de temin etmeyi amaçlamaktadır. Çünkü seçmenin sadece belirli periyotlarla oy kullanarak yönetime katılmasının yeterli olmadığı ve bu durumun siyaset ile yönetimde yozlaşmaya neden olduğu konusu günümüzde çokça tartışılmaktadır (Önder, 2013, s. 312).

Vatandaşların katılım düzeyinin sadece seçim dönemleri ile sınırlı kalmaması için zamanla yeni katılım mekanizmaları gelişmiştir. Bu kapsamda, yerel katılımı sağlayan önemli mekanizmalardan biri Kent Konsey'leridir. Kent Konsey'lerinin düşünsel temelleri 1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda atılmıştır. Gündem 21 adlı eylem planı ve Avrupa Kentsel Şartı ile bu konseyler kurulmuştur (Şişli, 2022, s. 2161). Kent Konsey'lerinin oluşturulma amacı yerel yönetimleri güçlendirmek (Kestellioğlu, 2011, s. 122) ve yerel katılımı artırmaktır. 5393 sayılı Belediye Kanunu kent konseylerini şöyle tanımlamıştır (Belediye Kanunu, 2005: 76. Md.): *"Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır."* Kanunun kent konseyleri için sıraladığı bu nitelikler onların yerel demokrasinin ifası ve gelişmesi için ne kadar önemli olduklarını bir kez daha ortaya koymuştur.

Demokratik yerel yönetim birimlerinde halk oylamaları, halk toplantıları, meclis toplantılarına katılım, danışma kurulları gibi katılım mekanizmalarının işlevselleştirilmesi gerekmektedir (Görün, 2006, s. 167). Yine yerel katılımı sağlamak için yerel halk yerel yatırım projeleri ile ilgili bilgilendirilebilir ve projelerin müzakere edilmesi sürecine katılabilir. Bu bilgilendirme için gerekirse radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları kullanılabilir (Çukurçayır, 2008, s. 27). Günümüzün dijitalleşen dünyasında artık vatandaşların yönetsel karar alma süreçlerine katılmasının imkânları daha da gelişmiştir (Şen & Şen, 2023, s. 491). Diğer tarftan güçlendirilmiş bir yerel yönetim biriminde her seviyeden vatandaşın kendini ifade etme ve katılma hakkı bulunmalıdır. Bu kapsamda örneğin, cinsiyet bakımından temsilde bir denge olmalı ve kadınların katılım hakkı da gözetilmelidir (Belli, 2015, s. 67).

Güçlendirilmiş bir yerel yönetim birimi, kendi personel politikasını belirleyebilir, çalışma alanı ile ilgili yönetmelik çıkarabilir ve sunacağı hizmetlerin belirlenmesi ile koordine edilmesi konusunda bağımsız davranabilir. Ayrıca demokratik bir yerel yönetim birimi bağımsız bir mali yapıya sahip olmalı ve bu mali yapı yerel halk tarafından da denetlenebilir olmalıdır (Görmez, 2000, s. 82; Yaylı & Pustu, 2008, s. 137-138). Belirtilen niteliklere sahip bir yerel yönetim birimi aynı zamanda özerk bir mahiyet kazanmış olur ki bu da güçlü bir yerel yönetim için önemli bir gerekliliktir (Şehitoğlu, 2022, s. 251). Yerel yönetimlerin özerkliği yerel demokrasinin gelişmesi bakımından da önemlidir. Çünkü yerel vatandaşların iradelerinin temsili noktasında önemli birimler olarak faaliyette bulunmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Modern toplumun keşfettiği en iyi yönetim şekli olan demokrasi halka daha iyi hizmet sunmak için halka yakın alanlarda kurulmuş yerel yönetimler için de son derece önemlidir. Çünkü yerel yönetimler gerek işgal ettikleri alanın büyüklüğünün daha makul olması açısından gerekse yönetilen nüfusun nispeten az olmasından dolayı halkın yönetsel işlere katılmasına olanak tanıyabilmektedir. Bahsi geçen yerel katılım imkânının tesis edilebilmesi için yerel demokrasi kültürünün gelişmesi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin sağlanması gerekmektedir.

Merkezi yönetimin yasadan kaynaklı olarak yerel yönetimler üzerinde sahip olduğu denetim yetkisine ‘vesayet denetimi’ denilmektedir (Eryılmaz, 2008, s. 316). Yerel yönetimlerin güçlendirilmesini engellediği düşünülen merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde yasadan dolayı sahip olduğu bu denetim yetkisi önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Günümüz toplumlarının önemli sorunları olan terör, göç, mülteci sorunu vb. konularla yerel yönetimlerin tek başlarına mücadele etmeleri mümkün görünmemektedir. Bu durum merkezi yönetimin devreye girmesini ve yerel yönetimler üzerindeki denetim yetkisini kullanmasını da ortaya çıkarabilmektedir (Güven vd., 2017, s. 190). Bu konunun iki hassas boyutunun göz önünde bulundurularak yerel yönetimlerin özerk birimler olması için gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanabilir. Diğer taraftan ülkenin genel çıkarlarını ilgilendiren güvenlik gibi konularda merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde vesayet yetkisini kullanması kabul edilebilir bir durumdur. Yerel yönetimlerin tam özerk olmalarının içinde barındırdığı sakıncalardan dolayı merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerinde bir denetim yetkisinin olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak bu denetim yetkisinin ‘makul’ seviyede olması ve yerel yönetim biriminin bağımsızlığına zarar verecek düzeyde olmaması gerektiği düşünülmektedir.

Güçlendirilmiş bir yerel yönetimin gelişmesi için yerel yönetimlerin mali bağımsızlığa sahip olması ve personel politikasını kendisi tarafından belirlenmesi diğer önemli bir konudur. Ancak bununda sakıncaları bulunmaktadır. Örneğin, yerel yönetimlerin personel politikası kapsamında personel istihdamı yaparken ahabap-çavuş ilişkisine girerek rasyonel bir politika belirlemeleri mümkün olmayabilir bu da yeni bir sorun alanı oluşturabilir.

Sonuç olarak demokrasinin uygulama alanı bulabildiği yerel yönetim birimlerinde halkın karar alma süreçlerine daha çok katılması sağlanmalıdır. Gelişen teknolojik olanaklar yeni katılım imkânları ortaya çıkarmıştır. Bu imkânların yerel yönetimler tarafından değerlendirilerek yerel halkın katılımı için etkin kullanımı sağlanabilir. Yine yerel yönetim birimlerinin mali açıdan gelişmiş olanaklara sahip olması yerel yönetimin güçlü olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M. (2015). Demokrasi kavramına eleştirel bir bakış. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 87-105.
- Belli, A. (2015). Yerel yönetimlerde kadın temsili ve yerel demokrasi. *Yasama Dergisi*, (31), 65-88.
- Çelik, V., Çelik, F., & Usta, S. (2008). Yerel demokrasi ve yerel özerklik ilişkisi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 85-102.
- Çetin, S. (2009). Yerel yönetim birimi olarak Türkiye'de il özel idareleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25).
- Çitci, O. (1996). Temsil, katılma ve yerel demokrasi. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(6).
- Çiçek, Y. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye'de yerel yönetimler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 53-64.
- Çukurçayır, M. A. (2008). Yerel demokrasi ve yerel siyaset. *Yerel Siyaset*, 1, 15-36.
- Delice, A. (2021). *Demokrasi, partiler ve siyasetin finansmanı*. Onikilevha Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2008). *Kamu yönetimi*. Okutman Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (2013). *Kamu yönetimi*. Umuttepe Yayıncılık.
- Erdoğan, M. (1996). *Anayasal demokrasi*. Siyasal Kitabevi.
- Eser, H. B., & Taylan, Ö. (2018). Doğrudan ve temsili demokrasi modelleri üzerine bir eleştiri denemesi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 13, 283-298.
- Geray, C. (1998). Yerel yönetimler ve çevre. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 7(3), 57-64.
- Görmez, K. (1997). *Yerel demokrasi ve Türkiye*. Vadi Yayınları.
- Görmez, K. (2000). Demokratikleşme açısından merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 81-88.
- Görün, M. (2006). Yerel demokrasi ve katılım: İzmir, Konya ve Ağrı il genel meclis üyeleri üzerinde bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(2), 159-184.
- Göktolga, O. (2014). Demokrasinin demokratikleştirilmesi: Yerel doğrudan demokrasi uygulamaları. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 97-116.
- Güler, B. A. (2001). Yerel yönetimler ve internet. *HABİTAT II İstanbul*, 5.
- Güven, A., Karkacier, A., & Şimşek, T. (2017). Merkezileşme yerelleşme tartışmaları kapsamında yerel yönetimlerin denetimi sorunu. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 12(2), 189-208.
- Hambleton, R., Savitch, H. V., & Stewart, M. (2002). *Globalism and local democracy*. Palgrave.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset teorisine giriş* (Çev. H. M. Köse). Küre Yayınları.
- Hill, D. M. (1974). *Democratic theory and local government*. George Allen & Unwin Ltd.
- Kestellioğlu, G. (2011). Yerel demokrasi ve kent konseyleri: Kahramanmaraş örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 121-140.
- Koçak, H. (2009). Küreselleşme ve yerelleşme çağında yerel demokrasi ve kentsel yaşam. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 133-142.
- Köse, H. Ö. (2004). Yerel yönetim olgusu ve küreselleşme sürecindeki yükselişi. *Sayıştay Dergisi*, 52, 3-42.
- Nadaroğlu, H. (2001). *Mahalli idareler: Teorisi, ekonomisi, uygulaması*. Beta Yayınları.

- Önder, Ö. (2013). Yerelleşme ve yerel demokrasinin güçlendirilmesi bağlamında yerel katılım. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 311-326.
- Ökmen, M. (2003). Yerel yönetimlerde yeniden düzenleme girişimleri ve son reform tasarısı üzerine bir değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(1), 117-139.
- Özer, M. A., & Akçakaya, M. (2014). *Yerel yönetimler*. Gazi Kitabevi.
- Parlak, B. (2011). *Kamu yönetimi sözlüğü*. MKM Yayıncılık.
- Parlak, B. ve Arı, F. (2020). Üniversite personeli perspektifinden yönetişimin uygulanabilirliğinin ölçümü: Bingöl Üniversitesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (19), 207-234.
- Sarıbay, A. Y. (2012). *Demokrasinin sosyolojisi* (2. baskı). Timaş Yayınları.
- Sezen, S. (1994). *Seçim ve demokrasi*. Gündoğan Yayınları.
- Şehitoğlu, R., & Çarkçı, A. (2022). Yerel siyaset ve katılımcı yerel demokrasi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 245-260.
- Şen, A. F., & Şen, Y. F. (2023). Türkiye’de dijital siyaset: Siyasal partilerin dijital demokrasi pratikleri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 490-509.
- Şişli, O. (2024). Yerel yönetimlerin güçlendirilmesinde katılımın etkisi: Kent konseyleri. *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 8(65), 2158-2169.
- Toprak, Z. (2006). *Yerel yönetimler* (Vol. 6). Nobel Yayın Dağıtım.
- Tortop, N. (1992). Demokratik mahalli idare anlayışının ilkeleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 1(3).
- Tocqueville, A. (2016). *Amerika’da demokrasi*, (Çev. S. S. Özdemir). İletişim Yayınları.
- Tunç, H. (2008). Demokrasi türleri ve müzakereci demokrasi kavramı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.
- Tuncel, G. (2010). Küreselleşme ve yerelleşme sürecinde altmışsekiz olayları. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 82-98.
- Urhan, V. F. (2008). Türkiye’de yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması. *Sayıştay Dergisi*, 70, 85-102.
- UNDP. (2025). *Türkiye’de demokratik yerel yönetişiminin geliştirilmesi için sivil katılımın güçlendirilmesi projesi*. <https://www.undp.org/tr/turkiye/projects/turkiyede-demokratik-yerel-yonetisimin-gelistirilmesi-icin-sivil-katilimin-guclendirilmesi-projesi> (Erişim Tarihi: 04.02.2025).
- Yaman, M., & Önder, Ö. (2018). Küreselleşme-yerelleşme ekseninde yerel siyasetin dönüşümü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 232-237.
- Yaylı, H., & Pustu, Y. (2008). Yerel demokrasinin ilkeleri. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(16), 133-153.
- Yayla, A., ve Mahcupyan, E. (2008). *Liberallik demokratlık tartışması*. Liberte Yayınları.
- Yılmaz, V., & Telsaç, C. (2021). Yerel yönetimler ve katılım. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 235-254.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu. (2005). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf> (Erişim Tarihi: 25. 02. 2025).

Hatike KOÇAR UZAN

Dr. Öğr. Üyesi
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Asst. Prof., Isparta University of Applied
Sciences
hatikekocar@isparta.edu.tr

PLANLI DÖNEMDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA: KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE OLGUSUNUN İZİNDE

FROM THE PLANNED PERIOD TO
SUSTAINABLE DEVELOPMENT: TRACING
THE ENVIRONMENTAL PHENOMENON
IN DEVELOPMENT PLANS

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

03.05.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 03.05.2025

18.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 18.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](#) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](#)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

Atıf Citation

Koçar Uzan, H. (2025). Planlı dönemden sürdürülebilir kalkınmaya: Kalkınma planlarında çevre olgusunun izinde. *Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 43-59.

PLANLI DÖNEMDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA: KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE OLGUSUNUN İZİNDE

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin kalkınma planlarında çevre politikalarının evrimini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin kalkınma planlarında çevreye yönelik yaklaşımlar, zaman içinde büyük bir dönüşüm geçirmiştir. İlk kalkınma planlarında çevre, ekonomik büyüme ve sanayileşmenin bir girdisi olarak görülürken, sonraki yıllarda çevresel sürdürülebilirlik ve çevre koruma konuları giderek daha fazla ön plana çıkmıştır. 1970'lerden sonra çevre kirlenmesi gibi sorunlar tanımlanmış ve bu sorunlara karşı çeşitli yasal ve kurumsal adımlar atılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren, küresel çevre sorunları, özellikle sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği gibi konular, Türkiye'nin kalkınma politikalarına entegre edilmiştir. Çalışma, her kalkınma planında çevreye dair yaklaşımın nasıl şekillendiğini, çevre yönetimi ve sürdürülebilirlik stratejilerinin nasıl geliştiğini, ulusal ve uluslararası düzeydeki etkileşimleri analiz etmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin çevre politikalarının Avrupa Birliği üyelik süreci ve küresel çevre anlaşmaları ile uyum süreçlerini de ele almaktadır. Bu bağlamda, çevresel sürdürülebilirlik, iklim değişikliği ile mücadele ve doğa temelli çözümler gibi güncel çevre sorunları üzerine politika geliştirilmesi incelenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin çevreye yaklaşımının zaman içinde daha kapsamlı ve uluslararası normlara uyumlu bir hale geldiği ve günümüzde çevresel yönetimin öncelikli bir politika alanı olarak belirlendiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çevre Politikaları, Kalkınma Planları, Sürdürülebilir Kalkınma, Çevresel Sürdürülebilirlik, Çevre Yönetimi.

FROM THE PLANNED PERIOD TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT: TRACING THE ENVIRONMENTAL PHENOMENON IN DEVELOPMENT PLANS

ABSTRACT

This study aims to examine the evolution of environmental policies in Turkey's development plans. Over time, approaches to the environment in these plans have undergone significant transformation. In the early development plans, the environment was viewed as a component of economic growth and industrialization, while in later years, environmental sustainability and environmental protection became increasingly prominent. After the 1970s, issues such as environmental pollution were identified, and various legal and institutional measures were introduced to address these concerns. From the 1990s onwards, global environmental issues, particularly sustainable development and climate change, were integrated into Turkey's development policies. The study analyzes how the approach to the environment evolved in each development plan, how environmental management and sustainability strategies developed, and the interactions at both the national and international levels. Additionally, it examines how Turkey's environmental policies aligned with the European Union accession process and global environmental agreements. In this context, the development of policies on current environmental issues such as environmental sustainability, climate change mitigation, and nature-based solutions is explored. As a result, it is shown that Turkey's approach to the environment has become more comprehensive and aligned with international norms over time, and environmental governance has emerged as a priority policy area in the present day.

Keywords: Environmental Policies, Development Plans, Sustainable Development, Environmental Sustainability, Environmental Governance.

1. GİRİŞ

Küresel düzeyde yaşanan çevresel sorunlar, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kalkınma politikalarının şekillenmesinde önemli bir belirleyici hâline gelmiştir. İklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, su ve hava kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi gibi çevresel krizler, kalkınma süreçlerinin sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu hâle getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum, yalnızca çevre politikalarının değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal kalkınma politikalarının da yeniden düşünülmesini gündeme getirmiştir.

Kalkınma planları; devletin çevreye ilişkin temel politika yönelimlerini, önceliklerini ve stratejik yaklaşımını yansıttığı için, bu belgeler üzerinden yapılan bir analiz, Türkiye'nin çevre politikasındaki dönüşümü anlamak açısından önemli bir veri kaynağı sunmaktadır. Çalışmanın sonunda, Türkiye'nin çevre politikalarının kalkınma planlarıyla ne ölçüde bütünleştiği, bu politikaların sürdürülebilir kalkınma perspektifiyle ne ölçüde örtüştüğü ortaya konulacaktır.

Türkiye, 1963 yılında planlı kalkınma dönemine geçişle birlikte, ekonomik büyüme hedeflerini beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde şekillendirmeye başlamıştır. Bu planlar, yalnızca ekonomik değil, sosyal ve çevresel alanlarda da hedef ve stratejiler içeren politika belgeleridir. Özellikle 1980 sonrası dönemde küresel çevre hareketlerinin etkisiyle, çevresel sorunların kalkınma planlarında daha görünür hâle geldiği ve çevre politikalarının plan belgelerinde giderek artan bir ağırlık kazandığı gözlemlenmektedir.

1980'li yıllara kadar Türkiye'de çevreye ilişkin kapsamlı bir politika geliştirme sürecinden söz etmek güçtür. Ancak bu dönemin ardından çevresel konulara yönelik çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 1982 Anayasası, çevre ile ilgili doğrudan düzenlemeler içeren ilk temel hukuki metinlerden biri olmuş ve çevre politikalarının ana ilkelerini ortaya koymuştur. Anayasa'nın 56. maddesinde yer alan "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir." ifadesi, çevrenin korunmasını hem devletin hem de bireylerin sorumluluğu haline getirmiştir. Bu hüküm doğrultusunda devlete çevreyi koruma, geliştirme ve kirlenmeyi önleme gibi görevler yüklenmiştir. 1983 yılında yürürlüğe giren Çevre Kanunu da çevrenin tüm bireylerin ortak varlığı olduğu ilkesinden hareketle, çevrenin korunması, iyileştirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir şekilde yönetilmesine yönelik esasları belirlemiştir. Ayrıca, kalkınma planları çerçevesinde çevre politikalarının oluşturulmasına ilişkin girişimlerde bulunulmuştur.

Çalışmanın kapsamı; 1963 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan başlayarak, On ikinci Kalkınma Planı (2024–2028) dönemine kadar geçen süreçte hazırlanan tüm kalkınma planlarını incelemesidir. İnceleme, plan metinlerinde çevreyle ilgili doğrudan yer alan hedef, strateji, öncelik ve politika ifadeleri üzerinden gerçekleştirilecektir. Analiz kapsamında özellikle şu temalar ele alınacaktır:

- Kalkınma planlarında çevreye ilişkin yer verilen temel başlıkların niteliksel ve niceliksel değişimi,
- Çevre politikalarının dönemsel olarak nasıl bir öncelik yapısına sahip olduğu,
- Sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği, doğal kaynak yönetimi, atık yönetimi gibi çevresel konuların planlardaki yeri,

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin kalkınma planlarında çevre politikalarının evrimini incelemek ve çevreye yönelik yaklaşımlarındaki dönüşümü analiz etmektir. Özellikle çevresel sürdürülebilirlik, iklim değişikliği ve doğa temelli çözümler gibi güncel çevre sorunlarına yönelik politikaların gelişimi ve ulusal/uluslararası düzeydeki etkileri değerlendirilecektir. Çalışma,

Türkiye'nin kalkınma planları çerçevesinde çevre politikalarının nasıl şekillendiğini, hangi dönemlerde çevre odaklı yaklaşımların öne çıktığını ve bu politikaların ülke genelindeki çevresel yönetim ve sürdürülebilirlik stratejileri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, Türkiye'nin çevreye yaklaşımının küresel çevre politikaları ve uluslararası anlaşmalarla nasıl bir paralellik gösterdiği de analiz edilecektir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'nin kalkınma planlarında çevresel gelişmelerin zaman içindeki değişimi izlenecek, her bir plandaki çevre politikaları ve odaklandığı tema ele alınacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Çevre

Çağımızın karşı karşıya olduğu en önemli meselelerden biri, hiç kuşkusuz çevresel sorunlardır. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan bilimsel ve teknolojik ilerlemeler ile Sanayi Devrimi'nin ardından hız kazanan sanayileşme süreci, doğal kaynakların aşırı ve kontrolsüz biçimde tüketilmesine yol açmış; bu durum çevresel problemlerin artmasına ve yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca, devletlerin yeterli çevre politikaları geliştirmemesi ve gerekli hukuki düzenlemeleri zamanında hayata geçirememesi, çevre kirliliğini ve ekolojik bozulmayı daha da derinleştirmiştir. Çevresel tahribatın sürekli artış göstermesi ve bu sorunların insanlığın varlığını tehdit edebilecek düzeylere ulaşması, akademik çevrelerde ve çevre savunucuları arasında çözüm arayışlarını hızlandırmış, çevreye yönelik toplumsal duyarlılığı artırmıştır.

Çevre kavramı, çeşitli açılardan tanımlanmaktadır. En genel haliyle çevre, canlıların yaşamlarını sürdürdüğü, karşılıklı etkileşim içinde oldukları doğal ve toplumsal ortam olarak ifade edilir (Uslu, 1995: 18). Bu kavram, yalnızca fiziksel boyutları değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel unsurları da kapsamaktadır. Çevre politikası ise ulusal ya da uluslararası düzeyde çevreye ilişkin amaçların, ilkelerin ve stratejilerin bütünüdür. Söz konusu politikaların hem kendi iç tutarlılığını hem de diğer toplumsal ve ekonomik politikalarla uyumunu koruması önemlidir. Bu çerçevede çevre politikalarının analiz edilmesi, çevresel yönetimin etkinliği açısından büyük bir gereklilik taşımaktadır. Çevre politikalarının temel hedefi, doğal çevrenin korunması ve iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanlarda doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, su, hava ve toprak kirliliğinin önlenmesi ile biyolojik çeşitliliğin ve kültürel mirasın korunmasıdır.

Çevre, dar anlamda canlıların yaşamını sürdürebildiği ortam olarak tanımlanırken; daha geniş anlamda birey üzerinde etkili olan, onun fiziksel ve ruhsal gelişimine katkı sağlayan biyolojik, iklimsel ve toplumsal faktörlerin tümünü kapsayan bir sistem olarak ele alınmaktadır (Keleş, 2013).

Çevre, genel olarak doğal ve yapay olmak üzere iki ana kategori altında incelenmektedir. Doğal çevre, insan etkisinden uzak, kendiliğinden var olan ekosistemleri ifade ederken; yapay çevre, insan müdahalesiyle şekillenen, kültürel ve teknolojik birikim sonucunda oluşturulan fiziksel çevreyi tanımlar. Günümüzde çevre, yalnızca fiziksel özellikleriyle değil; aynı zamanda kültürel, tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla da ele alınmaktadır. İnsan merkezli çevre anlayışında, bireyin biyolojik ve kültürel gereksinimlerini karşılayan çevresel koşullar ön plandadır. Bu nedenle çevre, "özellikle insanı etkileyen ve onun tarafından da etkilenen dış koşulların bütünü" şeklinde tanımlanabilir (Görmez, 2003).

Her ne kadar doğal çevre, insan müdahalesinden uzak kabul edilse de bazı alanlar insan eliyle oluşturularak doğayla uyumlu hale getirilebilmektedir. Örneğin; parklar, rekreasyon alanları,

ağaçlandırılmış bölgeler, göletler ve baraj gölleri bu tür alanlara örnek olarak verilebilir (Keleş & Hamamcı, 1993).

Yapay çevre kavramı ise insanın sahip olduğu bilgi birikimi ve teknolojik kapasiteyle doğal kaynakları dönüştürerek oluşturduğu çevresel düzenlemeleri ifade eder. Yapay çevrenin en ayırt edici özelliği, tamamen insan üretimi olmasıdır. Kırsal ya da kentsel nitelik taşıyan tüm yerleşim alanları bu kapsama girmektedir. Ayrıca yapay çevre, ait olduğu dönemin teknolojik, toplumsal ve kültürel değerlerini yansıtmaları açısından da ortak kültürel mirasın bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Keleş & Hamamcı, 1993).

2.2. Çevre Politikası

En geniş anlamıyla politika, belli bir sorunun çözümüne yönelik olarak geleceğe dair alınması gereken önlemlerin ve benimsenen ilkelerin bütünüdür (Keleş & Hamamcı, 2005). Bu çerçevede çevre politikası en genel anlamıyla, ulusal veya uluslararası düzeyde çevre konusundaki tercihlerin ve hedeflerin belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Ulusal çevre politikası ise, bir ülkenin çevre ile ilgili amaçlarının ve önceliklerinin saptanması sürecidir. Bu sürecin şekillenmesinde ülkelerin sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi özellikleri etkili olmaktadır (Budak, 2000).

Çevre politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında temel koşul tanımlama, yani teşhis sürecidir. Bu aşamada toplumun çevreye verdiği değerin ölçülmesi önem taşımaktadır. Halkın değer yargıları, politikaların hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir araçtır. İkinci aşamada çeşitli müdahale yöntemleri incelenmekte, karşılaştırılmakta ve içlerinden en uygun olanlar seçilmektedir. Son aşamada ise, genel olarak belirlenen politikaların karar mekanizmaları içinde uygulanması sağlanmaktadır (Keleş & Hamamcı, 2005).

Her ülkenin kendine özgü çevresel hedefleri ve stratejileri olsa da doğal kaynakların korunması ve geliştirilmesi ile kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşamlarının sağlanması gibi genel kabul görmüş ortak hedefler de vardır. Bu kapsamda, bir ülkenin çevre politikasına temel oluşturabilecek ilkeler arasında; ekolojik ve ekonomik kararların uyum içinde ele alınması, “temiz bir çevrede yaşamak kişilerin doğal anayasal hakkıdır” ilkesinin temel hareket noktası olarak benimsenmesi, doğal kaynakların korunmasının gelecek kuşaklara karşı bir sorumluluk olarak görülmesi sayılabilir. Ayrıca çevreyi korumanın devletin temel görevlerinden biri olduğu, çevreyi koruma ilkesinin sanayileşme karşıtlığı anlamına gelmediği, ancak sanayi kuruluşlarının da çevreyi kirletmeye hakkı olmadığı kabul edilmelidir. Hukuki düzenlemeler yapılmalı ve değişen ihtiyaçlara göre güncellenmelidir. Uluslararası çalışmalara katılım sağlanmalı, bu süreçler izlenmeli ve ülke yararları gözetilerek değerlendirilmelidir. Nüfus artış hızının çevresel sorunlara katkı sağladığı göz önünde bulundurularak, bu konuda da önlemler alınmalıdır. Katı bürokratik yapılara takılmadan gerekli idari düzenlemelerin yapılması, gönüllü kuruluşların desteklenmesi ve yerel yönetimlerin çevrenin korunması ve geliştirilmesi yönündeki çabalarına parasal, hukuki ve teknik destek sağlanması önemlidir. Ayrıca çevre ve ekonomi politikalarının bütünleştirilmesinde ülkeye özgü pratik ilkelerin belirlenmesi, enerji politikalarının gözden geçirilerek temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesi ve çevre eğitiminin örgün ve yaygın eğitim yoluyla desteklenmesi gerekmektedir. Açıklık ilkesine dayalı bir çevre politikasının benimsenmesi, toplumun çevrenin korunmasına ve çevre sorunlarının çözümüne katılımını sağlayacak düzenlemelerin yapılması açısından önem arz etmektedir (Yıldız, Sipahioğlu & Yılmaz, 2005).

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde, savaşın yaralarının sarılması amacıyla toplumsal ve ekonomik alanlarda yeniden yapılanmaya gidilmiş, bu süreçte sanayi üretiminde ciddi bir artış yaşanmıştır. Silahsızlanma, savaş karşıtı hareketler ve yükselen kadın hareketlerinin etkisiyle çevre sorunları da bu süreçte gündeme gelmeye başlamıştır. 1960'lı yılların sonlarında başlayan ekolojik bilinçlenmenin, 1970'li yıllarda kitlesel bir çevre hareketine dönüştüğü görülmektedir (Önder, 2003). Bu yıllarda yaşanan hızlı kentleşme, nüfus artışı ve sanayileşme gibi dinamikler çevresel bozulmayı hızlandırmış, doğal kaynaklar üzerindeki baskı artmış ve çevre duyarlılığı dünya genelinde önem kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası kuruluş çevre alanında çalışmalarını bu dönemde başlatmıştır.

Dünya genelinde geçerli, evrensel bir çevre politikasının varlığından söz etmek mümkün değildir. Çevre politikaları, ülkelerin siyasal rejimlerine göre farklılık göstermekte; çevre uzmanları, bilim insanları, düşünürler ve çevre örgütlerinin yaklaşımlarına göre çeşitlenmektedir. Ancak genel olarak çevre politikaları içerik yönünden ve yöntem açısından olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir (Keleş & Hamamcı, 2005).

Tablo 1: Çevre ve Sürdürülebilirlik Alanında Önemli Uluslararası Anlaşmalar ve Zirveler

Yıl	Anlaşma Adı	Konu/İçerik
1971	Ramsar Sözleşmesi	Sulak alanların korunmasına yönelik uluslararası anlaşma.
1972	Stokholm Konferansı (Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı)	İlk çevre konferansı, çevre sorunları ve kalkınma ilişkisi, çevresel farkındalık artırıldı.
1973	CITES (Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme)	Tehlike altındaki türlerin uluslararası ticaretinin kontrol altına alınması amacıyla oluşturulmuştur.
1979	Bern Sözleşmesi	Avrupa'daki yaban hayatını ve yaşam alanlarını koruma amaçlı sözleşme.
1987	Montreal Protokolü	Ozon tabakasını koruma amacıyla zararlı gazların kullanımını sınırlayan protokol.
1989	Basel Konvansiyonu	Tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınması ve bertarafına ilişkin anlaşma.
1992	Rio Zirvesi (Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı)	Sürdürülebilir kalkınma, biyolojik çeşitlilik, iklim değişikliği, Gündem 21.
1992	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)	Küresel iklim değişikliği ile mücadele için yasal çerçeve oluşturuldu.
1992	Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD)	Dünya biyolojik çeşitliliğini koruma ve sürdürülebilir kullanımına dair düzenlemeler.
1997	Kyoto Protokolü	Küresel iklim değişikliğiyle mücadelede, sera gazları emisyonlarını azaltmayı amaçlayan uluslararası anlaşma.
2000	Millennium Deklarasyonu	Sürdürülebilir kalkınma, yoksullukla mücadele, çevre ve iklim değişikliği konularında küresel hedefler belirlendi.
2002	Johannesburg Zirvesi (Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi)	Sürdürülebilir kalkınma ve çevre odaklı küresel bir zirve, sosyal ve ekonomik kalkınma ile çevresel sürdürülebilirlik üzerine vurgular.
2004	Aarhus Sözleşmesi (Çevre Hakkı Sözleşmesi)	Kamuoyunun çevre bilgilerine erişim hakkı, çevre kararlarına katılım ve çevreyle ilgili hukuki erişim hakları.
2009	Kopenhag Zirvesi	Küresel iklim değişikliği ile mücadelede, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına dair anlaşma hedefleri belirlenmiştir.
2015	Paris Anlaşması	İklim değişikliğiyle mücadelede küresel ısınmayı 1.5°C ile sınırlama hedefi belirlenmiştir.
2016	CITES (Nesli Tehlikede Olan Yabani	Tehlike altındaki türlerin uluslararası ticaretinin

	Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme)	kontrol altına alınması amacıyla oluşturulmuştur.
2017	Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi	Çölleşme, toprak erozyonu ve kuraklıkla mücadele etmek için bir çerçeve oluşturulmuştur.
2019	Avrupa Yeşil Mutabakatı (Green Deal)	Avrupa Birliği'nin karbon nötr bir ekonomi hedefiyle çevreye olan etkileri azaltma girişimi.
2021	COP26 Glasgow Zirvesi (İklim Değişikliği Konferansı)	Küresel iklim hedefleri, sera gazı emisyonlarının azaltılması ve finansal destek konularına odaklanılmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de çevreyi ilgilendiren uluslararası zirveler ve sözleşmeler gösterilmiştir. Çevre sorunları, sınır tanımayan küresel bir nitelik taşıdığı için, çevrenin korunmasına yönelik çabalar tarih boyunca uluslararası iş birliklerini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda, özellikle 1970'li yıllardan itibaren başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, çevresel bozulmayı önlemek amacıyla zirveler, sözleşmeler ve eylem planları geliştirmiştir. Stockholm Konferansı (1972) ile başlayan bu süreç, Rio Zirvesi (1992), Kyoto Protokolü (1997) ve Paris Anlaşması (2015) gibi dönüm noktalarıyla devam etmiş; çevre konuları artık yalnızca ekolojik değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasi bir gündem hâline gelmiştir.

Türkiye, bu uluslararası çevre yönetişimi sürecine çeşitli evrelerde dâhil olmuş ve zamanla artan bir farkındalıkla çevre alanındaki iş birliklerini benimsemiştir. 1970'li yıllarda çevreyle ilgili sözleşmelere daha çok gözlemci ya da izleyici olarak yaklaşan Türkiye, 1980'lerden itibaren çevreyi bir kamu politikası alanı olarak tanımaya başlamış; 1990'lı yıllarda ise Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED), Biyolojik Çeşitlilik, Bern ve Ramsar gibi çok sayıda uluslararası sözleşmeye taraf olmuştur.

Türkiye'nin katkısı yalnızca taraf olma düzeyinde sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu sözleşmelerin iç hukukla uyumlu hâle getirilmesi, kurumsal yapıların yeniden düzenlenmesi, mevzuatın Avrupa Birliği standartlarına yakınlaştırılması ve ulusal strateji belgeleri oluşturulması gibi çok yönlü politikalarla desteklenmiştir. Örneğin, Bern Sözleşmesi ile biyolojik çeşitlilik korunmuş; CITES ile yasa dışı hayvan ve bitki ticaretine yönelik yaptırımlar uygulanmış; Ramsar Sözleşmesi ile sulak alanlar özel statüye kavuşturulmuştur (Bowman vd., 2010; Reeve, 2006; Bridgewater ve Kim, 2021).

Türkiye, bazı önemli çevre zirvelerine ev sahipliği de yapmıştır. Örneğin, 1996 İstanbul HABITAT II Konferansı, sürdürülebilir kentleşme ve insan yerleşimleri konusunda Türkiye'nin yalnızca taraf değil, aktif bir platform sağlayıcı olarak öne çıktığı bir süreç olmuştur. 2000'li yıllarda Avrupa Birliği ile yürütülen uyum süreci kapsamında, özellikle Çevre Faslı kapsamındaki düzenlemeler Türkiye'nin çevresel kurumsallaşmasını derinleştirmiştir. Ancak bu katkıların niteliği konusunda zaman zaman eleştiriler de söz konusudur. Türkiye, bazı sözleşmelere gecikmeli olarak taraf olmuş örneğin Kyoto Protokolü'ne 2009'da; bazılarını ise sadece imzacı konumunda kalmıştır örneğin Aarhus Sözleşmesi gibi. Bu durum, Türkiye'nin çevre politikalarında yer yer politik kararlılık eksikliği ve uygulama boşlukları yaşadığını da göstermektedir.

Türkiye'nin uluslararası çevre sözleşmelerine katılımı ve katkısı, zaman içinde gözlemcilikten aktif katılımcılığa, bireysel önlemlerden stratejik politika üretimine doğru evrilmiştir. 2021'de Paris Anlaşması'nın onaylanması ve 2053 net sıfır hedefinin açıklanması, bu dönüşümün en güncel ve kapsamlı örneklerinden biridir. Günümüzde Türkiye, yalnızca çevre korumayı değil,

aynı zamanda yeşil büyüme, döngüsel ekonomi ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi alanları da içeren daha bütüncül bir çevre politikası inşa etme çabasıdır.

Tablo 2: Türkiye'nin Çevre Politikaları Kurumsal Dönüşüm Süreci

Yıl	Kurumsal Değişim	Açıklama
1983	Çevre Genel Müdürlüğü	Çevre politikalarının ilk kurumsal yapısı olarak kuruldu. Çevre politikalarına yönelik kurumsal altyapı oluşturulmaya başlandı.
1991	Çevre Bakanlığı	Çevre Genel Müdürlüğü'nün Bakanlık seviyesine yükseltilmesiyle, çevre politikalarına daha güçlü bir kurumsal yapı sağlandı.
2003	Çevre ve Orman Bakanlığı	Çevre ve Orman Bakanlığı kurularak, çevre politikalarına orman ve doğal kaynak yönetimi de entegre edildi. Bu dönemde çevre ve doğal kaynakların korunması daha kapsamlı bir çerçevede ele alındı.
2011	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Çevre politikalarına şehircilik ve kentsel dönüşüm çalışmaları da dahil edildi. Bu birleşme, çevre politikalarının kentsel gelişimle entegrasyonunu sağladı.
2021	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	İklim değişikliği ile mücadele, çevre politikalarının merkezine oturdu. Bu adım, Türkiye'nin çevre politikalarındaki paradigma değişikliğini ve küresel iklim hedeflerine entegrasyonu yansıttı.

Kaynak: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2025.

Tablo 2'ye göre; Türkiye'nin çevre politikalarının gelişim süreci hem ulusal ihtiyaçlara hem de uluslararası dinamiklere bağlı olarak şekillenmiştir. 1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı, çevre sorunlarının ilk kez küresel ölçekte tartışıldığı ve çevresel farkındalığın dünya genelinde arttığı bir dönüm noktasıdır. Türkiye, bu konferansın etkisiyle çevre sorunlarını daha sistematik şekilde ele almaya başlamıştır.

1983 yılında Çevre Bakanlığı'nın kurulması, çevre yönetiminin kurumsallaşması adına atılmış önemli bir adımdır. Bu gelişme, çevresel sorunların kamu politikası düzeyinde tanınmaya başladığını ve çevresel düzenlemelerin devlet mekanizmasına entegre edildiğini göstermektedir.

2004 yılı ise Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. AB müktesebatına uyum çerçevesinde, çevre mevzuatında kapsamlı düzenlemeler yapılmış ve ulusal kalkınma planlarına çevresel sürdürülebilirlik ilkeleri dahil edilmiştir. Bu dönem, çevresel yönetim açısından hem hukuki hem de stratejik düzeyde önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

2018 yılında başlatılan Sıfır Atık Projesi, ulusal ölçekte çevre yönetiminin sahaya yansıyan en güncel örneklerinden biridir. Atıkların azaltılması, geri dönüşüm ve kaynak verimliliği konularında kamuoyunda farkındalık yaratılmış; kamu kurumları ve özel sektör bu uygulamalara dâhil edilmiştir.

Son olarak, 2021 yılında Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı onaylaması, iklim değişikliği ile mücadelede küresel sorumluluğun benimsendiğini ve bu doğrultuda iklim politikalarının kalkınma planlarına yansıtıldığını göstermektedir. 12. Kalkınma Planı'nda iklim değişikliği, sürdürülebilirlik ve düşük karbonlu kalkınma başlıkları daha görünür hâle gelmiştir.

Kurumsal evrim, Türkiye'de çevre politikasının zamanla karmaşıklaşan doğasını ve diğer sektörlerle entegrasyon gereksinimini yansıtır. Özellikle "iklim değişikliği"nin kurumsal adla anılması 2021 sonrası paradigma değişimine işaret eder.

2.3. Planlı Kalkınma Anlayışı

Türkiye’de planlama düşüncesi, 1930’lu yıllarda hazırlanan sanayi planları ile şekillenmeye başlamış ve bu süreç, Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulmasıyla kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. DPT’nin kurulmasından günümüze kadar geçen süreçte düzenli olarak Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Literatürde genel kabul gören yaklaşıma göre kalkınma planları üç ana dönemde ele alınmaktadır. Birinci dönem; temel ekonomik perspektifler açısından 1929 Büyük Buhran’ın etkisiyle başlayan ve İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar süren devletçi politikalar ile karakterize edilen, 1946-1958 yılları arasında ise özel sektöre öncelik veren bir yapıya dönüşen 1960 öncesi dönemi kapsamaktadır. İkinci dönem ise, 1960-1980 yılları arasında ithal ikameci politikaların benimsendiği ve kalkınmanın devlet eliyle, planlı bir şekilde gerçekleştirileceği anlayışının hâkim olduğu dönemdir. Üçüncü dönem ise 1980 sonrası dönemi ifade etmekte olup, bu süreçte sanayileşme stratejisinde yapısal bir değişim yaşanmış ve bu dönüşüm kalkınma planlarına da yansımıştır. Bu dönemde piyasa mekanizmalarının öne çıkarıldığı, ihracata dayalı büyüme stratejilerinin benimsendiği ve planlamanın yönlendirici niteliğe dönüştüğü görülmektedir (Takım, 2011).

Türkiye’de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çevre politikası konusunda çok fazla bir şey yapıldığı söylenemez. Bu noktada savaştan yeni çıkmış bir ülkenin önceliği çevre politikaları değil ülkenin yeniden inşa edilmesi olmuştur. 1961 anayasasına kadar çıkarılan çeşitli düzenlemelerle çevre konusuna değinildiği görülmektedir. Fakat 1961 Anayasası ile birlikte planlı kalkınma anlayışına geçilmiş; kalkınma ve sanayileşme gibi temel konularda bir plan çerçevesinde hareket edilmesi anlayışı kabul edilmiştir.

1961 Anayasası ile birlikte, “Sosyal ve Ekonomik Hükümler” başlığı altında devlete kalkınma planları hazırlama görevi verilmiş ve bu suretle ekonomide kamu kesimine anayasal düzeyde ayrı bir yer tahsis edilmiştir (Hazine, 2003). Bu düzenleme ile planlama anlayışı anayasal bir zorunluluk haline gelmiş, devletin ekonomik yaşama müdahalesi kurumsallaşmıştır. Anayasa ile getirilen bu yaklaşım doğrultusunda, kamu iktisadi teşebbüslerine (KİT) belirli görev ve sorumluluklar yüklenmiş, iktisadi ve sosyal hayata planlama düşüncesi yön vermeye başlamıştır. Planların hazırlanması ve uygulanması sürecinde merkezi bir rol üstlenmek üzere ise Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur (Kuyucuklu, 1993).

3. YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi olarak nitel araştırma desenine uygun biçimde doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Türkiye’nin 1963–2024 yılları arasında uyguladığı kalkınma planları kapsamındaki çevre politikalarının gelişimini analiz etmek amacıyla, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan başlayarak On İkinci Kalkınma Planı’na kadar olan tüm plan belgeleri sistematik olarak incelenmiştir. Verilerin analizinde nitel içerik analizi yöntemi kullanılmış; çevreye ilişkin hedef, strateji, söylem ve politika ifadeleri tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu analiz yoluyla çevre politikalarının zaman içindeki söylemsel değişimi, önceliklendirme düzeyi ve kalkınma hedefleriyle olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Ayrıca planlar arasında süreklilik arz eden yapılar ile kırılma noktaları da değerlendirilerek çevre politikalarının tarihsel gelişimi bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır.

4. PLANLI DÖNEMDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA: KALKINMA PLANLARINDA ÇEVRE OLGUSUNUN İZİNDE

1963-1967 dönemini kapsayan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda çevreye dair doğrudan bir politika yaklaşımı olmamakla birlikte, “Sosyal Kalkınma ve Gelişme” ile “Tarım ve Endüstriyel

Üretim" başlıkları altında çevre ile ilişkili bazı dolaylı unsurlara yer verilmiştir (Egeli, 1996). Bu nedenle, plan döneminde çevreye doğrudan odaklanıldığını söylemek güçtür (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963).

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) ile birlikte çevre alanı planlamaya dâhil olmaya başlamıştır. Bu dönemde sanayileşme ve kentleşmenin etkileri ile çevre sorunları özellikle kentlerde görünür hale gelmiştir. Aynı dönemde uluslararası alanda Roma Kulübü raporları ve 1972 Stockholm Çevre Konferansı'nın yarattığı kamuoyu baskısı Türkiye'yi de etkilemiş ve çevre duyarlılığı kalkınma planlarına yansımıştır (Görmez, 2010; İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968).

III. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)'nda, büyük yerleşim alanlarında çevre kirliliğinin ortaya çıktığı ve bu durumun çevre sağlığı açısından ciddi bir sorun haline geldiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, çevre sorunlarının etkin bir şekilde yönetilebilmesi için özerk bir çevre örgütünün kurulması gerekliliği vurgulanmıştır (Bozkurt, 2010). Söz konusu plan dönemiyle birlikte, çevre politikaları ilk kez ulusal bir boyut kazanmıştır (Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973).

IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) döneminde çevre sorunlarının büyük kentlerde çevre sağlığını tehdit eder boyuta ulaştığına dikkat çekilmiştir. Bu nedenle, özerk bir çevre örgütünün kurulması gerektiği vurgulanmış, bu gelişme çevre politikalarının ulusal bir nitelik kazandığını göstermiştir (Bozkurt, 2010). Aynı planın "Bölgesel Gelişme ve Yerleşme" başlığı altında, çevre sorunlarının sanayileşme ve kalkınma süreçlerinden ayrı değerlendirilemeyeceği belirtilmiş ve kamuoyunda çevre bilincinin oluşmaya başladığı ifade edilmiştir (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979). Planın "Temel Politikalar" başlığı altında, kentleşme, tarımda çağdaşlaşma ve sanayileşme süreçlerinde çevrenin korunmasının gerekliliği vurgulanmış; bu plan önceki dönemlere kıyasla hem onarıcı hem de önleyici çevre politikalarını içermesi bakımından öne çıkmıştır (Bozkurt & Kaman, 2018).

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) ile birlikte "Sosyal Hedef ve Politikalar" başlığı altında çevre sorunlarına daha sistematik biçimde yer verilmiş, çevre temizliğinin sağlanması amacıyla uygulanacak politikalar tanımlanmıştır. Plan, doğal afetler, şehirleşme ve erozyon gibi faktörlerin çevre kirliliğine neden olduğu; tarımda modernleşme ve sanayileşme süreçlerinin çevre sorunlarını artırdığı yönünde değerlendirmelere yer vermiştir (Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985).

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1990-1994) "Sosyal Hedef, İlke ve Politikalar" bölümünde "Çevre ve Yerleşme" başlığı altında çevreye ilişkin ilke ve politikalara daha geniş şekilde yer verilmiştir. Bu kapsamda doğal kaynakların insan sağlığına zarar vermeyecek biçimde yönetilmesi, gelecek kuşaklara sağlıklı bir çevre bırakılması temel ilke olarak benimsenmiştir (Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990). Bu plan, çevre sorunlarına en kapsamlı biçimde yaklaşan ilk plan olma özelliğini taşımaktadır.

VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000), "Çevrenin Korunması ve Geliştirilmesi" başlığı altında sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çevre politikalarının temel stratejisi olarak kabul edilmiştir (Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996).

VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) ise çevresel mevcut durumu değerlendirmiş ve çevre sorunlarının çözümüne yönelik kurumsal ve mevzuat düzeyinde ilerlemeler kaydedildiğini belirtmiştir. Bu dönemde Ulusal Çevre Eylem Planı (UÇEP) hazırlanmış; çevre yönetiminin ekonomik araçlarla sosyal ve ekonomik politikalarla bütünleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca, çevre yönetimi uygulamalarında Avrupa Birliği (AB) normlarıyla uyum sağlanmasına yönelik hedefler belirlenmiştir (Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000).

IX. Kalkınma Planı (2007-2013), önceki planlardan farklı olarak yedi yıllık bir süreci kapsamış ve hazırlık aşamasında Çevre Özel İhtisas Komisyonu tarafından stratejik yönelimleri içeren bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor, çevre yönetiminin kurumsallaştırılması, doğal kaynakların korunması ve bu kaynaklara adil erişimin sağlanması gibi stratejik hedefler belirlemiştir. Planın temel ilkelerinden biri kültürel ve doğal varlıklar ile çevrenin gelecek kuşakları dikkate alarak korunmasıdır. “Çevrenin Korunması ve Kentsel Altyapının Geliştirilmesi” başlığı altında çevresel değerlendirmelere geniş yer verilmiştir (Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007).

X. Kalkınma Planı’nda (2014-2018), “Yaşanabilir Mekânlar ve Sürdürülebilir Çevre” başlığı altında şehirleşmenin dengeli biçimde yönetilmesi, herkesin sağlıklı ve güvenli konut ihtiyacının karşılanması, kırsal alanların ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesi gibi hedeflere yer verilmiştir. Plan, gelecek nesiller için sürdürülebilir bir çevre ve kalkınma yaklaşımını benimsemiş; çevresel, ekonomik ve sosyal politikaların bütüncül biçimde uyumlaştırılmasının önemini vurgulamıştır (Onuncu Kalkınma Planı, 2014).

XI. Kalkınma Planı (2019–2023), Türkiye’nin çevresel politikalarının kalkınma stratejilerine entegre edilmesi açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu planla birlikte çevre, kalkınma vizyonunun ayrılmaz bir parçası olarak ilk kez sistematik biçimde yer almıştır. Plan, iklim değişikliğiyle mücadeleyi stratejik bir öncelik olarak belirlemiş, bu kapsamda sürdürülebilirlik odaklı kalkınma hedeflerine yönelmiştir. Politika araçları arasında “yeşil finansman” ve “karbon izleme” gibi çevresel etkilerin ekonomik boyutunu dikkate alan mekanizmalar ön plana çıkmıştır. Ayrıca, enerji verimliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviki ve atık yönetimi gibi alanlarda uygulamaya dönük hedefler içeren plan, Türkiye'nin uluslararası çevre taahhütleriyle uyumlu bir politika çerçevesi sunmuştur (On Birinci Kalkınma Planı, 2019).

XII. Kalkınma Planı (2024–2028)’nda ise; “Yeşil Kalkınma Devrimi” ve Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı ile uyumlu politikaları önceliklendirerek çevresel sürdürülebilirliği kalkınma yaklaşımının merkezine yerleştirmiştir. Bu plan döneminde, çevresel sürdürülebilirlik ana tema olarak benimsenmiş; doğa temelli çözümler, iklim dirençli şehirler, karbon nötr kalkınma ve çevre dostu teknolojilere geçiş gibi alanlarda somut hedefler tanımlanmıştır. Aynı zamanda, yeşil finansman araçlarının geliştirilmesi ve kurumsal karbon ayak izinin azaltılmasına yönelik mekanizmaların güçlendirilmesi öngörülmektedir. XII. Plan, çevresel duyarlılığın sadece bir sektör politikası değil, tüm kamu ve özel sektör faaliyetlerini yönlendiren bütüncül bir kalkınma paradigması haline geldiğini göstermektedir (On İkinci Kalkınma Planı, 2024).

Tablo 3: Türkiye’de Çevre Politikalarının Kalkınma Planları Çerçevesinde Kronolojik Gelişimi (1963–2024)

Yıl / Dönem	Plan	Ulusal Gelişme / Atılım	Kurumsal / Mevzuat Değişikliği	Politika Yaklaşımı	Açıklama
1963– 1967	1. BYKP	Planlı kalkınma dönemi başladı	Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu	Büyüme ve sanayileşme odaklı	Türkiye'nin ilk kalkınma planı ile birlikte planlı ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Çevre, ekonomik büyüme hedeflerinin dışında bırakılmış, sanayi ve altyapı öncelikli olmuştur. Doğa, insanın hizmetine sunulan bir kaynak olarak ele alınmıştır.
1968– 1972	2. BYKP	Kalkınma hedefleri çeşitlendi	-	Sektörel derinleşme ve tarım-sanayi dengesi	İkinci plan döneminde de çevre politikaları yer almamıştır. Bu dönemde daha çok sektörel yatırımlara odaklanılmış, kırsal kalkınma ve altyapı geliştirme öncelikli alanlar arasında yer almıştır.
1973– 1977	3. BYKP	Yoğun sanayileşme ve altyapı yatırımları	-	Kırdan kente göç odaklı politika	Çevresel etkiler tartışılmadan hızlı sanayileşmeye devam edilmiştir. Kentleşme olgusu görünür hâle gelmiş ancak çevre yine bağımsız bir politika alanı olarak ele alınmamıştır. Kent planlamasında sosyal ihtiyaçlardan çok ekonomik çıkarlar ön plandadır.
1979– 1983	4. BYKP	Kentleşme ve şehirleşmenin sosyal etkileri gündemde	-	Kent sorunları ve altyapı iyileştirme	Çevre ilk kez “kentleşmenin bir sonucu” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Gecekondu, altyapı yetersizliği ve ulaşım gibi sorunlarla birlikte çevresel bozulma gündeme gelmiştir. Yine de bütüncül bir çevre politikası geliştirilememiştir.
1985– 1989	5. BYKP	Sanayileşmenin çevreye etkileri tartışılmaya başlandı	1983: Çevre Genel Müdürlüğü kuruldu	Teknik çevre yönetimi söylemi gelişti	Bu dönemde çevre, merkezi idarede kurumsal bir çerçeveye kavuşmuştur. Çevre Genel Müdürlüğü'nün kurulması ile birlikte çevreyi düzenleyici ilk teknik belgeler, çevre kirliliği sınıflandırmaları ve mevzuat altyapısı oluşturulmuştur.
1990– 1994	6. BYKP	Rio Zirvesi'nin etkisiyle sürdürülebilirlik tartışmaları başladı	Türkiye, Rio 1992'ye taraf oldu	Sürdürülebilir kalkınma söylemi ilk kez yer aldı	Türkiye'nin uluslararası çevre rejimlerine katılımı hızlanmış ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ulusal belgelerde yer almaya başlamıştır. Bu dönem, çevreye dair politika belgelerinde kavramsal dönüşümün yaşandığı ilk aşamadır.
1996– 2000	7. BYKP	Çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) uygulamaları arttı	1993: ÇED Yönetmeliği yürürlüğe girdi	Hukuki çevre denetimi	ÇED yönetmeliği ile birlikte çevreye zarar verebilecek yatırımların denetlenmesi amacıyla yasal bir çerçeve oluşturulmuştur. Yatırımların planlanması aşamasında

					çevresel etkilerin dikkate alınması ilk kez yasal zorunluluk hâline gelmiştir.
2001–2005	8. BYKP	Deprem sonrası çevre ve afet ilişkisinin önemi arttı	2001: Çevre Kanunu revize edildi	Afet risk yönetimi ile çevre güvenliği bütünleşti	Marmara Depremi sonrası çevresel riskler afet riskiyle birlikte ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği üyelik süreciyle birlikte çevre mevzuatı reformu gündeme gelmiştir.
2007–2013	9. BYKP	AB çevre faslı açıldı (2009)	AB'ye uyumlu çevre mevzuatı geliştirildi	Mevzuat temelli çevre uyum politikası	Türkiye, AB çevre müktesebatına uyum için birçok direktifi iç hukukuna aktarmıştır. Emisyon denetimi, atık su yönetimi, hava kalitesi gibi alanlarda yasal düzenlemeler yapılmıştır.
2014–2018	10. BYKP	Çevre politikaları mekânsal planlamaya entegre edildi	2011: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı kuruldu	Entegre çevre ve şehircilik planlaması	Çevre yönetimi daha kapsamlı bir hâl alarak kentsel dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirilmiştir. Kurumsal kapasite artırılmış ve şehirleşme ile çevre koruma süreçleri bütüncül olarak ele alınmaya başlanmıştır.
2019–2023	11. KP	Sıfır Atık Projesi devreye alındı	Atık yönetimi mevzuatı yeniden düzenlendi	Kaynak temelli sürdürülebilirlik ve döngüsel ekonomi	Türkiye'nin çevre politikasında ilk kez toplumsal farkındalık kampanyaları geniş kitlelere ulaşmıştır. Döngüsel ekonomi anlayışı yerleşmeye başlamış, çevre yalnızca teknik değil sosyal boyutlarıyla da ele alınmıştır.
2024–2028	12. KP	Yeşil Kalkınma Devrimi ilan edildi	2021: Yeşil Mutabakat Eylem Planı yürürlüğe girdi	Karbonsuz kalkınma, yeşil dönüşüm	2053 Net Sıfır Karbon hedefi doğrultusunda kapsamlı bir yapısal dönüşüm hedeflenmiştir. Enerji, ulaşım, sanayi ve tarım sektörlerinde yeşil dönüşüm stratejileri ortaya konmuştur. Kalkınma planlarının ana teması ilk kez doğrudan çevresel sürdürülebilirlik olmuştur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur. BYKP: Beş Yıllık Kalkınma Planı, KP: Kalkınma Planı.

Türkiye'nin kalkınma planlarında çevreye bakış açısı, zaman içinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. İlk kalkınma planlarında (1963–1977) çevreye dair doğrudan bir politika yer almazken, doğa daha çok ekonomik büyüme ve sanayileşmenin bir girdisi olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde çevre, sınırsız ve kontrolsüz kullanılabilir bir kaynak olarak görülmüş; çevresel sürdürülebilirlik kaygısı henüz politika gündemine girmemiştir.

1970'li yılların sonlarına doğru çevresel sorunlar tanımlanmaya başlanmış, özellikle sanayi atıkları ve kentsel büyümenin getirdiği hava ve su kirliliği gibi sorunlara dikkat çekilmiştir. 1978'de Çevre Sağlığı Dairesi'nin kurulması ve 1983'te Çevre Kanunu'nun çıkarılmasıyla çevre yönetimi kurumsal ve yasal bir zemin kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte çevre, ilk kez kamu politikalarının bir parçası hâline gelmiştir.

1990'lı yıllarda Rio Zirvesi'nin etkisiyle “sürdürülebilir kalkınma” kavramı kalkınma planlarına girmiş ve Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) gibi araçlarla çevresel koruma daha sistematik hâle getirilmiştir. 2000'li yıllarla birlikte Avrupa Birliği üyelik süreci, Türkiye'nin çevre

politikalarının gelişiminde belirleyici bir unsur olmuştur. AB mevzuatına uyum amacıyla çıkarılan strateji belgeleri ve çevre faslı kapsamındaki düzenlemeler sayesinde çevresel standartlar yükseltilmiş ve çevre planlaması daha bütüncül bir yapıya kavuşmuştur.

2007 sonrası dönemde iklim değişikliği, yenilenebilir enerji, karbon salımı azaltımı ve ekosistem hizmetlerinin korunması gibi küresel çevre sorunları kalkınma planlarına entegre edilmeye başlanmıştır. Özellikle 10. ve 11. Kalkınma Planları ile birlikte sürdürülebilirlik, çevresel risklerin yönetimi ve sıfır atık gibi temalar ön plana çıkmıştır.

12.Kalkınma Planı (2024–2028) ise Türkiye’nin çevresel politikalarında yeni bir evreye işaret etmektedir. Avrupa Yeşil Mutabakatına uyum, iklim dirençli şehirler, yeşil finansman ve doğa temelli çözümler gibi ileri çevresel politika araçları planın merkezine yerleştirilmiştir. Bu gelişme, Türkiye’nin çevresel sürdürülebilirliği yalnızca ulusal bir mesele değil, aynı zamanda küresel sorumluluk ve rekabet unsuru olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, Türkiye’de çevre politikalarının tarihsel gelişimini, 1963–2024 yılları arasında hazırlanan kalkınma planları çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Planlı kalkınma anlayışının başlangıcından günümüze kadar geçen altmış yılı aşkın sürede, kalkınma planları hem ekonomik hem sosyal hem de çevresel hedef ve stratejilerin şekillendiği temel politika belgeleri olmuştur. Bu çerçevede çalışmada, kalkınma planlarında çevreye dair yer verilen başlıklar, temalar, politika ifadeleri ve stratejik yönelimler doküman analizi yöntemiyle sistematik biçimde taranmış; nitel içerik analizi tekniğiyle dönemsel değişim ve dönüşümler ortaya konulmuştur.

Analiz sonuçları, Türkiye’nin kalkınma planlarında çevreye ilişkin yaklaşımının zamanla büyük bir evrim geçirdiğini göstermektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda çevre, kalkınma belgelerinde doğrudan ele alınmayan, dolaylı olarak “tarım”, “sağlık” veya “altyapı” gibi başlıklar altında yer bulan bir unsur olmuştur. Bu dönemde ekonomik büyüme ve sanayileşme öncelikleri, çevresel hassasiyetlerin önüne geçmiş, çevre daha çok sınırsız ve kontrolsüz kullanılabilir bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. 1970’li yılların sonunda uluslararası çevre farkındalığının artması ve Stockholm Konferansı’nın etkileriyle, Türkiye’de de çevre konuları kamu politikalarında sınırlı da olsa görünürlük kazanmaya başlamıştır.

1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de çevreyle ilgili kurumsallaşma süreci başlamış; 1983 yılında Çevre Genel Müdürlüğü’nün kurulması, ardından 1991’de Çevre Bakanlığı’na dönüştürülmesi, çevrenin artık ayrı bir politika alanı olarak kabul edildiğini göstermiştir. 1982 Anayasası’nın 56. maddesi ile çevrenin korunması hem devletin hem bireylerin ortak sorumluluğu hâline getirilmiş, 1983 tarihli Çevre Kanunu ile çevreye dair temel ilkeler ve düzenlemeler ortaya konmuştur. Bu dönemde kalkınma planlarında da çevre daha net ve somut başlıklar altında yer almaya başlamış; çevre kirliliği, kentleşmenin etkileri, doğal kaynakların korunması gibi konular doğrudan ifade edilmiştir.

1990’lı yıllar, Türkiye’nin çevre politikalarında “sürdürülebilir kalkınma” anlayışının yerleştiği dönem olmuştur. Bu dönemde Rio Zirvesi gibi uluslararası gelişmelerin etkisiyle çevresel sürdürülebilirlik kavramı plan belgelerinde ilk kez kullanılmaya başlanmış, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) gibi araçlarla çevre yönetimi daha sistematik ve yasal temellere dayandırılmıştır. Kalkınma planlarında çevrenin korunması yalnızca bir “görev” değil, kalkınmanın bir ön koşulu olarak ele alınmaya başlamıştır.

2000'li yıllar itibarıyla Avrupa Birliği ile yürütülen üyelik süreci, Türkiye'de çevre politikalarının yeniden yapılandırılmasında belirleyici olmuştur. AB Çevre Faslı'nın açılmasıyla birlikte çevre mevzuatı önemli ölçüde güncellenmiş; çevre yönetimi konusunda kurumsal kapasite artırılmış ve kalkınma planlarına AB normları entegre edilmiştir. Bu dönemde çevresel sürdürülebilirlik, doğal varlıkların korunması, çevre bilincinin artırılması ve çevre eğitimi gibi konular daha kapsamlı şekilde planlarda yer bulmuştur.

2010 sonrası dönem, Türkiye'nin çevre politikalarında uygulamaya dönük stratejilere yöneldiği bir evre olarak dikkat çekmektedir. Sıfır Atık Projesi, karbon izleme sistemleri, yeşil finansman ve yenilenebilir enerjiye geçiş gibi somut uygulamalar bu dönemin öne çıkan politika araçlarıdır. 2015 Paris Anlaşması'nın küresel etkisi, Türkiye'ye de yansımış ve 2021 yılında Paris Anlaşması'nın TBMM tarafından onaylanması ile birlikte iklim değişikliğiyle mücadele ulusal kalkınma vizyonunun temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, kurumsal yapılara da yansımış ve 2021 yılında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı kurulmuştur.

2024–2028 dönemini kapsayan On İkinci Kalkınma Planı ise Türkiye'nin çevre politikaları tarihinde yeni bir safhaya işaret etmektedir. Bu planla birlikte "Yeşil Kalkınma Devrimi" ana tema olarak benimsenmiş; doğa temelli çözümler, döngüsel ekonomi, iklim dirençli şehirler, karbon nötr kalkınma gibi ileri çevresel politika araçları planın merkezine yerleştirilmiştir. Plan yalnızca çevre sektörüne değil, kamu ve özel sektörün tüm alanlarına sürdürülebilirlik perspektifini taşımayı amaçlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye'nin çevre politikalarının kalkınma planları üzerinden geçirdiği dönüşümü dönemsel, kavramsal ve uygulama düzeyinde ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, çevrenin kalkınma belgelerinde giderek artan bir öneme sahip olduğunu, çevre politikalarının ise söylem düzeyinden stratejik ve uygulamaya dönük bir yapıya evrildiğini göstermektedir. Ancak, kalkınma planlarında çevreyle ilgili ifadeler artan oranda yer verilmesine rağmen, bu politikaların sahada ne ölçüde hayata geçirilebildiği, uygulamadaki başarı düzeyi ve kurumsal kapasitenin yeterliliği gibi konular hâlen önemli bir tartışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, ilerleyen çalışmalarda kalkınma planlarındaki çevresel politikaların uygulama sonuçlarına ve etki analizlerine odaklanmak, çevre yönetimi alanındaki başarı ve eksikliklerin daha somut biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, Y. (2010). *Avrupa birliğine uyum sürecinde Türkiye'de çevre politikalarının dönüşümü*. Ekin Yayınevi.
- Bridgewater, P., Kim, R.E. (2021). The Ramsar Convention on Wetlands at 50. *Nat Ecol Evol* 5, 268–270 <https://doi.org/10.1038/s41559-021-01392-5>.
- Bozkurt, Y.& Kaman, D. (2018). *Yerel yönetimler perspektifinde Türkiye'de çevre politikaları*. Ekin Yayınevi.
- Bowman, M., Davies, P., & Redgwell, C. (2010). The Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. In *Lyster's International Wildlife Law* (pp. 297–345). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Budak, S. (2000). *Avrupa birliği ve Türk çevre politikası*. Büke Yayınları.
- Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2025, Mart 24). Tarihçe. <https://csb.gov.tr/tarihcemiz-i-7012>.

- Egeli, G. (1996). *Avrupa birliği ve türkiyede çevre politikaları*. Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Görmez, K. (2010). *Çevre sorunları*. Nobel Kitap Dağıtım A.Ş.
- Görmez, K. (2003). *Çevre sorunları ve Türkiye*. 3. Baskı, Gazi Kitabevi.
- Keleş, R (1993). *Kent ve siyaset üzerine yazılar (1975-1992)*. İula-Emme.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1993). *Çevrebilim*. İmge Kitabevi.
- Kuyucuklu N. (1993). *Türkiye iktisadı*. Filiz Kitabevi.
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, toplum ve siyaset*. Odak Yayınevi.
- Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 yılları arasında uygulanan kalkınma planlarında maliye politikaları. *Maliye Dergisi*, Sayı 160 Ocak -Haziran 2011. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/008-1.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). I. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). II. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). III. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve-Kalkinma_Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani_1979_1983.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). V. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma_Plani-1985-1989.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-2001-2005.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). IX. Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2025/03/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani_2007-2013.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). X. Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). XI. Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2025, Mart 23). XII. Kalkınma Planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf.
- Uslu, İ. (1995). *Çevre sorunları*. İnsan Yayınları.
- Yıldız, K., Sipahioğlu, Ş. & Yılmaz, M. (2005). *Çevre bilimi ve eğitimi*. Seçkin Kitabevi.

Doktora Öğr.
 Abdulhalim TURAN
Dicle Üniversitesi,
Dicle University
abdulhalimturan21@gmail.com

KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN KABİLE ASABİYETİ: CÂHİLİYEDEN İSLÂM'A*

TRIBALISM FROM THE QUR'ANIC
PERSPECTIVE: FROM THE AGE OF
IGNORANCE TO ISLAM

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

19.04.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 19.04.2025

19.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 19.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

OPEN ACCESS

CC BY NC 4.0

| **License**

Lisans | CC BY NC 4.0

OPEN ACCESS

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

* Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı, "Beğavî'nin Meâlimu't-Tenzîl Tefsiri Bağlamında Sahâbenin Ahlâki Özellikleri" adlı, yayınlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

KUR'AN PERSPEKTİFİNDEN KABİLE ASABİYETİ: CÂHİLİYEDEN İSLÂM'A

ÖZET

Kur'an'a göre insanlık, tek bir anne ve babadan yaratılmış olup zamanla kabilelere ayrılarak toplumsal bir yapı kazanmıştır. Bu toplumsal yapı, insanların kaynaşmasını, yardımlaşmasını ve birbirlerini tanımasını sağlamak amacını taşır. Ancak tarihsel süreçte kabile asabiyeti, adalet ve hak duygusunun önüne geçerek haklı-haksız bir kabile asabiyetine dönüşmüştür. Cahiliye dönemi Arap toplumunda bu asabiyet anlayışı, kabileler arası üstünlük yarışını ve uzun süren savaşları beraberinde getirmiştir. İslâm, insan fıtratında var olan aidiyet, kaynaşma ve dayanışma duygusunu reddetmemekte; aksine onu sosyal bir denge unsuru olarak görmektedir. Ancak bu duygunun haksızlığı savunma, düşmanlık besleme ve üstünlük iddiasına dönüşmesini câhili asabiyet olarak nitelendirmiş ve bu anlayışı kökten reddetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), İslâm davetine diğer peygamberler gibi öncelikli olarak kendi ailesinden başlamış, ancak hiçbir zaman kabile ve soy bağlarını üstünlük sebebi görmemiş, hak ve adaletin önüne geçirmemiştir. Bu çerçevede İslâm, kabile asabiyetini, câhili hüviyetinden sıyrarak adalet, kardeşlik ve takva temeline oturtmuştur. Bu çalışmada, kabile asabiyeti, Kur'an perspektifinden ele alınarak İslâm'ın bu duyguya nasıl yön verdiği incelenmiş, aynı zamanda İslâm'ın bu sosyal yapıyı değiştirmedeki etkisi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsîr, Cahiliye, Asabiyet, Kabile.

TRIBALISM FROM THE QUR'ANIC PERSPECTIVE: FROM THE AGE OF IGNORANCE TO ISLAM

ABSTRACT

According to the Qur'an, humanity was created from a single mother and father, and over time, it was divided into tribes, forming a social structure. This social structure aims to facilitate the mutual acquaintance, cooperation, and solidarity among people. However, throughout history, tribal solidarity has evolved into a form of unjust tribal affiliation that prioritizes superiority over justice and fairness. In the pre-Islamic Arab society, this understanding of solidarity led to a competition for tribal superiority and resulted in prolonged wars. Islam does not reject the natural human feelings of belonging, unity, and mutual support; rather, it views these emotions as a social balancing element. However, Islam considers the transformation of these feelings into the defense of injustice, animosity, and claims of superiority as a form of pre-Islamic tribalism, and it rejects this understanding. The Prophet Muhammad (PBUH), like other prophets, began his mission by addressing his own family but never regarded tribal or lineage ties as a basis for superiority, nor did he allow them to overshadow justice and fairness. In this framework, Islam transformed tribal solidarity, removing its pre-Islamic identity and grounding it in justice, brotherhood, and piety. This study examines tribal solidarity from the Qur'anic perspective, exploring how Islam has shaped this emotion and emphasizing its role in transforming this social structure.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Ignorance, Tribalism, Tribe.

1. GİRİŞ

İslâm ümmetinin birlik ve bütünlüğünü tehdit eden başlıca unsurlar arasında ırk, kabile, soy, renk, dil ve mezhep taassubu yer almaktadır. Bu unsurlar, bireylerin kendilerinden olmayanları dışlayıp, ötekileştirmesine; kendilerini üstün görerek toplumsal ayrışma, düşmanlık ve çatışmalara yol açmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2015). Bu bağlamda kabile asabiyeti, Câhiliye Arap toplumunun en belirgin sosyal yapılarından biri olarak öne çıkar.

Asabiyet, kişinin ailesine veya mensubu olduğu gruba karşı gösterdiği aidiyet ve savunma duygusudur. Câhiliye döneminde bu duygu, toplumsal düzenin temel taşı olmakla birlikte, adaletsizlikleri meşrulaştıran ve kabileler arası savaşları körükleyen bir araca dönüşmüştür (İbn Haldun, 2014). İslâm bu olumsuz yönüyle asabiyeti reddetmiş; onun yerine adalet, takva ve kardeşlik esasına dayalı bir toplum inşa etmiştir (Hucurât, 49/13).

Hz. Peygamber (s.a.s.), câhiliye asabiyetine karşı kararlı bir mücadele yürütmüş; Vedâ Hutbesi'nde bu anlayışa tamamen son verdiğini, "Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arab'a bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır" (Ahmed, 2001, c. XXXVIII, s. 474) sözleriyle ortaya koymuştur. Bununla birlikte kabile bireyleri arasındaki dayanışmanın yapıcı yönü-toplumsal dayanışma, savunma ve sıla-i rahîm gibi- dışlanmamış; İslâm'ın yayılmasında ve ilk toplumsal yapının oluşmasında bu yön kontrollü bir şekilde değerlendirilmiştir (Hamdidullah, 2003, s. 139).

Kurân-ı Kerîm, her türlü kabilecilik taassubunu reddederken, insanları ortak değerlerde birleştirmeye ve özellikle akrabalık bağlarını korumayı teşvik eder. Nitekim *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan da eşini var eden ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının..."* (Nisâ 4/1) buyruğu, insan onurunu, eşitliğini ve toplumsal sorumluluğu temel alan bir perspektifi yansıtmaktadır.

Tarih boyunca ırk, soy ve kabile temelli üstünlük iddiaları, farklı toplumlarda da benzer ayrımcılıklara neden olmuştur. Yahudilikte "seçilmiş ırk" inancı, Hinduizm de kast sistemi, Avrupa'da sömürgeci üstünlük anlayışı ve Nazi ideolojisi, bu anlayışın tarihsel izdüşümleridir (Mevdûdî, 2005, c. V, s. 458; Karaman, vd., 2021, c. V, s. 98).

Kur'an bu tür ırkçı ve ayrımcı zihniyetleri reddederek insanlık için evrensel bir ilke koymuştur: *"Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve dişiden yarattık. Birbirinizle tanışasınız diye sizi kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün olanınız, ondan en çok sakınanınızdır"* (Hucurât, 49/13).

Bu âyetin ışığında Mevdûdî, üç temel ilkeye dikkat çeker: İlki, bütün insanlık aynı kökten gelmiştir. İkincisi, toplumsal farklılıklar tanışma, kaynaşma ve yardımlaşma içindir. Üçüncüsü, üstünlük, kabile ya da soy ile değil, takva ile mümkündür (Mevdûdî, 2005, c. V, s. 458).

Bu çalışmada, câhiliye toplumunda kabile asabiyetinin yapısı ve etkileri, Kur'an perspektifinden ele alınacak; bu anlayışın İslâm'la dönüştürülmesi incelenecektir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kabile (قبيلة) kavramı, Arapça "kabl" (قبل) kökünden türemiş olup "önüne almak" ve "karşına almak" manalarına gelir. Arap toplumu, sosyal yapısını insan anatomisine benzeterek şekillendirmiştir. Kafatasını oluşturan kemiklerin karşılıklı duruşundan ilhamla bir babanın soyundan gelen topluluğa "kabile" (قبيلة), çoğuluna "kebâil" (قبائل) denmiştir. Bu kabilelerin birleşiminden "şa'b" (شعب), şa'bın alt kollarına ise sırasıyla "kabile" (قبيلة), "imâre" (إمارة), "batın"

(بطن), “fahz” (فخر) ve “fasile” (فصيلة) denilmiştir (İbn Manzûr, 1993, c. XI, s. 541-542). Osmanlı dönemi sınıflandırmasında ise bu yapı; “boy”, “aşiret”, “cemaat”, “oymak” ve “oba” olarak kademelenmiştir (Orhanoğlu, 1987; Hallaçoğlu, 1988).

Asabiyet kavramı, “عصب” (asabe) kökünden türemiştir. Bu kök, insan ve hayvan bedenindeki sınırları ve eklem bağlarını ifade eder. Bu bağlar eklemleri “أعصاب” (‘asâb) birbirine uyumlu hale getirir ve sıkıca bağlar. Tekili, “عصبة” dur ki adamın baba tarafından akrabaları, oğulları ve erkek yakınlarıyla olan bağı ve bu bağın sosyal dayanışmadaki rolünü ifade eder. Bir adamın ‘asabesi, onun erkek velileri ve baba tarafından akrabalarıdır. “Asabe” olarak nitelendirilmesinin sebebi, babanın bir uç, oğlan diğer uç, amca bir yan, kardeş diğer yan bir yan olup adamı soy bağı ile çevrelemeleri, ona destek olup koruyarak sosyal destek mekanizması görevi görmeleridir. Ancak bu destekleme haklı-haksız gözetmeksizin kabile mensuplarını korumaya dönüşürse taassuba, yani körü körüne bağlılığa evrilir. Bu bağlamda “asabiyet” nötr bir kavram iken, “taassup” pejoratif (olumsuz) bir anlam taşır (İbn Manzûr, 1993, c. I, s. 602-605; Zebidî, 2001, c. III, s. 375-385).

Modern çağda “asabiyet”in karşılığı olabilecek birçok ideolojik ve sosyal aidiyet biçimi ortaya çıkmıştır. Bu anlamda **ırkçılık** (rasizm), bir ırkın diğerlerinden üstün olduğunu savunan ayrımcı bir tutumdur. İslâm, bu düşünceyi reddetmiş; insanları takva ekseninde değere tabi tutmuştur. Bu bağlamda Hucurât sûresi 13. âyet, bireylerin kabile veya ırk temelli değil, ahlâkî ve manevî değerlere göre değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (Yavuz, 2015, s. 325-326).

Kavmiyetçilik, bir topluluğun, özellikle etnik bir grubun menfaatlerini, her şeyin önünde tutan anlayıştır. Bu düşünce, Cahiliye döneminde kabile asabiyetinin sosyolojik karşılığı olarak görülür. İslâm ise, ümmet bilincini esas alarak kavmiyetçiliği, toplumun birliğini bozan bir unsur olarak reddetmiştir (Bayram, 2013, s. 45-49).

Faşizm gibi ideolojiler, asabiyet gibi ayrımcı aidiyetlerin siyasal formudur. Tek bir milletin mutlak üstünlüğünü esas alan bu anlayış, asabiyetin modern versiyonudur denebilir. Nasyonal Sosyalizm (Nazizm)örneğinde olduğu gibi bu ideolojiler, toplumsal kimlikleri çatışma zeminine dönüştürür (Kara, 2005, s. 137-138).

Siyonizm, özellikle Yahudi halkının seçkinliğini temel alan ve Filistin coğrafyasındaki hak iddiasını meşrulaştırmaya çalışan politik bir harekettir. Dini temelli bu milliyetçilik, Kur’an’ın evrensel adalet anlayışıyla çelişir (Koç, 2019, s. 58-60). Kur’an, seçkinliğin inanç, adalet ve takva ile mümkün olduğunu ifade ederek bu tür ayrımcılığı ilga etmiştir (Bakara 2/111-112).

Ayrıca, **cemaatçilik** ve **mezhepçilik** gibi dini gruplar arasındaki aidiyetler de modern anlamda bir asabiyet türüdür. Bu bağlamda, İslâm’ın “kardeşlik” ve “ümmet” vurgusu, bu tür bölücü yapılarla mücadelede temel ilkeler sunmaktadır (Çapcıoğlu, 2015, s. 31-34).

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu ikazı, tüm zamanlara hitap eden bir uyarıdır: “Asabiyet davası güden, onun uğrunda ölen kimse, cahiliye ölümü üzerine ölür” (Ahmed, 2001, c. II, s. 306.).

Kur’an’da “asabiyet” kavramı doğrudan geçmemekle beraber aynı manaya gelen “hamiyet” kavramı, Fetih sûresinde aynı âyette iki kere geçer (Fetih 48/26). Müfessirler, burada geçen “حمية الجاهلية” (hamiyyetü’l-câhiliyyeti) ifadesini, kabile taassubunun Kur’an’daki karşılığı olarak yorumlar (Beğavî, 1988, c. VII, s. 321; İbn Atıyye, 2001, c. V, s. 138; Âlusî, 1994, c. XIII, s. 269). Müfessirlerden Kurtubî de bu âyetle birlikte, “onu (asabiyeti) bırakın, çünkü o kokuşmuş bir şeydir” (Buhârî, 2009, Ahkâm 4; Ebû Dâvud, 2009, Sünnet 5) hadisini birlikte değerlendirerek cahiliye hamiyet ve asabiyetini eş anlamlı kabul etmiştir. Aynı zamanda İslâm’ın, menfi

kabilecilik veya milliyetçiliği kesin olarak reddettiğini belirtmiştir (Kurtubî, 2006, c. XVI, s. 288-289).

3. CAHİYENİN KABİLE ASABİYETİ

Cahiliye dönemi, Arap Yarımadası'nda merkezi bir siyasi otoritenin bulunmadığı, kabilelerin hem sosyal hem de siyasal düzeni belirlediği, dağınık ama iç içe geçmiş bir toplum yapısını ifade eder. Bu dönemde toplumsal aidiyetin en önemli belirleyicisi soy bağıydı; bireyin kimliği, güvenliği ve itibarı mensup olduğu kabile üzerinden tanımlanıyordu. Sert doğa koşulları, siyasi dağınıklık ve ekonomik belirsizlik, kabile iç dayanışmasını vazgeçilmez kılmıştır. Bu durum zamanla, kabileye mutlak sadakati esas alan zihniyeti doğurmuştur. Bu zihniyet, Kur'an'ın "asabiyet" olarak tanımladığı ve eleştirdiği toplumsal davranış biçiminin temelini oluşturur (Apak, 2017, s. 85-93).

Asabiyet, başlangıçta varoluşsal bir savunma refleksi olarak ortaya çıkmışsa da zamanla toplumsal adaletin ve bireysel hakkın önüne geçmiş, hakkı değil soy bağına yücelten bir yapı kazanmıştır. Cahiliye toplumunda bir kişinin işlediği haksızlık, haklı olup olmamaktan ziyade hangi kabilenin mensubu olduğuna göre değerlendirilmiştir. Bu durum, özellikle kan davaları, savaşlar ve nesep temelli övünmelerde açıkça görülmektedir (Demir, 2020, s. 99-110). Bu yapı sadece dış tehditlere karşı bir dayanışma sistemi değil, aynı zamanda aidiyet ve güç üretimi üzerinden işleyen psikolojik bir düzenek haline gelmiştir (Maraşlıoğlu, 2020, s. 212-222).

Kur'an, indirdiği toplumu şekillendiren bu yapıyı doğrudan hedef almış; kabilecilik, soyla övünme ve grup taassubunu şiddetle eleştirmiştir. Bu bağlamda Kur'an, asabiyeti sadece geleneksel bir davranış biçimi değil, toplumsal adaleti engelleyen bir zulüm aracı olarak nitelemiştir. Muhammed Sami Mercimek'in, Pierre Bourdieu'nün habitus ve sembolik güç kavramlarıyla analiz ettiği gibi, kabilecilik, cahiliye toplumunda birey üzerinde ideolojik ve sosyal baskı kuran bir tahakküm aygıtı işlevini görmüştür (Mercimek, 2020, s. 111-122). Kur'an bu yapıyı yıkarak, onun yerine takvâyı merkeze alan, bireysel sorumluluğa ve adalete dayalı bir toplum tasavvuru ortaya koymuştur.

3.1. Haklı-Haksız Ayırt Etmeksizin Kabilesini Savunma Anlayışı

Câhiliye dönemi Arap toplumunun kabile asabiyeti, sosyal yaşamın temelini oluşturan en belirgin karakteristik özelliklerinden biriydi. Bu anlayış, bireyin kendi kabilesini haklı-haksız gözetmeksizin savunmasını meşru kabul ediyordu. Kur'an-ı Kerim bu zihniyeti "*hamiyyetü'l-câhiliyye*" (Fetih 48/26) şeklinde niteleyerek, müşriklerin taassup ve soy temelli dayanışmalarını reddetmiştir.

Müfessirler, "hamiyyet" kelimesini "şiddetli soy bağılılığı ve taassubu" şeklinde yorumlamışlardır (Râzî, 1999, c. XXVII, s. 160; Âlûsî, 1994, c. XXVI, s. 72). Bu anlayışın somut bir tezahürü, Hudeybiye Antlaşması müzakerelerinde görülmektedir. Mekkeli müşrikler, anlaşma metninin girişine besmelenin ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) "Allah'ın Resûlü" olduğu ibarelerinin yazılmasına şiddetle karşı çıkmışlar, bu ifadelerin anlaşma metninde yer alması durumunda anlaşmayı kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Oysa aynı müşrikler, herkesin hac ve umre amacıyla Kâ'be'yi ziyaret etme hakkına sahip olduğunu kabul ettikleri halde, Müslümanların umre yapmalarına engel olmuşlardır. Bu tutum, yalnızca dini farklılıktan değil, soy ve kabile taassubundan kaynaklanmaktadır (Taberî, 2001, c. XIII, s. 103; Sa'lebî, 2015, c. X, s. 151).

Bu tür asabiyet anlayışı sadece Kureys'e mahsus değildi. Diğer kabileler de aynı anlayışa sahipti. Cündeb b. Anber et-Temîmî'ye ait, "İster zalim, ister mazlum olsun kardeşine yardım et" (Meydânî, 1894, c. II, s. 384) mısrası zamanla atasözüne dönüşerek yazısız bir kural haline

gelmiştir (Nass, 1964, s. 108). Benzer şekilde Asla' b. Abdullah'ın, "Kardeşim bir topluluğa karşı haksızlık yapınca, ben ona yardım etmeyeceksem haksızlığa uğrayınca da ona yardım etmem" beyiti de, asabiyeti mutlak sadakatle özdeşleştiren zihniyeti yansıtmaktadır (Şeybî, 1982, c. I, s. 325).

Sadece sözlü kültürde değil, şiirlerde de bu kabilecilik yüceltilmiştir. İmru'l-Kays'ın şiirlerinde kabile şerefi için yapılan savaşlar övülürken, Züheyr b. Ebî Sûlmâ'nın kasidelerinde ise kan davası ve intikamın meşruiyeti işlenmiştir. Bu edebî söylem, bireyi değil, kabile menfaatinin önceleyen anlayışın kültürel zeminini oluşturmuştur (Şamhoğlu, 2020, s. 16-27).

Bu kabilecilik anlayışı, İslâm'ın inşa ettiği toplumsal yapıda zaman zaman sahâbe arasında da tezahür etmiştir. Nitekim Hz. Âişe'ye (r. anhâ) iffetine dair atılan asılsız bir iftira üzerine doğan İfk hadisesi (Fayda, 2000, c. XXI, s. 507-509) sonrasında yaşanan tartışmalar esnasında, Evs ve Hazrec kabileleri arasında ciddi bir gerilim yaşanmış, taraflar neredeyse çatışmaya varacak derecede karşı karşıya gelmişlerdir. Bu olayda Hz. Peygamber (s.a.s.), sahâbeyi itidal ve adalet üzere hareket etmeye davet ederek krizi yatıştırmıştır (Ahmed, 2001, c. IVII, s. 417; Müslim, 1955, Tevbe 49; Râzî, 1999, c. XXIII, s. 339-340; İbn Hacer, 2015, c. VII, s. 433).

İslâm dini, kabile asabiyetine dayalı tarafgirliği kesin biçimde reddetmiş ve mutlak anlamda adaleti esas almıştır. Kur'an'da yer alan *"Ey iman edenler anne babanızın ve akrabalarınızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun"* (Nisâ 4/135) âyeti bu prensibin açık bir ifadesidir. Müfessirler, bu âyetin zırh hırsızlığı yapan Ubeyrik'in akrabalarının, haksız olduğu halde ona destek vermesi üzerine nâzil olduğunu belirtmişlerdir (Vahidî, 2009, c. VII, s. 140; Beğavî, 1988, c. II, s. 299; Râzî, 1999, c. XI, s. 240).

İslâm, adaletin sağlanmasını toplumsal düzenin temeli olarak görmüş; bireylerin kabile, soy ve akrabalık bağlarını hak-hukuk anlayışının önüne geçirmelerini kesin bir dille yasaklamıştır. Kişinin anne-babası, en yakın akrabası, kabile veya aşiretinin aleyhinde bile olsa, adaleti elden bırakmaması ve haksız yere kabile mensuplarını savunmaması konusunda uyarmıştır.

Bununla birlikte İslâm, soy bağlarını mutlak surette reddetmemiş; sıla-i rahim gibi değerleri muhafaza etmiştir. *"Onlar ki Allah'ın birleştirilmesini bağı gözetirler..."* (Ra'd 13/21) âyeti, akrabalık ilişkilerinin korunmasını ilâhî bir emir olarak sunar. Hz. Peygamber de, *"Sıla-i rahim yapanın ömrü uzar, rızkı artar"* (Buhârî, 2009, Edeb 12) buyurarak bu bağın dünyevî faydalarına dikkat çekmiştir.

3.2. Asabiyetin Kabileler Arasında Savaşlara Sebep Olması

Câhiliye dönemi Arap toplumu, kabile asabiyetinin körüklediği bir sosyal yapı içerisinde yaşamaktaydı. Asabiyet, çoğu zaman basit sebeplerin, uzun yıllar süren kanlı savaşlara dönüşmesine neden oluyordu. Bu savaşlar, tarihte, *"Eyyâmü'l-Arab"* (Arapların savaş günleri) olarak anılmıştır. Rivâyetlere göre, sayıları 75'ten 1700'e kadar ulaşan bu savaşlar, asabiyetin ne denli yıkıcı bir güç olduğunu açıkça göstermektedir (Kapar, 1995, c. XII, s. 14-16).

Bu savaşın en meşhurlarından biri olan Yevmü Dâhis, Abs ve Zübyân kabileleri arasında meydana gelmiştir. Savaşın görünürdeki sebebi, Abs kabilesine mensup Kays b. Zuhayr'ın *"Dâhis"* adlı atının yarışta hileyle mağlup edilmesidir. Bu olay, iki kabile arasında büyüyen bir düşmanlığa dönüşmüş ve çatışmalar yıllarca sürmüştür. Bu savaşın ardından yaşanan devam niteliğindeki ikinci büyük çatışmaya ise Yevmü Gabrâ adı verilmiştir. Gabrâ, daha organize ve şiddetli bir karşılık sürecini ifade eder. Bu yönüyle Dâhis'ten sonra gelen intikam dalgasını simgeler (Kutlay, 1993, c. VIII, s. 19-20).

Benzer şekilde, Ukâz panayırında bir kişinin "Arapların en şerefli benim" diyerek ayağını uzatması, başka birinin bu ayağı kılıcıyla kesmesi sonucu patlak veren Ficâr Savaşı da bu dönemdeki kabile asabiyetinin ne derece etkili olduğunu göstermektedir (İbn Hişâm, 1995, c. I, s. 184-187, 286-288, 555-556).

Bu dönemdeki çatışmalar, genellikle bireysel anlaşmazlıklarla başlamış, ancak kısa sürede tüm kabileyi içine alan büyük savaflara dönüşmüştür. Bu toplumlarda intikam duygusu sosyal değerlerin merkezinde yer almakta olup; intikam alınmadan, zevk ve eğlence faaliyetlerinden uzak durulmakta, hatta sosyal yaşam askıya alınmaktaydı. Kişisel hakların ve adaletin tanınmadığı bu düzende, bir kabile mensubunun öldürülmesi durumunda, karşılık verilmemesi büyük bir aşağılanma olarak kabul edilmekteydi. Diyet yoluyla sulh ise çoğu zaman zillet sayılmaktaydı. Savaşların ardından hatipler ve şairler, savaşların övgüsünü ve hicvini yaparak toplumsal hafızayı canlı tutmakta, aynı zamanda savaşın taraflarında yeniden bir intikam duygusunu pekiştirmektedirler (İbn Sa'd, 1990, c. I, s. 101-102).

Medine'de yaşayan iki büyük Arap kabilesi olan Evs ve Hazrec arasında gerçekleşen ve İslâm'dan önceki dönemde yaşanan en kanlı çatışmalardan biri olarak kabul edilen Buâs savaşı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Savaş, uzun yıllara dayanan düşmanlıkların bir sonucu olarak patlak vermiş ve taraflar savaşın sonunda sadece karşı tarafın mağlup edilmesiyle yetinmemiştir. Galip gelen taraf karşı tarafın evlerini harap etmeyi ve toplumsal düzeni bozarak onları yurtlarından çıkarmayı da hedeflemiştir (Beğavî, 1988, c. I, s. 118; İbnü'l-Cevzî, 1974, c. I, s. 278-279).

Buâs, savaşın yapıldığı yerin adıdır ve bu isim zamanla savaşın kendisini ifade eder hale gelmiştir. Savaşta Evs kabilesi galip gelmiş, Ancak bu galibiyet Medine'deki toplumsal yapıyı daha da derin bir çatışma ortamına sürüklemiştir. Evs ve Hazrec arasında nesiller boyu süren bu düşmanlık, ancak İslâm'ın gelişi ve iki tarafında Müslüman olması ile sona ermiştir (Çubukcu, 1992, c. VI, s. 340)

Kur'an-ı Kerim'de bu toplumsal dönüşüme atıfla, *"Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın! Hani siz birbirinize düşman iken Allah kalplerinizin arasını birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz"* (Âli-İmrân 3/103) buyrulmaktadır.

İslâm, aşırı derecedeki kabile taassubunu ortadan kaldırmış, düşman kabileleri ülfet muhabbet ve kardeşlik zemininde bir araya getirmiştir. Bu bağlamda, *"(Allah) Kalplerinin arasına ülfet koydu. Şayet sen dünyanın içindekilerinin tamamını harcasaydın aralarına ülfet koyamazdın. Fakat Allah onların arasını düzeltti. O Aziz ve Hâkim'dir"* (Enfâl 8/63) âyeti ile ilgili, Kurtubî, Evs ve Hazrec kabilelerine işaret edildiğini, aşırı derecedeki kabilecilik taassubuna rağmen kalplerinin arasına ülfet konulmasının Hz. Peygamber'in (s.a.s.), toplumsal dönüşüm konusundaki mucizelerinden biri olduğunu, ifade eder (Kurtubî, 2006, c. VIII, s. 42).

Ne var ki, Yahudi toplulukları, özellikle de fitneciliğiyle tanınan Eş'as b. Kays gibi şahıslar, bu kardeşlik ortamını sabote etmeye çalışmışlardır. Evs ve Hazrec kabile mensuplarının muhabbet içinde oturdukları bir mecliste, Buâs savaşının hatırlatılması ve tarafların hicvettikleri eski şiirler üzerinden birbirlerine karşı övünmeye başlamaları sonucu gerilim yeniden tırmanmıştır. Bu gerilim, tarafların yeniden savaş düzeni almak üzere Zâhira adlı mevkide toplanmalarına kadar varmıştır. Olaydan haberdar olan Allah Resûlü (s.a.s.), derhal müdahale etmiş ve "Ey Müslümanlar! Allah sizi İslam ile şerefletirmiş, onunla sizi câhiliyeden uzaklaştırmış, kalplerinizin arasına ülfet koymuş, ben aranızda olduğum halde cahiliye asabiyetine mi

çağırıyorsunuz?” diyerek, kabile asabiyetinden kaynaklı bu gerilimi yatıştırmıştır. Bunun üzerine taraflar silahlarını bırakmış, ağlayarak birbirlerine sarılmış ve Resûlullah’a (s.a.s.) itaat ederek evlerine dönmüşlerdir (Suyûtî, 1993, c. IV, s. 278-279).

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) bu olayı, “Başı bu kadar kötü başlayıp sonu bu kadar güzel biten bir gün görmedim” sözleriyle aktarmıştır. Müfessirler, “*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir fırkaya uyarsanız, imanınızdan sonra sizi küfre döndürürler...*” (Âl-i İmrân 3/100-101) âyetlerinin bu olay üzerine indirildiğini belirtmiştir (Vâhidî, 1991, s. 149-150). Bu âyet, Müslümanların yeniden câhiliye asabiyet ve değerlerine dönme riskine karşı ilahi bir uyarı niteliğindedir.

3.3. Asabiyetin Kabileler Arası Övünmeye Sebep Olması

Câhiliye dönemi Arap toplumunda kabile asabiyeti, sosyal yapının merkezi bir unsurunu teşkil etmekteydi. Bu dönemde kabile mensupları, ait oldukları topluluğun mal varlığı, nesebi nüfuz sahibi bireylerinin sayısı ve sahip oldukları meziyetlerle övünerek diğer kabileler karşısında üstünlük iddiasında bulunmuşlardır (Vâhidî, 2009, c. XX, s. 362; Kurtubî, 2006, c. XX, s. 168). Rivâyetlere göre, Kureyş kabilesinin kollarından Abdulmenâf b. Kusayoğulları ile Sehm b. Amroğulları arasında cereyan eden bir tartışmada, taraflar kabilelerinin sayıca fazlalığı, askeri gücü ve sosyal hizmetlerinin üstünlüğü üzerinden rekabet etmişler. Bu rekabet öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, ölümlerini dahi sayarak üstünlüklerini ispat etmeye çalışmışlardır (Ebû Hayyân, 1993, c. VIII, s. 507; İbn Kesîr, 1999, c. IV, s. 544). Bu zihniyet, Kur’an-ı Kerim’de şu şekilde eleştirilmiştir: “*Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı*” (Tekâsür 102/1-2).

Asabiyet temelli bu rekabetin izleri, İslâm’ın zuhurunu takip eden süreçte dahi zaman zaman sahâbe arasında kendini göstermiştir. Evs kabilesinden Salebe b. Ğanem ile Hazrec kabilesinden Es’ad b. Zürrâre (ö. 1/623) arasında yaşanan bir tartışma, bu durumun tipik bir örneğidir. Her iki sahâbi, mensubu oldukları kabilenin İslâm’a hizmetteki rolünü ve içlerinden çıkan seçkin şahsiyetleri gündeme getirerek birbirlerine karşı üstünlük iddiasında bulunmuşlardır. Tartışmanın büyümesi ile birlikte taraflar, kabile mensuplarını silahlandırarak olay yerine çağırılmış, ancak Hz. Peygamber’in (s.a.s.) müdahalesi ile olay yatıştırılmıştır. Müfessirler, bu duruma “*Ey iman edenler Allah’tan nasıl korkulması gerekiyorsa öyle korkun ve ancak Müslüman olarak can verin*” (Âli-İmrân 3/102) âyetinin tefsirinde bu olaya işaret etmektedir (Beğavî, 1988, c. II, s. 77; Kurtubî, 2006, c. XX, s. 168-169).

Hz. Peygamber (s.a.s.), bu tür ayrışmaları bertaraf etmek amacıyla, “*Üstünlüğün ancak takva ile olduğunu*” (İbn Mâce, 2001, c. II, s. 1410-1411; Beyhakî, 2003, c. VII, s. 136) vurgulamıştır. Mekke’nin Fethinde yaptığı konuşmada, “*Sizden câhiliye kibrini ve atalarınızla övünmeyi gideren Allah’a hamdolsun*” (Tirmizî, 2009, c. V, s. 471) ifadeleriyle, kabilevî üstünlük anlayışını ortadan kaldırdığını beyan etmiştir. Böylece, İslâm, kabile merkezli asabiyet anlayışını reddetmiş; bireyler arası adalet ve takvaya dayalı toplumsal değeri esas almıştır.

3.4. Asabiyetin Karşılıklı Nesep Ayıplamasına Sebep Olması

İslâm öncesi Arap toplumunda kabile asabiyeti, bireylerin sosyal statülerini belirlemede merkezi bir rol oynamaktaydı. Bu yapı içerisinde nesep, kişinin değerini ve konumunu tayin eden başlıca unsur olarak kabul edilmekteydi. Ancak İslâm, bu paradigmayı kökten değiştirmiş, bireyin değerini takva temelli bir anlayış üzerine inşa etmiştir.

Mekke’nin fethi esnasında, Hz. Peygamber (s.a.s.) Bilâl b. Rebâh’a (ö. 20/641) Kâ’be’nin üzerinde ezan okumasını emretmiş, bu olay, bazı müşrik kökenli Kureyş mensuplarında ırkî temelli tepkilere yol açmıştır. Attab b. Esîd b. Ebi’l-Iys, Hâris b. Hişâm ve Suheyl b. Amr, Bilâl’in siyahî ve

Habeşî kökenine atıfla aşağılayıcı ifadeler kullanmışlardır. Bu durum üzerine nâzil olan, Hucurât sûresi 13. âyeti ile insanların milletlere ve kabilelere ayrılmasının tanışmaları için olduğu, Allah katındaki üstünlüğün yalnızca takva ile ölçüleceği bildirilmiştir. Böylece İslâm nesep temelli üstünlük anlayışını ilahi bir ilke ile reddetmiştir (Râzî, 1999, c. XXIX, s. 137).

Benzer şekilde, Sâbit b. Kays'ın (ö. 12/633), bir şahsı nesebi sebebiyle küçümsemesi, "Ey iman edenler! Sizden bir topluluk diğer bir topluluk ile alay etmesin, belki de onlar kendilerinden daha hayırlıdır" (Hucurât 49/11) âyeti ile reddedilmiş (Sa'lebî, 2015, c. X, s. 165; İbnü'l-Cevzî, 1987, c. VII, s. 465). Ebû Zer el-Gifârî'nin (ö. 32/653) İslâm döneminde bir kişiye yönelik geçmişte sarf ettiği ırkî içerikli sözleri, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından "câhiliye kalıntısı" (Buhârî, 2009, c. X, s. 465; Müslim, 1955, c. 3, s. 1283) olarak nitelendirmiştir. Bu tür davranışların İslâm ahlakıyla bağdaşmadığını açıkça ifade etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), kabile asabiyetini sadece bireysel düzeyde değil, toplumsal birlik açısından da tehlikeli görmüş, "Asabiyet davası güden veya bu yolda savaşı kimse câhiliye ölümü üzere ölmüş olur" (Ahmed, 2001, c. II, s. 306, 408) buyurarak bu anlayışı şiddetle kınamıştır.

3.5. Asabiyetin İnançlara Bağlılığa Etkisi ve Dini Anlayış Üzerindeki Tahribatı

Cahiliye döneminde kabile aidiyeti, bireyin tercihini belirleyen başlıca unsur haline gelmiş; inanç vicdani bir yönelişten çok kabilevî sadakatin bir yansıması olarak algılanmıştır (Apak, 2017, s. 94-97). Kur'an, Hz. Nuh'un oğlu ve Hz. İbrâhim'in babası örnekleriyle, soy bağının iman bağına üstün olmadığını vurgulamış, hakikate ulaşmada sosyal aidiyetin belirleyici olmayacağını bildirmiştir (Hûd 11/45-46; Tevbe 9/114; Râzî, 1999, c. XIII, s. 30-32).

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e karşı çıkarken, "Bu Kur'an iki şehirden birinin büyüklerinden birine indirilmeli değil miydi?" (Zuhruf 43/31) demeleri, vahyin mahiyetini değil, taşıyıcısının kabilesini sorguladıklarını gösterir (İbn Âşûr, 1984, c. XXV, s. 118). Bu zihniyet, dinin içeriğine değil, geleneksel aidiyetlere dayanıyordu. Hz. Peygamber'in çağrısı ise, özgür ve iman temelli bir düşünce devrimi anlamına geliyordu (Özdemir, 2020, s. 79-89).

Hadis literatürü de bu yapıyı eleştirmiştir. "Asabiyetle hareket eden bizden değildir" (Ebû Dâvûd, Edeb, 112) gibi rivâyetler, inancın sosyal baskıdan arındırılması gerektiğini ortaya koyar (İnan, 2020, s. 90-98). Nitekim Ebû Tâlib'in, kavmi tarafından dışlanma korkusuyla iman etmemesi; Velîd b. Muğire'nin, Kur'an'ın etkileyciliğini kabul ettiği halde kabilesel denge uğruna inkârı tercih etmesi bu durumun çarpıcı örneklerindendir (Müddessir 74/24-25; Müslim, 1955, İman 43; Taberî, 2001, c. XXIX, s. 197-198).

Kur'an, iman ile kabile aidiyetini kesin çizgilerle ayırmış, "Üstünlük ancak takvadır" (Hucurât 49/13) ilkesiyle bu devrimi zirveye taşımıştır. Hz. Peygamber'in "İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır; Arap'ın Arap olmayana üstünlüğü yoktur" (Ahmed, 2001, c. IV, s. 158) hadisi, bu inkılâbın net beyanıdır.

3.6. Asabiyetin Sosyal Yapının İnşasındaki Rolü

Cahiliye toplumunda sosyal yapının şekillenmesinde en belirleyici unsur, kabile asabiyeti idi. Bireyin kimliği, statüsü, güvenliği ve toplumsal itibarı, ait olduğu kabile aracılığıyla tanımlanıyor; dolayısıyla kabile, yalnızca bir aidiyet zemini değil, yanı zamanda bir sosyal sermaye işlevi görüyordu (Maraşlıoğlu, 2020, s. 212-222).

Kabile asabiyeti, toplumsal organizasyonun en küçük biriminden en büyük yapısal ilişkilere kadar her düzeyde etkisini gösteriyordu. Evlenme tercihleri, ticari ilişkiler, anlaşmazlıkların

çözümü ve savaş-karar mekanizmaları, hep kabile merkezli biçimde şekillenmekteydi. Bu da sosyal yapının dikey değil, yatay hiyerarşiler üzerinde inşa edildiğini, merkezi bir otoriteden ziyade kabileler arası dengeye dayalı bir düzen olduğunu göstermektedir (Cihan, 2020, s. 264-276).

Cahiliye döneminde kabile, yalnızca kan bağıni değil; aynı zamanda ekonomik iş birliği, güvenlik ittifakı ve kültürel devamlılığın taşıyıcısı olan bir sosyal kurumdur. Bu yönüyle kabile, birey için bir sosyal güvenlik ağı işlevi görmektedir. Ancak bu yapı, aynı zamanda sosyal eşitsizlikleri yeniden üretme potansiyeline de sahipti. Kabilesiz ya da zayıf kabilelerden olan bireyler, adalet, mülkiyet ve haysiyet gibi temel haklara erişim konusunda ciddi dezavantajlarla karşı karşıya kalmaktaydılar. Dolayısıyla kabile asabiyeti, bireyler arasında hem koruyucu hem de dışlayıcı bir ikilik üretmekteydi (Alkış, 2020, s. 277-292).

Kur'an bu yapının eleştirisini hem ahlâkî hem de yapısal düzeyde gerçekleştirmiştir. Hucurât 13. âyet, kabilevî hiyerarşinin ilga edilerek yerine takva esaslı bir toplumsal yapı ikamesini ifade eder. Nitekim İbn Atıyye bu âyeti tefsir ederken, "Kur'an'ın kabileci yapıyı çözüp yerine sosyal adalet temelli bir dokuyu yerleştirdiğini" vurgular (İbn Atıyye, 2001, c. V, s. 382).

İslâm'ın kabile asabiyetini dönüştürme yönündeki etkisi, sahâbe örneğinde açıkça gözlemlenmektedir. Hz. Bilâl-i Habeşî gibi siyahî ve kabilesiz bir kölenin, İslâm tolumu içinde müezzinlik gibi onurlu bir göreve getirilmesi (İbn Sa'd, 1990, c. III, s. 232) bireyin soyuna değil iman ve takvâsına göre değerlendirildiğini göstermektedir. Aynı şekilde Fars asıllı bir köle olan Hz. Selmân el-Fârisî'nin "Selmân bizdendir, Ehl-iBeyt'tendir" (Ahmed, 2001, c. V, s. 439) hadisiyle methedilmesi, İslâm'ın hakkaniyet eksenli sosyal anlayışını ortaya koymaktadır. Bu örnekler, İslâm'ın Cahiliye'de hâkim olan soy temelli sosyal düzeni nasıl dönüştürdüğünü somut biçimde ortaya koyar.

Sonuç olarak, kabile asabiyeti cahiliye toplumunda sosyal dokunun temelini oluşturmuş; ancak bu yapı hem bireysel hem de toplumsal adaleti zedelemiş, statüye dayalı ayrımcılığı pekiştirmiştir. İslâm bu yapıyı dönüştürerek, adalet, eşitlik ve takvâ temelli bir sosyal düzen inşa etmiştir.

4. KABİLE ASABİYETİNİN MÜSPET YÖNLERİ

İnsanların kabileler halinde yaratılması, Kur'an-ı Kerim'de "ta'aruf" (Hucurât 49/13) yani karşılıklı tanıma, kaynaşma ve toplumsal birlikteliğin tesisi amacıyla olduğu şeklinde açıklanmıştır. Bu bağlamda kabile asabiyeti, tek başına olumsuz bir olgu değil; doğru temeller üzerine oturtulduğunda birey ve toplum için işlevsel bir dayanışma biçimi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İslâm kabile asabiyetini tamamen ortadan kaldırmak yerine, bu yapının insan fitratına uygun olan yönlerini koruyarak ıslah etmiştir. Cahiliye toplumundaki kabile asabiyetinin sosyal hayata sağladığı bazı olumlu katkılar, güvenlikten ekonomik desteğe, sosyal sahiplenmeden evlilik ittifaklarına kadar, pek çok alanda belirgin şekilde gözlemlenmiştir (el-Kardâvî, 1989, s. 23-26). Aşağıda bu yönler başlıklar halinde incelenecektir:

4.1. Cahiliye Döneminde Kabile Asabiyetinin Güvenlik ve Himaye İşlevi

Cahiliye dönemi Arap toplumu, merkezi bir siyasi otoritenin bulunmadığı bir yapı içinde varlığını sürdürmekteydi. Bu durum, bireylerin güvenlik ihtiyacını doğrudan kabile yapısı üzerinden karşılamasını zorunlu kılmıştır. Çöl coğrafyasının zor şartlarında bireyin hayatta kalabilmesi, ancak güçlü bir kabilenin himayesi ile mümkün olabiliyordu. Bu bağlamda kabile, sadece soy bağı değil; aynı zamanda güvenlik şemsiyesi işlevi görüyordu (Ay, 2020, s. 293-304).

Birey kabilenin onurunu ve çıkarlarını koruma yükümlülüğünü taşıırken, kabileden de aynı ölçüde koruma ve sahiplenme beklemekteydi. Bu karşılıklı beklenti, hem bireysel sadakati hem de toplumsal birliği pekiştiren bir mekanizma üretmiştir. Nitekim cahiliye Arapları arasında, bir kabile mensubuna saldırmak, tüm kabilenin onuruna yönlemiş bir tehdit olarak algılanmaktaydı (Atalay, 2020, s. 305-318).

Bu anlayış, İbn Haldûn'un "asabiyet" teorisinde de önemli bir yer tutar. Ona göre, bir topluluğun siyasal güç kazanabilmesi için fertler arasında güçlü bir asabiyet duygusunun varlığı gerekir. Bu bağ özellikle dış düşmanlara karşı dayanışmayı ve mücadele iradesini diri tutar (İbn Haldûn, 2016, s. 257-258).

İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in Hâşimoğulları tarafından boykot döneminde himaye edilmesini, asabiyetin güçlü bir tezahürü olarak aktarır. Hâşimoğulları içindeki müşriklerin dahi kendi soylarından birini dış düşmana karşı savunmaları, bu kabilevî refleksin derinliğini gösterir (İbn Hişâm, 1995, c. I, s. 266). Taberî de bu olayları aktarırken kabilevî güvenlik ve korumanın iman ayırımı gözetmeksizin işlediğini vurgular (Taberî, 1987, c. II, s. 329).

Yesrib gibi yerleşim merkezlerinde bile kabileler arası çatışmalar ve kan davaları, bireyin güvenliğini sadece kabilesi aracılığıyla temin edebildiği bir düzen doğurmuştur. Bu yapı içinde, bireyin canı da, verdiği söz de ancak arkasında duracak bir kabilenin varlığı oranında değer taşımıştır (Yıldırım, 2020, s. 386-395).

Sonuç olarak, Cahiliye Arap toplumunda asabiyetin temel işlevlerinden biri, bireye fizikî ve sosyal güvenlik sağlamaktır. İslâm'ın bu yapıya müdahalesi ise, güvenlik ve himaye anlayışını inanç ve adalet temeline taşımak şeklinde gerçekleşmiştir.

4.2. Cahiliye Toplumunda Kabilevî Bağlılık ve Sosyal Sahiplenme Duygusu

Cahiliye dönemi kabile yapısında birey, sadece bir topluluğun parçası değil; aynı zamanda o topluluğun onurunu, gücünü ve yükünü taşıyan bir unsurdur. Bu bağlamda kabile sadece güvenlik taşıyan bir çatı değil, aynı zamanda üyelerini sahiplenen, onların varlıklarını ve itibarlarını sosyal hayatta teminat altına alan bir yapıyı temsil ediyordu. Kabiledeki bireyin acısı ortak acı, mutluluğu ortak sevinç kabul edilirdi. Kişinin değer ve itibarı, mensubu olduğu kabilenin gücüyle doğrudan ilişkiliydi. Kabileden dışlanan kişi sosyal meşruiyetini ve yaşama hakkını fiilen kaybederdi (Özçelik, 2020, s. 245-261). Bu durum, kabile içi sahiplenmenin hayati derecede önemli bir güvenlik mekanizması işlevi görmesine neden olmuştur.

Asabiyetten kaynaklı bu mekanizma, birey üzerinde güçlü bir aidiyet duygusu oluşturmaya çalışırdı. Bu duygu, zamanla bireyin kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve onu her koşulda kabilesine sadık kalmaya ve sahiplenmeye yönlendirmiştir (Maraslıoğlu, 2020, s. 212-222). Bu sahiplenme, çoğu zaman adaletin önüne geçerdi. Ferdin haklı olup olmaması değil, kime mensup olduğu belirleyici bir unsur haline gelmişti (Alkış, 2020, s. 277- 292).

Bu tür yapılarla mücadele İslâmî ilkeler, kabilevî sadakati adalet zeminine taşımaya çalışırdı. Nitekim "Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olanlar, kendilerine hicret edenleri severler..." (Haşr 59/9) âyeti sahiplenmenin artık soy bağı değil, iman kardeşliği temelinde inşa edildiğini ortaya koyar. Bu âyet, müfessirlerce -özellikle Taberî ve Râzî tarafından- ensar-muhacir ilişkisi bağlamında "kabile dışı sahiplenmenin" örneği olarak yorumlanmıştır (Taberî, 2001, c. XXVIII, s. 123; Râzî, 1999, c. XXX, s. 218).

Sahiplenme kavramının sosyal boyutları, cahiliye döneminde kurumsallaşmaya da gitmiştir. Zulme uğrayan yabancı bir tacirin gasp edilen hakkını korumak amacıyla, "Hilfu'l-Fudûl" adlı

cemiyetin kurulması ve sonrasında icra ettiği görev itibarıyla, hak sahibine hakkını verme uğruna kabileler arası dayanışmanın meşrulaştırılmasının göstergesidir (Cihan, 2020, s. 264-276). İbn Hişâm'ın naklettiği üzere, bu cemiyete Hz. Peygamber (s.a.s.) gençliğinde katılmış ve risalet sonrası dönemde dahi böyle bir teşebbüs için çağrılrsa, yine iştirak edeceğini beyan etmiştir (İbn Hişâm, 1995, c. I, s. 140-141).

Sonuç itibarıyla, Cahiliye'de kabilevî sahiplenme, hem sosyal güvenliğin hem de kimlik inşasının temelini oluşturuyordu. İslâm ise bu yapıyı dönüştürerek, hakkaniyet ve inanç ekseninde yeni bir sosyal dayanışma ve sahiplenme modeli sunmuştur.

4.3. Cahiliye Toplumunda Asabiyetten Kaynaklı Ekonomik ve Siyasî Dayanışma

Cahiliye dönemi Arap toplumu, iktisadî ve siyasî açıdan kabileler arası çıkar ilişkileriyle örülmüş çok merkezli bir yapıya sahipti. Kabile asabiyeti, bu yapının hem sürdürülebilirliği hem de işleyişi açısından belirleyici bir unsurdur. Kureyş kabilesi ticaret yolları üzerindeki etkinliğini koruyabilmek için “İlâf” diye isimlendirilen çeşitli ekonomik ittifaklar kurmuş ve bu ittifakları asabiyet temelli güven ilişkisi ile desteklemiştir (Kara, 2020, s. 359-367). Bu ittifaklar, Mekke'nin ekonomik ve siyasî gücünün temel dayanaklarından biri olmuştur.

Kabileler arası yapılan ittifak ve sözleşmeler yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasî istikrar aracı olarak da işlev görmüştür. Özellikle Hılf türü anlaşmalar, ekonomik kaynakların paylaşımı, düşmana karşı birleşme ve belirli hakların tanınması gibi unsurlarla kabilevî ekonomik ve siyasî manadaki kurumsallaşma biçimleri olmuştur (Güzey, 2020, s. 347-358). Bu anlaşmalar, ferdin değil; kabilenin çıkarlarını korumayı merkeze alırdı.

Bu tür ittifak yapıları, özellikle Hicaz gibi ticaret yollarının kavşak noktalarında, kabileler arası barışı tesis etmek ve ticaret güvenliğini korumak adına yaşamsal bir rol oynamıştır. Yerleşik kabilelerin bu ilişkileri, hem maddi kazançlarını artırıyor hem de bölgesel siyasî nüfuzlarını genişletiyordu (Arı, 2020, s. 371-385).

İbn Hişâm, Hz. Peygamber'in gençliğinde katıldığı “Hilfu'l-Fudûl” anlaşmasını aktarırken, bu yapının ahlâkî ve ekonomik yönünü bir arada taşıdığına dikkat çeker (İbn Hişâm, 1995, c. I, s. 140-141). Bu cemiyet aracılığıyla kurulan ittifak, toplumsal adaletin sağlanması ve tüccarların haklarının korunması gibi modern anlamda sosyal sorumluluk niteliği taşımaktadır.

Adem Apak, kabile asabiyetinin ekonomik dayanışmaya etkisini değerlendirirken, bu yapının sadece içe dönük bir bağlılık değil, aynı zamanda dışarıya karşı da örgütlü bir iktisadî ve siyasî dayanıklılık oluşturduğunu vurgular. Ona göre, bu sistem içerisinde ferdin değeri, kabilenin ekonomik ve siyasî etkinliği ile doğru orantılı olarak artmaktaydı (Apak, 2017, s. 78).

Netice itibarıyla, Cahiliye toplumunda kabile asabiyeti, bireysel değil, kolektif çıkarların belirleyiciliği üzerinden hem ekonomik refahı hem de siyasî istikrarı sağlayan bir zemin oluşturmuştur. Bu yapı, İslâm'ın gelişile ahlâk ve adalet ilkeleriyle yeniden şekillendirilmiştir.

4.4. Kabile Asabiyetinin Aile ve Akrabalık İlişkilerinde Ürettiği Sosyal Normlar

Cahiliye toplumu, nesep bağına dayalı hiyerarşik bir yapıya sahipti ve yapı aile ilişkilerinden akrabalık normlarına kadar toplumun birçok yönünü belirlemekteydi. Aile, yalnızca biyolojik bir yapı değil; aynı zamanda bireyin sosyal, siyasî ve ekonomik güvenliğini sağlayan temel birim olarak görülüyordu (Ay, 2020, s. 293-294). Bu bağlamda kabile asabiyeti, bireylerin aile içindeki rollerini ve sorumluluklarını şekillendiren baskın bir unsur haline gelmiştir.

İbn Hişâm'ın aktardığına göre, aile içindeki haysiyet ve onur anlayışı, doğrudan aile şerefiyle ilişkilendirilir; bireyin davranışı yalnızca kendi şahsını değil; tüm kabileyi etkileyen bir değer taşırdı (İbn Hişâm, 1995, c. I, s. 122-124). Özellikle kadınların ve çocukların davranışları, kabile haysiyetinin bir yansıması olarak görülür, bu nedenle bireysel hak ve özgürlükler çoğu zaman ikinci planda kalırdı.

Bu yapıya karşılık Kur'an'ın getirdiği dönüşüm, yalnızca hukukî değil, aynı zamanda ahlâkî bir devrim niteliğindedir. Beğavî, "*Akrabaya hakkını ver..*" (İsrâ 17/26) âyetini tefsir ederken, bu ilkenin sadece maddî yardım değil, saygı ve ilişkiyi koruma yönüyle de sahâbe nezdinde güçlü bir sorumluluk bilinci doğurduğunu belirtir (Beğavî, 1988, c. 2, s. 533). Ona göre, sahâbe âyetleri yalnızca emir olarak değil, aynı zamanda ahlâkî bir ilke olarak içselleştirmiştir.

Kadınların evlilik yoluyla kabileler arasında bir tür "bağ kurucu unsur" olarak kullanılması yaygındı. Mevlüt Uysal, Cahiliye döneminde evliliğin bireyler arasından ziyade kabileler arası bir sözleşme gibi işlediğini, kadının ise bu süreçte çoğu zaman karar mekanizmasının dışında bırakıldığını ifade eder (Uysal, 2019, s. 495).

İslâm dini, Cahiliye toplumundaki aile yapısında görülen keyfilik, kadını mülk gibi görmeve evliliği kabileler arası siyasi bir araç haline getirme anlayışını reddederek, aile kurumunu ahlâkî, hukukî ve vicdanî bir temele oturtmuştur. Beğavî, "*Kadınlara mehirlerini gönül hoşluğuyla verin...*" (Nisâ 4/4) âyetinde, kadınların evlilikte, kadınların evlilikte öznellesmesinin İslâm'ın adalet temelli ahlâk yapısının bir parçası olduğunu vurgular (Beğavî, 1988, c. 2, s. 162). Nitekim Hz. Ömer'in evliliklerde kadınların rızasına da esas almayı emretmesi ve boşanmalarda keyfiliği engellemesi, bu ilkenin pratik düzlemdeki yansımasıdır (Taberî, 2001, c. III, s. 255). Böylece İslâm, aileyi yalnızca biyolojik bir yapı değil, ahlâkî sorumluluklar etrafında kurulan bir sosyal güvence birimi olarak yeniden tanımlamıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Kur'an perspektifinden kabile asabiyetini hem Cahiliye dönemindeki kökenleriyle hem de Hz. Peygamber'in dönüştürücü risâlet tecrübesiyle birlikte ele almayı amaçlamıştır. Cahiliye toplumunun yapısal dinamikleri içinde kabile asabiyeti, güvenlik, aidiyet, ekonomik ve siyasî güç gibi ihtiyaçların karşılandığı bir çerçeve sunarken; aynı zamanda adaletin ve bireysel iradenin önünde bir engel teşkil etmiş, toplumsal hiyerarşiyi kemikleştirmiştir.

Kur'an âyetleri ve Hz. Peygamber'in pratiği, bu yapının bütünüyle reddedilmesi yerine, onun temel dayanaklarının dönüştürme stratejisi izlenerek yeniden inşa edildiğini göstermektedir. Çalışmada özellikle "Hilfû'l-Fudûl" örneği, kabile değerlerinin İslâmî ahlâk ve adalet ilkeleriyle nasıl sentezlendiğinin göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir. Kabile asabiyetinin savaşımlara, ayrışmalara ve sosyal tahakküme neden olduğu vurgulanmış; sahiplenme ve güvenlik gibi olumlu yönlerinin de dönüştürülerek değerlendirilebileceği gösterilmiştir.

Hz. Peygamber'in sahabeye yönelik tutumu, nesep asabiyetinin yerine değer temelli bir kardeşlik anlayışını ikame etmiş, muâhât uygulamasıyla bunu kurumsallaştırmıştır. Bu bağlamda sahâbenin ahlâkî tutumları, asabiyetin terkine ve hak temelli bir toplumsal anlayışın inşasına dair güçlü örnekler sunmaktadır. Gerek bireysel ahlâk gerekse toplumsal sorumluluk açısından sahâbe örnekliği, tefsir ve tarih kaynakları ışığında çalışmanın temelini oluşturmıştır.

Bununla birlikte, çalışmada ele alınan mesele, sadece tarihsel bir vakia değildir. Irkçılık, mezhepçilik, etnik ayrımcılık, siyasî kutuplaşmalar, cemaatçilik ve hatta dijital çağda ortaya çıkan kimlik kapanmaları gibi çağdaş olgular da asabiyetin yeni formları olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern birey, aidiyet ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli sosyal yapılara yönelse de,

bu yapıların adalet ve hakikat ilkelerinden sapması halinde, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yabancılaşma ortaya çıkabilmektedir. Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in bu konudaki yaklaşımı, bu gün de sosyal barışın, hukukun ve değerler toplumunun inşası açısından geçerliliğini korumaktadır.

Çalışmanın tenkit bağlamında en dikkat çekici yönü, asabiyetin yalnızca negatif değil, sosyal güvenlik ve aidiyet gibi işlevsel yönlerini de göz önünde bulundurarak bir denge anlayışı sunmasıdır. Bu sayede, Cahiliye döneminde hayatın sürdürülebilirliğini sağlayan yönlerin İslâmî ahlâk çerçevesinde yeniden tanımlanabileceği ortaya konmuştur. Öneri olarak, bu tür yapısal dönüşümlerin, İslâm toplumlarındaki çağdaş uygulamalarla mukayeseli olarak değerlendirilmeye devam edilmesinin faydalı olacağıdır.

Son tahlilde bu makale, asabiyetin tarihsel köklerini analiz etmiş; İslâm'ın dönüştürücü ilkeleriyle sahâbî örnekliliği üzerinden yeniden inşa edilen toplumsal yapıyı ortaya koymuştur. Hem klasik kaynaklar hem de güncel yaklaşımlar ışığında yapılan bu değerlendirme, asabiyetin geçmişten bu güne uzanan çok katmanlı etkisini bütüncül bir şekilde ele almayı başarmıştır. Hz. Peygamber'in hayatı, bu bağlamda sadece bir tarihsel örneklik değil, çağlara ışık tutan bir toplumsal ıslah modeli olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, İ. H. (2001). *el-Müsned*. Müessesetü'r-Risâle.
- Alkış, M. S. (2020). "Cahiliye Dönemi Arap Toplumunun Asabiyet Algısı ve İlk Dönem İslâm Toplumuna Yansımaları". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirileri*. Samer Yayınları.
- Âlusi, Ş. (1994). *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Apak, A. (2017). "Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler". *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi*(1), 76-91.
- Apak, A. (2017). *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu: Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*. Kuramer Yayınları.
- Arı, Ü. (2020). "Cahiliye Dönemi'nde Yemâme". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirileri*. Samer Yayınları.
- Atalay, Y. (2020). "Cahiliye Dönemi'nde Toplumun Ahlaki Faziletleri". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirileri*. Samer Yayınları.
- Ay, E. (2020). "İbn Haldun'un Bedevi ve Hadari Kavramlarına Cahiliye Dönemi Perspektifinden Bir Bakış". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirileri*. Samer Yayınları.
- Bayram, A. (2013). *İslâm'da Kavmiyetçilik ve Irkçılık Anlayışı*. Ensar Yayınları.
- Beğavi, H. (1988). *Meâlimu't-Tenzîl*. Dâru Taybe.
- Beyhakî, A. (2003). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Buhârî, M. (2009). *el-Câmiu's-Sahîh*. Vezârretü'l-Evkâf.
- Cihan, H. (2020). "Cahiliye Dönemi'nde Bir Dayanışma Girişimi Olarak 'Hilfu'l-Fudûl' Hakkında Sosyolojik Bir İnceleme", *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirileri*. Samer Yayınları.
- Çapcıoğlu, İ. (2015). "Cematçılık, Mezhepçilik ve Dini Asabiyet". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (14-27).
- Çubukcu, Asri (1992). "Buâs". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

- Demir, M. E. (2020). "Bir Zihniyet Olarak Cahiliye". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. (2009). *es-Sünen*. Dâru'r-Risâletü'l-'Alemyye.
- Ebû Hayyân, M. (1993). *el-Bahrü'l-Muhît*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Fayda, F. (2000). "İfk Hadisesi". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Gazzâlî, M. (1988). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. Müessesetü'l-İhrâm.
- Güzey, H. (2020). "Cahiliye Dönemi'nde Bir İttifak Yöntemi Olarak Hıf". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Hallaçoğlu, Y. (1988). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hamidullah, M. (2003). *İslâm Peygamberi I-II*. (Çev. Salih Tuğ). Beyan Yayınları.
- İbn Âşûr, M. T. (1984). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dârü't-Tûnisyye.
- İbn Atıyye, A. (2001). *Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz*. Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Hacer, A. (2015). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Mektebetü's-Selefiyye.
- İbn Haldûn, A. (2016). *el-Mukaddime*. (Çev. Süleyman Uludağ). Dergâh yayınları.
- İbn Hişâm, A. (1995). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye.
- İbn Kesîr, İ. (1999). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. Dâru Tayyibe.
- İbn Mâce, E. A. M. (2001). *es-Sünen*. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- İbn Manzûr, C. (1993). *Lisânü'l-Arab*. Dâru's-Sadr.
- İbn-i Sa'd, E. A. M. (1990). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Cevzî, E. F. (1987). *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- İnan, A. (2020). "Hadislerde Cahiliye Kavramı". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Kapar, M. A. (1995). "Eyyâmü'l-Arab". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Kara, İ. (2005). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Kavramlar ve Tartışmalar*. Dergah Yayınları.
- Kara, S. (2020). "İslâm Öncesi Arap Yarımadası'ndaki İlâf Kurumuyla İlgili Sosyolojik Bir İnceleme". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Karaman, H. & Çağrı, M. & Dönmez, İ. K. & Gümüş, S. (2021). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kardâvî, Y. (1989). *İslâm'da Asabiyet ve Milliyetçilik*. (çev. M. Şevki Yılmaz). Pınar Yayınları.
- Koç, H. (2019). "Siyonizm'in Dini Temelleri ve Modern Politikaya Etkisi," *Uluslar arası İslam ve Din Bilimleri Araştırmaları Dergisi* (2/1).
- Kurtubî, A. (2006). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Müessesetü'r-Risâle.
- Kutlay, H. İ. (1993). "Dâhis". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Maraşlıoğlu, Ş. E. (2020). "İslâm Öncesi Arap Toplumunda Asabiyetin Psikolojik Arka Planı". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Mercimek, M. S. (2020). "Cahiliye Arap Kimliğini Pierre Bourdieu Kavramlarıyla Okumak". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Mevdûdî, E. A. (2005). *Tefhîmu'l-Kur'ân*. İhsân Yayınları.
- Meydânî, A. (1894). *Mecm'u'l-Emsâl*. Dâru'l-Ma'rife.

- Müslim, H. (1955). *Câmiu's-Sahîh*. Matba'atu 'Îsâ el-Bâbi'l-Halebî ve Şurakâih.
- Nass, İ. (1973). *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye ve Eseruhâ fi'Şi'iri'l Umeviyye*. Dârü'l-Fikr.
- Orhanoglu, C. (1987). *Osmanlı Toplumunda Aşiretlerin İskânı*. Eren Yayıncılık.
- Özçelik, A. (2020). "Cahiliye Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı. *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Özdemir, M. T. (2020). "Hadisler Işığında Hz. Peygamber'in Cahiliye'ye Bakışı". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Râzî, F. M. (1999). *Mefâtihu'l-Ğayb*. Dâru İhyâi't-Terâsi'l-Arabiyye.
- Sa'lebî, E. İ. (2015). *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*. Dâru't-Tefsîr.
- Suyûtî, C. A. (1993). *ed-Dürrü'l-Mensûr*. Dâru'l-Fikr.
- Şamlıoğlu, E. E. (2020). "Kur'an'ı Arap Tarihi Verileri Üzerinden Okumak: en-Necm 53/49 Bağlamında". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Şeybî, E. M. (1982). *Timsâlü'l-Emsâl*. Dar el-Massıra.
- Taberî, M. B. C. (2001). *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Dârü'l-Hicr.
- Tirmizî, E. İ. M. (1996). *es-Sünen*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmiyye.
- Vâhidî, A. (1991). *Esbâb-ı Nüzûl*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Vâhidî, A. (2009). *el-Basît fî Tefsîri'l-Kur'ân*. İmâdetü'l-Bahsi'l-İlm.
- Yavuz, Y. (2015). Modernizm Bağlamında Irkçılık ve Kavmiyetçilik Eleştirisi," *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* (19/2).
- Yıldırım, A. (2015). *İslâm'da Birlik ve Kardeşlik*. XZY Yayınları.
- Yıldırım, S. (2020). "Cahiliye Dönemi'nde Yesrib'in Siyasi Durumu". *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.
- Zebidî, E. F. A. (2001). *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. Dârü'l-Hidâye. *Cahiliye Dönemi Sempozyumu Bildirimleri*. Samer Yayınları.

Cüneyt TELSAÇ

Dr.
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Dr., Van Yüzüncü Yıl University
cuneyttelsac@gmail.com

Ferhat ARI

Dr. Öğr. Üyesi
Bingöl Üniversitesi,
Assistant Professor, Bingol University
fari@bingol.edu.tr

CAN ARTIFICIAL INTELLIGENCE BE USED FOR DIVERSITY MANAGEMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION? APPLICATIONS AND CONSIDERATIONS

YAPAY ZEKÂ KAMU YÖNETİMİNDE
ÇEŞİTLİLİK YÖNETİMİ İÇİN
KULLANILABİLİR Mİ? UYGULAMALAR VE
DÜŞÜNCELER*

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

27.05.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 27.05.2025

27.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 27.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

* Bu makale, 22-23 Mayıs tarihlerinde Bingöl'de düzenlenen "III. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi"nde sunulan ve özet metni yayımlanan bildirinin genişletilmiş ve güncelleştirilmiş halidir.

YAPAY ZEKÂ KAMU YÖNETİMİNDE ÇEŞİTLİLİK YÖNETİMİ İÇİN KULLANILABİLİR Mİ? UYGULAMALAR VE DÜŞÜNCELER

ÖZET

Yapay zekâ (AI), özellikle işe alım, kaynak tahsisi ve politika uygulama gibi alanlarda kamu yönetiminde uzun süredir devam eden önyargı ve adaletsizlik sorunlarına umut verici bir çözüm sunmaktadır. Geleneksel süreçler bilinçli veya bilinçsiz belirli grupları kayırabilen öznel insan yargılarına dayanır, ancak AI odaklı değerlendirmeler nesnel, işle ilgili verilere odaklanarak önyargıyı azaltır ve daha adil sonuçları teşvik eder. Bu, kamu kurumlarının topluluklarını daha iyi temsil eden daha çeşitli iş gücü oluşturmalarına yardımcı olabilir. Ek olarak, AI'nın karmaşık verileri analiz etme yeteneği, sağlık hizmeti ve eğitim gibi temel hizmetlere erişimdeki eşitsizlikleri ortaya çıkararak daha hedefli ve adil politika müdahalelerine olanak tanır. Ancak, bu faydaları tam olarak gerçekleştirmek için, AI sistemleri mevcut önyargıları güçlendirmekten kaçınmak için dikkatlice tasarlanmalıdır. AI'nın adaleti ve kapsayıcılığı desteklemesini sağlamak için sağlam etik yönergeleri ve yönetim çerçevelerini uygulamak esastır. Makale bu bağlamda 13 uygulama örneği üzerinden konuyu detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu açıdan nitel araştırma tekniklerinden betimsel analiz ve gözlem yöntemleri tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çeşitlilik, Erişilebilirlik, Kapsayıcılık, Tarafsızlık, Kişiselleştirilmiş Yaklaşım

CAN ARTIFICIAL INTELLIGENCE BE USED FOR DIVERSITY MANAGEMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION? APPLICATIONS AND CONSIDERATIONS

ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) presents a promising solution to the longstanding issues of bias and injustice in public administration, particularly in areas such as recruitment, resource allocation, and policy implementation. Traditional processes rely on subjective human judgments that may consciously or unconsciously favor certain groups. Still, AI-driven assessments reduce bias and promote fairer outcomes by focusing on objective, job-related data. This can help public institutions create more diverse workforces that better represent their communities. Additionally, AI's ability to analyze complex data can reveal inequalities in access to basic services such as healthcare and education, enabling more targeted and equitable policy interventions. However, to fully realize these benefits, AI systems must be carefully designed to avoid reinforcing existing biases. It is essential to implement robust ethical guidelines and governance frameworks to ensure that AI promotes fairness and inclusivity. The article examines the issue in detail through 13 application examples in this context. In this respect, descriptive analysis and observational methods were preferred from qualitative research techniques.

Keywords: Diversity, Accessibility, Inclusion, Impartiality, Personalized Approach.

1. INTRODUCTION

AI can significantly improve diversity management in public administration by helping to identify and reduce biases in recruitment and promotion processes, enabling data-driven monitoring of equity and inclusion goals, and optimizing resource allocation for diversity initiatives (Cachat-Rosset ve Klarsfeld, 2023). AI-powered tools can anonymize candidate data to promote fair hiring, analyse employee feedback to improve workplace inclusion, and support strategic decision-making that prioritizes diversity. However, the use of AI also raises important issues, such as the risk of perpetuating existing biases embedded in training data, concerns about privacy and data security, the need for transparency and explainability in AI-driven decisions, and the essential role of human oversight to ensure ethical and accountable outcomes. To effectively use AI for diversity management, public administrations must implement robust governance frameworks, prioritize inclusive AI design, and provide alternative access channels to ensure equal service for all citizens. The uniqueness of this topic lies in the recognition that AI is not and/or cannot be neutral by nature. Because AI systems learn from historical data that may contain embedded biases, there is a critical need for careful design, ethical guidelines, and governance frameworks to prevent AI from reinforcing existing inequalities. This dual focus, leveraging AI's potential to reduce bias while guarding against its risks, reflects an advanced understanding of both technology and social dynamics in public administration. It emphasizes the importance of transparency, accountability, and ongoing monitoring in AI deployment to ensure fair and ethical outcomes. Additionally, integrating AI into diversity management aligns with public sector innovation trends that emphasize inclusivity as a driver of organizational effectiveness and social legitimacy. Research shows that diverse public workforces increase their capacity to innovate and improve service delivery. AI-powered tools can accelerate this by systematically removing barriers to entry and advancement for underrepresented groups, thus fostering a culture of equity and inclusion within government institutions. This is important because it combines cutting-edge technology with urgent social imperatives, offering a transformative path for public administration to become more equitable, efficient, and reflective of the populations it serves.

The text aims to provide objective, data-driven solutions to long-standing problems of bias and injustice in public administration, and to achieve fairer and more inclusive results in recruitment, resource allocation, and policy implementation processes; thus, contributing to public institutions creating a more diverse and representative workforce and reducing inequalities in basic services. In addition, the fact that AI enables more targeted policy interventions, with its capacity to analyze complex data, increases the effectiveness of public services, while emphasizing the importance of implementing ethical and governance frameworks so that systems do not reinforce existing biases. In this context, the text aims to make a scientific contribution to the digital transformation process of public administration by detailing the potential benefits of AI in public administration and the ethical dimensions to be considered through descriptive analysis and observation methods through 13 application examples.

2. AI AND DIVERSITY IN PUBLIC ADMINISTRATION

AI offers transformative potential to improve diversity management in public administration by addressing the ingrained biases and inequities that have historically influenced decision-making. In public sector hiring, traditional methods often rely on subjective human judgments, which can

unintentionally bias certain demographic groups. However, AI-driven assessments evaluate candidates based on business-critical data such as skills, competencies, and experience, reducing the impact of unconscious bias and enabling more equitable hiring outcomes. This data-centric approach allows public institutions to tap into a broader and more diverse talent pool and helps their workforces better reflect their communities (Chiariello and Frondizi, 2024; Papadakis et al., 2024).

A key contribution of AI in public administration is its ability to automate and streamline hiring processes. AI-powered applicant tracking systems use natural language processing to screen and sort resumes based on relevant keywords and qualifications, efficiently filtering large volumes of applicants. Moreover, AI chatbots provide consistent and unbiased assessments of candidates' responses by conducting preliminary interviews and assessments. This automation not only speeds up hiring but also minimizes human error and subjective preferences by applying uniform criteria to all applicants (Cachat-Rosset and Klarsfeld, 2023; Chilunjika et al., 2022). Beyond hiring, AI can facilitate more precise and data-driven policy interventions by analysing complex datasets to uncover inequalities affecting marginalized populations. For example, AI algorithms can identify gaps in access to healthcare, education, or financial services that disproportionately affect certain demographic groups. Such insights enable public administrators to design policies that are more equitable and responsive to diverse community needs. By leveraging the analytical power of AI, targeted strategies can be adopted to address specific inequalities more effectively rather than one-size-fits-all approaches (Fosch-Villaronga and Poulsen, 2022).

The role of AI extends beyond recruiting and policy design to promoting awareness and training on diversity and inclusion. AI-powered platforms, chatbots, and virtual assistants can provide training and resources on topics such as unconscious bias, cultural sensitivity, and inclusive practices. These tools can help create a more informed and inclusive organizational culture within public institutions and complement the structural changes that AI-powered decision support provides. AI can also increase fairness by providing equal access to job opportunities. AI systems can identify qualified candidates with high accuracy who might otherwise be overlooked due to biases related to gender, race, disability, or other characteristics. In this respect, democratizing access helps public sector organizations build more diverse teams that bring a variety of perspectives and cognitive resources, which in turn fosters innovation and improves problem-solving. Despite these benefits, challenges remain in integrating AI into public administration. Ethical concerns, data privacy issues, and the need for human oversight require careful balancing. Public institutions should invest in training staff to understand AI tools and critically interpret their outputs. Additionally, continuous evaluation and improvement of AI systems are necessary to adapt to changing social contexts and maintain fairness (Criado and Gil-Garcia, 2019; Henman, 2020). However, the promise of AI to promote diversity and equality depends heavily on the careful design and management of AI systems. AI models are trained on historical data that may contain embedded biases reflecting systemic inequalities. Without appropriate safeguards, AI may unintentionally perpetuate or even exacerbate these biases rather than mitigate them. Therefore, implementing robust ethical guidelines, transparency measures, and ongoing monitoring is essential to ensure that AI tools operate fairly and accurately in public administration contexts (Mahor et al., 2023; Wirtz et al., 2019). For example, transparency in AI decision-making is crucial in public sector recruitment. So-called "black box" AI models that use opaque variables and algorithms can erode candidate trust and raise concerns about fairness. A "clear glass box" approach, where variables and scoring

criteria are clear and accessible, helps build trust with applicants and allows employers to promptly detect and correct biases. This transparency also supports the legal defensibility and accountability that are vital in government hiring processes (Corvalán, 2018; Wirtz et al., 2020). Finally, AI holds significant promise for improving diversity management in public administration by reducing human biases in hiring, enabling data-driven policy design, and fostering inclusive organizational cultures. Realizing this potential requires transparent, ethical, and well-managed AI systems that are continuously monitored to prevent the reinforcement of existing inequalities. When implemented thoughtfully, AI can be a powerful ally in creating a more equitable and representative public sector workforce that better serves diverse communities.

2.1. Data-Driven Policy Design

AI significantly improves data-driven policy design by enabling public administrations to efficiently analyse large and complex data sets, uncovering patterns of inequality that traditional methods may miss. This analytical power allows governments to identify underserved or marginalized populations, tailor policies to meet their specific needs, and promote equity and inclusivity in public service delivery. AI goes beyond intuitive decision-making to enable evidence-based strategies that increase the precision and effectiveness of policy interventions, allowing resources to be allocated where they are needed most (Charles et al., 2022; McCandless et al., 2022).

One of the biggest advantages of AI in policy design is its ability to use predictive analytics to identify emerging social, economic, or environmental challenges. This allows governments to identify trends and anticipate future problems, enabling proactive policymaking rather than reactive responses. For example, AI can help predict areas at risk of public health crises or economic downturns, enabling early interventions that can mitigate negative impacts on vulnerable communities. This forward-looking approach increases public administration's responsiveness and agility (Loukis et al., 2020; Nolan-Flecha, 2019). AI-powered decision support systems empower policymakers by providing actionable insights and recommendations based on comprehensive data analysis. These systems automate complex assessments, increasing the speed and accuracy of policy formulation. They integrate a variety of data sources, from demographic statistics to real-time sensor data, providing a holistic view of societal needs. Such tools help policymakers design targeted, efficient, and context-specific policies that better serve diverse populations (Amicone et al., 2023; Panda et al., 2025).

As an AI tool, natural language processing (NLP) technologies enable governments to analyse public sentiment, opinions, and feedback from social media, surveys, and other textual data. This capability allows policymakers to gain a deeper understanding of citizens' concerns and priorities, ensuring that policies reflect the voices of diverse demographic groups. NLP can compare policies across regions to identify best practices and inform improvements, and can drive innovation in governance. Additionally, geospatial analytics improve spatial decision-making by revealing geographic inequality or service gaps. Governments can use these insights to prioritize investments in areas of greatest need, such as infrastructure, healthcare, education, and other public services. This spatially informed policy design ensures that marginalized communities receive appropriate attention, promoting equitable development and resource distribution. Together, these AI-powered data analytics tools enable a transformative change towards more precise, inclusive, and effective public policy making (Hossin et al., 2023; Kuziemski and Misuraca, 2020).

2.2. Inclusive Corporate Cultures

AI has historically played a key role in developing inclusive corporate cultures within public administration by helping to identify and reduce biases that have influenced hiring, performance evaluation, and promotion processes. Traditional human judgments in these areas are often subjective and prone to unconscious biases related to gender, ethnicity, and other demographic factors. AI-powered tools reduce these biases by evaluating candidates and employees based on objective criteria such as skills and competencies, encouraging fairer, more transparent decision-making. This helps create a workforce that better reflects the diversity of the population it serves and creates a strong foundation for equity and inclusion within the organization. Furthermore, AI increases inclusivity by supporting consistent and standardized evaluation processes. Unlike human evaluators, who may differ due to personal bias or inconsistent application of criteria, AI systems apply uniform standards across all candidates and employees. This uniformity reduces “noise” and inequities in decision outcomes and ensures that all individuals are evaluated fairly, regardless of their background. Such consistency is vital in public administration, where equal treatment fosters trust and legitimacy in government institutions (Cantens, 2025; Ghedabna et al., 2024; Safitri et al., 2024).

AI facilitates continuous monitoring and analysis of workforce diversity metrics. This awareness enables public institutions to take solid steps toward their inclusion goals. By continuously analysing hiring, retention, and promotion data, AI can reveal areas where underrepresentation persists or where bias may still be impacting outcomes. This real-time feedback allows organizations to implement targeted interventions, such as bias training or policy adjustments, to improve inclusion. The ability to measure and dynamically respond to diversity challenges strengthens organizational commitment to equality (Telsaç, 2025). Moreover, AI-driven platforms can support the development of inclusive workplace cultures by providing personalized learning and development opportunities. For example, AI can recommend specific upskilling or reskilling programs that address individual employee needs, helping to close skills gaps that disproportionately impact underrepresented groups. This empowerment through personalized career development can foster a culture of growth and inclusivity where diverse talent is nurtured and protected within public administration (Albassam, 2023; Brown et al., 2024; Veale and Brass, 2019). The integration of AI in diversity management should be accompanied by ethical governance frameworks to ensure fairness and prevent new forms of discrimination. Accordingly, guidelines that promote transparency, accountability, and privacy in AI applications for public institutions are important. These frameworks emphasize the importance of diverse data inputs and inclusive algorithm design to avoid systemic biases.

2.3. Personalization and Accessibility in Public Services

AI is playing a transformative role in advancing personalization and accessibility in public services, which are critical pillars of inclusive governance. Traditional public service models often implement one-size-fits-all solutions that can overlook the unique needs of diverse populations. By analysing individual citizen data such as demographics, preferences, and past interactions, AI systems can tailor services that are specifically responsive to the diverse circumstances of voters. This personalized approach allows public services to be not only more focused, but also more effective in addressing the diverse challenges faced by different groups, especially those who have been historically marginalized or underserved (Engstrom et al., 2020; Mirza and Sharma, 2024).

Another important area where AI-powered personalization is making a significant impact is language accessibility. Many public service users have multilingual backgrounds, and language barriers can severely limit their ability to access vital information and resources. AI-powered language translation tools, natural language processing technologies, and real-time translations can provide multilingual support, allowing citizens to interact with public platforms and services in their native languages. This provides a more accessible and user-friendly structure for migrants and refugees using public services. This structure reduces communication gaps and promotes inclusivity. AI increases accessibility for individuals with disabilities by adapting service delivery to accommodate a variety of physical, sensory, or cognitive disabilities, as well as language. AI technologies such as speech recognition, screen readers, and personalized user interfaces enable people with visual, auditory, or motor challenges to interact with public services more easily. For example, AI can convert text-based information into audio formats or provide voice-activated navigation on government websites and applications. All of these can enable accessibility, equal participation, and barrier-free access for all citizens (Gerontas et al., 2022; Ladislav, 2023).

Socioeconomic barriers present significant barriers to equal public service access. AI helps address these challenges by analysing data on income levels, geographic location, and social determinants to identify populations facing economic hardship or limited infrastructure (Yılmaz and Telsaç, 2021). Predictive analytics can then optimize resource allocation to direct health, education, and social welfare services to communities that need them most. This targeted approach not only improves the efficiency of public spending, but also advances social equity by ensuring that marginalized and vulnerable groups receive appropriate and timely support. AI-powered personalization and accessibility contribute to building trust and satisfaction among citizens. When public services acknowledge and adapt to individual differences, users feel valued and respected. Naturally, this increases trust in government institutions. For historically marginalized groups in particular, this responsiveness can help overcome scepticism and encourage greater citizen participation. It also enables a strengthened sense of belonging and shared civic awareness. In this case, AI supports inclusive governance that responds to the diverse realities of the population by providing services that are both accessible and customized, ultimately promoting justice, social harmony, and improved quality of life for all (Kim, 2016; Kopponen et al., 2024).

2.4. Optimizing Resource Allocation

AI can play a transformative role in optimizing resource allocation within public administration by using predictive analytics to ensure essential services reach those who need them most. For example, in healthcare, it can analyse large patient datasets to predict outbreaks or identify people at high risk for chronic conditions such as cardiovascular disease (Telsaç, 2024). This predictive capability enables proactive interventions that can prevent disease progression, reduce hospitalizations, and improve health outcomes, especially in underserved communities. By predicting demand, it can optimize the distribution of medical personnel, equipment, and funding. AI helps healthcare systems operate more efficiently and equitably, reducing systemic inequities and improving access to quality healthcare (Cingolani and Salazar-Morales, 2024; Mahor et al., 2023).

In the education sector, AI-driven predictive analytics can support resource allocation by identifying students in need of decentralized support or specialized programs. By analysing data such as student attendance, grades, and socioeconomic background, AI can predict which

students are at risk of falling behind. This allows for targeted interventions tailored to individual learning needs. This approach not only increases student achievement, but also allows for the maximization of impact across educational resources such as tutoring, advising, and technology. AI's ability to integrate diverse data sources and provide actionable insights helps educational institutions plan strategically, optimize budgets, and promote equity in learning opportunities (Ahmad et al., 2023; Alsbou and Alsaraireh, 2024).

Social welfare programs benefit significantly from AI's capacity to forecast demand and facilitate benefit distribution. AI algorithms can analyze historical data and emerging trends to predict areas of increasing need for social assistance, such as housing support, unemployment benefits, or food assistance. This insight allows policymakers to proactively allocate resources, reducing delays and gaps in service delivery. On the other hand, automating complex analyses, it improves fraud detection and eligibility determination, and ensures that benefits reach the rightful recipients while protecting public funds. In this respect, AI strengthens the social safety net by improving the sensitivity and responsiveness of social welfare systems (Davenport and Ronanki, 2018; Hager et al., 2019).

Beyond sector-specific applications, AI contributes to the optimization of public resources through real-time monitoring and dynamic adjustment of allocations. Advanced AI systems continuously monitor resource usage patterns and service demands, allowing managers to respond quickly to changing conditions. For example, in emergencies or sudden population changes, AI can suggest how to reallocate resources to critical areas, minimizing waste and maximizing efficiency. This agility can enable sustainable public administration by ensuring that limited resources are used efficiently and equitably, adapting to changing societal needs without bureaucratic delays (Valle-Cruz et al., 2019; Villegas-Ch et al., 2024). The integration of AI in resource allocation can promote high transparency and accountability in public administration. AI systems provide clear, data-driven insights into how resources are allocated and used, which can be communicated to stakeholders and the public. This transparency builds trust by demonstrating that decisions are based on objective analysis rather than arbitrary or biased judgments. Moreover, AI's predictive models enable evidence-based policy planning and evaluation, helping governments measure the impact of resource allocation strategies and improve them over time. Together, these capabilities position AI as a vital tool for creating more effective, equitable, and responsive public services that meet society's diverse needs.

2.5. Ethical Considerations

Integrating AI into diversity management in public administration requires careful attention to ethical considerations and governance frameworks to prevent unintended harms. AI systems trained on biased or incomplete datasets risk amplifying rather than reducing existing social inequalities. This challenge highlights the importance of designing AI algorithms with transparency, ensuring that decision-making processes are explainable and open to scrutiny. Transparency is essential for the legitimacy of AI-driven public services and policies (Alexiadou, 2024; Mikhaylov et al., 2018).

Effective governance frameworks should include ongoing monitoring and human oversight to detect and correct any biases or discriminatory outcomes that AI systems may produce. Automated decisions made without human review can reinforce systemic biases if left unchecked. Therefore, public institutions need to establish procedures for continuous evaluation of AI outputs and timely interventions to address ethical issues that arise. This dynamic oversight is crucial to maintaining fairness and sensitivity in AI applications. Another critical

consideration is the diversity of AI development teams and data collection practices. Incorporating multiple perspectives into AI design helps reduce systemic bias by ensuring that the technology takes into account a variety of social contexts and experiences. Diverse teams are better positioned to identify potential ethical pitfalls and design inclusive algorithms that serve all segments of society equally. This approach aligns with broader goals of diversity management and pluralism within public institutions (Correia et al., 2024; Willems et al., 2023; Wirtz et al., 2019). Policy frameworks and legal groundwork play a key role in guiding ethical AI use in public administration. For example, the European Union's AI Act sets risk-based requirements for transparency, human oversight, and accountability, particularly for high-risk AI systems used in government. Such regulations provide a structured environment in which innovation can proceed safely, balancing technological progress with the protection of fundamental rights and public interests. AI-driven governance frameworks should also address data privacy and security concerns. Protecting citizens' personal information is crucial to maintaining trust in AI systems. Robust security measures and compliance with data protection laws ensure that AI technologies do not compromise individual rights. By embedding these ethical principles in governance structures, public administrations can reap the benefits of AI while protecting justice, equality, and human dignity (Loi and Spielkamp, 2021; Roche et al., 2023).

3. APPLICATION EXAMPLES

In recent years, many modern governments have increasingly adopted AI-powered chatbots to provide personalized services to their citizens. These intelligent virtual assistants play a key role in helping individuals navigate government systems by assisting with benefits applications, providing detailed information about various government programs, and promptly resolving account-related issues. Chatbots reduce wait times and increase the overall efficiency of public service delivery by automating routine queries and processes. This technological advancement not only streamlines interactions but also enhances the user experience by providing instant support tailored to each citizen's unique needs.

A key feature of these AI chatbots is their ability to provide multilingual assistance and operate around the clock, keeping services accessible to a large and diverse population. For example, they guide users through complex procedures that often involve extensive documentation and multiple steps, such as visa applications or retirement benefit requests. This 24/7 availability is particularly beneficial for non-native English speakers and individuals with disabilities who may otherwise face significant barriers when interacting with government agencies. By removing language and accessibility barriers, chatbots contribute to a more inclusive public service environment where all citizens can receive timely and effective assistance. Beyond chatbots, AI-powered predictive analytics have become effective in supporting diversity management within government programs. These advanced models analyze large amounts of data to identify underserved or vulnerable groups, enabling targeted outreach and intervention. For example, predictive tools can flag students at risk of dropping out of school or older individuals who may be prone to health complications. By identifying these at-risk populations early, governments can design and implement focused strategies that address specific needs, thereby reducing inequalities in education, healthcare, and social welfare. This proactive approach helps ensure that resources are directed to where they are needed most, rather than being allocated based on broad assumptions or outdated criteria.

The use of data-driven AI techniques enables public institutions to allocate funding and support more equitably across different social groups. Instead of relying on blanket policies, governments can tailor their programs based on real-time insights into community needs and vulnerabilities. This shift toward evidence-based decision-making is critical to effectively managing diversity and promoting equity in the delivery of public services. By leveraging AI analytics, policymakers gain a clearer understanding of the complex social dynamics at play, empowering them to create more responsive and inclusive governance frameworks that better serve all segments of the population. AI technologies, such as chatbots and predictive analytics, are transforming how governments engage with citizens and manage diversity. Through personalized assistance, multilingual support, and continuous availability, chatbots increase accessibility and user satisfaction. Meanwhile, predictive models enable targeted interventions that address inequalities in education, health, and social services. Together, these AI-driven solutions demonstrate concrete ways technology can advance personalized service delivery and inclusive governance for diverse communities, fostering a more inclusive and equitable public sector.

3.1. AI-Enabled Accessibility Improvements on Australian Public Transport

Australia has integrated AI-enabled systems, such as real-time voice announcements and personalized navigation aids, into public transport to assist disabled passengers. These technologies are improving accessibility for people with visual or hearing impairments, setting an example of how AI supports diversity management by creating inclusive environments that accommodate diverse physical abilities. This innovation is promoting equal participation in public life in Australia and improving the quality of service for all citizens (Ghezelbash, 2025; Marmolejo-Ramos et al., 2022).

3.2. AI-Based Social Services Coverage in Brazil

Brazilian municipalities are using AI to analyze social media and census data to identify vulnerable populations, including indigenous communities and residents of informal settlements. AI helps tailor social services coverage programs to these diverse groups by suggesting culturally appropriate communication and support strategies. This application demonstrates the role of AI in diversity management by enabling public administrators to effectively address the unique needs of marginalized populations (Menke, 2024; Odilla, 2023).

3.3. AI for Inclusive Education in South Korea

South Korea is using AI-powered personalized learning platforms in public schools to accommodate students with diverse learning styles and abilities, including those with disabilities and language barriers. These platforms promote equity in education by adapting curriculum content and pacing to individual student needs. This use of AI demonstrates diversity management by ensuring that all students receive quality education tailored to their unique needs, regardless of their background or ability (Lee and Jeong, 2023; Lee and Kwon, 2024).

3.4. AI-Enabled Disaster Response in Japan

Japan uses AI to analyze demographic data during natural disasters and predict the needs of vulnerable populations, such as elderly residents or those who do not speak Japanese. AI helps emergency services allocate resources and communicate effectively with diverse communities, ensuring that no group is overlooked. This inclusive approach exemplifies diversity management by prioritizing equitable disaster preparedness and response (Shafik, 2024; Vyas et al., 2025; Wang and Abdelrahman, 2023).

3.5. AI for Economic Inclusion in South Africa

In South Africa, AI-enabled credit scoring models combine alternative data sources to assess financial inclusion for underserved populations that lack traditional credit histories. This approach helps expand microcredit and financial services to marginalized groups, promoting economic diversification and empowerment. AI contributes to diversity management within public economic development programs by ensuring equitable access to financial resources (Makore, 2024; Yasir et al., 2022).

3.6. AI for Gender Diversity in Public Sector Recruitment in Sweden

Sweden has piloted AI tools designed to reduce gender discrimination in public sector recruitment by focusing on competencies. This approach is ultimately aligned with diversity management goals by advocating for gender equality in hiring and will help create a more balanced and representative public workforce. There is no doubt that the transparency and bias checks of the AI system will help strengthen equity and inclusivity throughout the hiring process (Rönneblom et al., 2023; Persson and Wallo, 2024).

3.7. Singapore's "Moments of Life" Platform

Singapore is using AI to bring together services for major life events like childbirth and bereavement. Parents can register births, apply for financial assistance, and schedule vaccinations all through a single app. AI-powered chatbots provide 24/7 assistance, while predictive analytics send personalized reminders for school registrations and tax payments. This integrated approach simplifies access to multiple services tailored to individual needs at critical moments in citizens' lives (Choi, 2020).

3.8. Estonia's "Bürokratt" Virtual Assistant and Health Monitoring

Estonia is using an AI voice assistant called Bürokratt that handles citizen queries related to benefits, taxes, and legal processes. Additionally, AI analyzes patient data to predict health risks and recommend preventive care, and integrates records across providers for real-time insights. This proactive healthcare monitoring and accessible virtual assistance improve service personalization and accessibility, particularly for vulnerable populations, in Estonia (Kaun et al., 2023).

3.9. New Zealand "Predictive Analytics to Deliver the Right Support"

AI-powered predictive models enable governments to intervene early by identifying citizens who need additional support. For example, predictive analytics flags students at risk of dropping out of school or elderly people vulnerable to falls, enabling timely and personalized assistance. Similarly, New Zealand uses AI algorithms to assess aid eligibility and predict housing insecurity, ensuring that welfare programs reach those most in need effectively. Christchurch, New Zealand, has centralized citizen data to create a single digital identity for each resident. This AI-powered system allows the city to provide personalized service recommendations, such as informing parents about school registrations or summer camps. AI tools help by providing real-time, relevant information during citizen interactions, improving communication and service delivery (Gavighan et al., 2019).

3.10. Canada's AI-Enabled Immigration System and Diversity Management

Canada uses machine learning to evaluate applicants based on objective criteria such as skills, qualifications, and eligibility. For example, AI tools are implemented to streamline immigration

application processes. These tools reduce human biases that can influence decisions regarding nationality, ethnicity, or language proficiency. AI supports diversity management by ensuring that immigrants from diverse backgrounds have equal access to opportunities, and helps public administration create a multicultural workforce and an inclusive society (Fouskas, 2025).

3.11. AI-Powered Welfare Fraud Detection in the UK with Ethical Oversight

The UK government uses AI to detect welfare fraud by analyzing patterns in benefit claims. It also applies ethical frameworks and human oversight to the system to avoid disproportionately targeting marginalized communities. This balance allows AI to support diversity management by protecting vulnerable groups from unfair scrutiny while maintaining program integrity. Transparent AI governance in the UK helps build trust among diverse populations and strengthens public confidence in equitable welfare administration (Bakare and Ikumapayi, 2025).

3.12. AI for Multilingual Public Service Delivery in the European Union

The European Union uses AI-powered translation and natural language processing tools to provide multilingual access to public services across its member states. This technology addresses language diversity by allowing citizens to interact with government platforms in their native languages and reduces barriers for immigrants, refugees, and minority language speakers. This AI application directly supports diversity management by promoting inclusivity and equal access regardless of language proficiency (Rehm, 2020; Tangi et al., 2023).

3.13. AI to Address Racial and Socioeconomic Disparities in US Public Health

In the US, AI models analyze health data to identify racial and socioeconomic disparities in disease prevalence and access to healthcare. For example, AI has helped identify COVID-19 hotspots in underserved communities, enabling targeted access and resource allocation. This data-driven approach has enabled public health interventions to prioritize marginalized groups, reducing health disparities and improving outcomes for diverse populations. This approach is directly aligned with diversity management (Capraro et al., 2024).

4. OVERVIEW OF EXAMPLES

All of these expanded examples show how AI applications across countries and sectors are deeply intertwined with diversity management goals. By reducing bias, increasing accessibility, tailoring services to diverse needs, and ensuring equitable resource allocation, AI helps drive inclusive, fair, and responsive public administration worldwide. On the other hand, embedding ethical oversight and transparency in AI systems is essential to maintaining trust and maximizing positive impacts on diversity and equity. The examples show that AI applications in public services promote equal access, reduce systemic barriers, and enable inclusive participation practices. All of these possibilities are directly relevant to diversity management in public administration by promoting pluralism. For example, Singapore's "Moments of Life" platform, which brings together personalized services for major life events, exemplifies how AI can tailor public programs to meet diverse citizen needs and ensure that families from different linguistic, cultural, or socioeconomic backgrounds receive relevant support. This personalization directly ties into diversity management goals by recognizing and addressing diverse community conditions rather than implementing a single approach. Estonia's use of the Bürokratt virtual assistant and AI-driven health monitoring demonstrates how AI can increase accessibility for diverse populations, including those with disabilities or limited digital literacy. This is made possible by AI tools designed to meet a broad range of abilities and needs, reflecting the

principles emphasized in services' diversity management frameworks. As another example, the City of Christchurch's unified citizen profiling system demonstrates how AI can improve internal public administration processes by equipping service representatives with real-time, personalized information. This increases the ability of public officials to respond sensitively and efficiently to diverse citizen needs, supporting a workforce culture that values diversity and inclusivity. In turn, these AI applications highlight the importance of ethical guidelines and inclusive design principles to avoid perpetuating bias. For AI development teams and decision-makers, diversity, transparency, and fairness drive inclusion. This intersection of AI and diversity management highlights the potential for AI to be a powerful tool in creating representative, equitable, and innovative public administrations that better serve all segments of society.

5. CONCLUSION

AI fosters inclusive institutional cultures by enabling more precise, instantaneous, rapid, and data-driven policy design. This role provides a powerful and transformative toolkit for advancing diversity management in public administration. AI's capacity to analyze large and complex datasets enables governments to uncover hidden inequalities and disparities that traditional methods may miss, enabling policies and services to be better tailored to the needs of diverse populations. By reducing human biases and personalizing public services, AI can fundamentally transform how governments engage with and serve their communities, promoting fairness, equity, and responsiveness at all levels of public administration. However, realizing AI's full potential in diversity management requires more than technological innovation. Accordingly, a robust framework of ethical safeguards, transparency, and inclusivity is essential at every stage of AI development and implementation. Transparent algorithms and clear decision-making processes are essential to maintaining public trust and accountability, especially given the risks of perpetuating existing biases embedded in historical data. Ongoing human oversight and monitoring are essential to detecting and correcting unintended discriminatory outcomes and ensuring that AI systems uphold principles of justice and fairness rather than exacerbating systemic inequalities. Additionally, embracing diversity within AI development teams and data collection practices is critical to reducing systemic bias and fostering innovation. Pluralistic policies bring a wide range of perspectives and experiences that help identify potential ethical pitfalls and design algorithms that are more inclusive and representative of diverse social realities. This diversity in AI creation aligns with the broader goals of strengthening democracy in public administration, reflecting and serving diverse populations, and increasing both the legitimacy and effectiveness of AI-driven initiatives.

By leveraging the analytical power of AI, public institutions can move beyond intuition-based decision-making to evidence-based strategies that better serve diverse communities. AI presents a significant opportunity to improve diversity management in public administration by addressing long-standing issues of bias and injustice. Traditional decision-making processes, particularly in hiring, resource allocation, and policy implementation, have often been influenced by subjective human biases that unintentionally favor certain groups. AI-driven assessments that focus on job-related data, such as skills and competencies, reduce unconscious bias and promote more equitable hiring outcomes. This helps public institutions access a broader, more diverse talent pool, making their workforces more reflective of the communities they serve. Beyond hiring, AI's ability to analyze complex datasets allows public administrators to identify disparities in access to healthcare, education, and financial services that

disproportionately impact marginalized populations. These insights facilitate the design of more equitable, targeted policies that address diverse community needs. But realizing AI's full potential requires careful system design to avoid perpetuating biases embedded in historical data. Without robust ethical rules and governance frameworks, AI risks reinforcing rather than alleviating systemic inequalities. The integration of AI improves decision-making by optimizing resource allocation and streamlining services. This process supports the modernization and sustainability of public administration. AI-based tools enable governments to respond more dynamically to complex social challenges, from healthcare to education to social welfare, enabling equitable and sustainable progress. This capacity positions AI as a key enabler of resilient, future-proof public institutions that can better meet the changing needs of diverse communities. Ultimately, when ethical governance, transparency, and inclusivity guide AI integration, the technology becomes a more equitable, effective, and responsive catalyst that leaves no one behind. AI's ability to uncover inequalities, personalize services, and reduce bias holds tremendous promise for transforming public administration into a more equitable and innovative sector. By adhering to well-designed AI applications, governments can build institutions that reflect and serve the diversity of their populations. Moreover, they can use this powerful potential to promote social cohesion in public administration and advance public value in the digital age. The evaluation of AI technologies in terms of diversity management in public administration is important and original, as AI offers a transformative approach to public administration by combining advanced technology with social equity goals. In addition, thanks to its complex data analysis capabilities, it helps better plan public policies, use resources more effectively, and overcome information overload, enabling better policymaking. This accelerates the digital transformation of public administration, contributing to the formation of a transparent, accountable, and participatory public administration, helping public authorities create policies that meet citizens' expectations and reduce operational costs.

KAYNAKÇA

- Ahmad, K., Iqbal, W., El-Hassan, A., Qadir, J., Benhaddou, D., Ayyash, M., & Al-Fuqaha, A. (2023). Data-driven artificial intelligence in education: A comprehensive review. *IEEE Transactions on Learning Technologies*, 17, 12-31.
- Albassam, W. A. (2023). The power of artificial intelligence in recruitment: An analytical review of current AI-based recruitment strategies. *International Journal of Professional Business Review: Int. J. Prof. Bus. Rev.*, 8(6), 4.
- Alexiadou, A. S. (2024). Artificial intelligence in public sector services: ethical issues. In *Handbook of Services and Artificial Intelligence* (pp. 266-282). Edward Elgar Publishing.
- Alsoub, M. K. K., & Alsaraireh, R. E. A. I. (2024). Data-driven decision-making in education: Leveraging AI for school improvement. In *2024 International Conference on Knowledge Engineering and Communication Systems (ICKECS)* (Vol. 1, pp. 1-6). IEEE.
- Amicone, A., Marangoni, L., Marceddu, A., & Miccoli, M. (2023). AI-based Public Policy Making: a new holistic, integrated and "AI by design" approach. In *2023 19th International Conference on Distributed Computing in Smart Systems and the Internet of Things (DCOSS-IoT)* (pp. 525-532). IEEE.
- Bakare, F. A., Ikumapayi, (2025). Securing Government Revenue: A Cloud-Based AI Model for Predictive Detection of Tax-Related Financial Crimes. *International Journal of Computer Applications Technology and Research* Volume 14–Issue 05, 71 – 86, DOI:10.7753/IJCATR1405.1007

- Boyd, M., & Wilson, N. (2017). Rapid developments in artificial intelligence: how might the New Zealand government respond?. *Policy Quarterly*, 13(4).
- Brown, J., Burke, J., & Sauciuc, A. (2024). Using Artificial Intelligence to Evaluate Employees: The Effects on Recruitment, Effort, and Retention. *Kelley School of Business Research Paper*, (2021-25).
- Cachat-Rosset, G., & Klarsfeld, A. (2023). Diversity, equity, and inclusion in artificial intelligence: an evaluation of guidelines. *Applied Artificial Intelligence*, 37(1), 2176618.
- Cantens, T. (2025). How will the state think with ChatGPT? The challenges of generative artificial intelligence for public administrations. *AI & SOCIETY*, 40(1), 133-144.
- Capraro, V., Lentsch, A., Acemoglu, D., Akgun, S., Akhmedova, A., Bilancini, E., ... & Viale, R. (2024). The impact of generative artificial intelligence on socioeconomic inequalities and policy making. *PNAS nexus*, 3(6), pgae191.
- Charles, V., Rana, N. P., & Carter, L. (2022). Artificial Intelligence for data-driven decision-making and governance in public affairs. *Government Information Quarterly*, 39(4), 101742.
- Chiariello, A. M., & Frondizi, R. (2024). Advancing Social Equity In Public Services. *Diversity as Strategic Opportunity: Exploring New Paths to Good Administration*, 79.
- Chilunjika, A., Intauno, K., & Chilunjika, S. R. (2022). Artificial intelligence and public sector human resource management in South Africa: Opportunities, challenges and prospects. *SA Journal of Human Resource Management*, 20, 1972.
- Choi, K., & Jailani, H. (2020, March). Singapore's moments of life: A metadata application. In *Proceedings of the International Conference on Dublin Core and Metadata Applications*. Dublin Core Metadata Initiative.
- Cingolani, L., & Salazar-Morales, D. (2024). The role of public workforce diversity and the administrative ecosystem in advancing digital public service innovation. *Public Management Review*, 26(10), 2966-2991.
- Correia, P. M. A. R., Pedro, R. L. D., Mendes, I. D. O., & Serra, A. D. (2024). The challenges of artificial intelligence in public administration in the framework of smart cities: reflections and legal issues. *Social sciences*, 13(2), 75.
- Corvalán, J. G. (2018). Digital and intelligent public administration: Transformations in the era of artificial intelligence. *A&C-Revista de Direito Administrativo & Constitucional*, 18(71), 55-87.
- Criado, J. I., & Gil-Garcia, J. R. (2019). Creating public value through smart technologies and strategies: From digital services to artificial intelligence and beyond. *International Journal of Public Sector Management*, 32(5), 438-450.
- Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard business review*, 96(1), 108-116.
- Dreyling, R., Tammet, T., Pappel, I., & McBride, K. (2024). Navigating the AI Maze: Lessons from Estonia's Bürokratt on Public Sector AI Digital Transformation. Available at SSRN 4850696.
- Engstrom, D. F., Ho, D. E., Sharkey, C. M., & Cuéllar, M. F. (2020). Government by algorithm: Artificial intelligence in federal administrative agencies. *NYU School of Law, Public Law Research Paper*, (20-54).
- Fosch-Villaronga, E., & Poulsen, A. (2022). Diversity and inclusion in artificial intelligence. *Law and artificial intelligence: Regulating AI and applying AI in legal practice*, 109-134.

- Fouskas, T. (2025). International Migration Management, Employment and Health Integration of Migrants and Refugees in the Artificial Intelligence Era. In *AI and Diversity in a Datafied World of Work: Will the Future of Work be Inclusive?* (pp. 161-181). Emerald Publishing Limited.
- Gavighan, C., Knott, A., Maclaurin, J., Zerilli, J., & Liddicoat, J. (2019). Government use of artificial intelligence in New Zealand.
- Gerontas, A., Zeginis, D., Promikyridis, R., Androš, M., Tambouris, E., Cipan, V., & Tarabanis, K. (2022). Enhancing core public service vocabulary to enable public service personalization. *Information*, 13(5), 225.
- Ghedabna, L., Ghedabna, R., Imtiaz, Q., Faheem, M. A., Alkhayyat, A., & Hosen, M. S. (2024). Artificial Intelligence in Human Resource Management: Revolutionizing Recruitment, Performance, and Employee Development. *Nanotechnology Perceptions*, 52-68.
- Ghezelbash, D. (2025). AI-Powered Platforms for Access to Justice: The Case of Hear Me Out. *UNSW Law Research*, (25-13).
- Hager, G. D., Drobnis, A., Fang, F., Ghani, R., Greenwald, A., Lyons, T., ... & Tambe, M. (2019). Artificial intelligence for social good. *arXiv preprint arXiv:1901.05406*.
- Henman, P. (2020). Improving public services using artificial intelligence: possibilities, pitfalls, governance. *Asia Pacific Journal of Public Administration*, 42(4), 209-221.
- Hossin, M. A., Du, J., Mu, L., & Asante, I. O. (2023). Big data-driven public policy decisions: Transformation toward smart governance. *Sage Open*, 13(4), 21582440231215123.
- Kaun, A., Männiste, M., & Liminga, A. (2023). Mapping the automated decision-making landscape in Swedish and Estonian welfarestate.
- Kim, S. W. (2016). A Conceptual Framework for the personalization of public administration services. *Journal of Digital Convergence*, 14(8), 57-67.
- Kopponen, A., Hahto, A., Villman, T., Kettunen, P., Mikkonen, T., & Rossi, M. (2024). Personalised public services powered by AI: The citizen digital twin approach. In *Research Handbook on Public Management and Artificial Intelligence* (pp. 170-186). Edward Elgar Publishing.
- Kuziemski, M., & Misuraca, G. (2020). AI governance in the public sector: Three tales from the frontiers of automated decision-making in democratic settings. *Telecommunications policy*, 44(6), 101976.
- Ladislav, E. S. (2023). Personalizing Government Services through Artificial Intelligence: Opportunities and Challenges. *Indian Journal of Artificial Intelligence and Neural Networking (IJAINN)*, 3(5), 13-18.
- Lee, D., & Kwon, H. (2024). Meta-analysis on effects of artificial intelligence education in K-12 South Korean classrooms. *Education and Information Technologies*, 1-36.
- Lee, J., & Jeong, H. (2023). Keyword analysis of artificial intelligence education policy in South Korea. *IEEE Access*, 11, 102408-102417.
- Loi, M., & Spielkamp, M. (2021). Towards accountability in the use of artificial intelligence for public administrations. In *Proceedings of the 2021 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society* (pp. 757-766).
- Loukis, E. N., Maragoudakis, M., & Kyriakou, N. (2020). Artificial intelligence-based public sector data analytics for economic crisis policymaking. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 14(4), 639-662.

- Mahor, V., Rawat, R., Kumar, A., Garg, B., & Pachlasiya, K. (2023). IoT and artificial intelligence techniques for public safety and security. In *Smart urban computing applications* (pp. 111-126). River Publishers.
- Makore, S. T. (2024). Regulating Artificial Intelligence to Advance Financial Inclusion in South Africa. *Potchefstroom Electronic Law Journal (PELJ)*, 27(1), 1-35.
- Marmolejo-Ramos, F., Workman, T., Walker, C., Lenihan, D., Moulds, S., Correa, J. C., ... & Sonna, B. (2022). AI-powered narrative building for facilitating public participation and engagement. *Discover Artificial Intelligence*, 2(1), 7.
- McCandless, S., Bishu, S. G., Gomez Hernandez, M., Paredes Eraso, E., Sabharwal, M., Santis, E. L., & Yates, S. (2022). A long road: Patterns and prospects for social equity, diversity, and inclusion in public administration. *Public Administration*, 100(1), 129-148.
- Menke, W., Gomes, R., & Xavier, F. (2024). Impacts of AI-based anti-corruption audits on risk aversion in decision-making: a case study of the Brazilian ALICE tool. *Global Public Policy and Governance*, 4(3), 273-286.
- Mikhaylov, S. J., Esteve, M., & Campion, A. (2018). Artificial intelligence for the public sector: opportunities and challenges of cross-sector collaboration. *Philosophical transactions of the royal society a: mathematical, physical and engineering sciences*, 376(2128), 20170357.
- Mirza, A., & Sharma, S. K. (2024). Personalization and Customization of Governance Products and Services for Citizens Using Big Data Analytics and Artificial Intelligence. In *Augmenting Customer Retention Through Big Data Analytics* (pp. 277-289). Apple Academic Press.
- Nolan-Flecha, N. (2019). Next generation diversity and inclusion policies in the public service: Ensuring public services reflect the societies they serve.
- Odilla, F. (2023). Bots against corruption: Exploring the benefits and limitations of AI-based anti-corruption technology. *Crime, Law and Social Change*, 80(4), 353-396.
- Panda, M., Hossain, M. M., Puri, R., & Ahmad, A. (2025). Artificial intelligence in action: shaping the future of public sector. *Digital Policy, Regulation and Governance*.
- Papadakis, T., Christou, I. T., Ipektsidis, C., Soldatos, J., & Amicone, A. (2024). Explainable and transparent artificial intelligence for public policymaking. *Data & Policy*, 6, e10.
- Persson, M., & Wallo, A. (2024). Digital automation and working life of HR practitioners: a gender analysis of the implications for workforce and work practices. *Gender, Technology and Development*, 28(3), 408-427.
- Rehm, G., Marheinecke, K., Hegele, S., Piperidis, S., Bontcheva, K., Hajič, J., ... & Yvon, F. (2020). The European language technology landscape in 2020: Language-centric and human-centric AI for cross-cultural communication in multilingual Europe. *arXiv preprint arXiv:2003.13833*.
- Roche, C., Wall, P. J., & Lewis, D. (2023). Ethics and diversity in artificial intelligence policies, strategies and initiatives. *AI and Ethics*, 3(4), 1095-1115.
- Rönblom, M., Carlsson, V., & Öjehag-Pettersson, A. (2023). Gender equality in Swedish AI policies. What's the problem represented to be?. *Review of Policy Research*, 40(5), 688-704.
- Safitri, I., Widodo, H., & Muafi, M. (2024). Application of High-Performance Work System with AI in Employee Recruitment and Performance Evaluation. In *Technology-Driven Business Innovation: Unleashing the Digital Advantage, Volume 1* (pp. 465-473). Cham: Springer Nature Switzerland.

- Shafik, W. (2024). Community and Artificial Intelligence-Enabled Disaster Management and Preparedness. In *Navigating Natural Hazards in Mountainous Topographies: Exploring the Challenges and Opportunities of Living* (pp. 243-266). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Sharmin, S. (2025). Refugee Resettlement & AI-Powered Resource Allocation Optimizing social services for displaced populations. *Journal of Public Administration Research*, 2(1), 13-36.
- Sipahi, E. B., & Saayi, Z. (2024). The world's first "Smart Nation" vision: the case of Singapore. *Smart Cities and Regional Development (SCRD) Journal*, 8(1), 41-58.
- Tangi, L., Combetto, M., Martin, B. J., Rodriguez, M. P. (2023). Artificial Intelligence for interoperability in the European public sector. European Commission.
- Telsaç, C. (2024). Is a Competitive Public Administration Possible?: Entrepreneurship in the Public Sector. In *New Strategy Models in Digital Entrepreneurship* (pp. 186-200). IGI Global.
- Telsaç, C. (2025). Digitalization and Transparency in Public Administration, In: *Digital Transformation in Public Administration: Issues and Perspectives* Editors: Doğan Nadi Leblebici, Hikmet Kavruk and Hasan Tutar (pp. 111-124). Nova Science Publishers.
- Valle-Cruz, D., Alejandro Ruvalcaba-Gomez, E., Sandoval-Almazan, R., & Ignacio Criado, J. (2019, June). A review of artificial intelligence in government and its potential from a public policy perspective. In *Proceedings of the 20th annual international conference on digital government research* (pp. 91-99).
- Veale, M., & Brass, I. (2019). *Administration by algorithm? Public management meets public sector machine learning*. Oxford University Press.
- Villegas-Ch, W., García-Ortiz, J., & Sánchez-Viteri, S. (2024). Towards intelligent monitoring in iot: Ai applications for real-time analysis and prediction. *IEEE Access*.
- Vyas, R., Agrawal, V., Verma, D. R., & Patel, P. (2025). AI to the Rescue: Revolutionizing Post-Disaster Recovery Systems. In *Proceedings of International Conference on Artificial Intelligence for Innovations in Healthcare Industries (ICSHIT 2024)* (Vol. 190, p. 235). Springer Nature.
- Wang, Q., & Abdelrahman, W. (2023). High-Precision AI-enabled flood prediction integrating local sensor data and 3rd party weather forecast. *Sensors*, 23(6), 3065.
- Willems, J., Schmid, M. J., Vanderelst, D., Vogel, D., & Ebinger, F. (2023). AI-driven public services and the privacy paradox: do citizens really care about their privacy?. *Public Management Review*, 25(11), 2116-2134.
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C. (2019). Artificial intelligence and the public sector applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596-615.
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Sturm, B. J. (2020). The dark sides of artificial intelligence: An integrated AI governance framework for public administration. *International Journal of Public Administration*, 43(9), 818-829.
- Yasir, A., Ahmad, A., Abbas, S., Inairat, M., Al-Kassem, A. H., & Rasool, A. (2022, February). How artificial intelligence is promoting financial inclusion? A study on barriers of financial inclusion. In *2022 International Conference on Business Analytics for Technology and Security (ICBATS)* (pp. 1-6). IEEE.
- Yılmaz V., Telsaç, C. (2021). Akıllı Kent ve Dijitalleşme, In: *Akıllı Kentler (Uygulamalar, Sorunlar ve Çözümler)* Ed. (Yakup Bulut, M. Miraç Aslan) Chapter: 7 (pp. 139-166). Ekin Yayınevi

Öğretim Görevlisi
Ahmet Fatih ŞAYBAK
Dicle Üniversitesi,
Lecturer, Dicle University
ahmetfatihsaybak@gmail.com

EL-HASAN'UL-HEBEL VE METHİYELERİ

AL-HASAN'UL-HEBEL AND HIS
EULOGIES

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

17.02.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 17.02.2025

08.05.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 08.05.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

| **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

| **Open Access**

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

EL-HASAN'UL-HEBEL VE METHİYELERİ

ÖZET

Bu makale, 17. Yüzyıl Yemen-Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden el-Hasanu'l-Hebel'in hayatını, edebî yönünü ve divanında yer alan methiyelerini akademik bir perspektifle sunmaya çalışmaktadır. Şairin ailesi, eğitimi, sosyal statüsü, şiir anlayışı ve yaşantısına dair kaynaklarda yer alan veriler ışığında Yemen-Arap edebiyatındaki konumu analiz edilmiştir. Şairin bağlı olduğu mezhebi anlayış ve bu anlayışın medih temalı şiirlerine yansımaları, eğitimi ve edebi alandaki becerisi sayesinde nail olduğu katiplik makamı vesilesi ile dönemin yöneticilerine yakın olmasının şiirlerine tezahürü ayrıca dostları ile arasındaki samimi ilişkinin yine medih temalı kasidelerinde nasıl ele aldığı incelenmeye çalışılmıştır. Medih temalı kasideleri yazarken klasik formlara bağlı kalıp kalmadığı ve kullandığı dilin edebî kıstaslara uygunluğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Hasan'ul-Hebel, Yemen-Arap Edebiyatı, Şiir, Medih, Zeydilik.

AL-HASAN'UL-HEBEL AND HIS EULOGIES

ABSTRACT

This article attempts to present the life, literary aspects and eulogies in his divan of al-Hasanu'l-Hebel, one of the leading names of 17th century Yemeni-Arabic literature, from an academic perspective. His position in Yemeni-Arabic literature was analyzed in the light of the data found in the sources about the poet's family, education, social status, understanding of poetry and life. Also, this article has tried to examine the poet's understanding of the sect he adhered to and the reflection of this understanding in his eulogy-themed poems, the manifestation of his closeness to the rulers of the period in his poems through the position of clerk he achieved thanks to his education and skills, and how the intimate relationship between him and his friends was handled in his eulogy-themed odes. It was tried to reveal whether he adhered to classical forms while writing Medih-themed odes and whether the language he used conformed to literary criteria.

Keywords: al-Hasan'ul-Hebel, Yemen-Arabic Literature, Poem, Madih, Zaydism.

1. GİRİŞ

İslami dönem Yemen edebiyat tarihinde öne çıkan isimlerden biri olan el-Hasanu'l-Hebel (ö. 1079/1668), hem şiirdeki -genç yaşında vefat etmesine rağmen- mahareti hem de zahidane yaşamıyla öne çıkan bir şahsiyettir. Kendisine atfedilen “Emîru Şuarâi'l-Yemen” (Yemen Şairlerinin Emiri) unvanı, onun edebî yetkinliğini vurgulamaktadır. Divanı incelendiğinde kasidelerinin çoğunun medih muhtevası ile yazıldığı görülmektedir. Bu medihler genellikle Ehl-i beyt, şairin mezhebinin temsilcileri ve dönemin yöneticileri hakkında olduğu görülmektedir. Bu çalışma, el-Hebel'in hayatını, edebî mirasını ve medih temalı yazmış olduğu şiirleri incelemeyi hedeflemektedir.

2. HAYATI

Adı el-Kâdî Şerefuddîn el-Hasan b. el-Kâdî Cemâluddin Ali b. Câbir b. Salah b. Ahmed b. Salah b. Ahmed b. Nâcî b. Ahmed b. Ömer b. Hanzal b. el-Mutahhar b. Ali el-Hebel el-Havlânî el-Kudâî' es-Sihâmî el-Harbî' (Hasenî, 1999, s. 515) olan şair Yemen'in başkenti San'a'da hicrî 1048 (1639) yılında dünyaya gelmiştir. Bu yüzden el-Yemenî (Muhibbî, t.y., s. 30) olarak da bilinmektedir (Hebel, 1987, s. 8). Havlânî nisbesi, San'a'nın doğusundaki Havlân bölgesine (Hamevî, 1977, s. 407); Kudâî ise Kudâa kabilesine mensub olmasından kaynaklanmaktadır (İbn Hazm, t.y., ss. 7-10). el-Hebel adıyla meşhur olmasının nedeni ise doğduğu köy olan Benu'l-Hebel adından hem de Havlân'daki köklü bir ailenin ismi olması hasebiyledir. Kendisi Şia mezheplerinden biri olan “Zeydilik” akidesine mensuptur. Bu durumu bir kasidesinde şöyle dile getirmiştir (Hebel, 1987, s. 102):

عَقِيدَةُ حَقٍّ لَا أَزَالُ مُتَابِرًا عَلَيْهَا حَيَاتِي أَوْ يَضْمُنِي اللَّحْدُ
فَقَوْتُ بِهَا زَيْدًا إِمَامَ الْهُدَى الَّذِي يُقَصِّرُ عَنْ أَوْصَافِهِ الْحَصْرُ وَالْعُدُ
وَإِنْ اتَّبَاعِي نَهَجَ زَيْدٍ لِنِعْمَةٍ يَقُلْ عَلَيْهَا الشُّكْرُ مَا عِشْتُ وَالْحَمْدُ

Hak akide üzerine hayatımı sürdürmekteyim ve kabir beni sarana dek bu böyledir.

Vasıflarını saymanın ve hesap etmenin eksik kaldığı hidayet imamı, Zeyd'i takip ettim.

Yaşadığım müddetçe Zeyd'in yolunu takip etmem şükrün ve hamdın yetersiz kaldığı bir nimettir.

El-Hebel'in, hicrî 1079 (1668) yılında henüz otuzlu yaşlarının başında zehirlenerek öldürüldüğü nakledilmektedir (Hasenî, 1999, s. 529). Erken yaşta zehirlenerek öldürülmesinin altında siyasi çekişmeler ve kıskançlığın yattığı, buna neden ise şairin dönemin önemli insanlarına yakın olması ve kitabet sanatını üstün bir şekilde kullanması gösterilmektedir (Hibşî, 1986, s. 477).

2.1. Eğitimi

el-Hebel ilmi çevreye sahip bir ailede büyümüş ve bunun neticesinde ilk eğitimini Babası el-Kâdî Ali'den (ö. 1663) almıştır (Hasenî, 1999, s. 515). Daha sonra dönemin önemli âlimlerinden olan Ahmed b. Saduddin (ö. 1668) (Şevkanî, t.y., s. 58), Ahmed b. Salih b. Ebi'r-Rical (ö. 1682) (Şevkanî, t.y., s. 60) ve es-Seyyid Yahya b. el-Hüseyin'den (ö. 1679) (Şevkanî, t.y., s. 329) dersler almıştır. Babası el-Hebel'i Ehl-i beyt sevgisi ve ahlâkı üzere yetiştirmiş bunun neticesi de yazmış olduğu şiirlerde kendini göstermiştir. Bu durumu bir kasidesinde şöyle ifade etmiştir (Hebel, 1987, s. 123):

قَالُوا إِيَّاكَ تَحِبُّ آلَ مُحَمَّدٍ وَتَظَلُّ مَشْغُوفًا بِهِمْ وَتَنْبِئُ
فَأَجَبْتُهُمْ كُفُّوا الْمَلَامَ فَإِنِّي أُرْسِدْتُ نَهْجَ وَدَادِهِمْ فَهَدَيْتُ
قَالُوا فَإِنَّ الْفَقْرَ حَظُّ مُحِبِّهِمْ أَرْضَيْتُ قُلْتُ نَعَمْ رَضِيتُ رَضِيتُ
إِنِّي مَلَكَتُ دَخَائِرًا أَحْرَزْتُهَا مِنْ كِيمِيَاءٍ وَدَادِهِمْ فَغَنَيْتُ
فَدَعُوا الْمَلَامَ فَقَدْ أَهَبْتُ بِمُهِجَتِي دَاعِيَ الْهُدَى فَأَجَبْتُ حِينَ دُعِيتُ

Dediler: Âl-i Muhammed'i ne zamana kadar seveceksin? Onlara meftunsun ve böyle gecelersin?

Dedim: Bırakın kınamayı çünkü ben, Onların sevgisi yoluyla irşâd oldum, hidayet buldum.

Dediler: Onları sevenin payına fakirlik düşer, razı mısın? Dedim: Evet, razıyım, razıyım!

Ben, onların hazinelerine nail oldum. Ben onların sevgi kimyasından hazineler elde eltim ve zengin oldum.

Bırakın artık kınamayı, hidayete çağıran bana hayat verdi, ben de çağrıya icabet ettim.

Almış olduğu ilimler, ailesinden edindiği kültür sayesinde el-Mehdi Ahmed b. el-Hasan b. el-Kâsım'ın (Şevkanî, t.y., s. 43) yanında kâtiplik görevine getirilmiştir (Hibşî, 1986, s. 477).

2.2. Edebi Kişiliği

el-Hebel'in Arap dilinin letafetini yansıtan, fesahat ve belagat unsurları bakımından zengin bir divanı bulunmaktadır. Onun şiirlerini ilk olarak arkadaşı Ahmed b. Nâsir el-Mihlafi (ö. 1706) Kevkbânî, 1990, s. 2/232) bir araya getirip derlemiştir (Hebel, 1987, s. 67-71). Daha sonra Ahmed eş-Şamî bu divanı tahkik etmiş ve 1983 yılında yayınlamıştır (Hebel, 1987, s. 42-43). Ahmed eş-Şamî onun kasidelerindeki yetkinliğin, klasik şairler el-Buhturî (ö. 284/897) ve Şerîf er-Radî'den aşağı (ö. 406/1015) kalır olmadığını ve bu düzeye genç yaşta vefat etmesine rağmen ulaştığını vurgulamaktadır (Hebel, 1987, s. 7). el-Hebel ile aynı dönemde yaşayan Ahmed b. Salih b. Ebi'r-Rical ise şairin yazmış olduğu bir mersiye için tenkit eder ve bu mersiye için eşsiz güzellikte ve kusursuz olarak nitelemiştir (Ahmed b. Salih b. Ebi'r-Rical, 2004, s. 246). eş-Şevkanî de (ö. 1834) el-Hebel'in şairliği hakkında görüş beyan etmiş ve şiirlerinin kaliteli ve güzellik bakımından zengin olduğunu ifade etmiştir (Şevkanî, t.y., s. 199). eş-Şerîf Ziyaeddin Yusuf b. Yahya el-Hasenî de (ö. 1719) Yemen'in İslam ile tanışmasından beri onun gibi bir şairin Yemene gelmediği gibi iddialı bir yorumda bulunmuştur (Hasenî, 1999, s. 520).

3. MEDİH

Arap şiirinin klasik dönemden günümüze kadar ulaşan en temel şiir muhtevalarından biri olan medih, methedilen kişinin sahip olduğu cömertlik, akıl, adalet, iffet, yardımseverlik vs. gibi erdemli davranışlarını konu edinmiştir (Cafer, t.y., s. 96). Kelime anlamı bakımında "övgü" demek olan medih, yergi (hiciv) karşısı olarak kullanılmıştır (İbn Manzur, 1419, s. 49). Medih, daha çok erkeklerin övgüsü için kullanılmış; kadınları övmek için daha çok gazel olgusu kullanılmıştır. Bu ayrımın erken dönem temsilcilerinden biri, Emevi dönemi şairi Ömer b. Ebî Rebîa (ö. 93/711-12) olmuştur. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî'nin aktarımına göre Halife Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717), Ömer b. Ebî Rebîa'ya onu neden methetmediğini sorduğunda, "Ben yalnızca kadınları överim" cevabını vermiştir (İsfahânî, 2008, s. 69).

Medih, sadece övgü amaçlı uygulanan bir sanat değildir; medih sanatı icra edilen kasideler aynı zamanda tarihî ve toplumun yaşantısı hakkında bize bilgiler vermektedir (Ergin, 2014, s. 42). Bu açıdan medih temalı kasideler dönemin yaşantısını, kültürünü ve düşünce biçiminin anlaşılması için kaynak görevi de görmektedir (Ebu Hakka, 1962, s. 17-19). Bu bağlamda el-Hebel'in şiirlerine bakıldığı zaman onun ve yaşadığı çevrenin genelde dini anlayışını özelde mezhebi yaklaşımını ve sosyo-kültürel yapısını öğrenmemiz için önemli veriler içermektedir. Nitekim şairin medih temalı kasidelerine bakıldığı zaman bu unsurlar dikkat çekmektedir.

3.1. Hz. Peygamber Methi

Şairin divanı incelendiğinde medih temalı kasidelerin diğer temalara oranla daha fazla olması dikkat çekmektedir. Bunun temel iki nedeni vardır; birincisi Ehl-i beyt sevgisi ile yetiştirilmesi, ikincisi ise dönemin idareci ve entelektüel çevresine yakın olmasıdır. Ehl-i beyti metheden şiirleri ise medih temalı şiirleri arasında daha fazladır. Hz. Peygamber medhi her ne kadar az olsa da Ehlibeyti öven kasidelerde dolaylı olarak yine Hz. Peygamber methi görülmektedir. Ona göre Hz. Peygamber Allah tarafından övülmüş ve kendisinin yapacağı her türlü övgü eksik ve yetersiz kalacaktır. Bu durumu şöyle ifade etmiştir (Hebel, 1987, s. 107):

قَالُوا امْتَدِّحْ سَيِّدَ الْكَوْنَيْنِ قُلْتُ لَهُمْ يَجُلُّ عَن كَلِمِي قَدْرًا وَأَشْعَارِي
مَاذَا عَسَاهُ يَقُولُ الْمَادِحُونَ وَقَدْ أَتْنَى عَلَيْهِ بِمَا أَتْنَى بِهِ الْبَارِي

Dediler: İki cihanın efendisini methet! Dedim: Kelimelerim ve şiirlerim onun şanına erişemez.

Methedenler acaba ne söyleyebilir ki? Ancak Allah'ın övdüğü şeylerle onu övebilirler.

el-Hebel'in nezdinde Hz. Peygamberi övmek tesbih ve zikir ile aynı konumdadır. Bu nedenledir ki onları dinleyen bıkmaz. Yine ona göre Hz. Muhammed'den önceki peygamberler onu hakkıyla anlatmamışlar ayrıca kutsal kitaplar da ondan hakkıyla bahsetmemiştir. Bu durumu anlattığı kasidesi şöyledir (Hebel, 1987, s. 109):

مَدِيحُكَ الْقَوْلُ يَشْفِي السَّامِعِينَ لَهُ وَغَيْرُ مَدْحِكَ فَهُوَ الْقَوْلُ وَالْقِيلُ
يَزِدَادُ مِنْ مَدْحِكَ التَّالِي لَهُ شَرَفًا كَأَنَّمَا هُوَ تَسْخِيحٌ وَتَهْلِيلُ
فِي كُلِّ أَنَةٍ يَأْتِي إِلَيْكَ مِنَ الرَّحْمَنِ سُبْحَانَهُ وَحَيٍّ وَتَنْزِيلُ
وَكُلَّمَا طَالَ لَمْ يُمَلِّلهُ قَارِئُهُ وَرُبَّمَا مَلَّ قَوْلٌ فِيهِ تَطْوِيلُ
تَقَاصَرَتْ عَنْكَ كُلُّ الْأَنْبِيَاءِ كَمَا تَقَاصَرَتْ عَنْهُ تَوْرَاةٌ وَإِنْجِيلُ

Seni methetmek dinleyenlere şifa verir ve senin methinden gayrısı laf-ı güzafıdır.

Senin methinden ötürü övenin-okuyanın şerefi çoğalır, senin methin tespihtir, La İlâhe İllallah zikridir.

Şanı yüce olan Rahman'dan sana her zaman vahiy ve ayet nazil olur,

Senin methin her ne kadar uzarsa uzasın okuyanı usandırmaz. Oysa sözü uzatma bıkkınlık verir.

Bütün Peygamberler seni anlatmaya güç yetiremedi, Tevrat ve İncil de seni hakkıyla anlatmadı.

3.2. Hz. Ali Methi

el-Hebel'in divanında yer alan medih temalı kasidelerin çoğunda Hz. Ali methiyeleri ile karşılaşmaktayız. Daha önce de vurgulandığı üzere bu durum mezhebi bağlılığının bir getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim el-Hebel'e göre Hz. Peygamberden sonra gelen en büyük zat, savaşlarda kahramanlık timsali, "İmam", "Vasi", "Peygamberin Kardeşi" ve "Veli" Hz. Ali'dir. Yine ona göre hilafette hak sahibi olan da O'dur. Bu duruma kasidelerinde çokça yer vermiş ve delillerle bunu ispat etme yoluna girmiştir. Bir kasidesinde bu bağlamda şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 147):

إِنْ قِيلَ مَنْ خَيْرُ الْوَرَى	بَعْدَ النَّبِيِّ الْمُرْسَلِ
وَمَنْ الْمُوَاسِي وَالْمَوَاحِي	وَالْوَلِي
وَمَنْ الَّذِي فِي الرَّوْعِ عَنْ	أَعْدَائِهِ لَمْ يَنْكُلِ
إِنْ قِيلَ مَنْ ذَا حَازَ هَذِي	الْمَكْرُمَاتِ فَقُلْ عَلِيّ
خَيْرُ الْبَرِيَّةِ وَالْإِمَامُ	الْبَرُّ بِالنَّصِّ الْجَلِيّ
قَدْ نَصَّهَا فِيهِ رَسُولُ	اللَّهِ عَنْ أَمْرِ الْعَلِيّ
يَوْمَ الْغَدِيرِ بِمَحْفَلٍ	أَعْظَمَ بِهِ مِنْ مَحْفَلِ
فَنَنْتُهُ عَنْهَا غُصْبَةً	جَاءَتْ بِأَمْرِ مُعْضِلِ

Eğer denilse: 'Peygamberden sonra insanların en hayırlısı kim?'

Ve 'Kimdir Vasilikte, Kardeşlikte ve Velâyette eşsiz olan?

Kimdir düşmanları karşısında korkmayan?'

Ve denilse: 'Bu fazîletleri kim kazandı?' De ki: Ali!

O, yaratılmışların en hayırlısı, apaçık bir nasla ahlaklı imam,

Allah'ın elçisi, yüce Allah'ın emriyle onu tayin etti,

Gadîr-i Hum gününde, o görkemli toplulukta.

Bir grup, O nassı saptırmaya çalıştı, İçinden çıkılmaz hale getirdiler.

Hz. Ali hakkında yazmış olduğu kasidelerde övgü daha çok Hz. Ali'nin Hz. Peygambere olan yakınlığı ve kendisinden sonra yerine geçmesi gereken halife olduğu huşuyla ilgili örneklerle doludur. Bu durumu kasidelerinde aktarırken tarihsel olaylardan, Hadis-i şeriflerden yararlanarak övgünün muhtevasını oluşturma çabasına girmiştir. Bu tarihi olaylar onun Hz. Ali'yi methetmede kullandığı gerekçeler halini almıştır. el-Hebel yapmış olduğu bu eylemi kendisi için bir övünç olarak görmüş ve bu durumdan ötürü kınanmaktan da korkmadığını ifade ederek şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 145):

وَكَفَانِي حُبُّ الْوَصِيِّ فَخَارًا	فَهُوَ إِنْ أَظْلَمَ السَّبِيلُ أَمَامِي
لَا تَلْمَنِي إِذَا مَدَحْتُ عَلِيًّا	إِنَّ أَوْلَى مَنْ لَأْمَنِي بِالْمَلَامِ

أَنَا فِي حُبِّهِ لَعَمْرُكَ عَمَّارٌ فَلَمْ لَا أَبْنِي بُيُوتَ نِظَامِي

“Vasi'nin” (Hz. Ali) sevgisi, bana şan olarak yeter! Yol karanlık olsa o benim imamımdır. Önümdedir.

Ali'yi methettiğim için beni kınama! Asıl kınanacak olan, beni kınayandır.

Ömrün hakkı için, ben onun sevgisinde ‘Ammar gibiyim, Öyleyse neden mısralarımı buna uygun dizmeyeyim?

Daha sonra devam eden beyitlerde Hz. Ali'nin cesaretine ve savaşlardaki korkusuzluğuna vurgu yaparak şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 145):

هَاتِ قُلْ لِي بِاللهِ مَنْ كَأَبِي السِّبْطَيْنِ إِنْ أَدْبَرَ الْهَزْبُ الْمُحَامِي
بَذُرْ أَفُقَ الْوَعَى إِذَا مَا اسْتَهَلَّتْ بِرُؤُوسِ مَنْ الْعِدَاةِ وَهَامِ
ضَارِبُ الْهَامِ فِي الْكَرِيهَةِ ثَبَّتْ يَتَحَامَاهُ كُلُّ جَيْشٍ لَهَامِ
بِمَزِيدِ الْجَلَالِ دُونَ الْبَرَائَا خَصَّهُ ذُو الْجَلَالِ وَالْأَكْرَامِ

"Haydi söyle, Allah aşkına, kimdir Ebu Sıbteyn (İki torunun babası) gibi? Aslanın bile sırtını dönüp kaçtığı!

Savaş ufkunun bedri (dolunayı) odur; düşmanların başları görünmeye başladığında.

Zor zamanlarda düşmanların başına darbe indiren, her büyük ordunun çekindiği,

Bu yüceliği sayesinde Celal ve İkrâm sahibi insanların içinde onu seçti.

3.3. Ehl-i beyt Methi

Ehl-i beyt el-Hebel için önemli kavramlardan biridir. Ona göre Ehl-i beyt, toplumun önde gelenleri bununla birlikte Hz. Peygamberden sonra imamların ve vasilerin neşet ettiği yerdir. Ayrıca şairin mezhebi referansının esas kaynağı olması hasebiyle ahiretteki kurtuluşun yegâne vesilesidir. Bu nedenle onları övmeyi mezhebinin bir gereği olarak kabul etmektedir. Bu hususu dile getirdiği bir kasidesinde şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 152):

مَذْحِي لَكُمْ يَا آلَ طَهَ مَذْهَبِي وَبِهِ أَفُوزُ لَدَى الْإِلَهِ وَأُفْلِحُ
وَأَوْدُ مِنْ حُبِّي لَكُمْ لَوْ أَنَّ لِي فِي كُلِّ جَارِحَةٍ لِسَانًا يَمْدَحُ

Ey Âl-i Tâhâ! Sizi övmem benim mezhebimdir. Bu övgü sayesinde Allah'ın nezdinde başarılı olur ve kurtuluşa ererim.

Size olan sevgimden ötürü isterdim ki her bir uzvumda sizi öven bir dil olsa!

Ehlibeytin fazileti onun nezdinde inkârı mümkün olmayan bir durumdur. Çünkü onlar Peygamberin nesli ve kanındandır. Bu durumu ifade ettiği başka bir methiyesi ise şöyledir (Hebel, 1987, s. 153):

يَا بَنِي الْمُخْتَارِ مِنْ مُضَرٍ كُلِّهَا وَالْعِثْرَةَ وَالْبَرَّةَ

لَيْسَ يُخْفِي فَضْلَكُمْ أَحَدٌ غَيْرُ مَنْ أَعْمَى الْهَوَى بَصَرَهُ

Ey Mudar soyundan “Seçilmiş’in” evlatları! Ey tertemiz nesil!

Hevasının kendi gözünü kör ettiği kişi hariç, Hiç kimse sizin faziletinizi gizleyemez,

el-Hebel’in inancına göre Ehl-i beytin sevdiklerini sevmek ve sevmediklerinden de uzak durmak bir dini vecibedir. Bu düşüncesini dile getirdiği başka bir Ehlibeyt methiyesi şöyledir (Hebel, 1987, s. 156):

بَوَدَادِ آلِ مُحَمَّدٍ وَلَايَهُمْ أَمْشِي غَدًا فِي الْحَشْرِ تَحْتَ لَوَائِهِمْ
حَسْبِي مَقَارًا أَنَّنِي وَالْيَتِ مَنْ وَالْأَهْمُ وَبَرَنْتُ مِنْ أَعْدَائِهِمْ
لَا زِلْتُ أَنْظُمُ فِيهِمْ دُرَّ الثَّنَا وَأَقْلُدُ الْأَمْدَاحَ جِيدَ عَلَائِهِمْ
سَيِّمًا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَإِنَّهُ بِيكَارٍ نَقَطَتِهِمْ وَبَدُرٍ سَمَائِهِمْ

Muhammed’in (s.a.v.) Ehl-i beytine duyduğum sevgi ve bağlılığım, Kıyamet günü onların sancağı altında yürüyeceğim.

Onları seveni sevdim, düşmanlarından da uzak durdum. Bu bana yeter.

Övgü incilerini hep onlar için diziyorum, Yüceliklerinin boynuna methiyelerden kolyeler takıyorum.

Özellikle Müminlerin Emîri Ali. O onların noktalarının pergesi ve göklerinin dolunaydır.

3.4. Zeyd b. Ali’yi Methi

Şair Hz. Ali ve Ehl-i beyt hakkında dini anlamda yaptığı övgüler ile aynı paralel de övgüleri Zeyd b. Ali (ö. 122/740) için de görmektediriz. Zeyd’in inancına göre Zeyd b. Ali Hz. Hüseyin’in torunu ve “İmam’dır” (Gökalp, 2013, s. 328-331) Bu bağlamda yazmış olduğu medih türü kasidesinde şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 165):

قَفَوْتُ زَيْدًا إِمَامَ الْحَقِّ مُتَّبِعًا طَرِيقَهُ لَسْتُ أَقْفُو دُونَهُ أَحَدًا
فَقَصِّرُوا عَنْ مَلَامِي إِنَّنِي رَجُلٌ لَا أَرْضَى غَيْرَهُ دِينًا وَمُعْتَقَدًا
وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ رُوحِي دُونَهُ تَلَفَتْ لَا حُلْتُ عَنْهُ وَلَا فَارَقْتُهُ أَبَدًا

Hak İmam Zeyd’in yolundan gittim ben, Ondan başkasının yolunu takip etmem asla!

Beni kınamaktan vazgeçin artık, çünkü ben öyle biriyim ki, Ondan başka bir dini ve inancı kabul etmem!

Allah’a yemin olsun, ruhum ondan başkasının olursa helak olur, Ondan asla ayrılmam, asla terk etmem!

Hz. Ali örneğinde görülen medih olgusunun benzeri Zeyd b. Ali’nin methiyelerinde de görülmektedir. Düşmanlara cesurca saldıran, Peygamberin torunu, vasisi, dinin bayrağını taşıyan ve özelde de şefaat edici biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 138):

تَابَعْتُ آلَ الْمُصْطَفَى مُتَقِيًّا أَنْ اتَّبَاعَهُمْ مُرَادُ الْبَارِي
وَقَفَوْتُ نَهْجَ أَبِي الْحُسَيْنِ مُيَمَّمًا مِنْهُ سَبِيلًا وَاضِحَ الْأَنْوَارِ
خَيْرُ الْبَرِيَّةِ بَعْدَ سِبْطِي أَحْمَدٍ مُخْتَارُ آلِ الْمُصْطَفَى الْمُخْتَارِ
وَحَبِيبُ خَيْرِ الْمُرْسَلِينَ وَمَنْ غَدَا فِي آلِ أَحْمَدَ دُرَّةَ النَّقْصَارِ
مُقَرِّي الرِّمَاحِ السَّمْهَرِيَّةِ وَالظُّبَا إِذْ مَا لَهُنَّ قَرَى سِوَى الْأَعْمَارِ
وَالْبَاذِلُ النَّفْسَ الْكَرِيمَةَ رَافِعًا لِمَنَارِ دِينِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ
لَيْثُ الشَّرَى حَيْثُ الصَّوَارِمُ وَالْقَنَا تَسْعَى بِكَاسِ اللَّمُونِ مُدَارِ
يُشْجِيهِ تَرْجِيْعُ الْقُرْآنِ لَدَيْهِ لَا نَقَرَ الدُّفُوفِ وَرَنَةُ الْأَوْتَارِ
أَبَا الْحُسَيْنِ دُعَاءُ عَبْدٍ مُخْلِصٍ لَكَ وَدُّهُ فِي الْجَهْرِ وَالْإِسْرَارِ
طَوْرًا يُصَوِّغُ لَكَ الْمَدِيحَ وَتَارَةً يَبْكِي عَلَيْكَ بِمَدْمَعٍ مِدْرَارِ
هَيْهَاتَ أَقْصَرُ عَنْ مَدِيحِكَ دَائِمًا مَا الْعُذْرُ فِي تَرْكِي وَفِي إِقْصَارِي
وَدِّي عَلَى طُولِ الْمَدَى مُتَجِدِّدٌ وَفَرَايِدُ الْأَشْعَارِ فِيكَ شِعَارِي
فَاشْفَعْ بِفَضْلِكَ فِي الْقِيَامَةِ لِي وَقُلْ هَذَا الْفَتَى فِي ذِمَّتِي وَجَوَارِي
مَا ضَرَرْنَا أَنْ لَا تَرَى فَتَزُورَهَا إِذْ أَنْتَ بَيْنَ جَوَانِحِ الرُّوَارِ
إِنَّ الَّذِينَ جَارُوكَ فِي أَمَدِ الْعُلَى خَلَقْتَهُمْ فِي حَلْبَةِ الْمِضْمَارِ
قَدَحُوا زِنَادَ الْمَجْدِ حِينَ قَدَحَتْهُ فَارْجَعْتَ دُونَهُمْ بِزَنْدِ وَارِي
حُزْتُ الْعُلَى وَسَبَقْتُ أَهْلَ السَّبْقِ مِيدَانِهَا وَأَمِنْتُ كُلَّ مُجَارِي

Âl-i Mustafa'yı yakinen takip ettim, çünkü onlara uymak el-Bârî olan Allah'ın emridir!

Ebu Hüseyin'in yoluna yöneldim, aydınlık ve nurlu yolu seçerek.

Ahmed'in (Hz. Muhammed s.a.s.) iki torunundan sonra insanlığın en hayırlısı, Seçilmiş Mustafa'nın ailesinin seçkini.

Peygamberlerin en hayırlısının sevgilisi ve Ahmed'in ailesinde, İnciler dizili kolyedir!

Ömürler tükenene dek sağlam mızrakları ve keskin kılıçları besleyen,

Tek ve Kahhar olan Allah'ın dininin bayrağını yükselten bu uğurda yüce nefsini cömertçe harcayan.

Aslan yatağının cesur aslanı! şeref meydanında kılıçlar ve mızraklarla ölüm kadehlerini döndüren,

Kur'an okunması seni hüzne boğar, Deflerin sesi ve tellerin nağmesi değil!
Ey Ebu Hüseyin! İçten ve samimi bir kulun duası seninledir, ama aşikâr ama gizli sevgisi sanadır.
Gâh sana methiyeler döker, gâh senin için sular seller gibi gözyaşı döker,
Seni övmekten vazgeçmem ne mümkün! bahanem ne, niye kısa keseyim?
Zaman akıp gitse de sevgim hep tazedir, şiirlerimin eşsiz mücevherleri hep senin içindir.
Kıyamet günü lütfunla bana şefaet et ve de ki: "Bu genç benim zimmetimde ve civarımdadır!"
Ziyaret edebileceğimiz bir toprağının olmaması ne zarar, çünkü sen ziyaretçilerin gönüllerindesin!
Seninle yüce makamlarda yarışanlar, koşu meydanında geride kaldılar.
Sen şeref meşalesini yaktığında onlar da yaktı, ama sen onlardan önce meşale ile döndün.
Yüceliğe eriştin, önde olanların önüne geçtin, her türlü tehlikeden güvende oldun.

3.5. Yöneticileri Methetmesi

el-Hebel edebiyat ve kalem yönünden kuvvetli olması hasebiyle divan katipliği görevinde bulunmuş ve bu vesile ile devrin yöneticilerine yakın bir konum elde etmiştir (Hibşî, 1986, s. 477). Dolayısıyla şairin medih temalı kasidelerinde dönemin yöneticileri de övmüştür. Bunun esas nedeni sadece onlara yakın olması değil aynı zamanda bu yöneticilerle aynı mezhebi paylaşmasıdır. Övdüğü bu yöneticilerden biri Seyfulislam Ahmed b. Hasan'dır (ö. 1682) (Şevkanî, t.y., s. 43).

3.5.1. Seyfulislam Ahmed b. el-Hasan'ı Methi

Şairin divanında övdüğü yöneticilerden ve Kâsımî halifelerinin dördüncüsü olan Seyfulislam Ahmed b. el-Hasan, aynı zamanda Yemen tarihinde de önemli bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Askeri ve idari anlamda Yemen'in bütünlüğünü sağlamış ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek için attığı adımlarla dikkat çekmiştir (Şevkanî, t.y., s. 43-44). Yapmış olduğu bu önemli işler el-Hebel nezdinde değer görmüş ve memduhunda var olduğunu düşündüğü cömertlik, muhabbet ve İslam dininin savunucusu gibi erdemlerle övmüş, bu durumu kasidelerinde methiye olarak yansıtmış ve şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 196-197):

يَا صَفِيَّ الْإِسْلَامِ دَعْوَةُ عَبْدٍ	قَدْ حَسَا كَأْسَ صَفْوٍ وَدَيْكَ صِرْفًا
قَدْ أَتَاكُمْ مِنَ الْمَدِيحِ بَعْدُ	حُسْنُهُ مِثْلُ وَصْفِكُمْ لَيْسَ يَخْفَى
كَالصَّبَا رَقَّةً وَكَالرَّوْضِ نَشْرًا	وَكَاخْلَاقِكَ الشَّرِيفَةِ لُطْفًا
كَعُقُودِ الْجَمَانِ يَعْجِزُ عَنْهُ	كُلُّ مَنْ صَرَّعَ الْقَرِيضَ وَقَفَى
خَذَلَهُ مِنْ عَصَابَةٍ خَالَفُوا	الْأَمْرَ وَأَخْطَأُوا خَطِيئَةً لَيْسَ تُغْفَى
قَوْمٌ سُوءٍ أَصْغَوْا إِنَايَ وَقَدْ	أَتْرَعْتُهُ مِنْ نَوَالِكُمْ فَتَكَفَى
قَدْ أَنَاَلْتُ كَفَاكَ عَبْدًا خَمْسِينَ	فَأَخْفُوا نِصْفًا وَأَعْطَوْهُ نِصْفًا
وَأَبَى اللَّهُ أَنْ تَكُونَ	عَطِيَّاتُكُمْ خَمْسَةً وَعِشْرُونَ حَرْفًا

وَأَرَاهَا تَخَالَفَتْ دُونَكَ الْأَيْدِي عَلَى نَقْصِهَا وَمِثْلَكَ وَفَى
وَلَأَنْتَ الَّذِي بِهِ يُدْفَعُ الْفَقْرُ وَيُعْطَى الْأَمْوَالُ أَلْفًا فَأَلْفًا
أَيْنَ مِنْكَ السَّمَاءُ سُمُوءًا وَجُودًا أَنْتَ أَسْمَى قَدْرًا وَأَسْمَحُ كَفًّا

Ey İslam'ın Dostu, saf ve katıksız sevginin kadehini yudumlayan bir kulun davetidir bu.

Medihten güzelliği vasfınız gibi gizlenemeyen bir kolye nazmettim size,

İnceden esen bir saba yeli gibi, yayılmış bir bahçe gibi, Latif yüce ahlakınız gibi.

Beyit beyit kafiyeli şiir dizenlerin (güzelliğini vasıf etmede) aciz kaldığı inci taneleri gibi.

Bir kısım yüzüstü bıraktı ve emre karşı geldi ve affedilmez bir hata işlediler

Kötü bir kavim sizin güzellikleriniz ile doldurduğum testimi/tasımı eğdiler ve içindekiler döküldü.

Elleriniz, kulunuza elli şey bağışladı, onlar yarısını gizlediler ve sadece yarısını verdiler.

Allah sizin hediyelerinizin yirmi beş harf olmasına razı olmadı,

Görüyorum ki işte bu eller hediyelerin eksikliğine muhalefet etti, sen tamama erdirdin.

Fakirliği gideren sensin sen, malları bin bin verirsin.

Gökyüzü yetişemez yücelik ve cömertlik bakımından sana, sen ondan daha yüce ve daha cömertsin.

3.5.2. el-Mutevekkil A'lallah İsmail'i Methi

el-Mutevekkil A'lallah İsmail (ö. 1677), el-Hebel'in kasidelerinde methettiği yöneticilerden biridir. O'nun yönetimi döneminde devlet en bereketli, en verimli ve en adil yönetildiği zamanlarını yaşamıştır. Fiziki özellikleri bakımından dikkat çeken el-Mutevekkil A'lallah İsmail, uzun boyu, uzun sakalı ve yüzünden eksik olmayan tebessümü ile bilinmektedir. öte yandan döneminin en önemli ilim adamlarından biri olarak kabul edilmektedir (Şevkanî, t.y., s. 146). el-Hebel O'nun hakkında yazmış olduğu kasidesinde klasik Arap şiiri formunda kullanılan erdemlerle kendisini övmüş ve şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 183-184):

وَأِنِّي وَإِنْ أَزْرِي بِي الْفَقْرُ عَلَيَّ اللَّيَالِي بِالْمَصَائِبِ عَنْ يَدِ
فَمَا أَنَا مِنْ رَوْحِ الْإِلَهِ بِأَيْسٍ وَإِنْ جَاءَنِي مَا لَمْ يُطْفِئْهُ تَجَلُّدِي
سَادَرًا فِي نَحْرِ الْخُطُوبِ إِذَا عَتَتْ بِأَرْوَاحٍ مِنْ أَبْنَاءِ أَحْمَدَ أَصِيدِ
بِأَسْمَحَ مَنْ تُثْنِي الْعَنَاصِرُ بِاسْمِهِ وَخَيْرِ إِمَامٍ قَامَ مِنْ آلِ أَحْمَدِ
إِمَامٍ حَمَى الْإِسْلَامَ عَنْ كُلِّ مُلْحِدٍ وَأَلْفَ مِنْهُ عَقْدَ شَمْلٍ مُبَدِّدِ
أَقَامَ قَنَاطَةَ الدِّينِ بَعْدَ اعْوَجَاجِهَا وَقَالَ لِبَاغِيهَا كَفَيْتُكَ فَافْعُدِ
بِسَعْدٍ عَلَى مَرِّ الزَّمَانِ مُسَاعِدِ وَجَدَّ عَلَى طُولِ الْمَدَى مُتَجَدِّدِ

وَكُلِّ طَوِيلَ الْقَدِّ أَسْمَرَ ذَابِلِ
وَأَزْرَقَ مِنْ طَبْعِ الْمَنِيَّةِ نَافِذِ
فَلَوْ كَانَ فِي وَقْتِ الْوَصِيِّ حُسَامُهُ
لَقَدْ بَشَّرَ الْإِقْبَالَ يَوْمَ وَلَادِهِ
وَقَدْ زَيَّنَتْ الْأَيَّامُ مِنْهُ بِسَيِّدِ
وَأَرْوَعَ يُمَضِّي فِعْلُهُ قَبْلَ قَوْلِهِ
بِهِ كُلُّ بَدْرِ زَاهِرِ الْأُفُقِ يَهْتَدِي
تَمَثَّلَهُ الْأَبْطَالُ فِي كُلِّ مَعْرَكِ
يُعَانِقُ قَدَّ الرُّمَحِ فِي الْحَرْبِ أَسْمَرَ

وَكُلِّ رَقِيقِ الشَّفَرَتَيْنِ مُهَدِّدِ
وَذِي شِرَّةٍ مِنْ نَسْلِ أَعْوَجِ أَجْرِدِ
لَمَّا طَمَعَتْ فِي الْأَمْرِ تَيْمٌ وَلَا عَدِيٍّ
بِأَشْرَفِ مَوْلُودٍ لِأَسْعَدِ مَوْلِدِ
تُقَرِّضُهُ الْمَدَاحُ فِي كُلِّ مَشْهَدِ
إِذَا جَادَ لَا يُصْنَعِي لِرَأْيِ مُفَقِّدِ
وَكُلِّ خِصَمٍ زَاخِرِ الْمَوْجِ يَقْتَدِي
وَتَدْعُو لَهُ النُّسَاكُ فِي كُلِّ مَسْجِدِ
وَيَصْنُبُو إِلَى حَدِّ الْحُسَامِ الْمُورِدِ

Fakirlik beni hakir görse de geceler musibetlerle üzerime çullansa da,
Allah'ın rahmetinden ümidimi kesmem, her ne kadar başıma katlanılmaz musibetler gelse de,
Ahmed'in en korkusuz oğullarından daha cesurca savaşır zorluklar nehrini savuştururum.
Soyların sena ettiği pek cömert, Âl-i Ahmed'in en hayırlı imamının ismi için.
O imamdır her dinsizden dini koruyan, bozulan birliği tekrardan inci kolyesi gibi dizdi.
Eğrilmiş dinin mızrağını düzeltti, azgınlara "Durun artık, oturun yerinize" dedi.
Zamanın geçip gitmesine rağmen O bir şansla, bir yardımcıyla ve tarih boyunca hep yenilenen
bir talihle,
Uzun boylu, solgun esmerler, ince dudaklı keskin kılıçlılarla,
Ölümü delip geçen berrak gökyüzüyle, Kahraman A'vec'in soyundan dayanıklılar ile,
Eğer "Vasi'nin" (Hz. Ali) zamanında onun kılıcı olsaydı
Teym'de 'Adi'de bu işe tamah etmezdi.
O doğduğu zaman gelişi hayra yorulmuştu, doğmuşların en şerefli ve en mutlusunu diye.
Süslendi onunla günler, Meddahlar o günlerin her sahnesini kemirdiler.
Ne kadar da güzeldir bir işi söylemeyip yapması, eğer cömert davranırsa yalancının sözüne
kulak asmaz.
Ufukta beliren her dolunay onunla yolunu bulur ve her coşkun deniz dalgası ona imrenir.
Her savaşta kahramanlar onu örnek alır, bütün mescitlerdeki zahitler ona dua eder.
Esmer, uzun boylu mızrağa sarılır savaşta, kırmızı kılıcın yanağına yönelir.

3.6. Dostlarını Methetmesi

el-Hebel'in divanında dostları önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim onun şiirlerini bir araya
getiren aynı zamanda kendisi de bir şair olan el-Mihlâfi onun yakın arkadaşlarından biridir

(Hebel, 1987, s. 47). Bazı kasidelerinde ikisinin Muaraza tarzı karşılıklı şiir yazışmaları görülmektedir. Aynı zamanda bazı dostları ile mektuplaşıırken gönderdiği şiirler de bulunmaktadır.

3.6.1. Muhammed b. Mutahhar el-Cermûzî'yi Methi

Yakın dostu aynı zamanda sınıf arkadaşı olan el-Cermûzî (ö. 1665), dönemin önemli müelliflerinden ve idareciler ile yakın ilişkisi bulunan şahıslardan biridir. Siyasi açıdan önemli bir konuma sahip olup çeşitli yönetim kademelerinde görev almıştır (Hebel, 1987, s. 602). Onu övdüğü bir kasidesinde el-Hebel şöyle demiştir (Hebel, 1987, s. 261-262):

أَعَزَّ الْهُدَىٰ مُرِّ فِي الزَّمَانِ بِمَا تَشَأْ	فَأَنْتَ لِعُمْرِي فِي بَنِيهِ وَحِيدٌ
تَظُنُّ الْكِرَامَ الْمَجْدَ مَا يَبْتَنُونَهُ	وَلَيْسَ سِوَى مَا تَبْتَنِي وَتُشِيدُ
فَكَمْ مِنْ فَخَارٍ أَنْتَ دُونَ الْوَرَى لَهُ	نَهَضْتَ وَأَبْنَاءَ الزَّمَانِ قُعُودُ
وَمَكْرَمَةٍ بُكْرٍ بَنَيْتَ أُسَاسَهَا	وَهُمْ عَنْ بِنَاءِ الْمَكْرَمَاتِ رُقُودُ
وَرُبَّ رَفِيعِ الذِّكْرِ أَخْمَلَتْ ذِكْرَهُ	فَكُلُّ عَمِيدٍ مُدُّ نَشَاتٍ عَمِيدُ
وَأَتَعَبْتَ أَهْلَ السَّبْقِ فِي حَلَبَةِ الْعُلَى	بِمَا رُحْتَ مِنْهَا تَبْتَدِي وَتُعِيدُ
وَكَمْ أَظْهَرْتَ أَوْصَافَكَ الْغُرُّ	بِرَاهِينَ مَجْدٍ مَا لَهْنُ جُحُودُ
وَكَمْ نَقَصْتَ لِلنَّيْلِ يَوْمًا أَصَابِعُ	وَبَحْرُكَ مَا أَرْدَادَ النَّوَالِ يَزِيدُ
بِشَمَائِلَ تَزْرِي بِالصَّبَا وَبَلَاغَةً	وَبَأْسُ يَذِيبُ الرَّاسِيَّاتِ وَجُودُ
وَمَا لَسْتُ أَحْصِي مِنْ فَضَائِلِ جَمَّةٍ	غَدَتْ وَهِيَ فِي جِيدِ الْفَخَارِ عُودُ
عَلَى أَفْعَدَتْ عَجْزًا سِوَاكَ كَأَنَّهَا	جَوَامِعُ فِي أَغْنَاقِهِمْ وَفُيُودُ

Ey rehberlerin en değerlisi, zamanda dilediğin gezin, Ömrüme yemin olsun ki sen zamanın çocukları içinde yeganesin.

Yüce kişiler yaptıkları şeyin değerli ve kıymetli olduğunu zannederler, oysa ki değerli şeyler, senin yapıp ettiğinden başkası değildir.

Nice gurur duyulacak şeyler var ki insanlar otururken sen onları ayağa kaldırdın.

Ve nice benzersiz asalet var ki sen onun temellerini inşa ettin, insanlar ise uykuda idi.

Nice şanı yüce insanlar vardı ki sen onların isimlerini unutturdun ve her lider senin ortaya çıkmanla ayak oldu.

Sen yücelik yarışında yarışanları yordun, sen bu yarışta hep onlara tur bindiriyordun.

Senin ortaya çıkan inkâr edilemez nice vasıfların insanlara şerefin delillerini gösterdi,

Nice parmaklar var ki bir şeyleri elde etmek istediklerinde kısılar, senin denizinin ise hediyeleri arttıkça artar.

Senin erdemlerin gençleri küçük düşürür, belâgatın ve cömertliğin sarsılmaz yüce dağları eritir.

Senin sayısız faziletlerini sayamam, bu faziletler erdemini boynunda bir gerdanlık oldu.

Yüce değerler senin dışındaki herkesi aciz bıraktı, sanki bu yücelikler onların boynunda zincir ve pranga gibidir.

3.6.2. el-Hüseyn b. el-Mutahhar el-Cermûzî'yi Medhi

el-Hüseyn b. el-Mutahhar el-Cermûzî de (ö. 1685) şairin divanda övdüğü yakın dostlarından biridir. Söz konusu şahıs idarecilik de yapmıştır. Öldüğü zaman el-Hebel kendisine bir mersiye yazmış ve ona olan sevgisinin ne denli büyük olduğunu bu yolla göstermeye çalışmıştır (Hebel, 1987, s. 602). Onu övdüğü kasidesi şöyledir (Hebel, 1987, s. 264):

طَلَابِ الْعُلَى وَالْحَمْدُ لِلَّهِ مِنْ شُغْلِ	أَرْوَحُ وَأَغْدُو دَائِمًا لَيْسَ لِي سِوَى
لَهَا أَبَدًا مَا عِشْتُ أَمْلِي وَأَسْتَمْلِي	أَهِيْمُ بِأَبْكَارِ الْقَرِيضِ فَلَمْ أَزَلْ
وَمِنْ غَزَلٍ مَا قَالَهُ أَحَدٌ قَبْلِي	فَمِنْ مَلَحٍ سَيَّرْتُهَا أَدْبِيَّةً
إِلَى ذِي الْعَطَاءِ الْجَمِّ وَالنَّائِلِ	وَمِنْ مَدَحٍ كَالرَّوْضِ حُسْنًا بَعَثْتُهَا
إِلَى الْمُقِلِّ الْأَسْمَى إِلَى الْجَانِبِ	إِلَى كَعْبَةِ الْجُدْوَى إِلَى حَرَمِ الْغَنَى
لَهُ مِثْلٌ وَالْمِثْلُ يُبْصِرُ بِالْمِثْلِ	إِلَى السَّيِّدِ النَّدْبِ الَّذِي لَيْسَ فِي
عَزَائِمٍ أَغْنَتْهُ عَنِ الْخَيْلِ وَالرَّجْلِ	إِلَى شَرَفِ الدِّينِ الْحُسَيْنِ الَّذِي لَهُ
بِكَفٍّ وَأَسْمَى مَنْ يَسِيرُ عَلَى رَجْلٍ	إِلَى الْمَاجِدِ الْوَهَّابِ أَسْمَحُ مَنْ خَبَا
إِذَا ضَنَّ هَامِي الْوَبْلِ تُغْنِي عَنْ	إِلَى أَصْنَدِ رَحْبِ الْفَنَاءِ جُودُ كَفِّهِ
وَلَكِنَّهُ مِنْ دُونِهِمْ فَارَ بِالْخَصْلِ	إِلَى مَلِكٍ جَارَتْهُ أَمْلاكَ عَصْرِهِ
فَبُورِكَ مَنْ فَرَعَ كَرِيمٍ وَمَنْ أَصْلَ	إِلَى فَرْعٍ مَجْدٍ أَصْلُهُ سَيِّدُ الْوَرَى

Her dem gelir giderim, yücelikleri aramaktan başka -elhamdulillah- başka bir işim yok,

Kafiyelerin el değmemişliğine vurgunum, ömrüm boyunca arzum bu ve şiir yazmaktır.

Bazen tatlı edebi nükteler çizer, bazen de benden önce söylenmemiş gazeller söylerim.

Bazen de güzellikte bahçe gibi methiyeler dizer bol ihsan sahiplerine ya da cömertlik elde etmek gayesiyle gönderirim.

Armağanlar Kabesine, zenginlik mabedine, en yüksek kaleye, ovalıklara,

Yücelikte kendine bir eş olmayan seçkin efendiye, ancak kendisi kendisine eş olana,

Dinin şerefine, yüceliklerinin onu ayak ve atlardan müstağni kıldığı el-Hüseyn'e,

Şerefli, bağışlayan, elindeki saklayandan daha cömert ve yürüyenden daha yüce,

Öyle bir cömerde ki yağmur cimrilik yaptığında bile yağmura ihtiyaç bırakmaz,

Öyle bir hükümdara ki, çağının hükümdarları ona komşuluk eder, fakat O, onlara karşı başarı sağlar.

Aslı insanların efendisine dayanan bir asalet şubesi. Ne mübarek bir şube ve ne mübarek bir asıl.

4. SONUÇ

el-Hasanu'l-Hebel, erken yaşta vefat etmesine rağmen Yemen-Arap edebiyatında adından söz ettirmeyi başarmıştır. Şiirlerindeki dil becerisi, dönemin sosyal yapısına uygun dil kullanımı döneminin ilmi ve edebi çevresinde kabul görmüş ve bu kabul önemli makamlara getirilmesi ile karşılık bulmuştur. Divanında yer alan şiirlerde Arap şiirinin genel temalarını kullanmış bunların içerisinde en fazla medih temalı şiirlere yer vermiştir. Genel de Ehl-i beyt özel de Hz. Ali'nin methiyeleri sayıca daha fazladır. Bu kasideler de daha çok cesaret, ilmi derece, cömertlik, adalet, iyilik vs. gibi klasik Arap medih formunda kullanılan nitelikleri O da kullanarak bu geleneğe bağlılığını göstermiştir. Sadece Ehl-i beyt ile ilgili değil aynı zamanda dönemin idarecileri ve yakın dostlarına da methiyeler dizmekten geri kalmamıştır. Yöneticileri ve dostlarını methederken kişinin gerçek karakterini ve ahlaki değerlerini yansıtmayı esas almaktadır. Bu yaklaşım ile abartılı ifadelerden, aşırılıktan ve çıkar ilişkisine dayalı bir eğilim göstermekten uzak durmaya çalışmıştır. Bu durum methi bir kazanç ya da bir makam elde etme çabasında olmadığını delilidir.

KAYNAKÇA

- Cafer, K. (t.y.). *Nakdu's-Şi'ir*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebi'r-Ricâl, A.S. (2004). *Matlau'l-Budur* (1. bs, C. 3). Merkezu Ehli'l-Beyt Li'd-Dirâsâti'l-İslamiyye.
- Ebu Hakka, A. (1962). *Fennu'l-Medîh*, (1. bs). Dari's-Şark'il-Cedîd.
- el-Hamevî, Y. (1977). *Mu'cemü'l-Buldân* (1. bs, C. 2). Dâru Sadr.
- el-Hasenî, Ş.Z. (1999). *Nesmetu's-Seher Bi Zikri Men Teşeyye'a ve Şe'are*, (C. 1). Dâru'l-Muerrihi'l-'Arabî.
- el-Hebel, H. (1987). *Divânu'l-Hebel* (2. Baskı). ed-Dâru'l-Yemeniyye.
- el-Hibşî, A.M. (1986). *El-Edebu'l-Yemenî* (1. bs). ed-Dâru'l-Yemeniyye.
- el-İsfahânî, E. (2008). *El-Eğânî* (3. bs, C. 1). Dâru Sadr.
- el-Muhibbî. (t.y.). *Hulâsatu'l-Eser Fi A'ayani'l-Karni'l-Hâdî Aşer* (C. 2).
- el-Kevkebânî, Ş.A.(1990). *Tîbu's-Semer Fî Evkâti's-Seher*. Mektebetu'l-İrşâd.
- Ergin, M.M. (2014). *Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Şiirleri*. Aybil Yayınları.
- eş-Şevkanî, (t.y.). *El-Bedru't-Tâli'* (C. 1). Dâru'l-Kitabi'l-İslamî.
- Gökalp, Y. (2013). *Zeydiyye*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (C. 44, s.328-331). TDV Yayınları.
- İbn Hazm, (t.y.). *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, (5. bs). Dâru'l-Mea'rif.
- İbn Manzur, (1419). *Lisânü'l-'Arab* (C. 1). Dâru İhyai'l Turasi'l Arabi.

Dr.
Tuba ÖZHAZİNEDAR

tozhazinedar@yahoo.com

MEŞRUTİYETİN İSTİKRARINA HADİM GAZETE HİLAL

NEWSPAPER DEDICATED TO THE
STABILITY OF THE CONSTITUTIONAL
GOVERNMENT HILAL

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Review Article | **Article Type** **Makale Türü** | İnceleme Makalesi

24.12.2024 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 24.12.2024

12.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 12.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

MEŞRUTİYETİN İSTİKRARINA HADİM GAZETE HİLAL

ÖZET

II. Meşrutiyet ilanıyla birlikte pek çok gazete yayın hayatına başlamıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nin rehavetinden çıkan Osmanlı matbuat dünyası özgürlüğün verdiği rahatlıkla muhalefet edebilmiştir. Dönemde en çok siyasi ve mizahi içerikli dergi ve gazete yayın yapmıştır. İktidara, İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirel yönde yayın yapan gazeteler, kısa süre içerisinde kapatılmıştır. Bu sebeple çok az sayıda gazete, varlığını devam ettirebilmiştir. Her türlü baskıya ve kısıtlamaya rağmen matbuat, toplumsal yaşamda ciddi bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Halkın bilinçlenmesinde matbuat önemli bir araç olmuştur. Matbuat, ülkede siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Batı menşeli fikir akımları matbuat aracılığıyla tanınmıştır. II Meşrutiyet döneminde matbuata duyulan ilgi, toplumun bilgiye duyduğu ihtiyacı göstermiştir. Toplumun iç ve dış politikada yaşanan olayları öğrenme talebi matbuatın toplum içindeki konumunu sağlamlaştırmıştır. Halkın ihtiyaçlarına cevap vermek için yayın hayatına başlayan Hilal gazetesi siyasi ve politik bir çizgide yayın yapmıştır. II. Meşrutiyet döneminin önemli gazetelerinden birisi olmuştur. Kozmidi Efendi'nin mesul-ü müdürlüğünü yaptığı gazetenin sermuaharrirliğini Ahmet Samim Bey yapmıştır. 25 Mart 1325'te [7 Nisan 1909]' çıkarılan gazete, 6 Nisan 1325'e [19 Nisan 1909] kadar faaliyet yürütebilmiştir. Çalışmanın amacı; Meşrutiyet rejiminde iktidar ve muhalif matbuat arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır Hilal gazetesinin yayın politikasının incelendiği çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Meşrutiyet döneminde yaşanan olaylar Hilal gazetesinin bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguya göre; muhalif matbuatın toplumsal dinamikleri etkilediği görülmüştür. Matbuatın, yalnızca haberleşme aracı olmadığı aynı zamanda kitle kontrolünde bir aracı olduğu ortaya çıkmıştır. İktidarın politikalarına gazetenin verdiği tepki ve meşrutiyet algısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İktidar, Muhalefet, Matbuat, Hilal.

NEWSPAPER DEDICATED TO THE STABILITY OF THE CONSTITUTIONAL GOVERNMENT HİLAL

ABSTRACT

With the the Constitutional Monarchy II, declaration many newspapers began to publish. The Ottoman press world, which emerged from the complacency of the regime of oppression, could dissent with the comfort of freedom. Political and humorous magazines and newspapers were mostly published during the period. Newspapers that were critical of the government and the Committee of Union and Progress were shut down in a short period. For this reason, very few newspapers were able to survive. Despite all kinds of oppression and restrictions, the press caused a serious mobilization in social life. Hilal newspaper, which started its publishing life to respond to the needs of the people, was published in a political and political line. It became one of the important newspapers of the Second Constitutional Monarchy period. Kozmidi Efendi was newspaper's managing editor and Ahmet Samim Bey was the editor-in-chief. Launched on April 7, 1909, the newspaper could operate until April 19, 1909. The study aims to reveal the relationship between the government and the opposition press in the Constitutional Monarchy regime. In this study in which the editorial policy of Hilal newspaper is analyzed, descriptive research method is used. The events that took place during the Constitutional Monarchy period were evaluated from the perspective of Hilal newspaper. According to the findings, it was observed that opposition newspapers affected social dynamics. It was revealed that the press was not only a means of communication but also a means of mass control. Newspaper's reaction to the government's policies and the perception and the perception of constitutionalism were revealed.

Keywords: Constitutional Monarchy II, Power, Opposition, Press, Crescent.

1. GİRİŞ

Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde yeni bir süreç başlamıştır. Ülkenin kurum ve kuruluşları yeniden yapılandırılmıştır. Anayasada yapılan tadille kamusal hak ve hürriyetler tanınmıştır. Matbuat özgürlüğünün tanınmasıyla yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Matbuata tanınan hürriyetin derneklere de tanınmasıyla sivil toplum kuruluşları faaliyet göstermiş ve matbuatla iç içe çalışmıştır (Tunaya, 1996, s.2). Matbuat, ülkenin içinde bulunduğu koşulları korkusuzca dile getirmiş ve kamuoyunu bilgilendirmiştir. Sansür nedeniyle uzun yıllar kapalı bir toplum hayatı yaşayan Osmanlı halkı, dünyadaki ve ülkedeki sosyo-politik gelişmeleri matbuat vasıtasıyla öğrenebilmiştir. Hürriyet rejiminde korkusuzca duygu ve düşüncelerini ifade edebilen halk, toplumsal yaşama katılabilmıştır (Kocabaşoğlu, 2010, s.3).

Toplumsal yaşama aktif katılabilen Osmanlı halkı, iktidarın politikalarını yakından takip etmiş, matbuat aracılığıyla duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle siyasi partilerin de önü açılmıştır. Osmanlı halkı siyasi partiler aracılığıyla da yönetime katılım hakkını elde etmiştir. Siyasi partilerin de yoğun olarak faaliyet gösterdiği II. Meşrutiyet rejiminde toplumsal mücadele hızlanmış, gruplar arası çatışmalar keskinleşmiştir. Toplumun kutuplaştığı bu süreçte ideolojik ve politik mücadele de matbuat aracılığıyla verilmiştir (Çetinkaya, 2008, s.9). Matbuatın bu denli güçlenmesiyle kitlesel hareketler ortaya çıkmıştır. Osmanlı vatandaşları kamusal alanlarda bir araya gelerek iktidar politikaları hakkında görüş bildirmiştir. Kitle siyasetinin ortaya çıkmasıyla yeni bir siyasi düzen dizayn edilmiştir. Bu gücün mimarı da her geçen gün sayısı ve çeşidi artan matbuat olmuştur (İnuğur, 2002, s.136).

Yeni rejim ile meydana gelen hürriyet ortamı toplum tarafından kabul görmüş, her fikrin özgürce temsil edildiği gazeteler Osmanlı matbuat hayatında boy göstermiştir. Matbuat, halkın duygularına tercüman olmuş, halkla hemhal olmuş ve halk için varlık göstermiştir. Bu sebeple dönem gazeteleri bir cemiyet ya da siyasi partinin uzantısı olmuşlardır. Siyasi faaliyetler matbuat aracılığıyla kitlelere ulaşmıştır. Siyaset ve matbuatın bu denli içi içe olması politik cinayetlere sebep olmuştur (Savaş, 1998, s.12). Siyasi tartışmaların haberciliğin önüne geçmesiyle matbuat yasaklarının uygulanması hızlanmıştır. Siyasi konuların ölçsüzce matbuatta yer alması halk arasında politik tartışmaları artırmıştır. Toplumsal dengelerin alt üst olduğu bir ortamda 31 Mart Vakası meydana gelmiştir. Matbuatı kontrol altına almak isteyen iktidar, aradığı fırsatı bulmuş ve 1909 Matbuat Kanununu yürürlüğe koymuştur. (Zeyrek, 2013, s.42).

Matbuat Kanununun yürürlüğe girmesiyle gazetelere müdahale kolaylaşmıştır. İktidar, kendisine muhalif olan gazeteleri kontrol altına almıştır. Çeşitli cezai yaptırımlarla matbuat hürriyeti ortadan kaldırılmıştır. Hürriyet döneminde istibdat yeniden canlandırılmıştır (Eryaman, 2020, s.60). İktidarın uygulamalarına direnç gösteren gazeteler ve gazeteciler baskı ve şiddete maruz kalmış, hatta faili meçhul cinayetlere kurban gitmişlerdir. Bu süreçte yayın hayatına başlayan gazetelerden birisi de Hilal gazetesi olmuştur. Dönemindeki diğer gazeteler gibi Hilal de bir siyasi fırkanın yayın organıdır. (Koloğlu, 2006, s.80).

Ahrar Fırkasının yayın organı olan gazete meşrutiyet hizmet eden bir gazetedir. 25 Mart 1325'te [7 Nisan 1909] çıkarılan gazete, 6 Nisan 1325'e [19 Nisan 1909] kadar faaliyet yürütebilmiştir. Muhalif bir çizgide yayın yapan gazete, İttihat ve Terakki'nin tüm oklarını üzerine çekmiştir. Gazete 7'nci sayısında İdare-i Örfiyye kararnamesiyle kapatılmıştır (İskit, 1943, s.159).

Bu makalede Hilal gazetesi tanıtılmıştır. Hilal, liberal fikirlere yakın bir çizgiye sahip, siyasi içerikli günlük yayımlanan bir gazetedir. Hilal'den elde edilen bilgilerle hazırlanan çalışmada, Meşrutiyetin ilanıyla meydana gelen sosyo-kültürel olaylar incelenmiş, olaylar karşısında hükümetin tutumu değerlendirilmiştir. İktidarın, Meşrutiyete olan yaklaşımı ortaya konulmuştur. Meşrutiyetin sağlamış olduğu temel hak ve hürriyetlerin yasal düzenlemelerle kontrol altına alındığı gözlenmiştir. Betimsel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada gazete haberleri transkript edilerek özetlenmiştir. Elde edilen bulguya göre; Meşrutiyet tam manasıyla uygulanmadığı için hürriyet kavramı da tam manasıyla idrak edilememiştir. 31 Mart Vakasıyla Meşrutiyete olan inanç bütünüyle kırılmıştır. Birinci el kaynakların kullanıldığı çalışmada olaylar Hilal'in kaleminden anlatılmıştır. Bu bakımından çalışmanın önem arz ettiği ve alana bir katkı sunduğu düşünülmektedir.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN SİYASİ YAPISI

10 Temmuz 1324'te [23 Temmuz 1908] meşruti yönetim yeniden hayata geçirilmiştir. 16 Mart 1336'da [16 Mart 1920] İstanbul işgal edilmiş, 18 Mart'ta Meclis-i Mebussan çalışmaları sonlandırılmıştır. 11 Nisan 1336'da [11 Nisan 1920] Padişah Vahdettin'in irâde-i seniyyesi ile Meclis-i Mebussan kapatılmıştır. Bu vesileyle meşruti yönetim sona ermiştir. (Erdem, 2021, s.1057). II. Meşrutiyet döneminde farklı düşünceleri, ideolojileri, fikirleri savunan siyasi partiler, cemiyetler ve gazeteler faaliyet yürütmüştür. Meydana gelen fikirsiz çatışmalar hem siyasi hem de toplumsal kaosa zemin hazırlamıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra seçimler yapılmıştır. Parlamento, 4 Kânunuevvel 1908'den [17 Aralık 1908] itibaren Türk siyasi yaşamında aktif olarak varlığını sürdürmüştür (Kaan, 2021, s.349).

Meşruti idare ile birlikte demokrasi geleneği yerleşmeye başlamıştır. Demokrasi geleneğinin güçlenmesiyle temel hak ve hürriyetler ile uyumlu düzenlemelere yer verilmiştir. Yeni oluşturulan düzenlemelerle meşruti sistemin istikrarlı olması hedeflenmiştir. (Safi, 2018, s.270). Meşruti-Parlamentar sistem uygulanmaya başlamasıyla hükümdarın sınırsız yetkileri sona ermiştir. Kanun-ı Esasi ile getirilen yeni siyasi düzenlemeyle ülke yönetiminde parlamentonun yetkisi, etkisi ve varlığı hissedilmiştir. Seçim ve parlamento Türk Siyasal Hayatında önemli yer edinmiştir (İlgen, 20020, s.135).

Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler hukuk tarihi açısından son derece önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Yapılan değişikliklerle meşruti rejim yerini sağlamlaştırmıştır. Kamusal hak ve hürriyetlerin tanımlandığı değişikliklerle yürütme organı güçlendirilmiştir. Padişah'ın Meclisi feshetme ve sürgün yetkisi kaldırılmış, temel hak ve hürriyetlerin sınırları çizilmiştir. Ülkede hürriyet havası hâkim olmuş, sivil toplum örgütleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplantılar, konferanslar ve bildiriler gerçekleştirilmiş, tiyatrolar yaygınlaşmış, basın-yayın faaliyete başlamış, siyasi partiler ortaya çıkmıştır (Akşin, 1980, s.77).

II. Meşrutiyet ilanından sonra ilk genel seçim yapılmıştır. Seçimlerin ardından parlamento yeniden faaliyete geçmiştir. Oluşturulan parlamento ile İttihat ve Terakki taraftarları çoğunluğu sağlamıştır. İttihatçıların temsil ettiği Parlamento'da muhalefet partileri siyasette varlık gösterememiştir. Bu durum demokrasinin yerleşmesini geciktirmiştir. İttihatçıların siyasete müdahalesi çatışmalara neden olmuştur. Meşruti idare ile yönetime başlanıldığı günden itibaren muhaliflerle İttihatçılar arasında çatışmalar başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin perde arkasından yönetime müdahale etmesi, uygulamaya koyduğu politikalar grupları karşı karşıya getirmiştir. Bu durum siyasi partilerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır (Baykal, 1990, s.172-173).

17 Kânunusani 1325'te [30 Ocak 1910] Ahrar Fırkası'nın kurulması ile başlayan siyasal çatışma geri dönüşü olmayan olaylara sebebiyet vermiştir. Liberal bir parti programına sahip olan fırka, çok partili hayata geçişin önemli bir adımı olmuştur. Ülke tarihinin ilk siyasi partisi faaliyete başlamıştır. Kısa bir süre içerisinde kitlelere ulaşan fırka, etkili bir muhalefet hareketi başlatmıştır (Yılmaz & Bozkurt, 2024, s.435). 8 Şubat 1325'te [21 Şubat 1910] Ahali Fırkası kurulmuştur. Liberal fikirleri savunan fırka, aynı zamanda muhalif unsurları birleştirici bir nitelik göstermiştir. 20 Ağustos 1326'da [2 Eylül 1910] ise Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur (Tural, 2004, s.63). Durumdan rahatsız olan İttihatçılar, muhalefeti susturmak için her yola başvurmuşlardır. Muhalefetin hızla artması İttihatçılar tarafından hoş karşılanmamış, ittihatçıların siyasete müdahalesine neden olmuştur. Bu durum ordu-siyaset arasında yaşanan gelişmelerin zeminini hazırlamıştır (Karpaz, 1996, s. 346).

Siyasal düzende tek söz sahibi olmak isteyen İttihatçılar, çok partili siyasi sistemin yerleşmesini istememişlerdir. İttihatçıların takip ettikleri politika nedeniyle siyasi cinayetler bu döneme damgasını vurmuştur. Dönemin önemli simaları olan Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Ahmet Zeki Bey faali meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Ülkede hızla tırmanan gerilimler neticesinde 31 Mart 1325'te [13 Nisan 1909] 31 Mart Vakası meydana gelmiştir. Hareket Ordusunun müdahalesiyle sona erdirilen ayaklanma, rejime karşı gerçekleştirilmiştir (Kabacalı, 1993, s.128). İsyanın bastırılmasından sonra İttihatçılar yerlerini sağlamlaştırmıştır. Ahrar Fırkası etkisiz hale getirilmiş, Abdülhamit hal edilmiş, Bab-ı Âli ve bürokrasi ordunun ve İttihatçıların denetimi altına girmiştir. Bir süre sonra İttihatçılar arasında bölünmeler başlamıştır. Hizb-i Cedid adlı yeni bir siyasi parti kurulmuştur. 8 Teşrinisani 1327'de [21 Kasım 1911] Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla muhalif cephe yeniden güçlenmiştir. (Kabacalı, 1985, s.615).

Ülkenin dış politikasında sorunlar meydana gelmiştir. Askerî açıdan oldukça zayıf bir konumda bulunan Osmanlı Devleti, 16 Eylül 1327'de [29 Eylül 1911] başlayan Trablusgarp Savaşında başarı gösterememiştir. Siyasi meseleler yüzünden topraklarını koruyamamıştır. Ordunun siyasete müdahalesinin sonuçları ağır olmuştur. Savaş sonrası yaşanan hezimet siyasi çatışma ve ayrışmayı derinleştirmiştir (Akşin, 2007, s.75). Savaş devam ederken 28 Teşrinisani 1327'de [11 Aralık 1911] ara seçim kararı alınmıştır. Muhalefet, 28 Teşrinisani 1327'de [11 Aralık 1911] gerçekleştirilen ara seçimleri kazanmıştır. Muhalefetin güçlenmesi, İttihatçıları eleştirmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclisi feshetmesi ile sonuçlanmıştır. 1327'de [1912] yapılan usulsüz seçimlerle İttihatçılar seçimi kazanmışlardır. 1327 [1912] seçimlerinden sonra muhalefeti tamamen sindiren İttihatçılar, kendilerine rakip olarak gördükleri şahsiyetleri ya cezalandırmış ya İstanbul'dan uzaklaştırmış ya da faili meçhul bırakmışlardır (Çeviker, 2022, s.161).

Seçimlerden sonra Kanuni Esasi'nin 7'ci ve 35'nci maddelerinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. 7'ci madde ile Padişah'a Meclisi açma ve kapama hakları yeniden iade edilirken 35'nci madde ile hükümetin düşülme şartları düzenlenmiştir. Mevcut düzenlemeler hükümet bunalımını çözmede yetersiz kalmıştır. İç politikada sorunlar devam ederken Arnavutluk'ta isyan başlamıştır (Tunaya, 1988, s.272) Ordunun siyasete karşıması sonucu isyan bastırılamamış ve büyük bir infiale neden olmuştur. Arnavutluk isyanına duyulan tepki sonucu alaylı subaylar tarafından Halâskarân Zâbitan Grubu kurulmuştur. Ordunun siyasete olan müdahalesine karşı kurulan grup, meşrutiyetin tam manasıyla uygulanmasını talep etmiştir (Kaan, 2021, s.358).

4 Teşrinievvel 1328'de [17 Ekim 1912] Balkan Savaşları patlak vermiştir. Ordu içinde birliğin olmaması nedeniyle Osmanlı Devleti her cephede yenilmiştir. 20 Teşrinisani 1328'de [3 Aralık 1912] gerçekleştirilen ateşkesin ardından 17 Mayıs 1329'da [30 Mayıs 1913] Londra Antlaşması

imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Midye-Enez çizgisinin dışındaki topraklarını ve Edirne'yi kaybetmiştir. Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımış, Ege adalarını İtalya'nın garantörlüğüne bırakmıştır (Akşin, 1996, s.82). Balkan Savaşlarının sonuçlarına tepkiler sürerken İttihatçılar, 10 Kânunusani 1328'de [23 Ocak 1913] gerçekleştirdikleri askeri darbe ile yönetimi devralmıştır. Tüm yetkiyi kendilerinde toplayan İttihatçılar meşrutiyet rejiminde istibdat yaşatmışlardır. Bab-ı Âli baskını gerçekleştirilerek Kâmil Paşa Hükümeti düşürülmüştür. İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Zürcher, 2020, s.170).

Darbe sonrası meşrutiyet rejimi anlamını yitirmiştir. Rejim için geliştirilen anlayış ve politikalar ortadan kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki'nin uygulamaya koyduğu baskıcı politikalar ve sıkıyönetim nedeniyle muhalifler etkisiz kalmıştır. Bu anlayış demokrasinin yerleşmesini ve gelişmesini engellemiştir (Kaan, 2021, s.360). 29 Mayıs 1329'da [11 Haziran 1913] gerçekleştirilen Mahmut Şevket Paşa suikastı infial yaratmıştır. Suikasta ilişkilendirilen İttihatçılar tüm suçlamaları reddetmişlerdir. Meclis ve mebuslar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle rahat hareket edemeyen İttihatçılar, suikastla hareket sahalarını genişletmiştir (Uzun, 2019, s.420).

İttihatçılar, 1914 seçimlerine rakipsiz girmişlerdir. 1914 hükümeti 5 yıl iktidarda kalmıştır. Birinci Dünya savaşının patlak verdiği dönemde hükümet, askeri kanadı güçlendirmek için yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Bunun içinde Bütçe Kanunu hazırlanmıştır. 20 Temmuz 1330'da [2 Ağustos 1914] Alman hükümeti ile gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Savaş hazırlıklarına başlayan hükümeti ilk olarak kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığını ilan etmiştir. Bağımsız kalacağını duyurmasının ardından 17 Teşrinievvel 1330'da [30 Ekim 1914] fiilen savaşa katılmıştır (Armaoğlu, 1997, s.624). 1914'te, 1916'da ve 1918'de Anayasa'da yapılan değişikliklerle, Kanun-i Esasi'nin 7'nci, 43'ncü ve 102'nci maddeleri değiştirilmiştir. İttihatçıların aldığı kararlar sonucu hem demokratik hayat kesintiye uğramış hem de Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir (Kuran, 1992, s. 197). 21 Kânunuevvel 1334'te [21 Aralık 1918] Meclis, Padişah buyruğu ile feshedilmiş ve yasama faaliyetleri sona ermiştir. Uzun uğraşlar sonucu elde edilen meşrutiyet rejimi sona ermiştir. Ordunun siyasete karışmasının bedeli ağır ödenmiştir (Türkmen, 2002, s.344).

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MATBUATIN YAPISI

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte fikir özgürlüğü tanınmıştır. Bu durum matbuat üzerinde ciddi bir hareketlenmeye sebebiyet vermiştir. Matbuat dünyası zenginleşmiş, her çeşit düşünceye sahip gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Ülkede siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişme meydana gelmiştir. Meşrutiyet rejimi ile geleneksel yapı demokratik yapıya doğru dönüşmeye başlamıştır. İstibdat rejimine karşı direnen muhalif kitle hürriyet ortamında korkusuzca düşüncelerini dile getirmiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s.8). Başlarda İttihatçıların desteğini alan matbuat, toplumsal harekette etkin bir biçimde kullanılmıştır. Matbuat, fikirlerini dile getirmek için siyasetle içi içe olmuş ve bir siyasi parti programının yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Meşrutiyet değerlerini yaymada en temel yollarından birisi olan matbuat, gücünü ortaya koymuştur (Topuz, 2003, s. 82).

Meşruti idarenin sade bir dilde halka tanıtılmasıyla halk kitlelerinin bir çatı altında yaşaması hedeflenmiştir. Bu yönüyle matbuat, ittihatçıların da önemli bir argümanı olmuştur. İttihatçılar, varlıklarını korumak, hürriyetin ve demokrasinin teminatı olduğunu göstermek, halkın taleplerine karşı eşit olduğunu hissettirmek, adaleti devlet hayatında çok daha etkin uygulamak, merkez ve taşra bürokrasinin dönemin gereklerine göre ıslah etmek için matbuatı amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Böylece meşrutiyet rejimini matbuat aracılığıyla kitlelere

tanıtmak istemişlerdir (Girgin, 2009, s.148). Hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet kavramlarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Temel hak ve hürriyetler anayasal güvence altına alınmıştır. Düşünce ve ifade hürriyeti tanınmıştır. Meşruti rejimin kuvvetlenmesi için anayasal değişiklikler hayata geçirilmiş, matbuatın siyasal hayatta yer alması için gereken ortam hazırlanmıştır (Koloğlu, 2006, s.88).

İktidarın faaliyetlerini kamuoyuna etkili bir şekilde duyuran matbuattan, iktidarın kararlarının sürekli olarak desteklenmesi beklenilmiştir. Matbuattan iktidarın istediği şekilde hareket etmesi istenilmiştir. Matbuatın iktidarın otoritesini sınırlandırabilme gücü ortaya çıkınca İttihatçıların matbuata yaklaşımı değişmiştir. Politik içerikli yayınların hızla artmasıyla siyasi grupların oluşumları hızlanmıştır. Bu durum iktidarı korkutmuştur. Muhalif matbuat kısa süreli varlık gösterebilmiş, iktidar tarafından kapatılmıştır (Baykal, 1990, s.170).

Matbuatın sürekli denetim altına alınması güçlenmesini, gelişmesini ve varlığını devam ettirmesini engellemiştir. Bu durum matbuatın güç kaybetmesine neden olurken toplumun örgütlenmesini de engellemiştir. 1909 Matbuat Kanununun yürürlüğe girmesiyle matbuat yasalara değil keyfi idare ile yaptırıma tabii tutulmuştur. Kişisel husumetlerin yanı sıra siyasi konuların ağırlığına göre matbuata yaptırım uygulanmıştır. Haberin değeri ikinci planda kalmıştır. Matbuatta yer alan haberler ötekinin varlığına tahammül edemeyen gruplar arasında çatışmalara neden olmuştur. Bu yüzden matbuat hürriyeti içselleştirilememiştir (Akşin, 1971, s.154).

Hürriyet ortamı 31 Mart Vakası'ndan sonra sona ermiştir. Toplumsal hareketleri ve matbuatı kısıtlamak için sıkıyönetim uygulamaları yürürlüğe girmiştir. Matbuat sıklıkla kapatılmış, hürriyet ortamı yerini istibdat rejimine bırakmıştır. Muhalefetin etkili bir biçimde sindirilmesi için Divan-ı Harbi Örfler yürürlüğe girmiştir. Kapatılan matbuatın başka isim altında yeniden açılmasını önlemek için kanuni düzenlemeler yapılmış, matbuatın denetimi sıklaştırılmıştır (Aysal, 2006, s.41). İktidar, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları gerekçe göstererek denetim mekanizmalarını çok katı bir şekilde uygulamıştır. Gazetecilik, zor ve zahmetli bir hale getirilmiştir (Kılıç, 2021, s.98). İktidarın uygulamalarına karşı çıkan muhalifler, failli meçhul cinayetlere kurban giderek etkisizleştirilmiştir. Hürriyet ortamı ancak sekiz buçuk ay sürmüş, matbuat yasakları yeniden başlamıştır. Hürriyet iddiasıyla yola çıkan İttihatçılar, baskı ve şiddet rejimi inşa ederek kendi iktidarlarını ilan etmişlerdir (Kırçak, 1994, s.59).

İttihatçıların her türlü baskısına rağmen matbuat toplumda kendini ispatlamıştır. Her türlü fikriyat ile halk kitlelerine ulaşmaya gayret etmiştir. Matbuat, kitlelerin sesi olmayı başarmıştır. Meşrutiyet rejiminin en büyük savunucularından biri olan matbuat ideolojik yayın yaparak hem belirli grupların söylemlerini dile getirmeyi başarmış hem de halkın bilinçlendirilmesinde oldukça önemli bir işleve sahip olmuştur (Tunaya, 2004, s.53). Matbuat, meşruti rejimin temel özelliklerini anlatarak kitleleri hakları konusunda bilgilendirmiştir. Bilinçlenen halkın gösterdiği reaksiyon matbuatın kitle hâkimiyeti üzerindeki gücünü göstermiştir. Matbuatın, asıl gücü, etki altına aldığı toplum kesimlerinin algılarını değiştirebilmesi olmuştur. Bu yüzden iktidar, matbuatı hedefine almıştır. Hürriyet ortamında kaos yaratarak beklenen hürriyet ortamının sağlanamamasına sebebiyet vermiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s.5).

Matbuat, bağlı bulunduğu topluma karşı sorumluluğunu yerine getirmek, toplumu bilgilendirmek, toplumsal dinamizmi sağlamak ve varlığını meşru temeller üzerine inşa edebilmek için var gücüyle çalışmıştır. Objektif bilgi ile hakikati kitlelere duyurma çabası matbuatı her zaman değerli kılmıştır. Matbuat, II. Meşrutiyet'in en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuştur. Demokrasinin gelişimi açısından ülke tarihinin en önemli yapı

taşlarından birisi olmuştur (Savaş, 1998, s.10). Meşrutiyeti destekleyen, temel ve hak özgürlüklerin önemini belirten, anayasanın ihlal edilmemesi gerektiğini her fırsatta dile getiren konular Osmanlı matbuatında sıkça yer almıştır. Matbuat, hürriyetin Osmanlının tüm unsurlarını kapsadığını düşünerek hareket etmiştir. Meşrutiyetin yalnızca üst yapıyla sınırlı olduğunu yasal kısıtlamalar yürürlüğe girince idrak etmiştir (Topuz, 2003, s.85).

4. HİLAL GAZETESİ'NİN OSMANLI BASIN TARİHİNE KATKILARI

Matbuat, kamuoyunu aydınlatmak ve bilgilendirmek için haber, fikir ve düşünceleri günlük, haftalık ya da aylık olarak yayımlayan, belirli boyutta, sayfa aralığında olan basılı bir kitle iletişim aracı olarak tanımlanmıştır. Matbuat, kamuoyu üzerinde bir davranış, bir tavır oluşturmak için faaliyet göstermiştir (Alver,2011, s.27). Tanzimat Dönemiyle kamuoyu oluşturmaya başlayan matbuat, II. Abdülhamid Dönemi'nde kontrol altına alınmıştır. Matbuat, II. Meşrutiyet döneminde kamuoyu oluşturmak için yeniden gayret sarf etmiştir. Düşüncelerini korkusuzca ifade edebilmiştir (Tokgöz,2012, s.185) Hilal, meydana gelen olayları ve gelişmeleri kamuoyuna aktarırken toplum yararı için ortak bir paydada fikir geliştirmek istemiştir. Kamuoyunu teşvik için fikir gazeteciliği yapan Hilal, belli düşünsel hedefler doğrultusunda kamusal bir hareketlik sağlamak istemiştir (Güz, 2000, s.54). II. Meşrutiyet'in yeniden ilanı toplumun tüm kesimleri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. II. Meşrutiyet ile devletin kurum ve kuruluşlarında esaslı değişiklikler meydana gelmiştir. İmparatorluğun çok kimlikli yapısı nedeniyle meşrutiyetten unsurları birleştirmesi beklenilmiştir. Hilal, bu doğrultuda yayın yapmıştır (Tunaya, 2003, s.160).

8 Ağustos 1325'te [21 Ağustos 1909] Anayasada yapılan değişiklikle kamusal hak ve hürriyetler tanınmış, parlamenter rejim güçlendirilmiş, her fikrin parlamentoda temsiline olanak tanınmıştır. Her fikrin parlamentoda temsil edilmesi demokrasisi açısından son derece önem arz ettiğinden çoğulcu demokrasi anlayışının yerleşmesi için Hilal, sıklıkla Meşrutiyet vurgusu yapmıştır (Sariaslan, 2023, s.162). Hilal, meşrutiyet fikrinin yerleşmesi için okuyucusuna hürriyet, eşitlik ve adalet kavramlarını sıklıkla kullanmıştır. Hilal aracılığıyla kamuoyuna sunulan fikirler, tutumların tartışılmasına, değişmesine ve gelişmesine imkân sağlamıştır. Kitle hareketinin sağlanması için meşrutiyet döneminde ideolojik yayın yapan matbuat sayısı oldukça artırmıştır (Armaoğlu, 1997, s.580). İktidar, matbuatın kitle üzerindeki etkisini kavramış, matbuatın ne denli önemli olduğunu görmüştür. Vatandaşları bilgilendirmede önemli bir yer edilen matbuat, gündelik yaşamda etkin bir şekilde yer almıştır. Toplumun matbuata olan ilgisi matbuatın önemli bir araç haline gelmesinde önem arz etmiştir (Zürcher, 2020, s.177-178).

II. Meşrutiyet ile birlikte yayın hayatına başlayan çok sayıda ve içerikteki matbuat, Osmanlı döneminin siyasal, kültürel ve ekonomik hayatı hakkında net bir bilgi vermiştir. Matbuat dönemin anlaşılması açısından önemli birer kaynak olmuştur. Liberal ideolojiyi benimseyen Hilal gazetesi; siyasi, sosyal ve ekonomik konular başta olmak üzere gündeme dair konular hakkında halkı bilinçlendirmiştir (Duman, 2000, s.107). Hilal gazetesi, kamuoyu oluşturma, halkı bilgilendirme amacıyla yayın yapmıştır. Kullandığı dille kitlelerde siyasal bir bilinç oluşturmıştır. Muhafız kimliğini etkin bir biçimde kullanan Hilal, istibdat karşıtlarını kendi etrafında birleştirmiştir (Ulu, 2014, s.1052). İstibdat karşıtlığına yönelik güç birliği, karşı güç birliği içerisinde olunması gerektiğini sıklıkla dile getiren gazete, siyasal grupları mücadeleye davet etmiştir. Bu nedenle, İttihat ve Terakki'nin tüm oklarını üzerine çekmiştir. İttihat ve Terakki'nin matbuata yönelik politikaları, muhalefete yönelik yaptırımları ve perde arkasından hükümeti yönetmesi tepkilere neden olmuştur. Yaşanan gerginlikler dönem matbuatına ayrıntıları ile yansımıştır (Uğur & Ertan, 2022, s.30).

33 yıllık istibdadın ardından gelen hürriyet ile eleştiri düzeyi kontrolden çıkmıştır. Yayın hayatına başlayan pek çok gazete ve dergi kısa bir süre sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. Hükümetin uygulamalarını eleştirdikleri için geçici olarak kapatılan matbuatın kalıcı olarak kapatılması 31 Mart Vakası sonrası yürürlüğe giren 1909 Matbuat Kanunu ile sağlanmıştır (Acar& Gök, 2020, s.368). 31 Mart Vakası otoriter rejimi inşa etmek isteyen hükümetin elini güçlendirmiştir. Yürürlüğe giren pek çok yasal düzenleme ile toplum zapturapt altına alınmıştır. Ülke idare-i örfiye kararnamesi ile yönetilmiştir. Kararnamenin uygun görmesi halinde yayın izni alabilen matbuat, denetim altına alınmıştır. Hilal gazetesi dönemin atmosferini yansıtan yayın yapmıştır. Gazete, hem hürriyetin ilanını, hem 31 Mart Vakasını hem de hükümetin politikalarını kamuoyuna anlatan, bilgilendiren ve eleştiren yayın yapmıştır (Özcan, 2007, s.11).

Büyük umutlarla kurulan Meşrutiyet rejiminin kısa sürede baskı ve istibdat rejimi haline gelmesi matbuatın tepkilerine neden olmuştur. Uzun yıllar hürriyet için mücadele vererek baskı yönetimini sona erdirmek isteyen kitleler, İttihat ve Terakki'ye karşı tepki duymuşlardır. Devleti, içinde bulunduğu koşullardan kurtarmak için mücadele veren muhalifler, baskı altına alınmıştır. Abdülhamit idaresine karşı verilen mücadele İttihat ve Terakki'ye karşı mücadeleye dönüşmüştür (Armaoğlu, 1997, s.598). Devleti batılılaştırma, modernleştirme, anayasalaştırma, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak devleti güçlendirme girişimleri yarım kalmıştır. Etnik unsurları bir arada tutma, iç barışı sağlayarak kamu düzenini kurma ve merkezîyetçi yapıyı güçlendirme amaçları hayata geçirilememiştir. İttihatçıların perde arkasında devleti yönetmeye çalışması doğrudan veya dolaylı olarak toplumun gündelik yaşamını etkilemiştir (Lewis, 2009, s. 663).

Hilal gazetesi, eşitlik fikri doğrultusunda Osmanlı'nın tüm unsurlarını bir tutmanın gerekliliğinden bahsetmiştir. İstibdadın ülkede yarattığı tahribat üzerinde ısrarla durmuştur. Kamuoyu oluşturmaya başaran gazete, bağımsız ve eleştirel habercilik yapmıştır. 31 Mart Vakası sonrası Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip eden gazete, kamuoyunu bilgilendirmiştir. Osmanlı hükümetinin, meşrutiyet devrinde istibdat uygulaması, idare-i örfiye kararları ile ülke yönetmesi kabul edilmez bulunmuştur. Hilal gazetesi Osmanlı Devleti'nin iç politikasını, devletin içinde bulunduğu koşulları olduğu gibi anlatan, toplumların değişim ve dönüşüm süreçlerini yakından takip eden, olayları iyi bir şekilde yansıtan dönemin en önemli gazetelerinden birisi olmuştur (Hilal, 7 Nisan 1325, s.1).

5. HİLAL GAZETESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Hilal gazetesi, 25 Mart 1325'te [7 Nisan 1909] tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Bâb-ı Ali Caddesinde 22 Nolu daire-i mahsusa'da basılmıştır. Gazeteye gönderilen evrak ve mektuplar, Hilal gazetesi sahib-i imtiyazı olan Mustafa Asım Bey namına yazılmıştır. Sermuharriri Ahmet Samim Bey'dir. Diğer yazarları Fazıl Ahmet Bey, Ahmet Saki Bey ile Tahsin Tahir Bey'dir. Günlük olarak yayınlanan gazete kendisini "Meşrutiyet'in iştiraklerine hadim bir gazete" olarak tanımlamıştır. 4 sayfadan ibaret olan gazete, siyasi içeriklidir. Sade bir dilde halka hitap etmiştir. İç ve dış politikalar hakkında halkı bilgilendirmiştir (Duman, 2000, s.107). Ahrar Fırkasının yayın organı olduğu için temel politika anlayışı siyasi parti ile paralellik göstermiştir. Fırka, İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı kurulmuştur. Ülkedeki tüm etnik unsurları birleştirmek amacıyla faaliyet göstermiştir. Liberal fikirlerin savunuculuğunu yapan fırka, merkezi otoritenin sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Hilal de fırkanın fikirlerini halk kitlelerine ulaştırmaya çalışmıştır (Hastaş, 2012, s.71).

6. HİLAL GAZETESİ'NİN ŞEKİSEL İÇERİĞİ

Hilal gazetesi dört sayfadan oluşmuştur. Gazete, 27 x 38 cm. büyüklüğündedir. Gazetenin ortasında gazetenin adı, sağ üst köşesinde numarası, fiyatı yer alırken gönderilen evrakın gazeteye derç olunmayanları iade edilmez bilgisi de verilmiştir. Sol tarafta, tarih bilgisi, altında adres bilgisi (Bâb-ı Ali Caddesinde 25 numaralı daire-i mahsusa) yazılmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi hakkında bilgi olarak; gazetemize gönderilecek evrak ve mektup (Hilal) gazetesi sahib-i imtiyazı namı yazılmalıdır, bilgisi yer almıştır. Hem sağ hem de sol sütunda her gün neşr olunur, bilgisi vardır. Gazete kendisini, meşrutiyetin istikrarına hadim gazete olarak tanımlamış, ilgili bilgi gazetenin ortasında yer almıştır (Hilal, 7 Nisan 1325, s.1).

7. HİLAL GAZETESİ'NİN YAYIN İÇERİĞİ

Dönemin önemli bir yayın organı olan Hilal gazetesi, diğer gazetelerden farklı olarak fikir gazeteciliği yapmıştır. Toplumun aksayan yönlerini gündeme getirerek çözüm bulmayı kendine misyon edinen gazete, hükümeti görevini yerine getirmesi konusunda sıklıkla uyarmıştır. İttihat ve Terakki'nin hükümete olan müdahalesini şiddetle eleştirmiştir. Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile yeniden yürürlüğe giren Kanun-i Esasiye riayet edilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.2). Meşrutiyetin savunuculuğunu ve koruyuculuğunu üstlenen gazete, ülke yönetiminde yapılan yanlışlıkları eleştirerek bu yanlışlıkların düzeltilmesini istemiştir. Meşrutiyetin tam anlamıyla uygulanmasını gerektiğini söylemiştir (Topuz, 2003, s.26).

Fazıl Ahmet Bey'in "Meşrutiyetimiz ve İdare-i Örfiye" başlıklı haberinde Meşrutiyet rejiminde İdare-i Örfiye uygulanarak Meşrutiyet rejiminin uygulanması önlenmiştir, denilmiştir. Haberde hürriyet rejiminde bireylerin düşünce ve ifadelerini korkusuzca söylemekten çekindikleri anlatılmıştır.

"Tamamen bi nasib-i tenevvür kalmayarak az çok tevs-i fikir ve malumat edebilmiş beyinler bile hep o eski korku ve heyecanların mevcudiyetimizde kalan rusüb-ı nühüset sebebiyle olacak ki en ufak bir hadise-i cedide karşısında za'f-ı muhakeme gösterebilirler. Bunlardan sonuncu olarak görüp zabt-ı teessür ve teessüf edemediğimiz birini de memleketimizin şu günlerde büyük bir ihtiyaçla muhtaç olduğu idare-i örfiyenin akib-i ilanında hissettik". (Hilal, 14 Nisan 1325, s. 2).

Fazıl Ahmet Bey, istibdat idaresinin topluma hayli zarar verdiğini, bu zarardan en çok matbuatın etkilendiğini söylemiştir. Meşruti idarenin nimetlerinden yararlanılmadığını belirten gazete olarak bunu süratle halka anlatacaklarını ifade etmiştir.

"Gazetelerimiz bunun mümkün olduğu kadar süratle halkımıza anlatmalı. Bu idarenin lika-ı şedidi saf, kât'î te'dibi önünde boyun eğmesi lazım gelen çehrelerin alınlarında lekesiz bir vicdanın ulviyetleri lem'a-riz olan nasiyeler olmayıp ihtirasat-ı sefilenin meyil-i istibdat ve tahakkümün ebediyen kararttığı pür-levis ve ceherden ibaret olduğunu ilan etmeli." (Hilal, 14 Nisan 1325, s. 3).

Hilal gazetesi, Osmanlı Devleti'nin, Âdem-i Merkezîyetçilik etrafında birleşirse devamının sağlanacağına inanmış, bu sebeple devletin tüm etnik unsurlarının bir çatı altında birleştirilmelerini gerekli görmüştür. Dönemin önemli siyasal hareketi olan Ahrar Fırkası etrafında kenetlenmiştir (Kaluç, 2009, s.1993). Liberal fikirlerin sürdürülmesinde toplumun aydın kesimlerine sorumluluk yüklemiştir. Prens Sabahattin, Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tefik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Said, Dr. Nihat Reşat Tahir Hayrettin, Ahmet Samim, Damat Salih Paşa, Fazıl, Mabeyinci Reşit Bey ile ortak paydada hareket etmiştir (Koloğlu, 2006, s.61). Dönemin olaylarının gazete tarafından ele alınmasıyla iç ve dış politikada yaşanan olaylar farklı bir bakış açısı ile okuyucularına sunulmuştur. Bu bakımdan gazete, hükümete

yönelik etkili muhalefetiyle bir denetim mekanizması unsuru olmuştur (Kocabaşoğlu, 2010, s.20).

Hilal'in ilk sayısında yer alan "imza-ı mufassal" başlıklı haberde gazetenin misyonu hakkında kamuoyuna bilgi verilmiştir.

"Şu kadar söyleyelim ki Hilal'in naşir ve muharrirleri şu azim ve niyetlerinde fikri menfaatinden tamamen arî bulunuyorlar. Şu sürede gazeteciliği sürümü çok bir meta ticareti gibi değil, fakat bir vazife-i vicdani olarak telakki ediyorlar. Memleketin vatanperver bir evladı olmak hasebiyle her şeyden akdem, menfaatlerinden, mallarından hatta canlarından akdem milletin ikbal ve selametini, namus ve haysiyetini düşünüyorlar. Bi taraf saday-ı vicdanı bi kayd ve bi perva söylemekten hiçbir ihtimal hiçbir havf ve tehdit altında çekinmeyecek. Doğruluktan, hakikatten maada hiçbir kayd ve endişeye tabii olmayacak. Erbab-ı hamiyet ve vicdan şu felaket günlerde her zamandan ziyade ihtiyaç vardır", denilmiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.2).

Gazetenin her sayısında ülkenin istibdat rejiminden çok yorulduğu söylenerek esenliğe kavuşmasını sağlayacak olan siyasî ve iktisadî yapının hayata geçirilmesi talep edilmiştir. Osmanlı unsurlarının bir arada yaşamaları için Anayasanın uygulanması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Meşrutiyetin gereğini yerine getirmeyen iktidarı ağır bir dille eleştirmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin yok sayılması karşısında gazete, daha sert tavır almıştır (İnuğur, 2002, s.136). II. Meşrutiyet döneminde toplumun gelişmesi için siyasi ve sosyal politikalar üretilmiştir. Siyasi ve sosyal politikanın oluşum ve gelişme süreçlerinde toplumsal uzlaşının sağlanması gerektiği için Hilal gazetesi muhalif gruplarla birleşmiş ve bu amaç doğrultusunda haber yapmıştır. Toplumun örgütlü bir görünüm arz etmesi iktidarı rahatsız etmiş, bu sebeple gazete iktidar tarafından kapatılmıştır (İskit, 1943, s.142).

8. HİLAL GAZETESİ'NDE YER ALAN HABERLER

Bu çalışmada, Hilal gazetesinde yer alan toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel, dinsel ve edebî içerikli tüm yazılar değerlendirilmiştir. Dönemde gerçekleşen ve toplumsal infiale neden olan olaylar gazetenin bakış açısıyla ele alınmıştır. Böylece gazetenin duruşu, yayın politikası ve gazetenin ideolojisi net bir biçimde ortaya konulmuştur. Toplumsal dengeleri değiştirmiş bazı önemli olaylar makalede ön plana çıkarılmıştır. Böylece gazetenin meşrutiyet algısı ve İttihatçılara olan tutumu belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Döneme damgasını vuran Hilal gazetesi kendisini meşrutiyetin hizmetkârı olarak tanımlamıştır. Meşrutiyetin istikrarı, tam anlamıyla uygulanabilmesi, temel hak ve hürriyetlerin temini için Kanun-i Esasî'ye uyulması gerektiği her fırsatta dile getirmiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.2).

8.1. 31 Mart Vakası'na Bakışı

Gazete, ilk sayısında Ahmet Samim Bey'in "Kanuni Esasi Verilir mi Alınır mı?" başlıklı haberi ile yayın hayatına başlamıştır. 31 Mart Vakasının değerlendirildiği haberde "Asker bütün haslet-i insaniyesini kaybettiğinden dolayı vazifesini şeref ve haysiyetini unutmuş ne yaptığını bilememiştir. Bu sebeple askerin, sokakta, şurada, burada tesadüf ettiği her zabite saldırdığı, süngülediği" anlatılmıştır. Askerin tutumunun hayli eleştirildiği haberde ; "Ah zavallı, biçare nefer biliyor musun ki o her vurduğun süngü, her attığın kurşun, doğrudan doğruya sine-i vatana, sine-i millete vurulmuş birer darbedir. İlk gün Ayasofya meydanında toplanan taburlar biçare bir mebusu süngülemiş vükeladan birini kurşunla öldürmüştü", (Hilal, 7 Nisan 1325, s.1) denilmiştir.

31 Mart Vakası ile ilgili olarak Hareket ordusu kumandanı Hüseyin Hüsnü Bey, Hilal gazetesine “Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyanname” adlı bir tebliğ göndermiştir. Tebliğde;

“Millet senelerden beri icra-ı mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak hükümet-i meşruiyeti tesis etti. Bu kansız inkılâp-ı mesuttan mütezarrir olan hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desayis ve deneata müracaat ederek hükümeti meşrua meşrutamızı rahnedar etmek istedi. Ve son alem-i insaniyetin semlin eylediği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet vererek masum kanlar döktü. Selamet-i vatanın ve saadet-i milletimizin istilzam eyledikleri bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzabat-ı dahli sukunet-i temasını ve cümlelerin muhafaza-ı hayat ve malını temin için her türlü tedarik-i icazına tevessül edilmiştir”(Hilal, 7 Nisan 1325, s.1).

“Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beyler” başlıklı haberde 31 Mart Vakasında isyancılar tarafından öldürülmek istenen gazetecilere yapılan saldırı kınanmıştır. Osmanlı Devletini ihlal etmek amacıyla gerçekleştirilen isyanda Ayasofya Meydanı’nda içtimaa eden askerler, Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beylerle birlikte bazı vekillerin Meclis-i Mebusundan ihraçlarını istemişlerdir. Askerlerin talepleri yerine gelmediği için bu vatanperver gazeteciler öldürülmek istenmiştir. Gazete; “Her biri Millet-i Osmaniye’den elli bin ferdin vekili sıfatına haiz olan mebuslarımızın yine millet-i efradından bir fırka-ı kalile tarafından istenilmemesi hak ve mıntika muhalif ve hükümsüz olmasından kaynaklandığını” söylemiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.3).

8.2. İç Politika ve Siyasete Bakışı

“Hilal Matbaası Müdüriyeti Sakın Aldanmayınız Osmanlılar”; başlıklı haberde halkın toplumsal ve siyasal olaylar karşısındaki ilgisizliğinden bahsedilmiştir. Haberde; senelerden beri Osmanlı milletini bir rehavet-i sefile ile uyuşturan istibdadın çok kirli cibilliyetler tarafından hazırlamış aşağılık bir tertip olduğu anlatılmıştır. “İrticai faaliyetlere meyil eden istibdat, miras bıraktığı acılarla kederimizin önünde durmuştur.” II. Abdülhamid Dönemi baskı rejimi toplum tarafından nefretle karşılanmıştır. Beklenilmeyen bu felaket yıllarında toplumsal çürüme gerçekleşmiştir. Şeriatı muhafaza adı altında meşrutiyet rejimine zarar verilmiştir. İtaat ve bağlılıkta Sicilya askerleriyle eşdeğer olan ordumuz isyan etmiştir. Ordunun böyle bir hissiyata düşmesine cahil ve zalim dimağların ihtirasları sebep olmuş ve milletin geleceği çalınmıştır (Hilal, 7 Nisan 1325, s.3).

“Ahmet Saki Bey’e” başlıklı haberde gazeteci Ahmet Saki Bey’in 31 Mart vakasını öven haberi eleştirilmiştir. Haberde; “Bir askerin yegâne fazileti olan itaati o nezih necip ve mübarek yüreklerden silmek istemeyen her şeyden evvel bir haindir”, denilmiştir. Halkımızın en ziyade sükûn ve sukuta muhtaç olduğu bir zamanda bu asude şehirde kan, heyecan, felaket ve ölüm tahminleri serpen böyle adamlara ceza verilmesi hatta birinin değil, hepsinin hakkında ceza verilmesi gerektiği söylenmiştir.

“Efendim; bir milleti na- meşru zevki için feda etmekten çekinmeyen bir memleketi serapa kan olmuş görmekten bir haz duyduğunu adeta ilan eden bir serserinin gazetesi tebaa delalet etmez. Emin olun ki artık sizi açılmağa şeriat-ı Muhammediye’nin nam-ı mübecceli arkasında hiç bir Müslüman’ın değil cemiyeti beşeriyeye mensup hiçbir ferdin kabul ve cüret edemeyeceği denâetleri görmeğe başlayan millet-i Osmaniye’de azim-i teessüfler uyandırıyor. Bu millet ve memleketin hayatını tekeffül eden meşrutiyetin aleyhinde en deni intikamlara alet olan böyle bir varak-pârenin herhalde temiz ve hüsnü niyetle açılmamış meşbu bir hissi saikasıyla bundan sonra bir cai kabul göremeyeceğini zannederiz” (Hilal, 7 Nisan 1325, s.4).

8.3. Hilafet'e Bakışı

"Şurut-ı Hilafet" başlıklı haberde; şu son günlerde istibdat kendine bir istinatgâh ararken 31 Mart Vakasından ziyadesiyle faydalandığından bahsedilmiştir. Haberde, darbe ile perişan olan milletin toparlanmasını önlemek için baskı ve şiddet kullanıldığı ifade edilmiştir. II. Abdülhamid Döneminin yeniden tesisi için bin riya, bin yalan, bin tezvîr ve desise başvurulmuştur. Bunun için hükümet hilafetle tarsin ve tahakküme kalkışmıştır.

"Abdülhamit sani teşebbüsât-ı irtica karanesine karşı artık bu defa aldanmayarak birden dest-i ittifak yek avaz nefret ve intikam alarak kıyam eden büyük Osmanlılığın azamet-i dehşeti nümunu karşısında naçar ve muzmahil son bir ümit, necat ve beka olmak üzere kudret-i makhuresinin son silah fesadına sarıldı. Hilafetini sıfat-ı mağsubesini meydana çıkardı. Bir velele-i canhıraş ile ziri payande ile sallanan tahtını saf ve masum olan bir kısım halkın hissiyat-ı dinine ve milliyesini tahrik etmek suretiyle muhafaza edebilmek gayret-i merdudesine düştü" (Hilal, 8 Nisan 1325, s.1).

"Bazı fetva-ı şerife", başlıklı haberde haksız ve hukuksuz verilen cezai müeyyideler eleştirilmiştir. Haberde, Emîrû'l-mü'minîn olarak adlandırılan halifelik makamında bulunan zatın emriyle yapılan keyfi tutuklamalar, yaşanan hukuksuzluk anlatılmıştır. Yaşanılan mağduriyet gazetesine gönderilen bir mektup ile ortaya çıkmıştır. Mektupta; "Ömer Bekir, Beşer Halid ve daha birçok kişi ile mahkûm edildim. Mahkûmiyet esnasında mezburini itlaf kastıyla kimisini ağaca sarıp ateş vererek cayır cayır yakmak kimisinin ayağına gülle bağlayıp denize atmak, kimisini yüksek binalardan atıp düşürmek suretleriyle katletmişlerdir. Mahkûmlara işledikleri suça göre ceza verilmeyip halifenin uygun gördüğü cezanın" verildiğinden bahsedilmiştir." (Hilal 8 Nisan 1325, s.3).

8.4. Meşrutiyet'e Bakışı

"Meşrutiyet için" başlıklı haberde, "Osmanlıların geleceğini belirleyen meşrutiyet idaresi ile müjdelendikten sonra paslanmış tozlar içinde kalmış beyinlerimize yeni bir cila atıldı", denilmiştir. "On bir temmuzda sinesinde hürriyet, adalet, uhuvvet gibi yüksek bir gaye-i ahlakiyeye ait kelimeler muhafaza-ı itidal itmektedir". Memleketin "muhtelif sınıf-ı efradı" Osmanlılık fikrini üst bir kimlik olarak görmüştür. Osmanlı unsurları arasında uzlaşmanın sağlanması için Meşrutiyet rejiminin tam manasıyla uygulanması gerektiği dile getirilmiştir (Hilal Gazetesi, 8 Nisan 1325, s.3).

"Biraz Mukavemet", başlıklı haberde Hilal'in Meşrutiyet rejimine olan bağlılığından bahsedilmiştir. "Dünkü Hilal'in biraz sert, biraz acı, biraz müfrit bir lisanla yazılmış olması bazı kimselere hedef-i mülâhazat oldu. Bu zevat bilmelidir ki Hilal kanun ve şeriata karşı asi olanların her zaman düşmanıdır. Müsamaha ve riya kabul etmeyecektir. Bu millet bu ana kadar eline geçen fırsatları kaçırdığı daima gafil-i fenalığı, daima af-ı meyyal kaldığı için bu derekeye tenzil etti. Hakikati itiraf edelim. Bugün milletimiz kuvvetsizdir. Bugüne kadar haricinden dâhilinden kimle ne ile temasta bunduysa fenalıktan başka bir şey görememiştir" (Hilal, 8 Nisan 1325, s.3).

"Sükûna, İnzibata Muhtacız", başlıklı haberde Meşrutiyetin gereklerini yerine getirecek bir hükümete duyulan ihtiyaçtan bahsedilmiştir. "Filhakika geçen temmuzdan beri hangi meslek-i siyasiye mensup olursa olsun iktidara gelen hükümet, memleketi yönetme, hususunda büyük bir kudret, bir faaliyet gösterememişlerdir. Mevk-i iktidara geçmiş ve geçecek bütün rical-i hükümetin hiçbir zaman nazar-ı dikkatten dür tutmaması lazım gelen hakikat halkın hükümetten beklediği görev yani milletin en büyük hakkı can ve mal ve arz ve namusunun taht-ı emniyette bulunmasıdır. Bu masuniyeti temin edemeyen hükümet, değil korkuluk bile sayılamaz" (Hilal, 13 Nisan 1325, s.3).

8.5. II. Abdülhamit İdaresine Bakışı

“Hakan-ı Cedid Hazretleri”, başlıklı haberde istibdat rejiminin toplumda cefaya sebep olduğundan bahsedilmiştir. “33 yıl istibdat idaresi altında yaşayan millet-i Osmanî rejime ses yükselttiğinde ahlâkîlik hutbeleri ile susturulmuştur. Milletın sinesinde açılan yaralar çürümüş ve pis bir kokuya dönüşmüştür. İstibdat rejiminde uygulanan politikalardan duyulan pişmanlık, hiçbir vicdanda karşılık bulamaz. Yapılanlar, vicdana söz geçirmeyecek derecede maneviyatı yok etmiştir. Hak aramak isteyen her ağzın koparıldığı zamanlarda bu memleketin insanları ağır bir istibdat yükü altında bükölüp iki kat olmuştur.” (Hilal, 15 Nisan 1325, s.1).

“Yüz Bir Top”, başlıklı haberde Abdülhamit’in hal edilmesinden bahsedilmiştir. Haberde Abdülhamit’in yerinde kimsenin olmak istemeyeceği söylenilmiş ve Abdülhamit’in ruh durumu anlatılmıştır.

“Heyet içtimaiye içindeki mevki ne derece pest ve vazi olursa olsun hiç kimse dünkü gün Abdülhamid saninin yerinde bulunmayı arzu etmezdi. Şüphe yok ki yüz bir topun ateşi birer birer ruhuna düştükçe, otuz uç senelik mezalimin zehr-i nedameti katre katre yüreğine insıbab ettikçe mahlûkun dahi keşke asude bir dilber, bir kâtip bir esnaf olsaydım, temennisini hatıra getirmişti. Filhakika o toplar anın nazarında uç ikbalinden haziz idbara müthiş bir sukutun taraka-ı hevl-i engîzinden başka bir şey değildi. Milletın hissiyatına gelince: sabık padişahın, daha doğrusu şah-ı Osmanlı’nın hissiyatına tamamen zıt idi. Temin ederiz ki sultan Hamid’in sükûtuna namuslu adamlar içinde hiç bir ağlayan bulunmayacaktır.” (Hilal, 15 Nisan 1325, s.2).

“Hamid Efendinin Bendegânına” başlıklı haberde son zamanlarda memlekette güçlü bir hükümet bulunmamasından dolayı bu millet meşrutiyete layık değilmiş, havasının estirildiği ve hükümetin bu durumdan memnun olduğu ifade edilmiştir. Oysa Osmanlı halkı, meşru hakları için kanlı pençelerin zülüm ve haksızlığından kurtularak bir milletın ne kadar zayıf olursa olsun hürriyete daima layık olduğunu ispat etmiştir. Haberde; Meşrutiyet rejimini umutları için bir fırsat olarak gören halkın duyguları anlatılmıştır.

“Bugün uzun zamandan beri beklenen yeni ve iyi padişahın tahta çıkacağı haberi gelmiştir. Bu mesut haber padişahın tahta çıkmasıyla tüm yurda duyurulmuştur. İstibdadın yok ettiği ümitlerimiz, ziyan olan hayatlarımız için ağlarken yeni padişahın tahta çıktığını müjdeleyen toplanla yeniden diriliyoruz. İstibdat rejiminden memnun olmayanlara nasıl bir devre-i ümittir. Hürriyet devrinde hafiyenin, rüşvetin, zulmün bitmesi lazım gelir. Bu dakikadan itibaren de bizim sevinçli olmanız icap eder”. (Hilal, 15 Nisan 1325, s.3).

“Muhterem Milletimizin Muhterem Vekillerine Teşekkürler”, başlıklı haberde istibdadın yıkılmasında önemli bir rol üstenen vekillere duyulan minnet anlatılmıştır.

“Ey Osmanlıların muhterem mebusları otuz dört seneden beri Yıldız’ın tepelerinden bu mazlum milletın üzerine kan yağdırarak kabiliyet fikriyesini bile akim bırakan o kanlı pençey-i istibdadı kırmağa hükmeden heyet hiç şüphe yok ki Osmanlılığın en âli en necip bir mahkeme kobrasıdır. Otuz milyon insanı otuz dört sene fasıla ezmek ve öldürmekten gayrı tarihin zapt edebileceği hiçbir emare bulunmayan hunharı ufak bir siyaseti takip etmek vesilesiyle muhafaza etmek hak ve adale karşısında büyük hem pek büyük birliğeydi” (Hilal, 15 Nisan 1325, s.3).

8.6. II. Abdülhamit’in Sürgün Edilmesine Bakışı

“Abdülhamit’in Seyahati”, başlıklı haberde, 31 Mart Vakasından Abdülhamit’in Selanik’e sürülmesi anlatılmıştır.

“Hakan-ı sabık Abdülhamit Efendi dün gece Binbaşı Fehmi Bey ve ümera-ı askeriyeden diğer bazı zevatın nezaret ve muhafazası altında hususu bir trenle Selanik’e sevk edilmiştir. Kanun Esasının ilanı müteakip kaç senedir millete, hürriyete müştak idim diyen Abdülhamit şüphesiz ki şimdi de

makar ve mehd-i hürriyet olan Selanik'i bir defacık ziyaret edebilmek arzusunu izhar eylemiştir. Ümit ve temenni ederiz ki orada icraat-ı sabıka zalimanesinin mufassal bir hesabını vermeğe mecbur edilir. Meğsubatının hesabı sorulmayacak mı?" (Hilal, 15 Nisan 1325, s.4).

"Şehzadelerin Tahsili", başlıklı haberde Osmanlı halkının memleketin ahvalini kavraması anlatılmıştır. Halk, memleketin uzun korkular, heyecanlar, ümitsizlikler geçirdikten sonra hilafetin ve hükümetin ruhani olmadığını anlamıştır. Osmanlı saltanatı nihayet istibdattan kurtulmuştur. Millet, yeni bir takım ümitlerin doğduğunu görünce geleceğinin inşası için, ileri medeniyetler seviyesini ulaşmak için, imara ve refaha çıkmak için çaba sarf etme gereğini duymuştur. Geçmişte yaşanan dehşetli olayların tahlililerini yaparak ders çıkarmak ve sonra tarihe bırakarak istikbali düşünmenin en tabii görevi olduğunu anlamıştır. Bunun için tek çare aydınlanmak elem ve zarar verecek şeylerden uzaklaşmak, bizi birbirimize düşüren amelleri yok etmektir (Hilal, 15 Nisan 1325, s.4).

"Yıldız Sarayı", başlıklı haberde Milletin, Yıldız Sarayı üzerinde büyük bir hakka sahip olduğundan bahsedilmiştir. Saray, dünyanın en mutena bir yerinde Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar bir sahaya inşa edilmiştir. Büyük bir araziye kapsayan bu saray, zavallı Anadolu halkının emeği üzerine yapılmıştır. Sarayın yapımında memleket hazinesinin önemli bir kısmı kullanılmıştır. Saray, devlete ait mülklerden alınan vergilerle husule gelmiştir. Baştan aşağı virane olan İstanbul'un belediyeye ödediği vergilerle imar olunmuştur.

"Zalim valilerin daire-i imhaları altında kalan biçare vatanın havi olduğu bütün defineler oraya gönderilmiş. Abdülhamid'in nazar-ı hırsına, müfterisanesine hedef olduktan sonra birer köşeye yerleştirilmiştir. Görenlerden dinliyoruz. Sarayı ihata eden korunun bir meseline nadir tesadüf olunmuş. Yakında yüz elli dönemlik yer ihata iden havuzlar içende dönüp dolaşan her cinsten sandallar, muşlar, ahırlarında İngiliz atlarına merakı olanları kışkandıracak hayvanlar varmış" (Hilal 16 Nisan 1325, s.3).

8.7. İstibdat Rejimine Bakışı

"Ne Yapmalı?" Başlıklı haberde 31 Mart Vakasının bastırılmasından sonra istibdatın hezimete uğratılmasından bahsedilmiştir. İstibdat, kalbine saplanan darbe ile bir daha baş kaldıramayacak, kıvıldamayacak surette yıkılmış, ezilmiştir. II. Abdülhamit İdaresinin sona ermesiyle Avrupa'daki istibdat da sona ermiştir. Yirminci asır iki büyük kurtulma hikâyesi görmüştür.

"Ruslar ve Osmanlılar istibdat ve esaret zincirlerini yirminci asra kadar sürdürmüştür. Ruslar, Osmanlılardan beş sene evvel kurtulmuşlardır. 22 Kânunusani 1325 [4 Şubat 1910] nümayişle başlayan büyük ihtilaldan birkaç ay sonra Rusya'da bir hükümet-i meşruta teessüs edebilmiştir. Bu komşu ihtilalin aks-i tesiri bizde bir anda görülmüştür. Nihayet 11 Temmuz inkılâbından sonra medeniyet seviyesine geçilebilmiştir. Fakat 11 Temmuzdan 31 Mart tarihine kadar cereyan eden vakayı yakından tetkik olunursa inkılâbın bizde emin ve metin bir esasa istinat ettirilemediği görülmüştür." (Hilal, 18 Nisan 1325, s.1).

8.8. Ülkenin İçinde Bulunduğu Sosyo- Ekonomik Koşullara Bakışı

"Kaht-ı Rical", başlıklı haberde memleketi idare edecek bir devlet adamının olmamasından bahsedilmiştir. "Kimse gücenmesin, memleketimizde müthiş bir liyakatsizlik hüküm sürüyor. Askerlik, doktorluk, hekimlikten başka diğer meslekler tam manasıyla hakkını veremiyor. Bu hal milleti büyük bir çaresizlik içerisinde bırakmıştır. Bu duruma acilen çare bulunmazsa geleceğimiz tehlikeye girecek ve ülke manen büyük bir zarara uğrayacaktır," denilmiştir. (Hilal, 18 Nisan 1325, s.3).

“Hürriyet Kardeşlerime”, başlıklı haberde, dokuz ay kadar önce devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar anlatılmıştır. Toplumsal maneviyatın ortadan kalktığı, devletin geleceğine dair ümitlerin yok olduğu, açlık ve sefaletin had safhaya ulaştığı bir dönem resmedilmiştir. Bu sefalet halinin insanın vicdanında ne kadar derinleşirse o derece mağlup bir keder ve korkunun kaldığı ifade edilmiştir. “Vasıfsız bir hükümetin yönettiği ülkede uzun uzadıya, zincirleme, mevcudiyetin devam ettiği istikrarlı bir yönetim yoktur. Ölçsüz, lakayt, meşrutiyetin kıymetini bilmeyen, ihmalkâr bir hükümet, rayından çıkmıştır. Yakın zamanda bu durumu yaratan sebepler altında terk edilmiş bir bina gibi hükümet yıkılacaktır,” denilmiştir. (Hilal Gazetesi, 18 Nisan 1325, s.4).

“Suret-i Hatt-ı Hümayun”, başlıklı haberde, Abdülhamit’in halinden sonra V. Mehmed Reşat’ın emri yayınlanmıştır. Emirde; “Biraderim Sultan Abdülhamid Han-ı Sani’nin cümleye malum olan sebepten dolayı fetva-ı şerife ahkâmına ve bilcümle tebaamızın arzusuna uygun olarak hal edilmiştir”.

“Meclis-i Umumi millice bil-ittifak ittihaz edilen karar-ı vecihle makam-ı hilafet ve saltanattan hali vukuuna mebni Cenâb-ı malik elmülkün irade-i aziyesi Kanun-i Esasimiz ahkâmı ve alelumum millet-i Osmanî’nin içma ve arzusu üzere ecdat izamımız tahtına cülusumuz vuku buldu. Zatinızın mücerreb olan rüyet ve hamiyetiniz hasebiyle mesnet sadaret uhdenize ve mesnet meşihat İslam’a dahi Ziya Efendi uhdesine ve tecdit tevcih ve bervech Kanun-ı Esası teşkil ve arz ettiğiniz heyet-i vükelanın memuriyetleri tasdik ve memurin saire yerlerinde ibka ve takrir kılınmıştır.” (Hilal Gazetesi, 19 Nisan 1325, s.1).

8.9. İktidara Bakışı

“Maziden Bir Ders-i İbret”, başlıklı haberde meydana gelen olaylarla ilgili “tarih tekerrürden meydana gelmiştir”, denilmiş ve böyle düşünen birçok âlim de haklı bulunmuştur. Toplum yaşanan olayları göz önünde bulundurursa yaşadığı olaylardan ders çıkarırsa olayların tekrar etmeyeceği ifade edilmiştir. Toplumsal olayların yaratımından sorumlu olan insanoğlu ne kadar ilerlerse ilerlesin, medeni olma gayreti içinde olursa olsun ihtiraslarına her zaman yenilmiştir. Hayatın devamına hizmet eden en temel duygu olan ihtiras hırsı beşerin fıtratını kötüye kullanmasına neden olmuştur.

“İnsan medeni olmakla yine canını sevmekten canını muhafaza etmekten fariğ olmamıştır. İnsanın bir hayvan ve bir vahşi gibi karnı acııyor. Demek oluyor ki mesele hayata taalluk eden hissiyatı bir vahşînin, hatta bir hayvanın hissiyatından tabiattan farklı değildir. Âlem ruh-ı noktay-ı nazarından hakikat-i iştibah edemeyeceğimiz bu keyfiyete bir de hal-i içtimaiyenin menzile ahlakiyesini kıyasen mütalaa edersek yukarıda zikir ettim o düsturu daha güzel anlarız”. (Hilal, 19 Nisan 1325, s.2).

“Sadrazam Paşa Hazretlerine”, başlıklı haberde 31 Mart Vakası sonrası ortaya çıkan irtica faaliyetleri üzerine sadaret makamı tarafından görevlendirilen Erzurum Valisi Yusuf Tahir Paşa hakkında bilgi verilmiştir. Ordu komutanı olarak görevlendirilen Yusuf Tahir Paşa’ya görevlendirilme ile ilgili telgraflardan bir kıtası aynen gazetemiz okuyucularının nazar-ı dikkat ve mütalaalarına arz olunur:

“Memleketimizde meydana gelen uğursuz, fitne, felaketler ve sıkıntılar İslam’ın gereklerini yerine getirmediklerimizden kaynaklanmıştır. Bundan sonra Sallallahü Teâlâ Aliyyalah hazretlerinin ümmet ve ashabına tebliğ buyurduğu şeriat-ı garra ile harfiyen amel Padişahımız Sultan Abdülhamid Efendimiz şeriat dairesinde itaat ilimin ve akliyat sarfına tâbi olan ihvanımızı irşad ve ıslah etmektir. Ba’dezin kılıp ve konferans gibi umur-u tayy ve Türk ilminin hususunda müttefikiz fi 8 Nisan sene 325 Yedinci Fırka Kumandanı Erzurum valisi Yusuf Tahir.” (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

“Enver Bey”, başlıklı haberde Ermeni vatandaşların Enver Paşa ile görüşmesi anlatılmıştır. “Ermeni piskoposu Eamayak Efendiyle mülakatı esnasında Binbaşı Enver Bey: vatandaşlarımız hürriyetperver Ermenilerin atide de duçar oldukları felaketten son derece dilhun ve müteessirdir. Mezalim-i sabıkada Ermeniler bu defa da son kurbanı oldular; fakat bundan sonra kimse kollarına dokunamayacaktır”, demiştir. (Hilal,19 Nisan 1325, s.4).

“Teşekkür ve Ziyafet”, başlıklı haberde, “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin, İstanbul’a gelmiş olan binbaşı, yarbay ve albaylar ile görüşmesi anlatılmıştır. Haberde; “Osmanlı askerlerine 31 Marta gösterdikleri başarıdan dolayı İstanbul ahalisi namına bir arz, teşekkür ve takdimle beraber bir günde kendilerine Tepebaşı Bahçesinde mükellef bir ziyafet verilmesini taht-ı karara” alınmıştır. (Hilal,19 Nisan 1325, s.4).

“Meşkûr ve Makbul Bir Ziyaret”, başlıklı haberde ümera ve zabitanadan oluşan bir heyetin Mahmut Şevket Paşa namına 28 Mart günü Beyazıt’ta katledilen süvari alay zabitanından Rumili İspatari Efendi’nin Fenerdeki hanesine azimetle beyan-ı taziyet etmesinden bahsedilmiştir. Mazlumların ve ölenlerin eşleri kendilerini ziyarete gelen ordu mensuplarına teşekkür etmişlerdir. Asiler tarafından orduya zarar verilen kusurun ve utanç verici davranışların Hürriyet Ordusu tarafından temizlenmesi eşlerin katliamdan dolayı teessür ve ızdırabını giderdiği söylenmiştir (Hilal Gazetesi,19 Nisan 1325, s.4).

8.10. Abdülhamit’in Mülklerine Bakışı

“Abdülhamid’in Anahtarları”, başlıklı haberde Abdülhamid Yıldız Sarayı’ndaki yatak odasının anahtarlarını İstanbul’dan kendisini Selanik’e izam ve muhafazaya memur edilen Paris Ataşe Militeri Binbaşı Fethi Bey’e teslim etmiş ve demiş ki: “oğul, benim sarayda kimseye emniyetim yoktur. Sen iyi bir çocuğa benziyorsun, bu anahtarlar şu kadar senedir dişimden tırnağımdan arttırdığım yatak odamdadır. Sana emanet ediyorum. Selanik muhbirimizin ihbarlarına göre Abdülhamid bol bol yoğurt yemekte yalnız çilli madan savb-ı içmektedir.” (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

“İstirdâd”, başlıklı haberde Abdülhamit’in üzerine geçirdiği taşınmaz mallardan bahsedilmiştir. Haberde; “Hususu bir komisyon teşkil edileceğini ve Abdülhamid’in beyt-i ilminden yed-i gasbına geçirdiği emval ve emlakın miktarını tayin ve tahakkuk ederek mağsubat-ı istirdat eyleyeceğini Osman-i Şer Loyd yazıyor,” denilmiştir (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

8.11. İdare-i Örfiye’ye Bakışı

“Nadir Ağa”, başlıklı haberde uygulanan idam hükümlerinden bahsedilmiştir. Sultan Abdülhamid’in hizmetinde görevli olan Nadir Ağa 31 Mart Vakası yargılamalarında idamla cezalandırılmıştır. Hilal gazetesi, “musahip hoş sohbet Nadir Ağa’nın bir kaç güne kadar köprü tarafında bir direğe sallandırılacağından üzüntüyle,” bahsetmiştir (Hilal,19 Nisan 1325, s.4).

“Divan-ı Harb-i Örfünün İdam Hükümleri”, başlıklı haberde Divan-ı Harbi’de şimdiye kadar idama mahkûm edilen kişiler hakkında bilgi verilmiştir. Ordunun önemli şahıslarından olan merhum Nazım Paşa, Dördüncü Ordu Taburunda görevli askerle birlikte idam edilmiştir. Hamdi ve Hazım çavuşlar 31 Mart günü askerleri isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle idam edilmişlerdir. Marangoz Mehmed, Taşkışla Başkumandanı Miralay Topal İsmail, Dördüncü Ordu Taburundan tüfekçi siyamı Arif Bey, oğlu Ahmet Bey ve Onbaşı Mehmet’in idamları hüküm olunmuştur (Hilal Gazetesi,19 Nisan 1325, s.4).

“Tersane Vakası”, başlıklı haberde, İstanbul Tersanesinde hala terhis edilmemiş isyankâr bir eratin kaldığından bahsedilmiştir. İlgili eratin ara sıra bazı münasebetsiz harekât ve teşebbüsâtı

işitilmiştir. Hatta cuma selamlığına de iştirak etmek istemedikleri söylenmiştir. İçlerinde Ali Kubbeli Bey vakasında iştiraki olan katiller de vardır. Olayla ilgili haber gazetede şu şekilde ifade edilmiştir.

“Dün gece altı raddelerinde bunlarda bazı alam isyan ve kıyam görüldüğünden hürriyet ordusu tarafından mevak-i münasibeye toplanarak tevcih edilerek muhasara edilmişlerdi. Bu sabah bir müsademeye meydan verilmeyerek hürriyet-i askeri süngülerle tersaneye dâhil olmuş ve efrad-ı asiye teslim silaha mecbur edilmişlerdir. Bunların kâffesi derdest edilerek harbiye nezaretine sevk ve izam edilmişlerdir. Tutulanlar arasında bazı bahriye zabitanları da bulunmaktadır. Tersaneye civar olan mahallere ve kahvehanelere hürriyet askerleri ikame edilmiştir şimdiki halde tersane civarı hürriyet askerleri ile muhattır. Harbiye nezaretine tersaneden gönderilen asker bir tabur miktarındadır.”(Hilal,19 Nisan 1325, s.4)

8.12. Ermeni Meselesine Bakışı

“Ermeni Vatandaşlarımız”, başlıklı haberde yaşanan mağduriyet anlatılmıştır. Ermeniler, devlet kurulduğundan beri Osmanlı tahtı altında yaşamışlardır. Bu millet yaşamları boyunca felaketlerle karşılaşmıştır. Devletin son zamanlarda yaşadığı buhrandan en fazla etkilenen millet, Ermeniler olmuştur.

“Biçarelerin hükümdar-ı sabık devrinde çektiklerini bilmeyen kimse yoktur. Kendilerine mahsus kabiliyetleri, zenginlikleri, gayretleri takdire şayandır. Avrupa’ya lisan-ı sitayiş ile dâhil oldukları halde Avrupalılar tarafından açıkçası insafsızca davranılmıştır. Yapılan kötülöklere, ortaya atılan iddialara rağmen sıhhatinden katiiyen emin olduğumuz bir hakikat-ı vazihe vardır ki Türklerle Ermenilerin birbirlerini evvelden beri pek samimi sevmesidir”. (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

“Ermeniler” başlıklı haberde, 11 Temmuz’dan sonra yöneticilerin Ermenileri korumak için harekete geçmemesi, tanık olunan bazı ahvaller devletin geleceğı ile ilgili güçlü delileri ortaya koymuştur. Geçmişte yaşanan kötü olaylardan dolayı hepimizin kalbi samimi bir üzüntü ile sızlamıştır. Yaşanan kötü olaylardan dolayı üzüntülerimizi defalarca dile getirsek de bazı Ermeni vatandaşlarımız mezkûr vakadan dolayı pek üzücü lisan kullanmışlardır.

“Bu ifadeleri teessüfle karşılarken Ermeni vatandaşlarımızın sükût edeceğini umut edemiyoruz. Birkaç şerrin esiri olarak meydana gelen hadiseler sebebiyle Ermeni kardeşlerimizin hissettikleri teessüfler tabii karşılamakla beraber vatandaşlarımızın yanlarında olduğumuzu belirtmek isteriz. Faillerin irticai hareketi uygulamaya kalkışmaları korkunçtur. Adalet önünde kanununun gerektirdiğı en şiddetle ceza ile yargılanacaklarının sözünü vererek sevgili vatandaşlarımızı temin ederiz. Huzur ve asayişin iadesi için bölgeye iki tabur asker sevk edilecektir. Musibet dağıtılacak, toplanan yardım paraları meselesinde hükümet gereğini yapacaktır. Toplanan yardım paralarının iadesi hususunda ahalimizin vicdanının rahat olmasını isteriz” (Hilal Gazetesi, 19 Nisan 1325, s.4).

SONUÇ

II. Meşrutiyet’in ilanı ölkede pek çok değışikliğe sebebiyet vermiştir. 33 yıllık istibdat rejiminden çıkan halk, meşrutiyeti büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Meşrutiyet coşkusu en çok matbuatı etkilemiştir. Hürriyet ortamında her fıkirden neşriyat yayın hayatına başlamıştır. Bu fikir ortamında liberal değıerleri savunan Hilal gazetesi meşrutiyet döneminde önemli bir yer edinmiştir. Gazete, liberal düşüncenin etkisiyle bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını istemiş, meşrutiyetin esaslarına aykırı olduğunu düşündüğü için İttihat ve Terakki politikalarını şiddetle eleştirmiştir. İttihatçıların hükümet üzerindeki baskılarına karşı çıkarak, meşrutiyetin korunması gerektiğini dile getirmiştir.

Muhalef bir çizgide yayın yapan Hilal gazetesi kitle gazetesi olmayı başarmıştır. Her gün yayımlanarak halkı gündem hakkında bilgilendirmiştir. İçerdiği siyasi haberlerle didaktik yönü

ağır basmıştır. Gazetenin siyasî içeriği ile dönemin sosyo-politik ve ideolojik perspektifi net biçimde anlaşılmıştır. II. Abdülhamid istibdadı ile 31 Mart Vakasından sonra uygulamaya konulan İdare-i Örfiye Kanunu uygulamalarını karşılaştırarak okuyucularına anlatmıştır. Gazete, hürriyet devrinde yaşatılan istibdada şiddetle kaşı çıkmış, konu örüntülerini bu bağlamda oluşturmuştur.

Gazete, toplumun unsurlarının Osmanlı Devleti bünyesinde olması gerektiğini savunarak eşit yurttaşlık talebini dile getirmiştir. Ülkenin çeşitli yerleşim bölgelerinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların bir arada yaşamaları için meseleleri dile getirilmiş, çözümü için uğraş sergilemiştir. Meşrutiyet devrinde yaşanan 31 Mart Vakası büyük bir kaosa yol açmış, meşrutiyet hakkında tartışmaları başlatmıştır. Abdülhamit istibdadı şiddetle eleştirilirken II. Meşrutiyet rejiminde uygulanan baskı ve şiddet halk kitleleri arasında derin bir üzüntü yaratmıştır. Hürriyetin kısa soluklu olmasına gazetenin sütunlarında yer verilmiştir. İttihat politikaları tüm açıklığıyla resmedilmiştir. Talebeler, matbuat ve sivil toplum kuruluşları hükümetin uygulamaya koyduğu politikaları aleyhinde propaganda ve gösteri yürüyüşleri düzenlemiştir.

Muhalefetin güç birliği matbuat etrafında şekillenmiştir. Hükümet politikaları matbuat aracılığıyla tenkit edilmiştir. Matbuatın takip ettiği politika toplum katmanlarını birleştirmiştir. Meşrutiyet ideolojisinin benimsetilmesinde matbuat son derece etkili olmuştur. Meşrutiyet rejiminin en büyük savunucularından olan matbuat halkın rejim hakkında bilinçlendirilmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Gazetenin meşrutiyete dair fikirleri, siyasî ve sosyal düşünceleri İttihatçıların tepkilerine neden olmuştur. Gazete keskin ve sert üslubu ile dönemin olaylarını ele almıştır. İttihâd Terakki'nin faaliyetlerini, ülkeyi uçuruma sürükleyen politikalarını tenkit etmiş, devletin devamında meşrutiyetin tam manasıyla uygulanmasını gerekli görmüştür.

Gazete, kendi inandığı değerler üzerinden meşrutiyetin savunuculuğunu yapmıştır. Bu durum bir muhalif kitle üzerinde son derece etkili olmuştur. Toplumsal dönüşümün sağlanmasında gazetenin önemli çabası olmuştur. Gazete tarafından kullanılan ifadeler halk kitleleri tarafından desteklenmiştir. Hilal'in gücü karşısında hükümet telaşlanmıştır. Muhalefet hareketin güçlenmesinden korkan İttihat ve Terakki Partisi, matbuat üzerinde bir denetim mekanizması kurmaya çabalamıştır. Fikirlerin, düşüncelerin halk tabanında bir etki meydana getirmesi ve beraberinde oluşturulan protesto ve yürüyüşler matbuatın dinamik bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan matbuatın araçsallaştırılması ve siyasal grupların ifade gücü haline gelmesi iktidar tarafından hayli korkutucu olmuştur.

Dönemin matbuatı meşrutiyetin sağlamış olduğu temel haklar ve hürriyetlere dair yazılar kaleme almıştır. Bu sebeple Hilal gazetesi kendisini meşrutiyetin hizmetkârı bir gazete olarak tanımlamıştır. İktidar, yaptığı her eylemlerinde matbuatı karşısında bulmuştur. Bu sebeple iktidar matbuatı kontrol altında tutmak için belli uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Muhalefeti de baskı ve şiddete tabi tutmuş, ülkede anarşi ortamının meydana gelmesine neden olmuştur. Hürriyet ortamının tam manasıyla sağlanmadığı II. Meşrutiyet döneminde iktidarlar, rejimi kendi varlığını devam ettirmek için kullanmıştır. Baskı ve şiddet üzerinden kurduğu politikaları uygularken kullandığı araçlar meşrutiyet rejimine büyük zarar vermiştir.

Matbuatın II. Meşrutiyet dönemindeki etkinliği İttihat ve Terakkinin gücünü bir nebze kırabilmiştir. II. Meşrutiyet süresince varlığını korumaya devam eden matbuat, toplumsal yapının önemli bir dinamiği olduğunu kanıtlamıştır. Meşrutiyet rejimini sağlam bir zemine oturtmak için iktidara karşı bir güç oluşturabilmiş ve varlığını meşru kılabilmek için halkı bilgilendirmiş, sahip olduğu hakikati duyurma çabası içerisinde olmuştur. Fikir gazeteciliği

yapan meşrutiyet matbuatı toplumu tesiri altına almış ve tesiri alanına almış olduğu kitleleri şekillendirmiştir. Sert üslubuyları okları üstüne çekse de Hilal gazetesi belirlediği hedef kitesine ulaşmış, yaptığı haberler doğrultusunda işlevsel bir etkiye sahip olmuştur. Bu doğrultuda yayınına son verilmiş olsa da kendi fikrini sürdürebilecek olan yeni gazetelerin yayın hayatına başlamasına vesile olmuştur. Böylece gücünü ispatlamıştır.

31 Mart Vakasının sona erdirilmesinden sonra liberal muhalefet etkisiz hale getirilmiştir. İdare-i Örfiye uygulamaya konulduktan sonra muhalif matbuatın denetimi sıklaşmıştır. Osmanlı'nın çeşitli unsurlarının Osmanlı vatandaşı kimliği altında yaşaması ihtimali sona ermiştir. Liberal ideolojiye sahip matbuatın ortak girişimiyle kurulmuş milletin bir olma iddiası hayal olmuştur. 31 Mart Vakası sonrası uygulanan politikalar nedeniyle siyasal iktidara, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik eleştiriler artmıştır. Osmanlı unsurları arasında yapılan ayrımcı politika, unsurlar arasında ayrılıkları beraberinde getirmiştir. İttihatçıların takip ettiği politika devlete zarar vermiştir.

Hilal gazetesi muhalif çizgisiyle, ideolojik kimliğiyle, takip ettiği politikası ile meşrutiyet döneminin en önemli gazeteleri arasına girmiştir. İstibdat rejimine, hükümete ve ittihatçılara yönelik muhalefeti ile adından söz ettirmeyi başarmıştır. Osmanlı unsurlarının birlikteliğini savunması iktidar cephesi tarafından rejime karşı bir hareket olarak değerlendirilmiştir. İttihatçıların, gazeteyi hedef göstermesi sebebiyle gazete yedi sayı çıkarabilmiştir. Ülkenin siyasi atmosferi nedeniyle gazete varlık mücadelesi verememiştir. İttihatçıların meşrutiyetin teminatı oldukları iddiası sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. & Gök, G. (2020). Türk siyasal hayatında 31 Mart olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rolü. *Journal of Awareness*, 5(3), 361-374.
- Akşin, S. (1971). İttihat ve Terakki üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 153-182.
- Akşin, S. (1980). 100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akşin, S. (1996). Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi. Ankara: İmaj Yayınları.
- Akşin, S. (2007). Kısa Türkiye tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alver, F. (2011) Gazetecilik bilimi ve kuramları, gazetecilik kuram tasarımlarını Türkiye'deki gazetecilik sistemi ve uygulamalarıyla sınaama denemesi İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). 19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aysal, N. (2006). Örgütlenmeden eyleme geçiş: 31 Mart olayı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10(37), 15-53.
- Baykal, H. (1990). Türk basın tarihi (1831-1923). İstanbul: Afa Matbaacılık.
- Çetinkaya, D. (2008). 1908 Devrimi'nde kamusal alan ve kitle siyasetinde dönüşüm. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, 125-140.
- Çeviker, H. C. (2022). II. Meşrutiyet döneminde meydana gelen bir hükümet darbesi: 23 Ocak 1913 Babiâli baskını. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 159 - 170.
- Duman, H. (2000). Osmanlı-Türk süreli yayınları ve gazeteleri (1828-1928). Ankara: Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı.

- Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılma süreci ve meclisin açılış günü (23 Nisan 1920). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2), 1055- 1068.
- Eryaman, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu matbuat hürriyeti getirdi mi? ikinci meşrutiyet Osmanlı meclisi Mebusan'ında "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları 1909-1914. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 48, 43 – 64.
- Girgin, A. (2009). Türkiye'de yerel basın. İstanbul: Der Yayınları.
- Güz, N. (2000). Osmanlı basını. *Selçuk İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(3), 40-57.
- Hastaş, M. (2012). Ahmet Samim II. Meşrutiyet'te muhalif bir gazeteci. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- İlgen, F. (2020). Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş süreci: iç ve dış siyasette yaşanan gelişmelerin genel değerlendirmesi. *Journal of Universal History Studies (JUHS)*, 3(1), 126-147.
- İnuğur, M. N. (2002). Basın ve yayın tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1943). Türkiye'de matbuat idareleri ve politikaları. İstanbul: Başvekâlet Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları.
- Kaan, O. (2021). II. Meşrutiyet dönemi siyasal gelişmelerinin Türkiye demokrasi tarihine etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 345-368.
- Kaluç, Ş. (2009). Osmanlı Ahrar Fırkasının kuruluşu, faaliyetleri ve sonu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 53(54), s. 191-227
- Karpat, K. (1996). Türk demokrasi tarihi. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kabacalı, A. (1993). Türkiye'de siyasal cinayetler. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kabacalı, A. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (Cilt. 3, s.607-616). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, N. (2021). Türk basın tarihinde gazetelerin isim değiştirmeleri. (Editör: Samet Kılıç) halkbilimi bağlamında medya ve iletişim. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 95-129.
- Kırçak, Ç. (1994). Meşrutiyetten günümüze kadar gericilik. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). Hürriyet'i beklerken ikinci meşrutiyet basını. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). İnkılâp tarihimiz ve Jön Türkler. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kuran, E. (1992). Birinci dünya savaşı. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 6, 196-200). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lewis, B. (2009). Modern Türkiye'nin doğuşu. (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Özcan, A. (2007). Otuz bir mart vakası. *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 34, 9-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Safi, İ. (2018). II. Meşrutiyet döneminde siyasal iktidarın toplumsal muhalefete bakış açısı: Hasan Fehmi Bey suikastı ve muhalefetin tasfiyesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 268-286.
- Sarıaslan, F. (2023). II. Meşrutiyet dönemi ve Kanun-i Esasi: siyasal sistem tartışmaları ekseninde bir inceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı: 54, 161-192.
- Savaş, M. (1998). İkinci meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki ve basını. Adana: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana.
- Tokgöz, A. İ. (2012). Matbuat hatıralarım. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Topuz, H. (2003). Türk basın tarihi: II. Mahmut'tan holdinglere. İstanbul: Remzi.
- Tunaya, T. Z. (1988). Türkiye'de siyasal partiler. (Cilt 1). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1996). Hürriyet'in ilanı. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). Türkiye'de siyasal gelişmeler. (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tunaya, T. Z. (2004). Hürriyetin ilanı ikinci meşrutiyet'in siyasi hayatına bakışlar. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tural, E. (2004).II. Meşrutiyet döneminde siyasal partilerin taşra politikaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 34 (4), 57-82.
- Türkmen, Z. (2002). İstanbul'un işgali ve işgal dönemindeki uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(53), 319-372.
- Uğur A.& Ertan, A. (2022). İttihat ve Terakki dönemi sosyo-ekonomik politikaların analizi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 29-48.
- Ulu, Y. S. (2014). İkinci meşrutiyet dönemi Türk basını ve Feyz-i Hürriyet gazetesi. *Turkish Studies*, 9 (6), 1051-1062.
- Uzun, H. (2019). Birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı hükümetleri ve programlarının analizi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 65, 415-447.
- Yılmaz, Z.& Bozkurt, C. (2024). İkinci meşrutiyet döneminde kurulan partiler. *Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 423-443.
- Zeyrek, S. (2013). II. Meşrutiyet döneminde iktidar- muhalefet çekişmeleri üzerine genel bir bakış. *Uşak Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 25-58.
- Zürcher, E. J. (2020). Modernleşen Türkiye'nin tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sürelî Yayın

- (1325, 7 Nisan). İmza-ı mufassal. *Hilal*, s.2.
- Ahmet Samim.(1325, 7 Nisan). Kanun-i Esasi verilir mi alınır mı?. *Hilal*, s.1-3.
- (1325, 7 Nisan). Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beyler. *Hilal*, s.3.
- (1325, 7 Nisan). Hilal matbaası müdüriyeti sakın aldanmayınız Osmanlılar. *Hilal*, s.3.
- (1325, 7 Nisan). Hareket ordusu kumandanı tarafından İstanbul ahalisine beyanname. *Hilal*. s.3.
- Sahib-i İmtiyaz Mustafa Asım. (1325, 7 Nisan). Ahmet Saki Bey'e. *Hilal*, s.4.
- Ahmet Samim. (1325, 8 Nisan). Şurut-ı hilafet. *Hilal*, s.1-3.
- (1325, 8 Nisan). Bazı Fetva-ı Şerife-i Hilafet. *Hilal*, s.3.
- Fazıl Ahmet. (1325, 8 Nisan). Meşrutiyet için. *Hilal*, s.3-4.
- Müfit Ratıp.(1325, 8 Nisan). Biraz mukavemet. *Hilal*, s.3.
- (1325, 13 Nisan). Sükûna, İnzibata Muhtacız. *Hilal*, s.3.
- Fazıl Ahmet.(1325, 14 Nisan). Meşrutiyetimiz ve İdare-i Örfiye. *Hilal*, s.1-4.
- Fazıl Ahmet. (1325, 15 Nisan). Hakan-ı Cedid hazretleri. *Hilal*, s.1-3.
- Mustafa Hikmet.(1325, 15 Nisan). Yüz bir top. *Hilal*, s.2.
- (1325, 15 Nisan). Hamid Efendinin bendegânına. *Hilal*, s.3.
- (1325, 15 Nisan). Muhterem milletimizin muhterem vekillerine teşekkürler. *Hilal*, s.3.

- (1325, 15 Nisan). Abdülhamit'in seyahati. *Hilal*, s.4.
- (1325, 16 Nisan). Şehzadelerin tahsili. *Hilal*, s.1.
- (1325, 16 Nisan). Yıldız sarayı. *Hilal*, s.3.
- Ahmet Samim(1325,18 Nisan). Ne yapmalı?. *Hilal*, s,1-3.
- (1325, 18 Nisan). Kaht-ı Rical. *Hilal*, s.3.
- Fazıl Ahmet.(1325,18 Nisan). Hürriyet kardeşlerime. *Hilal*, s.4.
- Mahmut Reşad.(1325,19 Nisan). Suret-i hatt-ı hümayun. *Hilal*, s.1
- Rıza Tevfik (1325,19 Nisan). Maziden bir ders-i ibret", *Hilal*, s.2.
- (1325, 19 Nisan). Sadrazam paşa hazretlerine. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Enver Bey. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Teşekkür ve ziyafet. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Meşkûr ve makbul bir ziyaret. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Abdülhamid'in anahtarları. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). İstirdâd. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Nadir Ağa. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Divan-ı Harb-i Örfü'nün idam hükümleri. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Tersane vakası. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Ermeni vatandaşlarımız. *Hilal*, s.4.

Sinan CEREYAN

Dicle Üniversitesi

Assis. Prof. Dr. Dicle University

sinancereyan1986@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi

TASAVVUFUN ŞİİRSEL DİLİ: ALİ EMİRÎ DİVANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

THE POETIC LANGUAGE OF SUFISM: A STUDY OF ALİ EMİRÎ'S DİVAN

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

22.01.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 22.01.2025

21.04.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 21.04.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

TASAVVUFUN ŞİİRSEL DİLİ: ALİ EMÎRÎ DİVANİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde (1857-1924) yetişmiş en önemli şahsiyetlerden biri olan Ali Emîrî Efendi Diyarbakır'da (1857) tarihinde kültürlü bir ailenin son çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ali Emîrî Efendi şair olmasının yanında iyi bir edebiyat tarihçisi, kütüphaneci ve gazeteci vasıflarıyla tanınmaktadır. Şiirlerinde dedesi Mehmet Emîrî gibi kendisi de "Emîrî" mahlasını kullanmıştır. Daha çocuk denilebilecek yaşlarda şiirle meşgul olan Ali Emîrî Efendi bir divan sahibidir. Divân'ı incelendiğinde şairin anne ve baba tarafından oldukça kültürlü ve edebiyatla yakından ilgilenen bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Diyarbakırlı Divân sahibi şairler söz konusu olduğunda ilk akla gelen isimlerden biri Ali Emîrî Efendi'dir. İrfan yolculuğuna Diyarbakır'dan başlayan şair bu yolculuk sürecinde çeşitli müderrislerden dersler alarak Arapça ve Farsça öğrendi. Klasik Türk şiiri geleneğine bağlı kalan Ali Emîrî Efendi, Divânı'nda tasavvufî terimleri oldukça yaygın kullanmıştır. Divânı incelendiğinde kendisinin tasavvuf kültürüne âşinâ olduğu ve tasavvuf geleneğine uzak biri olmadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra yazmış olduğu yazılarında da tasavvuf ehli olan şahsiyetlerden hürmet ve saygıyla bahsetmektedir. Bu çalışmada Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde yer vermiş olduğu tasavvufî terimler ve sanatkârın bu bağlamda şiirlerine yansıyan tasavvufî özellikler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ali Emîrî Efendi, Divan, Tasavvuf ve Şiir.

THE POETIC LANGUAGE OF SUFISM: A STUDY OF ALİ EMİRİ'S DİVAN

ABSTRACT

Ali Emiri Efendi, one of the most important figures who grew up in the last periods of the Ottoman Empire (1857-1924), was born in Diyarbakır (1857) as the last child of a cultured family. In addition to being a poet, Ali Emiri Efendi is known for his qualifications as a good literary historian, librarian and journalist. He used the pseudonym "Emîrî" in his poems, like his grandfather Mehmet Emiri, who was busy with poetry when he was just a child, is a divan owner. When his divan is examined, it is understood that the poet comes from a very cultured family, closely interested in literature, on both his mother and father's side. When it comes to divan poets from Diyarbakır, one of the first names that comes to mind is Ali Emiri Efendi. The poet, who started his journey of wisdom from Diyarbakır, learned Arabic and Persian by taking lessons from various teachers during this journey. Ali Emiri Efendi, who adhered to the tradition of classical Turkish poetry, used Sufi terms quite widely in his divan. When his divan is examined, it is understood that he is familiar with Sufism culture and is not far from the Sufi tradition. In his later writings, he speaks of Sufi figures with reverence and respect. In this study, the Sufi terms used by Ali Emiri Efendi in his poems and the Sufi features reflected in the artist's poems in this context will be examined.

Keywords: Ali Emiri Efendi, Divan, Sufism and Poetry.

1. GİRİŞ

XIII. yüzyılda Anadolu’da, Fars edebiyatının etkisi ile divan edebiyatı ortaya çıkmaya başlamış ve bu edebiyatta tasavvuf önemli bir yer tutmuştur. Tasavvuf Anadolu topraklarında kabul görmüş bunun neticesi olarak tasavvufî kuruluşlar revaç bulmuştur. İslâmî edebiyat tasavvuftan oldukça yararlanmıştır (Pala, 2015). Bu durum hiç şüphesiz divan şiiri içinde aynı olmuştur. Şairler, divan edebiyatının ve tasavvufî eserlerin önemli bir kısmını oluşturan manzum eserlerinde, öğretici mahiyette bilgiler verdikleri gibi, çoğunlukla eser sahibinin hayal dünyasından doğan vahdet fikri ve ilâhî aşk gibi tasavvufî konularına da eserlerinde yer vermişlerdir. Fars ve Türk edebiyatında tasavvuf konulu pek çok eser kaleme alınmıştır. Hâfız Divanı, Mevlâna’nın Mesnevîsi, Yûnus Emre ve Fuzulî Divân’ı bu minvalde akla gelen ilk örneklerdir (Türer, 2015). Bu mutasavvıf şairler sadece yaşadıkları dönemlerde değil sonraki yüzyıllarda da birçok şairi etkilemişlerdir.

Bu şairlerden biri de 19.yüzyılda, divan şiirine damga vuran Ali Emîrî Efendi’dir. Şair, çocukluk yıllarında aldığı eğitim sürecinde, dönemin medreselerinde temel eserler olarak kabul edilen Hâfız, Sâdî ve Mevlânâ’nın eserlerini okuyarak edebî birikimini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, okuduğu birçok farklı eser sayesinde yazı tecrübesini geliştirmiş ve adeta her çiçekten bal alırcasına farklı tat ve renklerde eserler meydana getirmiştir. Mevlânâ’nın aşk anlayışından, Süleyman Çelebi’nin Mevlid-i Şerif’inden, Fuzûlî’nin şairlik kudretinden, Neffî’nin üslûbundan ve Nedîm’in coşkulu söyleyiş tarzından ilham alarak şiirler kaleme alan Emîrî, aynı zamanda toplumsal meselelere de değinmiştir. Şair kendine üstat olarak bu mutasavvıf şairleri kabul etmiştir. Deyim ve atasözleriyle zenginleştirdiği üslûbunu vecize niteliğindeki ifadelerle daha da güçlendirmiştir (Eren, 2014). Ayrıca, Emîrî Efendi, divan şiirinin egemen olduğu bir edebiyat ortamında yetişmiş ve ömrünü kitaplarına adanmış bir şahsiyet olarak bilinmektedir.

Şair, Âşık Ömer ve Sünbülzâde Vehbi gibi şairlerin divanları ile kitap okumaya başlamıştır. Yaklaşık dokuz yaşında talebesi olduğu amcası Şaban Kâmî Efendi tarafından kendisine hediye edilen Mısır basması nadir bir eserle şiire olan ilgisi artmış ve bu eser içerisinde bulunan yaklaşık dört binden fazla şiiri ezberlemiştir. Sonraki yıllarda Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânü Lügâti’t-Türk adlı eserini keşfetmiştir (Arslan, 2016). Bunlar şairin, divan şiirine ve tasavvufa olan hemhâliyetini göstermektedir.

Ali Emîrî’nin daha çocuk yaşlarda şiire olan ilgisini ve meşguliyetinin izlerini Divânı’nda da görmek mümkündür. Nitekim Divânı’nda on beş yaşına varmadan Sultan Abdülaziz Han için kaleme aldığı bir kasidesinde altı yaşlarından itibaren pek çok eser okuduğunu, şiirler ezberlediğini, şiir yarışmalarında kendisini yenebilecek kimsenin bulunmadığını, çevresindeki pek çok babanın evlatlarına örnek olarak kendisini gösterdiklerini dile getirmektedir (Yazar& Arslan, 2020). Dinî ve edebî bir ortamda yetişmiş olan Emîrî Efendi daha sonra yazacağı şiirleri hep bu bağlamda kaleme almıştır.

İslâm medeniyetinin etkili olduğu Anadolu coğrafyasında tasavvufun divan şiirini oldukça etkilediği görülmektedir. Bu durum hiç şüphesiz kendisini başta Allah sevgisi ve Hz. Peygamber’in yaşayış tarzını benimseme olarak devam ettirmiştir.

İslâmî edebiyatın önemli bir unsuru olarak Allah ve Peygamber sevgisi, Ali Emîrî Efendi’nin şiirlerinde de karşımıza yoğun olarak çıkar. Şair, dinî ve manevî değerleri şiirlerinde sıklıkla işlemektedir. Onun eserlerinde Allah’a ve Peygamber’e olan derin sevgi, saygı ve bağlılık sıklıkla temas edilen konulardandır. Ali Emîrî, bu konuları ele alırken Allah’ın yüceliğini ve gücünü vurgular, insanın bu büyük varlık karşısında duyduğu hayranlık ve minneti dile getirir.

Şair'in yazmış olduğu naat örneklerinde ise Peygamber sevgisi; övgü ve saygı konusu olarak öne çıkar. Ali Emîrî Efendi, dinî görevlerini yerine getiren takvâ sahibi bir Müslüman olarak tanınmaktadır. Bu durum Şair'in şiirlerine tasavvuf olarak yansımıştır. Dolayısıyla Divânı incelendiğinde tasavvuf kültürünü şiirlerine yaydığını rahatlıkla görebilmekteyiz. Çalışma bu kapsamda bir çerçeve sunmaktadır.

2. ALİ EMÎRÎ EFENDİ VE İRFÂN YOLCULUĞU

Tasavvuf bir irfân yolculuğu ve gaybî müşahade etmektir. İrfân ise hamd, takvâ ve sülûkten ortaya çıkan bir ilimdir (Bilgin, 2016). Bu tanımdan hareketle Ali Emîrî Efendi, ilim ve irfân yolculuğuna daha küçük yaşlarda şiire olan merakı ve dinî vecibelere olan bağlılığıyla başlamıştır. Aşağıda yer alan beyit örneklerinde Ali Emîrî Efendi kendisinin sahip olduğu irfânın halk tarafından takdir gördüğünü belirtmektedir:

Vilâyet halkı bi'l-cümle eder taqdîr 'irfânım

Benim bu sinn ile sulţân-ı darü'l-mülk-i istiğna (Yazar& Arslan,2020)¹

Evet sulţân-ı nazmım şehr-i Âmid tahtgâhımdır

Müfevvazdır baña şimdi rikâb-ı 'âlem-i ma'nâ (s.274)

Ali Emîrî Efendi, H. 1274 yılında (M. 1857) Diyarbakır'da doğmuş ve Diyarbakır'ın önemli ailelerinden biri olan Emîrîzadeler'e mensuptur. Bu ailede değerli şairler ve âlimler yetişmiştir. Ali Emîrî Efendi'nin dedesi Saim Seyyid Mehmet Emîrî Çelebi, Hz. Peygamber'in soyundan gelmektedir ve tanınmış bir şairdir. Ali Emîrî Efendi de bu şahsın torunlarından olan Mehmet Şerif Efendi'nin oğludur (Aksakal,1984).

Ali Emîrî ailenin son çocuğudur. Onun doğduğu (1857) yıllarda altmış yaşını geçmiş olan babası, Bağdat-Diyarbakır arasında kervan işleten ve büyük çapta ticaretle uğraşan varlıklı birisidir. XIX. Asrın sonlarında dünyaya gelen Ali Emîrî'nin çok erken yaşlarda ilim tahsil etmeye başladığını bilmekteyiz. İlim öğrenmeyi adeta hayat felsefesi haline getiren Ali Emîrî ilköğrenimine Sülûkiyye Medresesi Sıbyan Mektebi'nde başlamıştır. İlme olan derin merakı ve kuvvetli hafızası olduğu anlaşılan Ali Emîrî Efendi kısa zamanda ilimde büyük mesafeler kat etmiştir (Arslan, vd. 2020).

Ali Emîrî Efendi dönemin birçok müderrisinden ders almıştır. Bu müderrislerden biri de hafızlık eğitimi aldığı Feyzullah Fethi Efendi'dir. Ali Emîrî Efendi'nin ilmî şahsiyetine yön veren önemli şahsiyetlerden biri de Mardin'de Kasım Şah Medresesinde amcası ve aynı zamanda hocası olan Şaban Kâmî Efendi'dir. Kendisinden edebiyat ve hat dersleri aldığı bilinen Ali Emîrî Efendi, buradayken 4 bin beyit ile Kamus-i Osmanî'yi ezberlemiştir (Çelik, 1988).

Ali Emîrî Efendi büyük amcası olan Mehmed Şaban Kâmî Efendi'den belâgat, gramer, meanî, mantık ve yüksek ilimlerin öğrenilmesine yarayan alet ilimlerini öğrenmiş ve eski yazıyı güzel yazacak şekilde hat dersleri almıştır (Arslan, 2008). Ali Emîrî Efendi bazı şiirlerinde Şaban Kâmî Efendi'den övgüyle bahsederek, amcasının tasavvufa âşinâ olduğundan şöyle bahsetmektedir:

Hâfız-ı Kur'ân mücevvid 'âlim ü şeyh u fakîh

Mûsikî-dân şâ'ir ü münşî vü hattât-ı cihân

¹ Bu yazıda ele aldığımız Ali Emîrî Efendi'ye ait örnek beyitler, Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ın hazırlamış oldukları "Ali Emîrî Dîvânı" adlı eserden alıntılanmıştır (bk. Yazar& Arslan,2020). Söz konusu alıntılarda bundan sonra örnek beyitlerin yer aldığı sayfa numaraları verilecektir.

Ḳādirî vü Nakşibendiyy-i taşavvuf-âşinā

Hikmet ü hey'et nücūmuñ vākıfı ferd-i zamān

Vāfıḳ u sābiḥ mu'abbir mantıḳî şāḥib-nefes

Hem müfessir hem muḥaddis hem saḥî hem nükte-dān (s.459-460)

Ali Emîrî Efendi 1875 yılında Diyarbakır'a dönmüştür. Burada yeni kurulmuş olan telgrafhane için kurslara devam etmiş, Mors alfabesini ve telgrafçılığı öğrenmiş, ardından da memuriyet hayatına başlamıştır. Osmanlı devleti döneminde, ülkenin birçok bölgesinde memuriyetlikler yapmıştır (Aksakal, 1984).

Daha sonra Siirt sancağına bağlı Şirvan kaymakamı olan dayısı Abdulfettah Fethi Efendi'nin yanına gitmiştir. Burada kaldığı bir yıl (1868–1869) içerisinde de Farsça öğrenmiştir. Çeşitli eserleri tetkik etmiş, Kürtçeyi öğrenmiştir (Çelik, 1988). Şirvan'a gidişini kendisi şu şekilde anlatmaktadır: *1286/ 1869 senesinde dayımız Abdülfettah Fethi Efendi Hazretleri Siirt sancagı dahilinde Şirvan kaymakamlığında bulunuyordu. Şirvan'a giderek bir sene ikametle Gülistan'ı ve Kaside-i Bürde ve Kaside-i Emâli'yi ol vakt Şirvan nâibi bulunan Fazıl-ı bî-nazîr Nevinli Mehmed Emin Efendi Hazretlerinden okudum. Kürtçe tekellümü Şirvan'da öğrendim* (Ergun, 1251).

Ali Emîrî Efendi uzun bir hastalık dönemi geçirdikten sonra İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesine katılan İstanbul'daki bütün kütüphaneciler ona saygı göstermişler ve cenazesi Millet Kütüphanesinin önüne getirildiğinde saygı göstermek amacıyla tabutu beş dakika boyunca yükseğe kaldırılmış ve ebedi âleme uğurlanmış, çok sevdiği ilime ve sanata veda etmiştir (Babinger, 1992). 23 Ocak 1924 yılında vefat eden Ali Emîrî Efendi'nin kabri Fâtih Camii hazîresinde bulunmaktadır (Tayşi, 1989). Şair'in vefatı için Tahir'ül- Mevlevî şu tarihi düşürmüştür:

Yükselip rûh-ı Emîrî tenden

Bezm-i bâlâyı edindi menzil

Fevtinin oldu güher târîhi

Kurb u gufrâna revânı nâ'il (1342)

Kabrine nûr-ı ilâhî dolsun

Mazhar-ı nûr-ı tecellî olsun (Atalay, 2019).

3. ALİ EMİRÎ EFENDİ'NİN TASAVVUFÎ YÖNÜ

Ali Emîrî Divânı'ndaki tasavvufî kültürden bahsetmeden önce İslâm kültür ve medeniyetinde tasavvuf konusu üzerinde durmak gerekir. Hicrî II. asırda ortaya çıkan zühd cereyânıyla birlikte gelişmeye giren tasavvuf, İslâm dünyasında uzun soluklu düşünce hareketlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tasavvufun tarihi seyri ve "tasavvuf"un etimolojisi üzerine, ilk sûflerden günümüze kadar uzanan süreçte farklı görüşler ve değerlendirmeler ileri sürülmüştür (Ceylan, 2007). İslâm mistisizmi de denilen tasavvufun yüzlerce tarifinin yapılmıştır. Tasavvuf, sözlükte;

ilk saflarda yer almak, sof giysileri giymek, saf olmak ve Suffa Ashâbı gibi yaşamak anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 2005).

Aynı zamanda tasavvuf; İslâm kültür ve medeniyetinin önemli unsurlarından biridir. Dolayısıyla tasavvuf, ilmî, fikrî, felsefî ve estetik hareketlerle iç içedir. İslâm medeniyetini ve kültürünü doğru bir şekilde analiz ve değerlendirebilmek için tasavvufun özelliklerini bilmek önemlidir. Bazı sûfiler, İslâm ahlâkını yaşamının dünyevî olmayan bir şekilde, tamamen Allah'a yönelme olarak tarif ederken; diğerleri nefis mücadelesi, riyâzet, amel ve ibâdet, kalp temizliği, keşif ve kerâmet, murâkabe ve müşâhede gibi tasavvufî unsurlardan birini veya birkaçını öne çıkararak tasavvuf kavramını açıklamışlardır (Kara, 2010).

Osmanlı döneminde yaşayan şairlerde içinde bulundukları kültürün etkisiyle şiirlerinde ve eserlerinde tasavvufa yer vermişlerdir. Tasavvufî unsurları doğrudan ya da teşbih, telmih, istiâre ve mecâz gibi edebî sanatlar vasıtasıyla dile getirmişlerdir. Dolayısıyla şairler şiirlerinin daha iyi anlaşılması için tasavvufî terminolojiye vakıf olduktan sonra, şiirlerine zenginlik katmayı hedeflemişlerdir (Üstüner, 2008).

19. yüzyıl divan şairlerinden olan Emîrî Efendi başta biyografik eserleri olmak üzere şiirlerinden ve yazılarından anlaşıldığı kadarıyla tasavvuf kültürüne ve tasavvufî terminolojiye âşinâdır; bazıları âşinâlığı vukûfiyet olarak değerlendirmektedir. Her hâlükârda Emîrî Efendi, tasavvuf geleneğine uzak biri değildir, birçok mutasavvıftan hürmetle ve saygıyla bahsetmektedir (Yazar & Arslan, 2020).

Ali Emîrî Efendi yaşadığı ve yetiştigi kültür ve medeniyet içerisinde dinî vecibelere bağlı kalmış bir sanatkâr olarak eserlerini bu bağlamda kaleme almıştır. Şair, Allah ve Peygamber sevgisini yoğun olarak yaşamış ve dolayısıyla Kur'ân ve hadisi kendisine örnek alarak, tasavvufî unsurları da bu bağlamda şiirlerine işlemiştir. Ali Emîrî Efendi'nin tasavvufî yönünü daha iyi anlayabilmek için divanında yer alan şiirlerin incelenmesi gerekmektedir.

4. ALİ EMİRİ EFENDİ DİVANI ÇERÇEVESİNDE TASAVVUF

Ali Emîrî Efendi kaleme almış olduğu Divânı'nda; kaside, tarih, gazel ve tahmis gibi çeşitli nazım şekillerine yer vermiştir. Kaside nazım şeklinin içinde tevhid, münacât ve naat nazım türleri bulunmaktadır. Şair, divanına bir münacâtla başlamış ve daha sonra başta Hz. Peygamber olmak üzere dört halife için yazdığı bir naat bölümüne yer vermiştir. Ardından Divânı'nda din ve devlet büyükleri için yazmış olduğu kasideler bulunmaktadır. Ali Emîrî Efendi Divânın son bölümünde ise akrabalarının ya da Diyarbakırlı şairlerin şiirlerine tahmis yapmıştır (Arslan, 2008). Şair bu nazım şekillerinde yoğun olarak tasavvufî terimlere yer vermiştir. Emîrî Efendi Divânın giriş kısmında yer alan münacâtta güneşi aydınlığın merkezi yapan ve ayı da karanlığın aynası yapan kimdir diyerek Allah'ın varlığını bu örneklerle dile getirmektedir.

Münacât

Kimdir şu âfitâbı eden merkez-i ziyâ

Kimdir şu mâhı eyleyen âyîne-i dücâ

Olmuş naşıl vücūd-pezîr işbu mümkinât

Kimdir şu kâ'inât-ı bedî'i eden binâ (s.197)

Yine naat-şerif kısmında Emîrî Efendi Hz. Peygamber'i ve dört halifeyi övdüğü beyitleri başarılı bir şekilde ele almıştır.

Her neden kim ümmeti nehy eylemişsiñ yâ Resûl

Ben onu her menfa'atden hâlî pür-şer bulmuşum

Olmayan ümmet saña zâhirde mesrûr olsa da

Ben onu ma'nâda maḥzûn u mükedder bulmuşum

Cilve-gerdir 'adliñ eyvânında Şiddîk u 'Ömer

Hilm ü 'ilmiñ ma'deni 'Osmân ü Haydar bulmuşum (s.230)

Ali Emîrî Efendi şiirlerinde öncelikle kendi nefsi üzerinden bütün insanlara öğütler verir ve mutasavvıf şairler gibi mâsivadan uzaklaşıp Allah'a yaklaşmak gerektiğini söyler. Ona göre her ne varsa cihanda sebep O'dur ve her şey Allah'tandır (Serin, 2007). Mâsiva Allah'tan başka her şey anlamına gelmektedir (Uludağ, 2005). Şair, aşağıda yer alan beyitlerde Allah'ın insanı en şerefli mahluk olarak yarattığını ve insanın nefsinin isteklerini ve aldatici dünya muhabbetini terk etmesi ve yalnızca Allah'a gönlünü bağlaması gerektiğini anlatmaktadır:

Eşref-i mahlûk eden insânı sensiñ yâ Hudâ

Cevher-efrûz eyleyen imânı sensiñ yâ Hudâ (s.528)

Terk et yeter muḥabbet-i dünyâyı ey gönül

İkbâle kıl nazar olur encâmı lâ-beḳâ

Allâh'a rabṭ-ı kalb ile lâzımdır ihtiyât

Biñ ḥânümânı maḥv ediyor bir ufaḳ kazâ (s.200)

Ali Emîrî Efendi âyine-i dünya redifli gazelinde, varlıkların geçici olduğunu, mahlûkatın fânî, onları vücuda getiren yaratıcının ise bâkî ve mutlak olduğuna yer vermektedir (Sağlam,2016). Aşağıda yer alan beyitlerde şair, insan ömrünün kısa olduğunu ve Hakk'a nazaran âlemin de fânî olduğunu belirtmektedir:

Bulur elbette bir ḥâl-i ḥitâmı çünkü ḥâdisdir

Fenâ-yâb olmadan olmaz selîm âyîne-i dünyâ

Emîrî 'ömr-i âdem pek kaşîr olmuş bu dünyada

Verir insâna bir naḳş-ı elîm âyîne-i dünya (s.643)

Emîrî Efendi'nin divanındaki tahmis örneklerinde bir iktibas olarak, tasavvuf kültüründe oldukça meşhur olan “men ‘arefe nefsehû fe-kad ‘arefe rabbehû” lafzında ve “Nefsini tanıyan Rabb'ini de tanır.” mealindeki hadis, tasavvufî açıdan men‘aref şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yazar & Arslan, 2020).

Nazar oldu tecelliyât-ı feyz-i Rabb-i zül-'izzet
Zuhûra geldi isti'dâd-ı nûru'n-nûr-ı mahviyyet
Göñülde inķilâb-ı vahdet etdi bi'l-'umûm kesret
Ser-â-ser 'âlem-i kesret de buldu 'âlem-i vahdet
Hüveydâ oldu sırr-ı “men ‘aref” şer kalmadı aşlâ (s.1129)

Tasavvuf edebiyatının ve elbette divan şiirinin en temel konularından birisi de ilâhî aşktır. Şairler ilâhî aşkı beşerî aşktan ayırt edebilmek için çeşitli terimler ve mecazlar kullanmıştır. Sûfî şairler de divan şiirinden beslenerek şiirlerine tasavvufî anlamlar yüklemek için sembolik ve mecazî terimlerle tasavvufî şiir için zengin ve geniş bir alan oluşturmuştur (Bilgin, 2014).

Klasik edebiyatımızın en önemli konularından olan aşk mefhumu; şiirimizin en vazgeçilmez ve en temel unsuru olarak karşımıza çıkar. Fuzûlî'nin “Aşk imiş her ne var âlemde” dediği gibi, divan şiiri de her yönüyle, rengiyle, adıyla, kokusuyla adeta aşkın şiiridir (Arslan,2008). Nitekim Ali Emîrî Efendi'nin Divanı'ndaki şiirler incelendiğinde, karşısına çıkacak her belaya karşı aşk ile galebe çalacağını belirttiği görülür.

'Aşk ile her zerre oldu sâha-i Sînâ bana
Manzar-ı Hâk'dır bütün âyine-i eşyâ bana

Ol cihân-ı feyz-i 'aşkım ben ki gamdan sâlimim
Her ufukdan olsa biñ berķ-i belâ peydâ bana (s.571)

Ali Emîrî Efendi Divanı'ndaki şiirlerde, özellikle gazellerde, Allah, peygamber ve ilim sevgisi gibi tasavvufî anlamda aşkı ön plana çıkarmakla birlikte beşerî aşka dair anlatımları da ele almaktadır.

Divan şiirinin geleneksel üslûbunda sıkça işlenen beşerî ve ilahî aşk temaları, Ali Emîrî'nin şiirlerinde kendine özgü bir üslûp, teşbih ve tasvir anlayışıyla yer bulmaktadır. Ali Emîrî, özellikle Allah aşkı olmak üzere peygamber sevgisi, vatan ve millet sevgisi ile kitap ve ilim tutkusunu şiirlerinde sıklıkla dile getirir. İlahî aşkı ele aldığı beyitlerde, yaratıcıyı idrak etme, yaratılış sırrını tefekkür etme ve aşkın mahiyetini anlama yolunda okuyucuları düşünmeye sevk eden sorular sormaktadır. Örneğin, münacaat türünde kaleme aldığı ilk kasidesinde “kimdir” ve “nereden” gibi sorularla Allah'ın kudretini ve aşkın kaynağını keşfetme yolunda okuyuculara farkındalık kazandırmayı amaçlamaktadır (Ciĝa, 2024).

Kimdir cemâl-i dilberi tākāt-güdāz eden
'Uşşāk-ı zârı kim ediyor 'aşka mübtelâ (s. 198)

Emîrî Efendi'nin yazmış olduğu naat bölümlerinde Peygamber'e olan sevgisi aşk derecesindedir Hz. Peygamber'den *Habîb-i Hudâ* ve *Habîb-i Kibriyâ* diye övgü tabirleriyle bahsettiği beyitlerde, kendisinin büyük bir peygamber aşığı olduğu anlaşılmaktadır.

Kıl şefâ'at bu Emîrî mücrim ü şermendeye
Şâfi'-i rûz-ı cezâsın yâ habîb-i Kibriyâ (s.575)

Emîrî mihr-i münîr-i cihân-ı 'izzet olur
Ederse kalb-i hazîne nazar habîb-i Hudâ (s.539)

Yine aşağıda yer alan tahmis örneğinde tasavvuf literatüründe meşhur olan bir hadîs-i kudsîden *Levlâke levlâke lemmâ halaktu'l-eflâk* alınmış bir söz olan ve hadisin tam metninde Allah, "Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ya Muhammed) âlemleri (yeri göğü) yaratmazdım." Buyurmuştur (Pala,2015). Şiirlerde bu sözün de iktibas yoluyla levlâk olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ne seff âk ol ne fettâk ol ne hettâk ol ne eff âk ol
Emîrî 'abd-i memlûk-i der-i sulţân-ı levlâk ol
Haqîkat râhını terk etme aşlâ merd-i çâlâk ol
Çalış Şabrî hayât-ı câvidân bul ehl-i idrâk ol
Muķim-i dergeh-i pîr olsun artık pây-i istiğna (s.1170)

Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde başka bir önemli tasavvufî tema ise ahlâktır. Hz. Peygamber (s.a.v), "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" mealindeki hadisiyle son peygamber olarak gönderilişinin amacını açıklamıştır. Tasavvufun gayesi de Peygamberimizin gösterdiği yolu takip ederek ahlâkın en yüce mertebesine ulaşmak ve O'nun gerçek varisi olmanın yolunu göstermektir (Türer, 2015). Şair ahlâkı anlattığı bazı beyitlerde ahlâksız ve güzel bir terbiyenin olmadığı yerde ölüm daha iyidir demek ve güzel ahlâka verdiği ehemmiyeti ifade etmektedir:

Dünyâda hüsn-i terbiye lâzımdır âdeme
Ahlâksız hayâta müreccaḥ olur memat
Encüm ki nûr-ı kubbe-i şer '-i Muḥammedî
Kevneynde Emîrî olur rehber-i necat (s.712)

Tasavvufun temeli olan takvâ da Ali Emîrî Efendi'nin şiirlerinde yoğun olarak ele aldığı terimlerden biridir. Allah korkusunu adeta yüreğinde yaşayan şair, aşağıda yer alan çeşitli beyit örneklerinde insanın ciddi bir surette takvâyı esas alması gerektiğini ve takvâ ile kalbini adeta cilalamasını aksi takdirde kalbinin pas tutacağını belirtmektedir:

Bu cihāna gelmeden taḳvāyı bulmaḳdır ğaraḑ
Sırrını naḳş etmeden müstesnāyı bulmaḳdır ma'nāyı bulmaḳdır ğaraḑ
Nükte-i mümtāz ü ğaraḑ
Dām-ı cisme düşmeden Mevlā'yı bulmaḳdır ğaraḑ
Rāz-ı 'aşḳı ba'd-ez-în etmek 'ayān lâzım saña (s.1138)

Çıkar ma'nā-yı zıllullāh ism-i feyznākinden
Budur sulṭān-ı mümtāzı cihān-ı zühd ü taḳvānıñ (s.487)

Emîrî ḳalbiñi şayḳal-peḑîr-i taḳvā ḳıl
Yazık ol āyîneyi beste etmesin jengār (s.788)

Ali Emîrî, divanında Hâfız ve Mevlânâ gibi mutasavvıf şairlerin eserleriyle sürekli olarak meşgul olduğunu ifade etmektedir.

Gece gündüz bize yâr u enîs ü hem-nişîn oldu
Zahîr ü Hâfız u Ḳā'ânî vü dîvân-ı Mevlânâ (s.336)

Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nın özelliklerinden biri de dönemin padişahlarının ve çeşitli devlet yöneticilerinin şiirlerde yer almasıdır. Şair'in, Abdulhamid Hân'a derin bir sevgi duyduğu anlaşılmaktadır. Padişahın, Hz. Peygamber ve ashâbının izinden gittiğini ve Mevlânâ'ya olan yakınlığını aynı zamanda tasavvuf ehli olduğunu ön plana çıkardığı beyitlerle karşılaşmaktayız.

Şehinşāh-ı müfahḥam ḥazret-i 'Abdülḥamîd Hân'dır
Ḥilâfet mesnedinde pey-rev-i Peygamber ü aşḫāb (s.469)

Tirmidîdir bu Muḥakkıḳ budur üstād-ı şehir
Budur ol seyyid-i yektā-yı taşavvuf-āyîn

Bu idi vâlidine hem daḫî Mevlânâ'ya
Eyleyen nükte-i esrâr-ı ḥaḳâyıḳ telḳîn (s.473)

Bu örnek beyitlerden hareketle, Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nda yer alan şiirlerin büyük ölçüde tasavvufî terminolojiye dayalı olarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Şairin bu terminolojiyi kullanması, tasavvufî düşünce ve dünyayı yansıtan derin bir anlam arayışına dayandığı görülmektedir. Divân'da yer alan şiirlerin dil ve üslûbu; tasavvuf geleneğine olan yakınlığı ve bu gelenekten beslenen bir düşünce sistemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, Ali Emîrî

Efendi'nin eserlerinin sadece edebî değil, aynı zamanda tasavvufî bir perspektiften de incelenmesi gerektiği kanaati uyandırmaktadır.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Ali Emîrî Efendi, Osmanlı'nın dini ve kültürel yapısının yoğun etkisi altında yetişmiş bir şahsiyet olarak, divanında tasavvufî terminolojiye genç yaşlardan itibaren derin bir vukufiyet geliştirdiğini kanıtlamıştır. Divânı'nda, dinî ve edebî birikiminin bir yansıması olarak; Allah sevgisi, ilahi aşk, Peygamber sevgisi, nefis terbiyesi ve ahlaki değerler gibi çeşitli tasavvufî konular detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Şair, sadece klasik tasavvuf edebiyatına bağlı kalmayıp hem döneminin düşünce dünyasını hem kendi bakış açısını şiirlerinde harmanlayarak okuyucusuna zengin bir düşünce ve duygu dünyası sunar.

Divânda yer alan beyitler, tasavvufun insanın ruhsal yolculuğundaki rolünü anlamaya yönelik derin anlamlar içermektedir. Bu beyitler, şairin ıstıhlara olan hâkimiyetini ve bu kavramları şiirsel bir dille ifade etme yeteneğini ortaya koyar. Tasavvuf edebiyatının önemli temalarından olan ilahi aşk, masiva ve Hakk'a yaklaşma arzusu Ali Emîrî'nin şiirlerinde sürekli vurgulanan unsurlardır. Şairin beşerî ve ilahi aşkı birbiriyle özdeşiren üslûbu, okuyucuyu derin bir tefekküre davet ederken, tasavvufî düşünce sistemini de çarpıcı bir şekilde ortaya koyar.

Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nın çok yönlülüğü, şairin sadece tasavvuf geleneğine olan yatkınlığıyla değil, aynı zamanda Osmanlı kültürel birikimine ve divan edebiyatının teknik gerekliliklerine olan hâkimiyetiyle de dikkat çekmektedir. Döneminin edebi çevresi, özellikle Hafız, Mevlâna ve Fuzûlî gibi Fars ve Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden esinlenmiş olan Ali Emîrî Efendi, şiirlerini bu bağlamda ele almayı başarmıştır. Ali Emîrî Divânı, klasik Türk şiirine ve tasavvufa ilgi duyanlar için zengin bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Ali Emîrî Efendi'nin Divanı'nda yer alan tasavvufî temaların derinliği, onun İslamî düşünce sistemine olan bağlılığını ve bu düşünceleri sanatında nasıl ustalıkla yansıttığını gözler önüne sermektedir. Ali Emîrî Efendi tasavvufî terminolojiyi ustaca şiirlerine yansıtarak insanı bu alanda düşünmeye teşvik eder. Şair, tasavvufî temaları işlediği bu divanda, insanın mânevî yolculuğunu, ilâhî aşkı, Allah'a olan derin bağlılığı ve Peygamber sevgisini edebî bir üslûp çerçevesinde ele alır. İlahi aşkın insanı yücelten ve ruhsal olarak arındıran bir güç olduğuna vurgu yapan Ali Emîrî, aynı zamanda beşerî aşktan ilahi aşka geçişi semboller ve metaforlar yoluyla ifade etmektedir. Bu bağlamda, şairin divanı, tasavvufun birey üzerindeki etkisini ve bu etkinin edebî alandaki yansımalarını incelemek için eşsiz bir kaynak sunar.

Tasavvufî literatürün önemli unsurlarından biri olan ahlâk, Ali Emîrî'nin şiirlerinde sıklıkla işlenen bir diğer temadır. Şair, güzel ahlâkı, insanın varlık amacı olarak ele alır ve ahlâkın, insanın hem bireysel hem de toplumsal yaşamındaki önemine dikkat çeker. Bu yaklaşımıyla, Ali Emîrî Efendi, sadece bir şair değil, aynı zamanda bir ahlâk filozofu olarak da karşımıza çıkar. Ahlâkî değerlerin yanı sıra, nefis terbiyesi, sabır, takva ve Allah'a teslimiyet gibi tasavvufî erdemler de divanda derinlemesine ele alınmıştır.

Ali Emîrî Efendi'nin Divânı'nda yer alan diğer önemli bir tema ise insanın varlık amacı ve yaratılış sırrıdır. Şair, insanın geçici dünya hayatında ilahi bir yolculuğun parçası olduğunu, bu yolculukta insanın kendisini ve Rabbini tanıması gerektiğini vurgular. "Men 'arefe nefsehû fe-kad 'arefe rabbahû" (Nefsini bilen Rabbini bilir) düsturunu şiirlerinde sıkça işleyen şair, bu anlayışıyla tasavvufun temel kavramlarından birini eserinin merkezine alır. Bu durum, Ali Emîrî'nin tasavvufî düşünce sistemine olan hâkimiyetini ve bu düşünceleri edebî bir üslupla ifade etme yeteneğini açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak, Ali Emîrî'nin Divânı, tasavvuf geleneğinin klasik Türk edebiyatındaki yerini anlamak için vazgeçilmez bir çalışma alanı sunar. Bu eser hem tasavvufi kavramların derinliğini hem de klasik edebiyatın estetik zenginliğini birleştirerek, okuyucuya tasavvufi düşüncenin ve klasik şiir üslubunun en önemli örneklerinden birini sunmaktadır. Ali Emîrî'nin Divânı, tasavvuf ve edebiyat meraklıları için yüzyıllar boyunca önemini koruyacak bir hazine olma niteliği taşımaktadır. Şairin eserleri, yalnızca bir dönemin edebiyatını değil, aynı zamanda İslâmî düşüncenin evrensel boyutlarını ve insan ruhunun derinliklerini anlamak için de önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

- Aksakal, A. (n.d.). Ölümünün 60. yılında kitap dostu Ali Emîrî Efendi. *Türk Kültürü Dergisi*, 250, 105.
- Arslan, M. U., & diğerleri. (2020). *Diyarbakirli divân sahibi şairler*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Arslan, M. U. (2016). Alî Emîrî Efendi divânında kitap ve şairin "kitap" redifli üç gazeli. *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi*, 2(5), 272-285.
- Arslan, M. U. (2008). *Ali Emîrî Efendi ve divânı* (Yüksek lisans tezi, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Atalay, Mehmet (2019): *Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türkçe şiirleri*. İstanbul: Asmaaltı Yayınları.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri* (Ç. Üçok, Çev.). Ankara: Türk Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bilgin, A. A. (2014). Türk tasavvuf edebiyatının mahiyeti. *Türkiyat Mecmuası*, 24, 1-13. <https://doi.org/10.18345/tm.87830>
- Bilgin, A.A. (2016). *Türk tasavvuf edebiyatı makaleleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî şiir şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ciğâ, Özkan. "Ali Emîrî Divanında Aşkın Hâlleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Vefatının 100. Yılında Ali Emîrî Özel Sayısı, (Eylül 2024), 62-101.
- Çelik, K. (1988). *Ali Emîrî: Hayatı, şahsiyeti, eserleri* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü).
- Eren, Aysun. "Ali Emîrî'yi Okumak". Ali Emîrî Hâtırasına VII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları, (Kasım 2014),169-192.
- Ergun, S. N. (1936). *Türk şairleri*. İstanbul: Suhulet Basımevi.
- Kara, M. (2010). *Türk tasavvuf tarihi araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sağlam, A. (2016). Ali Emîrî'nin "Âyine-i Dünyâ" redifli gazeline İslam estetiği açısından bakış. *Turkish Studies*, 11(10), 489-500. <https://doi.org/10.7827/>
- Serin, S. (2007). *Diyarbakırlı Ali Emîrî divânı: İnceleme-metin* (Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tayşi, Mehmet Serhan (1989): "Ali Emîrî Efendi", TDVİA, c. 2, İstanbul.

- Türer, O. (2015). *Ana hatlarıyla tasavvuf tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Üstüner, K. (2008). XIV. ve XV. yüzyıl divânlarında tasavvuf. *Türk Bilim Araştırmaları*, 24, 271-294.
- Yazar, S., & Arslan, M. U. (2020). *Ali Emîrî divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Öğretim Görevlisi
 Hasan YAVUZ
Dicle Üniversitesi
Lecturer, Dicle University
hasanyavu@outlook.com

İBNU'1- FÂRİD'İN HAMRİYYE KASİDESİNDE EDEBİ SANATLAR

LITERARY ARTS IN IBNU'1-FARID'S
HAMRIYYA QASIDA

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

05.04.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 05.04.2025

12.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 12.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study **Etik Beyanı** | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks** **Benzerlik Taraması** | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest** **Çıkar Çatışması** | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding** **Finansman** | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

  CC BY NC 4.0 | **License** **Lisans** | **CC BY NC 4.0**

Author Contributions | The authors contributed equally to the work. **Yazar Katkıları** | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission. **Etik Kurul Onayı** | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

İBNU'L-FÂRİD'İN HAMRİYYE KASİDESİNDE EDEBÎ SANATLAR

ÖZET

İbnü'l-Fârid olarak meşhur olan Ebû Hafs Şerefüddîn Ömer b. Ali el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235), tasavvufî şiir alanında öne çıkmış önemli şairlerdendir. İbnü'l-Fârid, Eyyûbiler döneminde Mısır'da yaşamış bir ilahi aşk şairidir. Divanı hacim bakımından Hafız Şirâzî (ö. 792/1390 [?]), Feridüddin Attâr (ö. 618/1221), Celalüddin-i Rûmî (ö. 672/1273) gibi büyük tasavvuf şairlerin eserleri kadar olmasa da Arap edebiyatında tasavvufî şiirin en güzel örneklerini ihtiva etmektedir. İbnü'l-Fârid bu divanıyla şöhret kazanmış ve onun sayesinde kendisine "Sultânü'l-aşîkîn" ve "İmamü'l-muhibbîn" lakabı verilmiştir. Divanında bulunan en önemli kasidelerinden biri hiç kuşkusuz Hamriyye /Mîmiyye adıyla anılan kasidesidir. Birçok şerhi yapılan kasidede ilahi aşk, marifet, özlem ve şevki مَدَامَة; coşmak, mest olmak ve kendinden geçmeyi السَّكْر; varlık ve mâsivâ الْكَرَم kavramları ile ifade etmiştir. Nazm geleneğinde önemli bir yere sahip olan kaside birçok edebî sanata haizdir. Bu çalışma İbnü'l-Fârid'in hayatı, kişiliği ve Hamriyye kasidesinde önemli görülen edebî sanatları incelemeyi konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Şiir, İbn Fârid, Hamriyye, Edebi Sanatlar.

LITERARY ARTS IN IBNU'L-FARID'S HAMRIYYA QASIDA

ABSTRACT

Abu Hafs Sharaf al-Din Umar ibn Ali al-Hamawi al-Misri (d. 632/1235), famously known as Ibn al-Farid, was an important poet of Sufi poetry. Ibn al-Farid was a poet of divine love who lived in Egypt during the Ayyubid period. Although his Diwan is not as large as the works of great poets like Hafiz Shirazi (d. 792/1390 [?]), Fariduddin Attar (d. 618/1221), or Jalal al-Din Rumi (d. 672/1273), but it contains some of the best examples of Sufi poetry in Arabic literature. Because of his Diwan, he was given titles such as "Sultan of Lovers" and "Leader of the Devoted." One of the most famous odes in his Diwan undoubtedly Hamriyya, also called the Mimiyya. In this frequently commented-upon ode, he expresses divine love, knowledge, longing, and passion through the metaphor of مَدَامَة; ecstasy, intoxication, and self-transcendence through the concept of السَّكْر; and existence and the material world through the imagery of الْكَرَم. The ode, which has an important place in the tradition of poetry, has many literary devices. This study focuses on examining Ibn al-Farid's life, personality, and the significant literary devices in his Hamriyya Qasida.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn Farid, Hamriyya, Literary Arts.

GİRİŞ

Araplar, duygu ve düşüncelerini en etkili şekilde ifade etmenin yolu olarak şiiri görmektedir. Onlar için şiir, sadece bir sanat dalı değil, aynı zamanda geçmişte yaşanan olayların bilgisini günümüze taşıyan tarihi bir belge niteliğindedir. Yaşanmış tecrübelerin ürünü olan bu belgeler, geleceğe de ışık tutmaktadır. Nitekim *الشعر ديوان العرب* “şiir Arap divanıdır/arşividir” şeklindeki söz meşhur olmuştur. Zira Araplar, geçmişlerini ve kültürel miraslarını genellikle şiirlerle kaydetmiş, savaşları, kahramanlıkları, aşklar ve sosyal meseleleri şiir yoluyla anlatmış ve böylece şiir onların toplumsal hafızaları haline gelmiştir. Bu nedenle şiir, Arap toplumunun değer yargıları içinde önemli bir yer işgal etmiştir (Nedvî, 2009, s. 88).

İslam dünyasında nefis tezkiyesinin tasavvuf kavramı altında sistematik hale gelmesiyle birlikte, sûfî şairler ortaya çıkmış ve tasavvufî şiirler kaleme almışlardır. Bu şairlerden biri de dil, sanat ve içerik açısından önemli katkılar sunan İbnü'l-Fârid'dir. Şiirlerinde genellikle beyan ve bedî sanatlarına geniş yer vermiştir. Yaşadığı ruhani mertebeleri kendine özgü üslubuyla etkileyici bir şekilde nazmetmiştir (Yâfi, 1997, 4/61).

İbnü'l-Fârid, şiirlerinde ilahi aşkı beşeri aşk şeklinde ifade etmektedir. Mecaz, teşbih, mübalağa ve kinaye gibi edebi sanatlara çokça yer vermektedir. Bu edebi sanatlardan teşbih ve mübalağa sanatını Hamriyye kasidesinde çokça kullanmaktadır. Söz konusu kasidede şarabı ilahi aşkın simgesi olarak nitelemiştir (İbnü'l-Fârid, t.y., s. 140-143; Şevkî Dayf, 1995, 7/355).

Çalışmamızda ilk önce İbn Fârid'in hayatı, tasavvufî kişiliği ve düşüncesi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra İbnü'l- Fârid'in önemli edebî yapıtı ve revî harfî mîm (م) olan kırk bir beyitlik Hamriyye/Mîmiye kasidesinden istişhâd için getirilmiş beyitlerin tercümesi verilmiş ve İbn Fârid'in Hamriye kasidesinde çokça başvurduğu edebî sanatlar tespit ve tahlil edilmiştir.

Sembolizm temsilcisi olarak bilinen İbn Fârid'in Hamriye kasidesi de dâhil olmakla üzere şiirleri gerek halk yanında gerekse ulema ve umera çevresinde çokça ilgi gördüğünden dolayı söz konusu kasideye farklı dillerde birçok şerhler yazılmıştır. Bu şiirler Mısır ve diğer Arap ülkelerinde ilahi şeklinde seslendirilmiştir (en-Nâblûsî, 2016, 4/333).

1. İBN FÂRİD'İN HAYATI, TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ, DÜŞÜNCESİ VE HAMRİYYE KASİDESİ

1.1. Hayatı

Tam adı Ebu'l-Hafs Şerafüddin Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî İbnü'l-Fârid'dir (İbn Hallikân, t.y., 3/454). Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte hicri 576 veya 577 tarihinde Kâhire'de dünyaya geldiği görüş tercih edilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) sütannesinin kabilesine nispet edilerek es-Sa'dî nisbesiyle şöhret bulmuştur. Ayrıca kendisi rüyasında Hz Peygamber'i gördüğünü ve Hz. Peygamber'in kendisine “Sen bendensin ve senin nesebin bana ulaşmaktadır.” dediği aktarılmıştır. Kaynaklarda Sultânü'l-Âşıkîn adıyla da anılmaktadır (en-Nâblûsî, 2016, 1/15).

Babası Hamâ'dan Kâhire'ye göç etmiştir. Tarihçiler bu göçün sebebini zikretmemişlerdir. Ancak Abdulgâni en-Nâblûsî (ö. 1143/1731), yaşadığı dönemin haclı seferlerine denk geldiğini ve bundan dolayı Mısır'ın Hamâ'dan daha güvenli olacağı düşüncesiyle Kahire'ye göç ettiğini belirtmiştir. Babasının ferâiz ilminde yetkin ve meşhur olması sebebiyle kendisi daha çok İbnü'l-Fârid lakabıyla bilinmektedir. Babası Kâhire ve Fustât'ta kadılık görevi yapmıştır. Daha sonra

kendisine teklif edilen baş kadılık vazifesini kabul etmemiş ve kadılığı bırakarak Ezher camisinde inzivaya çekilerek ilim ve zikir meclislerine katılmıştır (Şevkî Dayf, 1995, 7/355).

İbnü'l-Fârid babasının himayesinde iffet, hayâ, ibadet, diyanet, zühd, kanaat ve takva ile iç içe bir hayat yaşayarak yetişmiştir. Büyüdüğünde babası onun eğitimi ile ilgilenmiş, âlimlerden şerî ve dil ilimlerini almasını sağlamıştır. Nitekim başta Ebû Muhammed İbn Asakir (ö. 600/1203) olmak üzere çok sayıda âlimden ders almış ve Şâfiî fıkına derin bir vukufiyete sahip olmuştur. Hafız el-Münzirî (ö. 656/1258) ve başkaları da ondan ders almışlardır. Daha sonra yalnız kalma ve tasavvuf yoluna yönelme isteği kendisine sevimli gelmiş, seyrüsülük için babasından izin alarak Mukattam dağına çekilmiştir. Gâh oranın vadilerinde dolaşmış, gâh Karafa harabelerindeki metruk camilerinden birine sığınarak nefsi riyazete devam etmiştir. Ara sıra babasının yanına gelir ve bir süre yanında kalır, daha sonra uzlete özlem duyar ve dağa çekilmiştir. Mukattam dağında inzivadayken Mekke'ye güçlü bir arzu duymuş ve oraya doğru yola çıkmıştır. On beş yıl kadar Mekke'de kalmıştır. Keşfe mazhar olduğunu ve kendisinin şuhûd makamına ulaştığını hissedinceye kadar Mekke'nin vadilerinde dolaşmış, bir zahit gibi Allah'a ibadet etmiş, ilahi ilhamların kendisine ihsan edilmesini arzulamış, çokça namaz kılmış ve oruç tutmuştur. Daha sonra tekrar Kahire'ye dönmüştür (İbnü'l-İmâd, 1986, 7/262; Şevkî Dayf, 1995, 7/355).

Kahire'de çok saygı ve sevgi gören İbnü'l-Fârid, Ezher Camii'nde kendine bir köşe belirlemiş ve insanlar ona gelerek ondan faydalanmışlardır. Başta Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Nâsirüddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 635/1238) olmak üzere çok sayıda devlet yöneticisi onu camideki makamında ziyaret etmiştir. Asil bir karaktere sahip olduğu belirtilen İbnü'l-Fârid'in, zarif bir görünüşe ve şık bir giyime sahip olduğu, hoşsohbet, cana yakın, yumuşak huylu, fasih bir dile ve cömert bir kişiliğe sahip olduğu aktarılmaktadır (Ziriklî, 2002, 5/55).

İbnü'l-Fârid, hiç kimseden dünyevî bir karşılık kabul etmez ve yanına gelen fakirlere daima yardımda bulunurdu. Bulunduğu meclis, vakar ve sükûnetin hâkim olduğu bir ortamdı. Onun meclisinde âlimler, meşâyih, devlet adamları, fakirler ve toplumun farklı kesimlerinden insanlar büyük bir edep ve tevazu içinde oturlardı. Şehirde dolaşırken etrafını insanlar sarar, kendisinden bereket umarak dua talep ederlerdi. Ancak, elini öpmek isteyenlere müsaade etmez, bunun yerine onlarla musâfaha yapmayı tercih ederdi. Eyyûbî Sultanı el-Melikü'l-Kâmil, onun defnedilecek mezarına bir yer ve üzerine kubbe inşa etmeyi teklif etmiş ancak İbnü'l-Fârid buna izin vermemiştir (en-Nâblûsî, 2016, 1/24).

Rivayetlere göre, İbnü'l-Fârid şiirlerinin bir kısmını Mekke'de münzevi bir hayat sürdürdüğü dönemde, kalan kısmını ise Kahire'ye döndükten sonra kaleme almıştır. Ancak, divanına son şeklini verip düzenlemesini Kahire'de tamamlamıştır (İbnü'l-İmâd, 1986, 7/262; el-Hilmî, t.y., s. 53).

Tarihçiler, İbnü'l-Fârid'in iki Cumâdelûlâ 632/23 Ocak 1234 tarihinde elli altı yaşında Kâhire'de vefat ettiği hususunda ittifak etmişlerdir. Vefatının ertesi gününde Mısır'da Mukattam dağı yakınlarında bulunan Karâfe Kabristanında toprağa verilmiştir. İnsanlar cenaze töreninde naşına omuz vermek için adeta birbirleriyle yarışmışlardır (İbnü'l-Mülakkın, 1994, s. 465).

1.2. Tasavvufi Kişiliği ve Düşüncesi

İbnü'l-Fârid'in görüşlerinin büyük kısmı ilâhî aşk, vahdet ve hakikat-i Muhammedîyye konuları ile alakalıdır (Şevkî Dayf, 1995, 7/359). Nitekim aşağıdaki beyitte mezhebinin ilahî aşk olduğunu açıkça ifade etmektedir:

عَنْ مَذْهَبِي، فِي الْحُبِّ، مَالِي وَإِنْ مَلْتُ يَوْمًا عَنْهُ فَارَقْتُ مَلَّتِي

Aşk mezhebime gelince, ondan asla dönüşüm yoktur.

Eğer bir gün dahi ondan yüz çevirirsem dinimi terk etmiş olurum (İbnü'l-Fârid, t.y., s. 52).

İbn Asâkir'den hadis dersleri alan İbnü'l-Fârid, Başta hafız el-Münzirî olmak üzere çok sayıda âlimin yetişmesine vesile olmuştur (Kehhâle, t.y., 7/301). Şiirlerinin merkezinde gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak ilâhî aşkı ve muhabbeti dile getirmektedir. İbnü'l-Fârid, ilahî cemali arayışı içinde olmuş, ona ulaşmak için Mukattam Dağı'nın Müstazafın vadisi ve çevresinde, ayrıca Mekke'nin dağları ve vadilerinde münzevi bir hayat sürmeye katlanmıştır. Doğayı ve onu oluşturan varlıkları temaşa ve tefekkür ederek, her şeyde Yüce Allah'ın azametini ve cemalinin yansımalarını görmüştür. İbnü'l-Fârid, Allah'ın nurunun her şeyde gördüğünü ve bu nedenle vecde kapılarak kendisini kaybettiğini, ruhani ve manevi bir hazza ulaştığını belirtmiştir. Çektiği tüm sıkıntılara sabretmesinin aslında ilahi aşkı arayışından kaynaklandığını ima etmiştir (Şevkî Dayf, 1995, 7/358). Kendine geldiğinde, yaşadığı ruhani halleri ve ulaştığı ilahi keşifleri şiirleriyle ifade etmeye çalışmıştır. Onun tek amacı, Yüce Allah'ın sevgisini kazanarak rızasına ulaşmak olmuştur (Yâfi, 1997, 4/61).

İbnü'l-Fârid, bedî' ilminin zirveye ulaştığı bir dönemde yaşamıştır. Kâdî el-Fazıl (ö. 596/1200), İmâdüddîn el-İsfahânî (ö. 1201) ve Behâüddîn Zühreir (ö. 1258) gibi önemli ediplerle çağdaşlık yapmıştır. Bu dönemde edebiyatçılar, özellikle belâğatin bedî' kısmına büyük ilgi göstermiştir. Ancak İbnü'l-Fârid'in şiirleri, kelimelerinin inceliği ve zarafeti, anlamlarının zenginliği ve tutarlılığı, düşünce derinliği, üslubunun sağlamlığı ve hayal gücünün genişliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır (en-Nâblûsî, 2016, 4/38-29).

İbnü'l-Fârid'in tasavufi düşüncesine yönelik yapılan yorumlara bakıldığında, genellikle İbn Arabî gibi vahdet-i vücuda inandığı kabul edilmiş ve ağır eleştirilere tabi tutulmuştur (İbn Hacer el-Askalânî, 1971, 4/317; Zehebî, 2006, 16/265). Bazı araştırmacılar ise onun İbn Arâbî gibi aşırı düşüncelere sahip sufilerden farklı düşündüğü ifade etmiştir (Şevkî Dayf, 1995, 7/359).

1.3. Hamriyye Kasidesi

Hamriyye kasidesi kırk bir beyitten oluşmaktadır (İbnü'l-Fârid, t.y., s. 140-143). Revî harfi mîm olduğu için aynı zamanda Mîmiyye kasidesi adıyla da bilinmektedir. Hamriyye kasidesinin üslubu ağırdır. Çok sayıda edebi sanatı, tasavvufî ve felsefî kavramları ihtiva etmektedir. Bu sebeple söz konusu kasidenin birçok şerhi bulunmaktadır (en-Nâblûsî, 2016, 4/333). Bir sûfi ve aşk şairi olan İbnü'l-Fârid'in Hamriyye kasidesi çok sayıda tasavvufî kavramları ihtiva etmektedir. Tasavvuf şairleri genelde خَمْر (içki) kelimesini farklı isimlerin ve sıfatların sembolü olarak zikretmektedirler. Söz konusu kelime ile marifet, sevgi ve ilâhî aşkı amaçlamaktadırlar. Onlar genelde حَبِيب (sevgili) kelimesi ile Hz. Muhammed'i (s. a. v) kastetmektedirler. Bazen bu kelime ile Allah'ın (cc.) zatını ifade etmektedirler (el-Bûrînî, en-Nablusî, 1901, s. 370).

Kasidede geçen مَدَامَةً (içki) kelimesi; ilahi marifet, özlem ve şevk için kullanılır. Sarhoşluğu ifade eden سَكْر kelimesi, tasavvuf dilinde coşmak, mest olmak ve kendinden geçmek anlamındadır. كَرَم (üzüm) kelimesi ise kâinat ve mâsivâyı (Allah'ın dışındaki her şeyi) ifade edilmesi için kullanılmaktadır (el-Bûrînî & en-Nablusî, 1901, s. 370).

2. HAMRİYYE KASİDESİNDE EDEBİ SANATLAR

Daha önce dile getirildiği gibi İbnü'l-Fârid'n divanında bulunan önemli kasidelerinden biri de "Hamriye" adıyla meşhur olan Mîmiyye kasidesidir. Bu kaside ihtiva ettiği edebi sanatlar açısından yüksek bir konuma haiz olmaktadır. Bu kasidenin bütün edebi sanatlarını burada serdetmemiz mümkün değildir. Ancak kasidede daha çok kullanılan edebi sanatları incelemeye tabi tutulacaktır.

Aşağıda öncelikle Hamriyye kasidesinde en çok kullanılan edebi sanatlar tespit edilmiş ve söz konusu sanatların tanımları yapılmıştır. Daha sonra kasidede yer alan örnekler verilmiş, ilgili edebi sanatların ne olduğu belirtilmiş ve bunların anlam (mana) ile ifade (lafız) açısından şiire sağladığı katkılar izah edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Hüsn-i İbtidâ

Hüsn-i ibtidâ, diğer adıyla Berâetü'l-İstihlâl, nesir veya nazmın başında muhtevaya ve maksada işaret eden etkileyici ve ilgi çekici ifadelerle yer yerme sanatıdır (Nüveyrî, 2002, 7/133). Zira sözün zarif, etkileyici ve güçlü bir ifadeyle başlaması, dinleyici ona ilgi göstermekte, onu dikkatle dinlemekte ve anlamaya çalışmaktadır. Nitekim ilgi çekici sözlerle başlamayan ifadeler dinleyicinin ilgisini kaybetmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla muhatabın ilgisini çekmek için nesir ve nazım türü yapıtların başında en güzel, en akıcı ve en etkileyici ifadelerin yer alması gerekmektedir (Süyûtî, 1974, 3/363). Bu nedenle şair kasidesine ilgi çeken ve merak uyandıran şu beyit ile başlamıştır:

شَرَبْنَا عَلَى ذِكْرِ الْحَبِيبِ مَدَامَةً سَكِرْنَا بِهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْلَقَ

Sevgiliyi anarak şarap içtik.

Daha üzüm yaratılmadan onunla sarhoş olduk.

İbnü'l- Fârid yukarıdaki beyit ile kasidede neyi anlatacağına dolaylı olarak işaret etmiştir. Nitekim الْحَبِيبِ (sevgili) ve مَدَامَةً (içki) kavramları kasidenin tümünde görülmektedir. Zira kasidenin ilk beytinden sonra gelen beyitler için الْحَبِيبِ kavramı, merkez ve odak noktası olduğu görülmektedir. Çünkü kasidenin tamamında sevgiliden söz edilmektedir. Şair, söz konusu kasidede sevgiliyi güneşe benzetmiş, ayı ise onun süsü ve yansıması olarak tasvir etmiştir. Menzile sevgilisinin kokusuyla ulaşıldığı, onun parıltısının doğru düşünmeyi sağladığı, isminin anılmasının sıkıntıyı giderip neşeye dönüştürdüğü ve insanların bu etkiyle coşup kendilerinden geçtiği belirtilmektedir. Şair, onun birkaç damlasının ölünün kabrine dökülmesi hâlinde meyyitin hayat bulacağını iddia etmektedir. Onun evine yaklaşan kötürümün yürüyebileceğini, dilsizin konuşabileceğini ve doğuda yayılan kokusunun, batıda nezleye yakalanan kişi tarafından hissedilebileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, Mecnun'un alnına ismi yazılırsa Mecnun'un aşk acısından kurtulup iyileşeceğini, onu ananların ahlaklarının güzelleşeceğini, doğru yola erişeceklerini, başıboşluktan kurtulacaklarını, cimrinin cömert, kaba birinin ise halim selim olacağını dile getirmektedir. Dolayısıyla kasidenin ilk beyti, diğer beyitler için özne durumunda olup Hüsn-i ibtidâ sanatı için en güzel ve maksada en uygun ifadedir (İbnü'l-Fârid, t.y., s. 140-143).

2.2. Teşbih

Sözlükte bir şeyi başka bir şeye benzetmek anlamında olan teşbih, bir edebî terim olarak ise açık veya gizli bir benzetme edatı vesilesiyle iki kavram arasında benzerlik kurmaktır (Cürcânî,

2007, s. 121). Teşbih sanatının müşebbehün bih (kendisine benzetilen), müşebbeh (benzeyen), vechü’ş-şebah (ortak nitelik benzetme yönü) ve teşbih edatı olmak üzere dört rüknü bulunmaktadır. Benzeyenle benzetilenin “teşbihin tarafları” her teşbihte mutlaka olmalıdır. İki taraftan sadece birisi varsa teşbih değil, istiâre sanatı söz konusudur. Teşbih genelde benzer ve misl anlamını ifade eden cer hafi ك ile yapılmaktadır. ك (gibi) manasını ifade eden her türlü harf, fiil veya isim de teşbih edatı olmaktadır. Örneğin يُمَاتِلُ، شَبَّهَ، كَأَنَّ gibi ifadeler teşbih edatı olarak kullanılan kelimelerden bazılarıdır (Desûkî, t.y., 3/59).

Teşbih sanatını içeren cümlede teşbih edatı mezkursa “teşbih-i mürsel”, söz konusu edat mezkûr değilse “teşbih-i müekked”, sadece vech-i şebah zikredilmemişse “teşbih-i mufassal”, vech-i şebah ile birlikte teşbih edatı da zikredilmemişse “teşbih-i belîğ” olur (Cürçânî, 2007, s. 121). Hamriye kasidesinde İbnü’l-Fârid’in en çok kullandığı edebi sanat şüphesiz teşbih sanatıdır. Neredeyse her beyitte teşbihin örnekleri görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyit teşbih sanatına örnek olarak gösterilebilir:

لَهَا الْبَدْرُ كَأَنَّ وَهِيَ شَمْسٌ هِلَالٌ وَكَمْ تَبْدُو إِذَا مُزِجْتَ نَجْمٌ

Dolunay onun (şarabın) kadehidir (Şarabın dolunay gibi yuvarlak bir kadehi vardır). O (şarap) güneş gibidir.

(İçenlere) şarabı (hilâl parlak gençler) dolaştırır/sunar. Şarap karıştırıldığında nice yıldızlar (kabarcıklar) ortaya çıkar.

Yukarıdaki beyitte yer alan الْبَدْرُ كَأَنَّ ifadesinde “teşbih-i mablûb” vardır. Zira cümlenin aslı كَأَنَّهَا كَالْبَدْرِ “Şarabın bardağı ay gibidir” şeklindedir. Ayrıca söz konusu ifadede teşbihin rükünlerinden sadece teşbihin iki tarafı zikredildiği için teşbih-i belîğ de vardır. Şair، وَهِيَ شَمْسٌ cümlesinde teşbih edatı ile vech-i şebahi hazf ederek teşbih-i belîğ sanatını kullanmış ve şarabı güneşe benzetmiştir.

Teşbih, söze açıklık ve etkileyicilik katmaktadır. İnsanların doğrudan kavrayamadığı şeyleri, duyularıyla algılayabilecekleri bir biçimde sunmaktadır. Deneyimlenmemiş bir kavramı, deneyimlenmiş olana benzeterek zihinde canlandırmayı kolaylaştırmaktadır. Bilinmeyi, bilinen bir şeye benzeterek daha anlaşılır hale getirmektedir. Ayrıca, zayıf ya da etkisiz görünen bir şeyi, daha güçlü ve etkili kılmaktadır (er-Rumânî, 1973, s. 81).

Kasidede yer alan aşağıdaki beyitte de teşbih sanatı vardır:

وَيَطْرَبُ مَنْ لَمْ يَذْرِهَا عِنْدَ كَمْشَتَاقٍ نَعْمٍ كُلَّمَا ذُكِرَتْ نَعْمٌ

Onu tanımayan bile kendisi anılınca coşup oynar. Nu’m her anıldığında ona özlem duyanın sevinçten oynaması gibi.

Görüldüğü üzere İbnü’l-Fârid yukarıdaki beyitte teşbih edatı olan ك hafini kullanılarak teşbih sanatını icra etmiştir. İfadede teşbih edatı bulunduğu için teşbih-i mürsel kısmına girmektedir.

2.3. Tıbâk

طَبَق fiilinin masdarı olan tıbâk kelimesi sözlükte, “uyum içinde olmak”, “üst üste koymak” gibi anlamlara gelmektedir. Belâgat ilminin ıstılahında ise birbirine karşıt iki ögenin bir cümlede

veya bir beyitte bir arada kullanılmasıdır (Taş, 2023, S. 133-134). Tıbâk sanatı hakiki ve icâbî-selbî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır (Bekrî, 1987, s. 43-45). Hakikî tıbâk aşağıda görüldü gibi zıt kelimeler arasında meydana gelmektedir (Kâsım, 2003, s. 66).

وَفَوْقَ لَوَاءِ الْجَيْشِ لَوْ رُقِمَ اسْمُهَا لَأَسْكَرَ مَنْ تَحْتَ اللِّوَاءِ ذَلِكَ الرَّقْمُ

Sevgilinin sadece adı ordunun sancağına yazılıydı sancağın altında bulunanları kendilerinden geçirirdi.

Kasidede yer alan yukarıdaki beyitte bulunan **فَوْق** ve **تَحْتَ** kelimeleri arasında hakikî tıbâk var. Çünkü iki kelime arasında gerçek anlamda tezatlık bulunmaktadır.

İcâbî-selbî tıbâkta kelimeler arasında bir tezatlık yoktur. Ancak cümlede kök ve mana birliğine sahip iki kelimedenden birisi menfi, diğeri de müspet kullanıldıkları için tıbâk sanatı oluşmaktadır (Bekrî, 1987, s. 45). Örneğin **تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ** ayeti kerimede (Mâide, 3/116) **تَعْلَمُ** ile **أَعْلَمُ** arasında zıt anlam bulunmamaktadır. Bu iki fiil, biri olumlu diğeri de olumsuz olarak kullandıkları için aralarında tıbâk-ı icâbî-selbî meydana gelmiştir.

Kasidede bulunan aşağıdaki beyitte **عَزَمَ** kelimesi iki kere kullanılmıştır. Söz konusu kelime **لِطَرِيقِ الْعَزَمِ** ifadesinde olumlu, **لَا لَهُ عَزَمَ** kısmında ise olumsuz olarak kullanıldığı için tıbâk-ı icâbî-selbî meydana gelmiştir:

تَهَذَّبُ أَخْلَاقَ النَّدَامَى فَيَهْتَدِي بِهَا لِطَرِيقِ الْعَزَمِ مَنْ مَا لَهُ عَزَمَ

O şarap, nedimelerin ahlakını güzelleştirir ve kararsızlığa düşen kişiye yeniden kararlılık kazandırır.

Kaside art arada gelen son iki beyitte şair, birinci beyitte duygusallıktan uzak tam anlamıyla ölmeye ve öldürmeye hazır olan bir ordunun sancağına sadece onun isminin nakşedilmesi orduyu kendinden geçirip sarhoş etmeye yeterli olduğunu söyleyerek sevgilisinin ne kadar büyük bir etki gücüne sahip olduğunu belirtmektedir. İkinci beyitte ise, kötü insanları ahlaki olarak arındırıp temizlediğini; şaşkın ve yolunu kaybedenleri ise kararlı kılarak doğru yola ilettiğini ifade ederek tıbâk sanatını güzel bir şekilde icra etmiştir.

2.4. Mukâbele

Sözlükte “bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmak, yüz yüze gelmek” gibi manalara gelen mukâbele, edebî bir terim olarak iki veya daha fazla kelimeyi bir araya getirildikten sonra sırasıyla zikredilen her bir kelimenin karşılığının getirilmesi sanatıdır (Süyûtî, 1974, 3/327). Mukabele ile tıbâk aynı anlamı ifade etmekte. Tanım ve örneklerden de anlaşılacağı gibi terim olarak iki kavram birbirine yakındır. Bu sebeple bazı belâgat âlimleri tıbâk ile mukâbelenin aynı şeyi ifade ettiğini iddia etmişlerdir. Ancak iki kavram birbirinden farklıdır. (Taş, 2023, S. 139-140). Zira tıbâk sanatında bir kelimenin zıt anlamının bulunması yeterlidir. Mukabelede ise en az iki kelimenin karşılığı tertibe riayet edilerek getirilmesi gerekmektedir (Sekkâkî, 1987, s. 424; Süyûtî, 1974, 3/226). Örneğin söz konusu kasidede bulunan aşağıdaki beyitte mukâbele sanatı söz konusudur:

فَلَا عَيْشَ فِي الدُّنْيَا لِمَنْ عَاشَ وَمَنْ لَمْ يَمُتْ سُكْرًا بِهَا فَانَّهُ

Dünyada ayık yaşayan kişi, yaşamış sayılmaz; onunla sarhoş olup ölmeyen de pek akıllı sayılmaz.

İbnü'l- Fârid bu beyitte عَاشَ ve صَاحِبًا kelimelerini zikrettikten sonra عَاشَ kelimesine karşılık olarak لَمْ يَمُتْ lafzını, سَكَّرَا kelimesini صَاحِبًا lafzına karşılık olarak getirerek mukabele sanatını kullanmıştır.

Yine aşağıdaki beyitte وَلَا قَبْلَهَا قَبْلُ kelimeleri وَلَا بَعْدَ بَعْدَهَا kelimeleri ile karşılaştırma yapılarak mukabele sanatına gidilmiştir:

وَلَا قَبْلَهَا قَبْلُ وَلَا بَعْدَ بَعْدَهَا وَقَبْلِيَّةُ الْأَبْعَادِ فَهِيَ لَهَا حَتْمٌ

Ne ondan önce ne de ondan sonra bir zaman vardı; sonraların öncesi ona bir zorunluluk idi.

2.5. Cinâs

Sözlükte iki şeyin birbirine benzemesi anlamında olan cinâs, terim olarak anlamları farklı, yazılış ve okunuşları (sesleri) aynı veya birbirine benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan edebi sanat türüdür (Süyûtî, 1974, 3/310). Cinâs sanatı tam ve nâkıs olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bir arada zikredilen iki lafzın harf, hareke, harflerin tertibi ve sayısı hususunda aynı olması durumunda aralarında tam cinâs meydana gelmiş olmaktadır. Zikredilen şartlardan birinin eksik olması durumunda aralarında tam cinâs değil, nâkıs cinâs gerçekleşmiş olmaktadır (Uzun, Muhammed, Erdoğan, Şensoy, Solmaz, & Kırdar, 2112, s. 146).

Kasidede yer alan aşağıdaki beyitte tam cinâs sanatı gerçekleşmiştir:

وَعَصْرُ الْمَدَى مِنْ قَبْلِهِ كَانَ وَعَهْدُ أَبِيْنَا بَعْدَهَا وَلَهَا الْيُتْمُ

Uzun zamandan önce sırası vardı. Babamızın (Âdem) dönemi ondan sonraydı ve eşsizlik ona aittir.

Görüldüğü gibi yukarıdaki beyitte عَصْرُ kelimesi iki kere kullanılmıştır. İlk başta kendisiyle “zaman” ifade edilirken, diğerinde “üzümü ezmek, sıkmak” anlamında kullanılmıştır. Tekrar edilen söz konusu kelime her iki ifade de zikredilen dört şeyde aynı olduğu için tam cinâs meydana gelmiştir.

Divanda art arda gelen aşağıdaki üç beyitte ise الظُّلْمُ (zulüm) ile ظُّلْمُ (ağız suyu), نَعْمُ (nağme) ile نَعْمُ (ganimet) ve النَّعْمُ (nağme) ile الْعَمُّ (gam) kelimeleri arasında nakıs cinas meydana gelmiştir.

عَلَيْكَ بِهَا صِرْفًا وَإِنْ شِئْتَ فَعَدْلُكَ عَنْ ظُلْمِ الْحَبِيبِ هُوَ

Özellikle ona hiçbir şey karıştırmadan iç, dilersen ona biraz su karıştırarak da içebilirsin. Sevgilinin ağız suyundan yüz çevirmek zulmün kendisidir.

وَدُونُكَهَا فِي الْحَانِ وَاسْتَجْلَهَا بِهِ عَلَى نَعْمِ الْأَلْحَانِ فَوَيْ بِهَا غُتْمٌ

Onu meyhanede ara ve musiki nağmeleri eşliğinde onu temaşa et. Doğrusu onun nağmelerle eşliği ganimettir.

فَمَا سَكَنتَ وَالْهَمَّ يَوْمًا بِمَوْضِعٍ كَذَلِكَ لَمْ يَسْكُنْ إِلَى النَّعَمِ الْعَمِّ

Hiçbir zaman hiçbir gün şarapla tasa bir arada bulunmadığı gibi gam ile nağme de birlikte bulunmaz.

Yukarıdaki beyitlerin ilkinde ظَلَم ile الظُّلْم kelimeleri arsına hareke farklılığından dolayı nâkıs cinâs sanatı bulunmaktadır. Zira الظُّلْم sözcüğündeki ظ harfinin harekesi zamme olduğunda kelime adaletin zıddı olan zulüm (İbn Düreyd, 1987, 2/934), fethalı olduğunda ise ağız suyu anlamındadır (Ferâhîdî, ts, 1/277). İkinci beyitte نَعَم ile غُنْم kelimelerinin harfleri aynıdır. Ancak harflerin sıralaması farklıdır. Dolayısıyla iki kelime arsında nâkıs cinâs sanatı vardır. Üçüncü beyitte ise yan yana bulunan الْعَمِّ ve الْهَمِّ ile النَّعَم ve الْغُنْم sözcükleri bir harf farklılığından dolayı aralarında nâkıs cinâs meydan gelmiştir.

Şair, musiki nağmeleri ile hüznün bir arada olamayacağı gibi sevgilisinin adının anıldığı yerde tasanın olamayacağını vurgularken zıt anlamlı kelimeleri kullanarak tıbâk sanatı ile güzel bir şekilde ifade etmiştir.

Cinâs, kelimeler arasındaki ahengi sağlayarak hem şiirsel hem de düz yazılara düzen ve zarafet kazandırmaktadır. Tam veya kısmi benzerlikler içeren kelimeler, kulağa hoş gelen bir ritim oluşturmakta ve okuyucunun ruhuna hitap etmektedir. Aynı türden harflerin kullanılması, kelimeler arasında bir uyum ve yakınlık meydana getirmekte, böylece metnin estetik değeri artmaktadır (el-Cundî, t.y., s. 23).

2.6. Kinâye

Sözlükte gizlenmek, dolaylı söz söylemek, ima etmek, bir şeyi söyleyip başka bir şeyi kast etmek gibi manalara gelen kinaye (Cürcânî, 2007, 267; Mustafa, Zeyyât, Abdülkadir, & Neccâr. 1972, s. 802; Mutçali, 1995, s. 775), edebî terim olarak hakiki manasının yanında mecâzî anlamının da kastedilme imkânı olan kelime veya terkiptir (Sübkî, 2003, 2/206; Süyûtî, 1974, 3/159).

Mekniyyün anının yüceltilmesi, doğrudan ifade edilmesi uygun olmayan kavramların dolaylı bir anlatımla aktarılması, sözün estetik açıdan zenginleştirilmesi ve bazen kısaltılması gibi amaçlardan dolayı kinâye sanatına başvurulmaktadır. (Taş, 2023, 100-102). Ayrıca kinâyede bulunan mübalağa sanatıyla anlatım daha etkileyici hale gelmektedir (Süyûtî, 1974, 3/159-160).

وَيَكْرُمُ مَنْ لَا يَعْرِفُ الْجُودَ كَفُّهُ وَيَحْلُمُ عِنْدَ الْغَيْظِ مَنْ مَا لَهُ حِلْمٌ

Cömertlikle tanış olmayan, onu içince cömert olur. Öfke anında hoşgörü nedir bilmeyen onun sayesinde uysal olur.

Yukarıdaki beyitte وَيَكْرُمُ مَنْ لَا يَعْرِفُ الْجُودَ كَفُّهُ cümlesi nisbetten kinâye olup iki ayrı mana ifade etmektedir. Birincisi bahsedilen kişinin bizzat elinin cömertliği bilmemesi ki bu manayı engelleyen bir karine yoktur. İkinci mana ise ilgili kişinin cimriliğini ifade edilmektedir. Kastedilen mana da budur. Söz konusu şarabın içenleri birer cömert kişi haline geldiklerini ifade etmesi bakımında وَيَكْرُمُ مَنْ لَا يَعْرِفُ الْجُودَ كَفُّهُ ifadesi, düz bir ifade olan وَيَكْرُمُ مَنْ كَانَ بَخِيلًا cümlesin göre daha zarif ve daha etkileyicidir.

Hamriyye kasidesinde yer alan aşağıdaki beyitte de kinâye sanatı vardır:

وَقَامَتْ بِهَا الْأَشْيَاءُ ثُمَّ لِحْكْمَةٍ احْتَجَبَتْ عَنْ كُلِّ مَنْ لَا لَهُ فَهْمٌ

Her şey ona dayanıp varlıkta hayat buldu; fakat o bir hikmet gereği kıt anlayışlılardan gizlendi.

Yukarıdaki beyittin *احْتَجَبَتْ عَنْ كُلِّ مَنْ لَا لَهُ فَهْمٌ* mısrasında sıfattan kinâye sanatı vardır. Çünkü bunun kinayesiz ifadesi *احْتَجَبَتْ عَنْ كُلِّ أَتْلَه* şeklinde olmaktadır.

2.7. Tenviye

Gizlemek anlamında olan tenviye, (İbn-i Hicce, 2004; Râzî, 1999, 337) terim olarak bir ifadenin herkesçe anlaşılan yakın manası değil, sadece erbabı tarafından bilinen ve gizli bir karineye dayanarak uzak anlamı kastedilen edebi sanat türüdür (Sübkî, 2003, 2/243).

Kasidede bulunan aşağıdaki beyitte tenviye sanatı vardır:

تَقَدَّمَ كُلَّ الْكَائِنَاتِ حَدِيثُهَا قَدِيمًا وَلَا شَكْلَ هُنَاكَ وَلَا رَسْمٌ

Orada hiçbir şekil ve hiç bir iz yokken, onun sözü bütün varlıklardan önceydi.

Görüldüğü üzere yukarıdaki beyitte *حَدِيثُهَا* kelimesinin “yeni” ve “söz” anlamında iki manası vardır. Şair bu beyitte “söz” manasını kastettiği halde *قَدِيمًا* kelimesini getirerek *حَدِيثٌ* kelimesinden “yeni” anlamını kastettiğini muhataba ima etmektedir.

2.8. İzhârü Mâ Hakkuhu'l-İdmâr

Arap dilinde zâhir olarak getirilen bir isim kural olarak, farklı nedenlerden dolayı ikinci kere kullanılmak istendiğinde zâmir olarak getirilir. Ama bazı yerlerde bazı nedenlerden dolayı zâmirin yerine zâhir isim getirilmektedir. Bu durum “zamirin yerine zâhir ismin konulması” ifadesi ile dile getirilmektedir. Sağlamaştırma, pekiştirme, tazim etme, küçükseme, karışıklığı giderme, cinâsa riayet etme gibi gayelerden dolayı bu edebi sanat icra edilmektedir (Süyûtî, 1974, 3/244-249).

Aşağıdaki beyitlerde söz konusu edebi sanat bulunmaktadır:

وَلَوْ أَنَّ رَكْبًا يَمَمُوا تُرْبَ أَرْضِهَا وَفِي الرِّكْبِ مَلْسُوعٌ لَمَا ضَرَّرَهُ

Bir kervan, onun diyarının toprağına koyulursa ve o kervanda zehirli bir hayvan tarafından ısırılmış biri varsa, zehir ona zarar vermez.

وَلَوْ نَظَرَ الدِّمَّانُ خَتْمَ إِنَائِهَا لِأَسْكَرَهُمْ مِنْ دُونِهَا ذَلِكَ الْخَتْمُ

Şayet dostlar, onun testisinin üstündeki mühre nazar ederlerse, mühür onları kendilerinden geçirecektir.

Yukarıdaki ilk beytin *رَكْبًا* kelimesi, *وَلَوْ أَنَّ رَكْبًا* ifadesinde bulunan *رَكْبًا* kelimesi, *وَفِي الرِّكْبِ* şeklinde tekrar edilmiştir. Normalde *وَفِيهِمْ* veya *وَفِيهَا* şeklinde zâmir olarak getirilmesi gerekirdi. Aynı şekilde ikinci beyitte *خَتْمٌ* kelimesi tekrarlanmıştır. Birinci beyitte uyum gözetilirken ikinci

beyitte ise hem uyum hem de o mühre kıymet ve değer atfetme amacına binaen zâmir yerine zâhir isim getirilmiştir.

2.9. Kasr

Kasr sözlükte “sınırlandırmak, hapsetmek, kısaltmak elbiseyi beyazlatmak gibi anlamlara gelmektedir (Râzî, 1999, s. 74). Bir belagat terimi olarak belli bir yöntemle bir şeyi bir şeye tahsis etmek, ona özgü kılmaktır. Birinci tanımda tahsis edilen şeye maksûr, tahsis edilene ise maksûrun aleyh denmektedir (Cürcânî, 2007, s. 256). Bu edebi sanat, mavsûfun sifata hasrı ve sıfatın mevsûfa hasrı şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Kasrın birçok yapılış şekli vardır. Nefy, istisnâ, te'kid edatları olan **إِنَّمَا** ve **أَنَّمَا**, **بَلْ** ve **لَا** ile yapılan atıf, fasıl zamiri, ma'mulün veya müsnedin takdimi, müsned ve müsnedün ileyhinin marife olmaları gibi durumlarla kasr meydana gelmektedir (Süyûtî, 1974, s. 66-70; Çağmar, 2013, s. 97-103).

Hamriyye kasidesinde çok sayıda kasr örneği bulunmaktadır. Aşağıdaki beyitte söz konusu sanat meydana gelmiştir:

عَلَيْكَ بِهَا صِرْفًا وَإِنْ شِئْتَ فَعَدْلُكَ عَنْ ظَلَمِ الْحَبِيبِ هُوَ

Özellikle ona hiçbir şey karıştırmadan iç, dilerse ona biraz su karıştırarak da içebilirsin. Sevgilinin ağız suyundan yüz çevirmek zulmün kendisidir.

Şair yukarıdaki beytin **فَعَدْلُكَ عَنْ ظَلَمِ الْحَبِيبِ هُوَ الظُّلْمُ** mısrasında hem isnadın iki tarafını marife getirerek, hem de **هُوَ الظُّلْمُ** ibaresinde fasl zahirine başvurarak kasr sanatını icra etmiştir.

Yine kasidede bulunan aşağıdaki beyitte de kasr sanatı vardır:

وَقَالُوا شَرِبْتَ الْإِثْمَ كَلًّا وَإِنَّمَا شَرِبْتُ الَّتِي فِي تَرْكِهَا عِنْدِي

Sen onu içmekle aslında günah işledin” dediler. Hayır, bana göre ben sadece içilmemesinin günah olan şeyi içtim.

Yukarıdaki beyitte **إِنَّمَا** ile kasr yapılmıştır. **إِنَّمَا** edatıyla yapılan kasırda maksûrun aleyh son kelime olmaktadır. Dolayısıyla beyitte **الْإِثْمُ** kelimesi maksûrun aleyhtir. Bahsettiği şarabın terki kesinlikle günah olduğunu veya söz konusu şarabın terkinin dışında başka bir şeyin günah olmadığını bildirmektedir.

Kasidede yer alan aşağıdaki beyitte de söz konusu sanat uygulanmıştır:

عَلَى نَفْسِهِ فَلْيَبْكْ مَنْ فَاتَ عُمْرُهُ وَلَيْسَ لَهُ فِيهَا نَصِيبٌ وَلَا سَهْمٌ

Ömrü boşa geçen ve ömrünün kendisine herhangi bir katkı sağlamayan kendi haline ağlasın!

وَلَيْسَ لَهُ فِيهَا نَصِيبٌ وَلَا سَهْمٌ ibaresinde câr ve mecrûrun takdimi, **عَلَى نَفْسِهِ فَلْيَبْكْ** cümlesinde ise haberin takdimi ile kasr yapılmıştır.

2.10. İcâz

Sözün kısaltması anlamında olan icâz, (Râzî, 1999, s. 333) terim olarak **هُوَ إِضَاحُ الْمَعْنَى بِأَقَلِّ مَا يُمَكِّنُ مِنَ اللَّفْظِ** “mananın mümkün olan en az lafızla açıklanmasıdır” ifadesiyle tanımlanmıştır (İbn Sinân el-Hâffacî, 1982, s. 211). İcâz, kasr icâzı ve hazf icâzı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kelam bizzat kendisi kısaysa kasr icâzı, kendisinden bir şeyin hazfinden dolayı kısa ise icâz-ı hazf olur (Süyûtî, 1974, 3/181-183).

İcâz sanatı söz konusu kasidenin aşağıdaki beyitlerinde görülmektedir:

وَلَوْلَا شَذَاهَا مَا اهْتَدَيْتُ لِحَانِهَا وَلَوْلَا سَنَاهَا مَا تَصَوَّرَهَا الْوَهْمُ

Onun güzel kokusu olmasaydı meyhaneyi bulamazdım, ışığı olmasaydı zihin dahi onu tasavvur edemezdi.

Yukarıdaki beyitte **وَلَوْلَا سَنَاهَا** ile **وَلَوْلَا شَذَاهَا** ifadelerinde icâz-ı hazf örnek vardır. Her iki yerde haber hazf edilmiştir. Çünkü **ولولا** edatından sonra gelen mübtedânın haberi zorunlu olarak hazfedilmektedir (İbn 'Akil, 1980, 1/250).

Aşağıdaki beyitte de icâzı hazf bulunmaktadır:

لَهَا الْبَدْرُ كَأَسْ وَهِيَ شَمْسٌ هَلَالٌ وَكَمْ تَبْدُو إِذَا مُزِجْتَ نَجْمُ

Dolunay onun (şarabın) kadehidir (Şarabın dolunay gibi yuvarlak bir kadehi vardır). O (şarap) güneştir.

Beyitte yer alan **لَهَا الْبَدْرُ كَأَسْ وَهِيَ شَمْسٌ** şeklindeki ifadede iki teşbih sanatı kullanmış, ikisinde de teşbih edatı ile vech-i şebah hazf edilmiş ve böylece icâz-ı hazf icra edilmiştir.

2.11. Mübâlâğa

Sözlükte yaklaşmak, ulaşmak anlamına gelen mübâlâğa (Mustafa, Zeyyât, Abdülkadir, & Neccâr, 1972, s. 69), terim olarak bir şeyin vasfını veya manasını bazen aklın kabul edemeyeceği şekilde ifade etme sanatı olarak tanımlanmaktadır. Mübâlâğa sanatı kelamın anlamına güzellik ve zarafet katmakta ve temsil, teşbih, istiare, mecaz-ı mürsel, kinaye, kasr, itnâb, icâz gibi edebî sanatların temelini teşkil etmektedir (Durmuş, 2020, s. 424).

Mübâlâğa, vasıf mübâlâğası ve siğa mübâlâğası olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İmkân sınırını aşan kısmına vasıf mübâlâğası, mübâlâğa kipleri ile yapılan türüne de siğa mübâlâğası denmektedir (Süyûtî, 1974, 3/323-324).

Mübâlâğa, birçok edebi sanatta kullanıldığı için örnekleri çoktur. Çalışmamızın konusu olan kasidenin neredeyse tümünde mübâlâğa görülmektedir. Nitekim kasidenin şart edatları olan **لو** ve **إن** ile başlayan on iki beytin tamamında mübâlâğa bulunmaktadır.

Şair aşağıdaki üç beyitte **لو** edatıyla başlamış ve mübâlâğa sanatına yer vermiştir:

وَلَوْ عَبَقَتْ فِي الشَّرْقِ أَنْفَاسُ وَفِي الْغَرْبِ مَزْكُومٌ لَعَادَ لَهُ الشَّمُّ

Doğuya saçılırsa kokusunun hoş nefesleri, batıda nezleye yakalanmış kişiye koku ulaşır ve o kişi iyileşir.

وَلَوْ نَضَحُوا مِنْهَا ثَرَى قَبْرِ لَعَادَتْ إِلَيْهِ الرُّوحُ وَانْتَعَشَ

Ölünün kabrine ondan birkaç damla saçarlarsa, ruh bedene döner ve beden hayat bulur.

وَفَوْقَ لَوَاءِ الْجَيْشِ لَوْ رُقِّمَ اسْمُهَا لِأَسْكَرَ مَنْ تَحْتَ اللِّوَاءِ ذَلِكَ الرَّقْمُ

Adı ordunun sancağına yazılırsa, bu yazı, sancağın altında bulunanları kendilerinden geçirir.

Yukarıdaki üç beyitte imkân sınırlarını aşacak derecede mübâlağa yapılmıştır. Dolayısıyla beyitler sıfat mübâlağası kapsamı içinde değerlendirilmiştir.

3. SONUÇ

İslâm'ın ilk dönemlerinde tasavvufî yaşamlarıyla temayüz etmiş kişilerin gerek nesir gerekse nazm tarzındaki dinî öğüt, hikmetli söz ve ahlâk içerikli ifadeleri, tasavvuf edebiyatının ilk örneklerini oluşturmuştur.

İbnü'l-Fârid'in yaşadığı dönem, tasavvufî şiirlerin genel olarak ana teması, ilâhî aşk ve bu aşkın gönüllerdeki etkisini oluşturması hasebiyle Arap edebiyatında tasavvufî şiir açısından en güzel örneklerin verildiği altın çağ diyebileceğimiz dönemlere denk gelmektedir.

İbnü'l-Fârid, şiirlerinin ana temasını oluşturan ilâhî aşkı dile getirirken beşerî aşkın unsurlarından istifade etmiştir. Bu bağlamda bir sembol olarak kullandığı şarap, sevgili ve bunlarla ilgili tabirler, bazı din bilginlerince yanlış anlaşılmış ve bazı kesimler tarafından eleştirilmiştir. Önem açısından divanının ikinci kasidesi olarak kabul edilen Mimiyye veya Hamriyye kasidesi müdâme (şarab) ile aşkı, habib (sevgili) ile yüce Allah'ı sembolize etmektedir. Kasidedeki bütün beyitlerin merkezinde bu iki kavram lafız olarak yer almasa da mana bakımından bulunmaktadır.

Kırk bir beyitten oluşan Hamriyye kasidesi birçok edebi sanatı içermektedir. Hüsn-i ibtidâ, teşbih, tıbâk, mukâbele, cinâs, kinâye, tevriye, izhârü mâ hakkuhu'l-izmâr, kasr, îcâz ve mübâlağa gibi edebî sanatlarla dair çok sayıda örnek bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bekrî, Ş. E. (1987). *el-Belâgatü'l-Arabiye fî sevbiha'l-cedîd ilmi'l-bedî*. Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn.
- Bûrînî, H & en-Nablusî, A. (1901). *Şerhu Divânî İbn-i'l-Fârid*.
- Cürcânî, E. A S. (2007). *Kitâbü't-ta'rifât* (2. bs). Dâru'n-Nefâ'is.
- Çağmar, M. E. (2013). *Alıştırmalarla Belâgat*. Mektebetü'd-Diyarbakir.
- Dâru Sâdır (Cilt 1-7).
- Dayf, Ş. (1995). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (1-10). Dâru'l-Maârif.
- Desûkî, E. M. (t.y.). *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasarü'l-me'ânî* (Cilt 1-4). el-Mektebet'l-'Asriyye.
- Durmuş, İ. (2020). Mübalağa. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 31). TDV Yayınları.

- el-Cundî, A. (t.y.). *Fennu'l-cinâs*. Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ferâhîdî, H. (t.s.). *Kitâbü'l-'Ayn* (Cilt 1-8). Mektebetü'l-Hilâl.
- Hilmî, M.(t.y.). *İbnü'l-Fârid ve'l-hubbü'l-ilâhî* (2. bs). Dârü'l-Maârif.
- İbn 'Akil, E. A. (1980). *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (20. bs, Cilt 1-4). Dâru't-Turâs.
- İbn Düreyd, M. (1987). *Cemheretü'l-luga* (Cilt 1-3). Dâru'l-'ilmi li'l-Melâyîn.
- İbn Hacer el-Askalânî, A (1971). *Lisânü'l-Mizân* (2. bs, Cilt 1-7). Müessesetü'l-Âlem.
- İbn Hallikân, A. (t.y.). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*
- İbn Sinân el-Hâffacî, A.. (1982). *Sırrü'l-fesâha*. Dârü'l-Kütübî'l-'ilmiyye.
- İbn-i Hicce, E. (2004). *Hezânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb* (Cilt 1-2). Mektebetü'l-Hilâl.
- İbnü'l-Fârid, Ö. (t.y.). *Divân İbni'l-Fârid*. Dâru Sâdır.
- İbnü'l-İmâd, A. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (Cilt 1-11). Dâru İbn Kesîr.
- İbnü'l-Mülakkın, Ö. (1994). *Tabakâtü'l-evliyâ*. Mektebetü'l-Hancî.
- Kâsım, M. A. (2003). *'Ulûmu'l-belağâ*. el-Müessesetü'l-Hadîse.
- Kehhâle, Ö. R. (t.y.). *Mu'cemu'l-mu'ellifîn* (Cilt 1-15). Dâru İhyai't-Turâsî'l-'Arabî.
- Mustafa, İ. Zeyyât, H, A. Abdülkadir, H. & Neccâr, A. H. (1972). *El-Mu'cemu'l-Vasît* (Cilt 1-2). el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- Mutçali, S. (1995). *Arapça—Türkçe Sözlük*. Dağarcık.
- Nâblûsî, A. (2016). *Keşfü's-sırri'l-gâmız min şerhi dîvânî İbni'l-Fârid* (Cilt 1-4). Dâru Neynevâ.
- Nedvî, M. V. (2009). *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*. Dâru İbn Kesîr.
- Nüveyrî, A. (2002). *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb* (Cilt 1-33). Dâru'l-Kütüb.
- Râzî, M. (1999). *Muhtârû's-Sihâh* (5. bs). el-Mektebet'l-'Asriyye.
- Rumânî, A. Zahlul, M. (1973). *En-Nüket fî l'cazi'l-Kur'ân*. Dârü'l-Maârif.
- Sekkâkî, E. Y. (1987). *Miftâhu'l-'ulûm* (2. bs). Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye.
- Sübkî, A. (2003). *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîşî'l-Miftâh*. el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Süyûtî, C. A. (1974). *El-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Cilt 1-4). el-Hey'etu'l-Mısriye'l-'Amme.
- Taş, M. (2023) *Klasik Aarap Edebiyatında İstizâre Mektupları*. Fecr Yayınları.
- Uzun, T. Muhammed, T. Erdoğan, A. Şensoy, S. Solmaz, L. & Kırdar, Ş.(2112). *Anlatımlı Belâgat* (2. bs).
- Yâfî. E. A. (1997). *Mirâtü'l-cinân ve 'ibretü'l-yakzân* (Cilt 1-4). Dâru'l-Kütübî'l-'ilmiyye.
- Zehebî, Ş. M. (2006). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Cilt 1-18). Dârü'l-Hadîs.
- Ziriklî, M. H.. (2002). *El-A'lâm* (15. bs, Cilt 1-8). Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn.

Vildan ÖZİŞÇİ

Dicle Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati,
Dicle University
Faculty of Theology,
Arabic Language and Rhetoric,
vildanoz.639@gmail.com

MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA MEHCER EDEBİYATI*

MAHJAR LITERATURE IN MODERN
PERIOD ARABIC LITERATURE

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

24.11.2023 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 24.11.2023

23.04.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 23.04.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

OPEN ACCESS

CC BY NC 4.0

| **License**

Lisans | CC BY NC 4.0

OPEN ACCESS

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA MEHCER EDEBİYATI

ÖZET

1854-1920 yılları arasında Osmanlı vatandaşı iken; Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistinli çok sayıda Arap, çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerini terk ederek Amerika Kıtası'na/Yeni Dünya'ya göç etmiştir. Gittikleri yerlerde kendi kültür birlikteliklerini gerçekleştirmek üzere bir araya gelen göçmenler, dernekleşerek güçlü bir yazım etkinliği içerisinde yeni bir edebiyat ortaya çıkarmışlardır. Göçmen yazar ve şairlerin ürettikleri çalışmalarla ortaya çıkan yeni edebiyat, göç edilen yer anlamında "Edebu'l-Mehcer (Göç Edebiyatı)" olarak adlandırılmıştır. Bu bildirinin amacı, söz konusu göç edebiyatının doğuşunu hazırlayan unsurların incelenmesi, göç edebiyatıyla ortaya çıkan ekollerin ve bu ekollerin öncü şair ve yazarlarının tanınmasını sağlamaktır. Çalışmanın sonunda göçleri tetikleyen unsurların arkasında yatan temel problemin insanın *değer ve özgürlük arayışı olduğu kanaatine ulaşılmıştır*. Nihayetinde Mehcer edebiyatçılarının merkezinde, "bireysel özgürlüğünü kazanmış, sosyal ve psikolojik açıdan anlaşılıp, değer görmek isteyen insan" yer almaktadır. Bundan yola çıkan Mehcer edebiyatçıları genel olarak ortak bir mesaj vermiş ve insanın mutluluğunu hedeflemişlerdir. Özelden ise farklı üslûplara başvurmuş ayrı kollardan edebiyat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Mehcer Edebiyatı, Mehcer Edebiyatı Ekol ve Temsilcileri.

MAHJAR LITERATURE IN MODERN PERIOD ARABIC LITERATURE

ABSTRACT

Many Arabs from Syria, Lebanon, Jordan, Palestine left their countries for various reasons and immigrated to the American Continent/New World while they were Ottoman citizens between 1854 and 1920. Immigrants who came together to carry out their cultural unity in the places they went to formed an association and constructed a new literature within a vigorous writing activity. The new literature that emerged with the works produced by immigrant writers and poets was named "Edebu'l-Mehcer (Migration or Diaspora Literature)", meaning the place of migration. This paper aims to examine the factors that led to the birth of migration literature and to recognize the schools that emerged with migration literature and the leading poets and writers of these schools. At the end of the study, it was concluded that the main problem behind the factors that trigger migration is people's search for value and freedom. Ultimately, there is "a person who has gained his freedom and wants to be understood and valued socially and psychologically" at the center of Mehcer writers. Based on this, the Mehcer writers gave a common message in general and aimed for human happiness. They resorted to different styles and continued their literary activities from separate branches in private.

Keywords: Modern Arabic Literature, Mahjar Literature, The Schools and Representatives of Mahjar Literature.

1. GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı idaresinde bulunan Arap bölgelerinden Kuzey ve Güney Amerika'ya çok sayıda göç yaşanmıştır (Ürün, 2018, s. 117). Göçlerden önce başta Lübnan ve Suriye olmak üzere; Ürdün, Filistin ve Irak gibi bölge ülkelerinde siyasî ve ekonomik sıkıntıların artması idarî bakımdan yönetimi zayıflatmıştır. Bu nedenle bölgede yabancı misyonerlerin faaliyetlerini yürütebildikleri açık bir ortam oluşmuştur. Bölge halkı, misyonerlerin kışkırtıcı *Yeni Dünya*'ya göç etme propagandalarına maruz kalmıştır (Günaydın, 2019, s. 134). Nihayetinde bu propagandalar işe yaramış ve ilki 1854, ikincisi 1860 yılında Kuzey Amerika'ya iki göç yaşanmıştır. 1874 yılında ise Güney Amerika'ya birden fazla göç meydana gelmiştir. Amerika'da 1920 yılında çıkarılan "Göçmen Yasası", göçlerin yönünü tamamen Güney Amerika'ya çevirmiştir (Yazıcı, 2002, s. 42.)

Yaşanan göçlere mezhep ayrılıklarından kaynaklanan iç savaşlar ve ekonomik sıkıntılar neden gösterilmektedir (Na'ûrî, 1998, s. 474). Her iki sebep de barış ve refah vaatlerinin inandırıcı olmasını kolaylaştırmıştır. Savaş ve kargaşanın yol açtığı sıkıntılı ortamdan; ferah, özgür ve mutlu bir hayata adım atmak için yola çıkan göçmenler, gittikleri coğrafyalarda Arap olmanın veya başka kültürlere karşı yabancı kalmanın güçlüğüyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yaşamın sıkıntılı ve yorucu tüm hallerini bir de gittikleri ülkelerde bizzat deneyimleyen Arap göçmenler, bir araya gelerek bir kültür birlikteliği oluşturmayı denemişlerdir. Doğrusu bu durumu bir çeşit yabancılık ve gurbette olmanın verdiği ağır duygunun bastırılması ile mevcut ortamla etkileşim halinde kalma çabası olarak değerlendirmek de mümkündür (Doğru, 1998, s. 9-12).

Göç eden ailelerin çoğu bir gün geri dönmeyi planlayarak yola çıkmıştır. Ayrıca gittikleri ülkelerde uzun bir süre mülkiyet talebinde bulunmadıkları gibi kalıcı olarak yerleşme hesapları da yapmadıkları anlaşılmaktadır. (Yazıcı, 2002, s. 42). Brezilya'da sıkıntılı bir yaşam sürdüren Reşîd Selim el-Hûrî, arkadaşlarının el birliğiyle kendisine ev alma isteğini reddetmiş (Na'ûrî, 1998, s. 474), gerekçesini de "Kanaat bana yeter. Zenginlik ise beni hiç ilgilendirmiyor. Ben ülkemde bir kabir istiyorum, gurbette saray değil" sözleriyle açıklamıştır (Yazıcı, 1998, s. 171). Gittikleri yerlerde umduklarını bulamayan göçmenler bir süre sonra kültürünü yaşama, yaşatma, kendilerini ifade etme ve kabul ettirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla sosyal dernekler kurulmuş, okullar yapılmış ve yazılı yayın faaliyetlerine geçilmiştir. Arapça veya yerleşik halk dilinde yayınlar hazırlanmıştır. Başlangıçta sosyal amaçlarla kurulan dernekler sayesinde Kuzey Amerika'da "*Rabitatu'l-Kalemiyye*", Güney Amerika'da ise "*el-'Usbetu'l-Endelusiyye*" gibi çok sayıda edebî ekol ortaya çıkmıştır (Doğru, 1998, s.11-13). Böylece modern dönemde göçmen yaşantısının bir sonucu olarak, "Mehcer Edebiyatı (Edebu'l-Mehcer)" denilen yeni bir edebî hareket gelişmiştir. Mehcer edebiyatı denildiğinde Cibrân Halîl Cibrân, Mihâîl Nuayme, Emîn er-Reyhanî ve Reşîd Selîm el-Hûrî akla gelen ilk isimlerdir (Gemi, 2018, s. 443).

2. MEHCER EDEBİYATININ DOĞUŞU

Arapça bir kelime olan mehcer, sözlükte "göç edilen yer" anlamına gelmektedir (Muhtar Ömer, 2008, s. 2325). Bu anlamıyla mehcer, Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'den göç eden Arapların Amerika kıtasında yerleştikleri çeşitli yerleri ifade etmek için yapılmış bir adlandırmadır. Daha sonra bu kelime, göçmen Araplar arasında Amerika kıtasında bir "Arap kimliğini sürdürebilme gayreti" neticesinde ortaya çıkan edebî sanatları temsil etmek için kullanılmıştır. Arap göçmen yazar ve şairlerin geliştirdikleri bu yeni edebiyat akımı, "Mehcer Edebiyatı (Edebu'l-Mehcer)" olarak tanınmıştır (Yazıcı, 2003, s. 207-209).

Bütün dünyada siyasî ve ekonomik dengelerin değiştiği on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti için oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Devlet, yapı olarak çok uluslu bir coğrafyaya olduğu için dışarıdan yapılan müdahaleler devletin ulusal bütünlüğünü tehdit etmiştir. Osmanlı hükümeti bir yandan ekonomik krizlerle yüzleşirken, diğer taraftan dinî ve siyasî dengeleri sağlayacak ıstıhlara başvurmıştır (Doğru, 1998, s. 2-4). Ne yazık ki yapılan tüm durumu kurtarma gayretleri dağılma sürecini yavaşlatmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu başarısız girişimlerden sonra bölgede misyonerlik faaliyetleri baş göstermiştir. Başta Lübnan olmak üzere Suriye, Ürdün ve Filistin'deki Hristiyan Araplar, misyonerler tarafından yönlendirilmişlerdir. Özellikle Lübnan'da Amerikan (1866) ve Saint Joseph (1879) üniversitelerinin kurulmasıyla Batı'nın çekici dünyası varlığını hissettirmeye başlamıştır (Yazıcı, 2002, s. 42-43). Bölgede diğer devletlerle kıyaslandığında Amerika'nın, eğitim kurumlarının açılmasında önde olduğu gibi iyi eğitim almış sınıf üzerinde daha etkili bir role sahip olduğundan bahsedilebilir. Aynı zamanda bu durum, Amerikan eğitim kurumlarının göçleri teşvik etmekte etkin bir rol oynadığına da işaret etmektedir. (Doğru, 1998, s. 137). Yine de bu etken göçler belli bir sınıfla sınırlı kalmasını gerektirdiğinden göçleri tetikleyen daha genel bir neden/nedneler üzerinde durulmalıdır. Nihayetinde bölge halkı arasında göçlerin yayılarak devam etmesi, Batı'ya göçleri tetikleyen en önemli unsurun bölgenin etnik ve jeopolitik yapısıyla ilgili olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Şimşek, 2011, s. 38-39).

Huzursuzluğa neden olan olumsuz ekonomik koşulların oluşturduğu belirsizlik, halkı yeni bir mekân arayışına sürüklemiştir. Çünkü dünyada yaşanan ekonomik kriz Suriye ve Lübnan'da ipek üretimi ve dokuma sanayisine zarar vermiştir (Günaydın, 2019, s. 136). Tütün, demir döküm ve balıkçılık gibi sektörler de üretimi durdurmanın eşiğine getirince yeni iş alanı arayışları kaçınılmaz olmuştur (Yazıcı, 2002, s. 43). İlk göçün 1854 yılında Kuzey Amerika'ya yapıldığı tahmin edilmektedir. İkincisi 1860 yılında yine Kuzey Amerika'ya yapılan göçten yirmi yıl sonra Güney Amerika'ya ve tekrar Kuzey Amerika'ya birçok göçler yaşanmıştır. Kıtadaki Arap nüfusun hızla artması 1920 yılında Amerika'da çıkarılan Göçmen Yasası'yla önlenmeye çalışılmıştır. Bu yasa göçleri durdurmamış sadece göçün yönünü Güney Amerika'ya çevirmiştir (Yazıcı, 2002, s. 59-60).

Kıtaya yerleşen halk önce ticaretle uğraşmıştır. Ekonomik ve siyasî bakımdan biraz rahatlayınca sanat ve edebiyat faaliyetlerine başlamışlardır. Göçmenlerin edebî faaliyetlerinde gazete ve dergi yayınları önemli bir yere sahiptir. Aslında Mehcer edebiyatının oluşumunu sağlayan ilk etkinlik alanı bu yayınlardır. O günün şartlarında bile Mehcer yazar ve şairlerinin girişimleriyle başlayan yazım faaliyetleri çerçevesinde sadece gazete ve dergi yayını sayısının iki yüz elliye bulduğundan bahsedilmektedir. Bu süreçte başta New York'ta *Kevkebu Emrika* (1892), *el-'Asr* (1894), *el-Eyyâm* (1897), *el-Hudâ* (1898), *Mir'atu'l-Ğarb* (1899), *es-Sâih* (1912), *es-Semîr* (1929) gibi dergi ve gazete yayınları öne çıkarken, Brezilya'da *el-Feyhâ* (1895), *er-Rakîb* (1897), *el-Menâzır* (1899), *el-Uşbe* (1933), *el-Menâhil*, *el-Endelus* adlı gazeteler yeni edebiyatın doğuşuna öncülük etmişlerdir (Yazıcı, 2002, s. 107).

Bu yayınlarla beraber, Rivâk'ul- Ma'arrî (Ma'arrî Grubu), er-Râbitatu's-Sûriye (Suriye Grubu), er-Râbitatu'l-Kalemîyye (Kalem Grubu), el-'Usbetu'l-Endelusîyye (Endülüs Grubu), Râbitatu Minerva (Minerva Grubu), er-Râbitatu'l-Edebîyye (Edebiyat Grubu), Câmi'atu'l-Kalem (Kalem Birliği) gibi edebî dernekler kurulmuştur (Na'ûrî, 1998, s. 18).

Biraz sosyal hayatın gerektirdiği şartlar biraz da yayıncılık etkinliği çerçevesinde, Rivâk'ul- Ma'arrî (Ma'arrî Grubu), er-Râbitatu's-Sûriye (Suriye Grubu) (Yazıcı, 2002, s. 107), Cem'atu Minîrevâ (Minerva Grubu) (Dayf, 1971, s. 137), er-Râbitatu'l-Kalemiyye (Kalem Grubu), el-

'Usbetu'l-Endelusiyye (Endülüs Grubu), er-Râbitatu'l-Edebiyye (Edebiyat Grubu), Câmi'atu'l-Kalem (Kalem Birliği) adlı edebî dernekler kurulmuştur (Na'ûrî, 1998, s. 22-27, 46- 50). Derneklerin en genel ve ortak özelliği, eskiden kurtulup, Batı edebiyatını yakalamaya çalışan yeni ve modern bir Arap edebiyatı geliştirmek olmuştur (Yazıcı, 2002, s. 108-114).

3. MEHCER EDEBİYATININ DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN SEBEPLER

On dokuzuncu yüzyılda Doğu'dan Batı'ya doğru yaşanan göçler, sosyal, siyasî, dinî ve ekonomik pek çok nedene dayandırılabilir. Özellikle Suriye ve Lübnan'da bu dört unsurdan kaynaklanan nedenler bir araya gelmiş ve göçleri hızlandırmıştır.

3.1. Sosyal ve Ekonomik Sebepler

On dokuzuncu yüzyıl bütün dünya için baş döndüren değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Sanayileşen devletler bir yandan yeni kaynak arayışlarına girmiş diğer yandan pazarlarını sınırlarının ötesine taşımışlardır. Bunu başaramayan devletler sosyal ve ekonomik krizlerle boğuşmuştur. Ne yazık ki Osmanlı Devleti de krizlerle boğuşan devletler arasında yer almıştır (Ortaylı, 2006, s. 222). Çok uluslu devletin ulusal bütünlüğünü politik yollarla bozamayan rakip devleteler, amaçlarını ticarî ve kültürel alanlarda gerçekleştirme yarışına girmişlerdir. Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika devamlı devletin içişlerine müdahale ederek ya kriz ortamı oluşturmuş veya mevcut krizlerden çıkar elde etme yarışına girmişlerdir. Göçlerden önce Lübnan ve Suriye'de yaşanan zorluklarda bunların etkisini fark etmek mümkündür (Ortaylı, 2006 s. 219).

İç karışıklıkların yanı sıra ticaretteki dengesiz rekabetler de halkın yaşamını zorlaştırmıştır. Sanayileşmenin ekonomik dengeleri değiştiren etkili örneklerinden biri de ipek üretimi ve ihracatıdır. Yirminci yüzyılın başında Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla ipek ihracatı yapan iki ülke Lübnan ve Suriye'dir (Atav, Namırtı, 2011, s. 113-114). Japonya suni ipek üretimini geliştirerek, maliyeti düşük ve daha ucuz bir ürün piyasaya sunana kadar da bu böyle devam etmiştir. Japonya'nın suni ipek ihracatına başlaması ekonomik değerlerin yer değiştirmesine neden olmuştur. Suni ipek daha ucuz olduğundan üretimi doğal ve pahalı olan ipeğin ihracatını düşürmüştür. İhracat yapamayan ipek imalathaneleri kapanmaya başlayınca yerli halk yeni iş sahalarına yönelmiştir. Bunu fırsata dönüştüren misyonerler, halka yönelik *Yeni Dünya*'ya göç etmeye propagandalarını arttırmışlardır (Şimşek, 2011, s.39). Bir diğer ekonomik sebep yaşanan doğal afetlerdir. Ziraat ürünlerine musallat olan zararlı haşerat çiftçilerin zarar edip işsiz kalmasına sebep olmuştur. İşsizlik sosyal hayatı olumsuz etkilemiş ve çaresiz bırakmıştır. Çaresizlikten gelen yeni ekonomik kaynak arayışları misyonerlerin "*zengin ve özgür Amerika*" propagandalarıyla birleştiğinde insanlar göç etmeye başlamışlardır (Günaydın, 2019, s. 138). Toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartları değerlendiren bazı kesimler, Ortadoğu'da yaşanan göçlerin bir çeşit fakirlikten kaçış öyküsü olduğunu söylemektedirler (Na'ûrî, 1998, s. 17).

Fakirlikten kaçış göçlerin nedenlerinden biri olabilir. Fakat bir sıralama yapılırsa nedenler arasında en son sırada yer alır. Çünkü göç edenlerin başında eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek aileler daha çoktur. Göçlerin asıl nedeni önü alınamayan mezhep çatışmaları ve siyasî istikrarın eksik olmasıdır.

3.2. Dinî ve Siyasî Sebepler

Lübnan ve Suriye gibi Ortadoğu ülkeleri her zaman çok kültürlü ve çok uluslu bir nüfusa sahip olmuştur. Buralarda genelde Hristiyanlar ve Müslümanlar, özelde de birbirinden farklı mezhepler bir arada yaşamışlardır. Sadece Lübnan'da Marûnîler, Katolik Rumlar, Ortodoks,

Protestan ve Dürziler gibi pek çok farklı mezhebin varlığından söz edilebilir. Bu kadar farklılığın bulunduğu bölgede çoğu zaman mezhep kavgaları önlenememiş ve bu nedenle ağır kayıplar verilmiştir (Lutskîy, 2016 s. 121). Örneğin 1860 yılında meydana gelen Marûnî-Dürzî çatışması Lübnan'da büyük bir ayaklanmaya sebep olmuştur. Yaşanan iç savaşta birçok insan hayatını kaybetmiş, Lübnan'la sınırlı kalmayan çatışmalar Suriye'ye de sıçramıştır. Savaşın etkisiyle bölgeden Amerika'ya yapılan göçler daha da hızlanmıştır (Yazıcı, 2002, s. 46-47).

Osmanlı hükümeti bölgedeki gerginliklere, muhtemel çatışma durumlarına karşı tedbir almıştır. Yine de bazı yöneticilerin sert tutumları, katı uygulamaları bölgede olumsuz tepkilere yol açmış ve bir göçe daha zemin hazırlamıştır (Na'ûrî, 1998, s.39). Bu nedenle devlet bölgedeki yerel idarî sistemlerini sık aralıklarla değiştirmiştir. Osmanlı Devleti son dönemlerinde Müslüman olmayan vatandaşlarını Müslüman olan vatandaşlarıyla eşit konuma yükseltecek bazı düzenlemelere başvurmuştur. Islahat Fermanı'nın ilanı (1856), Kanun-i Esasî'nin çıkarılması (1878) ve II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi (1908), bu amaçlar da gözetilerek hazırlanan yeni düzenlemelerdir. Ancak bu düzenlemelerden en çok Müslüman olmayanlar rahatsız olmuştur. En büyük tepki zorunlu askerliğin Müslüman olmayanları da kapsamına gösterilmiştir (Yazıcı, 2002, s. 45). Askerlik yapmak istemeyenler doğal olarak göç etmeyi seçmişlerdir.

Arap dünyasında yaşanan göçler belirli aralıklarla sık sık meydana gelmiştir. Mevcut yaşam koşullarının kötüye gitmesi bölgede göç hareketliliğine neden olmuştur. Göçlerin birincil sebepleri sosyal ve dinî kaynaklıdır. Genel olarak bu sebeplerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Birinci göçü gerçekleştirenlerin geride kalan yakınlarına gittikleri yerlerden övgüyle bahsetmesi,
- Turizm acentelerinin turist çekmek için oldukça cazip teklifler sunması,
- Amerika'dan gelip bolca para harcayan turistlerin ülkelerini zengin göstermesi,
- Amerika Kıtası'nı övgüyle anlatan misyonerlerin etkisi,
- Lübnan'da açılan Amerika fuarlarının etkisi,
- Bölgedeki araziler üzerinde Kilisenin tekelleşme uygulaması ve din adamlarının halk üzerinde kurduğu otoriteden kurtulma isteği,
- Bozulan idarî birimlerde yaygınlaşan rüşvet (Yazıcı, 2002, s. 52).

İkincil derecede göçe sebebiyet veren unsurlar da siyasî ve ekonomik kaynaklı ortaya çıkan sebeplerdir:

- 1877 ve 1878 yıllarında Filistin, Suriye ve Lübnan'a yönelik Brezilya İmparatoru II. Pedro'nun bir dizi gezi düzenlemesi ve bölge insanlarını Brezilya'ya davet etmesi,
- Yurt dışında açılan Philadelphia (1876), Columbia (1893) fuarlarına katılan Arapların ülkelerine kâr etmiş ve memnun bir şekilde dönmüş olmaları.
- Mısır'da meydana gelen Ahmed 'Arâbî Paşa (ö. 1911) ayaklanması ve bundan dolayı çok sayıda insanın Mısır'dan kaçması,
- Anarşinin artmasıyla birlikte bölgedeki güvenli ortamın yitirilmesi,
- Öğrenim görmüş gençlerin istihdam edilememesi,

- Yabancılarla evlenmeye yönelik taleplerin artması,
- Dışarda iş bulabilme ve servet edinme olanaklarının sunulması (Yazıcı, 2002, s. 52-53).

4. MEHCER EDEBİYATI EKOL VE TEMSİLCİLERİ

Arapça bir kelime olan mehcer, sözlükte “göç edilen yer” anlamına gelmektedir (Muhtar Ömer, Ülkelerindeki zor şartlardan dolayı Kuzey ve Güney Amerika’ya göç eden Araplar arasında aydın, kültürlü, iyi eğitim almış ve üretken bir hayal gücüne sahip bir grup genç de bulunmaktaydı. Bu gençler bir takım edebi-kültürel faaliyetler etrafında bir araya gelerek yeni edebi ekollerin ortaya çıkmasında ön ayak olmuşlardır (Na’ûrî, 1998, s. 18).

4.1. Rivâk’ul-Ma’arrî (Ma’arrî Grubu)

Kuruluşu: 1900’de Brezilya’nın Sao Paulo şehrinde, Lübnanlı bazı gençler Na’ûm Lebekî’nin önderliğinde bir araya gelerek “*Rivâk’ul-Ma’arrî*” derneğini kurmuştur. Dernek tarafından çeşitli toplantılar düzenlenerek dönemin genç şairleri buluşturulmuştur. Kayser Ma’lûf’un “*Tizkâru’l-Muhâcir/Göçmen Hatırası*” adlı eserinin yayımlanması ise derneğin en önemli etkinliği sayılmıştır. *Tizkâru’l-Muhâcir* aynı zamanda Amerika’da Arapça olarak yayınlanan ilk eserdir. O dönemin genç şairleri olan Ahmet Şevki (ö.1932), Hâfız İbrahim (ö.1932) ve Halîl Mutrân (ö.1949)’ın düşünceleri grubun genç üyelerinin de ilham kaynağı olmuştur. Osmanlı Hükûmeti’nin II. Meşrutiyet’i ilan etmesinden (1908) hemen sonra derneğin kurucu üyesi olan Na’ûm Lebekî Lübnan’a dönmüştür. Lebekî’nin dönüşüyle birlikte Rivâku’l-Ma’arrî’nin etkinlikleri önce yavaşlamış sonra da tamamen durmuştur (Yazıcı, 2002, s. 108-109).

Temsilcileri: Na’ûm Lebekî, Halîl Kesîb, Yûsuf Nâsif ed-Dâhîr, Fâris Necm, Vedî’ Farah Ma’lûf, Stephan Ğalbûni ve Kayser Ma’lûf (Yazıcı, 2002, s. 109).

4.2. er-Râbitatu’s-Sûriye (Suriye Grubu)

Kuruluşu: Rivâku’l- Ma’arrî sahneden çekilerek yerini er-Râbitatu’s-Sûriyye adlı edebî derneğe bırakmış oldu. Birinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı günlerde dernek, Brezilya Arap gençliği üzerinde önemli etkiler oluşturmıştır. Dernekle aynı adı taşıyan bir de gazete yayın hayatına başlamıştır. Başında Şefik Ammâd’ın bulunduğu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Halîl Se’âde (ö.1934) yürütmüştür (Yazıcı, 2002, s. 109).

Temsilcileri: Şefik Ammâd, Halîl Se’âde (Yazıcı, 2002, s. 109).

4.3. er-Râbitatu’l-Kalemiyye (Kalem Grubu)

Kuruluşu: 20 Nisan 1920’de Lübnanlı ve Suriyeli bazı gençler New York’ta bir araya gelerek Arap edebiyatında yeni bir hareketin ilk adımlarını atmış oldular. Bu hareket, Arap edebiyatında düşünce ve anlatım açısından kendine özgü bir karaktere sahip ilk sistemli edebî ekolün ortaya çıkışıdır (Na’ûrî, 1998, s. 22). Grup üyeleri önce düşünce birlikteliğini sağlamak üzere bir toplantı düzenlemiştir. Ardından bir hafta geçmeden Cibrân Halîl Cibrân’ın önderliğinde, Mîhâîl Nu’ayme, Nesîb Arîda, Reşîd Eyyûb, Abdulmesîh Haddâd (Fâhûrî, 1986, s. 223), Nedret Haddâd ve William Catzeflis yeni bir edebî hareketin ilk adımlarını atmış ve er-Râbitatu’l-Kalemiyye/Kalem Grubu derneğini kurmuşlardır. Başlangıçta sekiz kişi olan gruba daha sonra İliyyâ Ebû Mâdi ve Vedî’ Bâhût da katılmıştır (Dakkâk, 2023, s.688).

Kuzey Amerika’da ortaya çıkan bu yeni edebî hareketin kurucuları aslında Mehcer edebiyatının doğuşunu hazırlayan ilk temsilcileridir. Kalem Grubu’na üye olacak kişilerin, edebî zevklerinin, ruhsal yapılarının birbirine yakın olması gerekli görülmüş ancak yeteneklerinin ve

anlatımlarının farklı olmasının da bir mahzuru olmadığı belirtilmiştir. Ekolün liderliğini Cibrân Halîl Cibrân ('Abbûd, 2014, s.341), danışmanlığını Mîhâîl Nu'ayme ve malî işlerini ise Abdulmesîh Haddâd üstlenmiştir (Yazıcı, 2002, s. 109).

Kuzey Amerika'da yaşadığı halde Kalem Grubu'nun dışında kalmayı tercih eden edebiyatçılar da olmuştur. Arap edebiyatının güçlü kalemleri olarak tanınmış olan Emin er-Reyhânî ve Mes'ud Semâha gruba katılmamıştır (Eşter, 1998, s. 9725). Dernek kurulduğunda Avrupa'da yaşamakta olan Emin er-Reyhânî grubun bazı üyelerinin davetine rağmen Kalem Grubu'na katılmamıştır (Şahin, 2005, s. 21). Daha sonra Amerika'ya yerleştiğinde de gruba katılmamıştır (Yazıcı, 2002, s. 110). er-Reyhânî Kalem Grubu üyelerinden farklı bir biçimde siyasî bir duruşu olan, siyasî yazılarıyla öne çıkmış bir yazardır. Siyasetçilerle vakit geçiren bir yazar olarak muhtemelen Cibrân Halîl Cibrân'la aynı görüşleri paylaşmadığı için gruba katılmamıştır ('Abbûd, 2014, s. 341).

Kalem Grubu'nun kuruluş amaçları, "Arap Dili ve Edebiyatına canlılık kazandırmak, Arap ve edebiyatı alanındaki edebî ürünleri bir araya getirmek, klâsik Arap edebiyatı ile var olan bağları tamamen koparmak, Arap edebiyatında yenilikler ortaya koymak, Arap edebiyatını taklitten kurtarmak, Arap edebiyatını bugünün ihtiyaçlarına yanıt verebilecek duruma getirebilmek ve belki de en önemlisi toplumsal özgürlük için çalışmak" (Yazıcı, 2002, s. 111) olarak belirlenmiştir.

Toplumcu tutumları nedeniyle başta cehalet ve yoksulluk olmak üzere insanların mutluluğunu tehdit eden her türlü soruna karşı koruyucu çözümler üretmenin peşinde olmuşlardır. Onların aşırı toplumcu tutumları bir yandan sermaye sahipleri ve işverenlere karşı kin ve nefret duygularını kışkırtan öte yandan yoksul işçilere sempatiye dönüşen bir sosyalizm çağrısının eşğine getirmiştir. Entelektüel tefekkür ufku şiirsel hayal gücüyle karışa karışa nihayetinde toplum için topluma isyan eden bir hal almıştır. Bu nedenle şiirlerinde bir yandan karamsarlık bir yandan iyimserliğin yönlendirdiği bir bakış açısı hakimdir ('Abduddâyim, 1993, s. 460).

Genel anlamda bu ekolün ortaya koyduğu edebî anlayış, bütün üyeler adına Mîhâîl Nu'ayme'nin kaleme aldığı düşüncelerinden tespit edilebilir:

"Kâğıt üzerinde mürekkeple yazılan her şey edebiyat değildir. Ayrıca makale ve şiir yazan herkes de edebiyatçı değildir. Edebiyat, gıdasını yaşamın toprağından, ışığından ve havasından alan şeydir. Bizim edebiyatçı diye yücelttiğimiz kimse, hassas, dikkatli, yaşamın dalgalanmalarına ve değişimlerine karşı uzak görüşlü ve yaşamın kendisinde meydana getirdiği psikolojik değişimleri net bir şekilde belirtebilen insandır..." ('Azîzhânî, 2023; Yazıcı, 2002, s. 111).

Grup üyelerinin seslerini duyurmak ve daha fazla insana ulaşmak için önce *el-Funûn* gazetesi çıkarılmıştır. Klasik kasidenin cenazesi olarak görülen, Mîhâîl Nu'ayme'nin "*en-Nehru'l-Mutecemmid*/ Buz Nehri" adlı kasidesi de Arapça olarak ilk defa *el-Funûn*'da yayınlamıştır (Hamidov, 2013, s. 44). Gazetenin yayını devamlı olmayınca üyelerden Abdulmesîh Haddâd yeni bir gazete çıkarmaya başlamış ve *es-Sâih* adlı bu yeni gazete grubun ilk yayın organı olarak tanıtılmıştır. Gazetenin Amerika'dan Arap dünyasına önemli mesajlar taşıdığı ve birçok yazarı etkisi altına aldığı belirtilmektedir (Yazıcı, 2002, s. 112). Kalem Grubu'nun kendi dergisi ise ancak 1921 yılında çıkarılmıştır. Bundan böyle dernek üyelerinin bütün makale ve şiirleri bu dergide yayımlanmıştır. Dergi 1931 yılına kadar yayım faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Kalem Grubu, Cibrân Halîl Cibrân'ın ölümü ve Mîhâîl Nu'ayme'nin Lübanan'a dönüşü ile dağılmıştır ('Abbûd, 2014, s. 341).

Temsilcileri: Cibrân Halîl Cibrân, Mîhâîl Nu'ayme, Nedret Haddâd, İliyyâ Ebû Mâdi, Nesîb Arîda, Reşîd Eyyûb (Eşter, 1998, s. 9722).

4.4. el-'Usbetu'l- Endelusiyye (Endülüs Grubu)

Kuruluşu: Kalem Grubu'nun dağılışından sadece bir yıl sonra, 1932'te Brezilya'nın Sao Paulo şehrinde ('Atavî, 2009, s. 128) Şukrullâh el-Curr'un girişimleriyle (Yazıcı, 1998, s. 170) Mîşel Ma'lûf'un başkanlığını yaptığı "el-'Usbetu'l-Endelusiyye" adıyla bir dernek kurulmuştur (Na'ûrî, 1998, s. 28).

Endülüs Grubu'nun edebiyat anlayışı Kuzey Amerika'daki Kalem Grubu'na yakın olsa da özellikle eski ve yeni edebiyat konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kuzey mehcer grubunun aksine Endülüs Grubu'nun yeninin peşinden giderken eskiden tamamen kopma arzusu olmamıştır. Grup üyeleri son derece muhafazakâr bir tutum sergileyerek, milli olanı korumak istemiştir (el'Atavi, 2009, s. 128). Grubun amacı eski Endülüs edebiyatının güncel bir versiyonunu temsil etmek üzere yeni bir ekol oluşturmaktır. Ortadoğu'yla bağlarını hiç koparmamış ve yayınlarını Araplara ulaşacak şekilde çıkarmaya özen göstermişlerdir. Bu amaç doğrultusunda "eş-Şark", "el-Câliye" ve "el-Endelusu'l-Cedîde" gibi dergiler yayınlayarak Güney Amerika'daki gelişmeleri Arap dünyasına ulaştırmışlardır (Yazıcı, 2003, s. 366).

Mehcer edebiyatçıları üzerinde görülen Batı edebiyatının etkisi en çok Güney Amerika'da hissedilir. Güney mehcer ekolü İspanya halklarına daha yakın olduğundan Endülüs dönemi edebiyatını takip eden İspanyol şairleriyle etkileşim yaşamışlardır (İshakoğlu, 2013, s. 56-64). Güney mehcer edebiyatçıları bir zamanlar Arap Yarımadası'ndan göç ederek Endülüs'ü yurt edinmiş şairlerle duygusal bir bağ kurmuştur (Yazıcı, 2003, s. 366). Kendi yaşadıkları ve eski şairlerin yaşamları arasında empati kurabilmiş, birbirlerine yakınlık duymuş ve düşüncelerini geliştirdikleri edebiyata yansıtmışlardır. Özellikle şiirlerinde aynı üsluba başvurmuş, aynı biçimleri taklit etmişlerdir ('Azîzhânî, 2023).

Grubun kuruluş amacı, "Brezilya'daki Arap edebiyatının edebî seviyesini yükseltmek, Arap edebiyatına emek verenleri desteklemek, edebiyatçıların özgürlüğünü sağlamak ve siyasetten uzak durmak, böylece hem edebiyatı hem edebiyatçıyı her türlü kısıtlama ve engellenmeden korumak, Endülüs Arap edebiyatına yeniden canlılık kazandırmak ve Mehcer edebiyatını Ortadoğu'ya, Ortadoğu'daki Arap edebiyatını da göçmen bölgelerine taşımak, Brezilya'daki bütün Arap edebiyatçıları bir araya getirmek, Endülüs Grubu'na ait bir dergi çıkarmak ve edebî dernekler arasında bir yakınlık kurarak çağa uymayan gelenekleri silmek" olarak belirlenmiştir (Yazıcı, 2002, s. 113-114).

Başlangıçta bu hedefleri benimseyerek bir araya gelen grup üyeleri arasında çok geçmeden fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Bazı üyeler tarafından amacından sapma veya söz konusu gayelere uygun olmayan görüşler beyan edildiği gerekçesiyle grupta bölünmeler yaşanmıştır. İlkın İlyas Ferhat gruptan ayrılmıştır. Reşîd Selîm el-Hûrî'nin böyle bir girişimi olmuşsa da grupta kalmaya devam etmiştir. Bütün bu yaşananlardan sonra Ni'met Kâzân ve Tefîk Kurbân da gruptan ayrılmıştır (Yazıcı, 2002, s. 115).

İlyâs Ferhât gruptan ayrılma gerekçesini şöyle ifade etmektedir, "Endülüs Grubu, ilkeleri din ve siyasete karışmayı yasaklamasına karşın, edebiyat adı altında Arapçılığa savaş açmıştı. Bunun için de hiç üzülmeyen gruptan ayrıldım." (Yazıcı, 2002, s. 115).

Güney mehcer edebiyatının büyük şairi sayılan İlyâs Ferhât'ın (Na'ûrî, 1998, s. 31) ardından Tefîk Kurbân da benzer gerekçelerle gruptan ayrılmıştır. Reşîd Selîm el-Hûrî, gruptan

ayrılırken, el-'Usbe dergisinin kendi vatan anlayışına uygun olmayan yayınlar yapmasını gerekçe göstermiştir (Yazıcı, 2002, s. 115).

Endülüs Grubu'na başkanlık eden Mîşel Ma'lûf, bütün grup tarafından paylaşılmayan şu ifadeleri kullanmaktadır, *"Ben edebiyatın ve şiirin her şeyinde yenilikçiliğe çağrı yapıyorum. Adetlerimiz ve geleneklerimiz de buna dâhildir. Sanıyorum bizim başımıza gelenler, dışardan değil, bizim geri kalışımız ve hareketsizliğimizden kaynaklanmaktadır. Kuruntular üzerine kurulu Doğu aklımızı terk etmemizin zamanı gelmiştir artık. Gerçeklere daha yakın yeni bir akıl edinmeliyiz"* (Yazıcı, 2002, s. 116).

Grup önce 1940 yılında Brezilya cumhurbaşkanının emriyle kapatılmıştır. Bu olaydan sonra üyeleri bir araya gelemeyen el-'Usbetu'l-Endelusîyye ancak 1941 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir (Usta, 2020, s. 146).

Temsilcileri: Şukrullâh el-Curr, Şefîk el-Ma'lûf, İlyas Ferhat, Reşîd Selîm el-Hûrî (Eşter, 1998, s. 9722), Kayser Selim el-Hûrî, Yûsuf Ğânim, Habîb Mes'ud, Antuan Selîm, İskender Kîbâc, Nasr Sem'ân, Husnî Ğurâb, Riyâz Ma'lûf, Ni'met Kâzân, Akl el-Cûr, Tevfîk Kurbân, Tevfîk Za'ûn, Sulmâ Za'ûğ (Yazıcı, 2002, s. 114).

Kardeş olan Reşîd Selîm el-Hûrî ve Kayser Selim el-Hûrî'nin farklı yaklaşımları vardı. Bu özelliklerinden dolayı, Reşîd Selîm el-Hûrî "eş-Şâ'iru'l-Karavî", Kayser Selim el-Hûrî "eş-Şâ'iru'l-Medenî" olarak adlandırılmıştır (Mezher, 2023, s. 1-20).

4.5. Cemâ'atu Minîrevâ (Minerva Grubu)

Daha çok Mısırlı edebiyatçılardan oluşan bir edebî ekoldür. Mısır'da kurduğu Apollo Grubu'nun dağılmasının ardından ülkesinden ayrılan Mısırlı edebiyatçı Ahmed Zekî Ebû Şâdî, *"Cemâ'atu Minîrevâ"* adlı bir grup kurmuştur (Dayf, 1971, s. 137). Abdulmesîh Haddâd 1948 yılında New York'ta kurulan grubun faaliyetlerini yürütebilmesi için Ahmed Zekî'ye yardımcı olmuştur. Varlığını uzun süre devam ettirememiş ekolün faaliyetleri Ahmed Zekî Ebû Şâdî'nin ölümüyle sona ermiştir (Yazıcı, 2002, s. 115).

4.6. er-Râbitatu'l-Edebîyye (Edebiyat Grubu)

George Saydah tarafından Arjantin'de 1949 yılında kuruldu (Eşter, 1998, s. 9728). Yaklaşık iki yıllık bir faaliyet süresi vardır. Saydah'ın Lübnan'a geri dönüşüyle kapanmıştır (Yazıcı, 2002, s. 116).

4.7. Câmi'atu'l-kalem (Kalem Birliği)

Kurulduktan sonra varlığını sürdürememiş ekollerden bir tanesi de Câmi'atu'l-Kalem (Kalem Birliği)'dir (Yazıcı, 2002, s. 503). Brezilya'da el-'Usbe Dergisi'nin yayın hayatının sona ermesiyle uzun bir süre dernekleşme düzeyinde bir gazete veya dergi yayını yapılamamıştır. el-'Usbetu'l-Endelusîyye'den kalan boşluğu doldurmak için harekete geçen Miryânâ Da'bul Fâhûrî, *"el-Merâhil"* dergisi etrafında Güney Amerika'da bulunan edebiyatçıları bir araya getirmek istemiştir. Nihayet 2 Temmuz 1964 tarihli *el-Merâhil*'de *"Câmi'atu'l-kalem"* adında yeni bir edebî derneğin kurulduğu haberi Yusuf el-Fâhûrî ve Şâkir ed-Debs'in imzasıyla verilmiştir. Dernek toplantıları ise Miryânâ D. Fâhûrî'nin evinde gerçekleştirilmiştir (Na'ûrî, 1998, s. 47). Grup herhangi bir edebî etkinliğini gerçekleştirilmeden kapanmıştır (Yazıcı, 2002, s. 116).

5. MEHCER EDEBİYATININ MESAJI

Mehcer edebiyatı modern dönemde ortaya çıkmış konusu insan ve özgürlük, ana teması göç, ayrılık, yabancılaşma ve millî duygular olan bir edebî akımdır. Savaşın, ekonomik krizlerin,

sosyal çöküşlerin ve karmaşık dinî grupların arasından sıyrılarak kendine özgü bir yapı oluşturan Mehcer edebiyatının tek endişesi, özgürlük ve insanın mutluluğudur. Dolayısıyla “mutlu ve özgür insan” Mehcer edebiyatının bütün dünyaya sunduğu ortak mesajdır (Yazıcı, 2002, s. 503).

Mehcer edebiyatında psikolojik ve düşünsel bütünlüğün ifadesi Cibrân Halîl Cibrân’da kendisini göstermiştir. Mîhâîl Nu’ayme edebî eleştirinin, Emin er-Reyhânî realist ve ulusal edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mehcer edebiyatçılarının hepsinde aynı ortak mesaja rastlamak mümkündür. O da “güzel insan, güzellik ve iyilik için çalışmak”tır. Göçmen yazar ve şairler, merkezinde insan olan toplumsal mesajlarını Arap diliyle dünyaya vermeyi tercih ettikleri için Mehcer edebiyatının dili Arapça kalmıştır (Yazıcı, 2002, s. 505).

6. SONUÇ

Bu çalışmada Mehcer edebiyatının doğuşuna zemin hazırlayan söz konusu göçlerin nedenleri aranmış ve genel olarak göçlerin, sosyal, ekonomik, dinî ve siyasî kaygılar nedeniyle meydana geldiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan göçlerin sadece bu kaygılardan biri nedeniyle gerçekleşmediği ancak hepsi bir araya geldiklerinde mevcut ortamı yaşanılmaz kıldığı ve bu sebeple de insanların göçleri geçici çözüm olarak görmeye başladıkları anlaşılmıştır. Bu tespitler ışığında, bölge insanını göçe sevk eden temel etkenin bahsi geçen nedenlerin aynı zaman diliminde bir araya gelmiş olmasından ötürü bölgenin yitirdiği “insanın mutluluğu, özgürlüğü ve değeri” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yitiklerini bulma yolunda ilerleyen göçmenler gerek geçmişte bıraktıkları ve gerekse de Yeni Dünya’da tutundukları yaşama dair duygu ve düşüncelerini yazı ve şiir diliyle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Sonuçta, konusu “değer görmek ve anlaşılmak isteyen özgür insan” olan bir edebiyat ortaya çıkarmayı başarmışlardır.

“Göç edilen yer” anlamına gelen “mehcer” sözcüğünden adını alan Mehcer edebiyatı, 1854-1920 yılları arasında Amerika kıtasına göç etmiş Arapların gittikleri yerlerde ürettikleri edebiyatı ifade etmek için kullanılmıştır.

Mehcer edebiyatçıları genel olarak konu ve gaye birliği içinde ortak bir mesajda buluşsalar bile Kuzey ve Güney Amerika’ya yerleşmiş olanlar arasında üslup ve yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Kuzey Amerika Mehcer edebiyatçıları eserlerinde insanı konu edinmiş ve insanı psikolojik yönüyle çözümlemeye çalışmışlardır. Şiir ve yazıdaki biçim hususunda geçmişe ait her şeyden kurtulmak istemişlerdir. Buna uygun bir biçimde Kuzeydeki Mehcer şairleri arasında geleneksel sanatlar terk edilmiş, serbest vezin şiire aktarılmış, nesir ile şiir arasındaki fark kaybedilmiştir. Kuzeydekilerin aksine Güney mehcer edebiyatçıları geleneğe bağlı kalmışlardır. Aradıkları yeniyi Endülüs edebiyatında bulmuş ve aynı şiir heyecanını tekrar yaşatmak istemişlerdir. Böylece süregelen bir şiir anlayışını devam ettirerek geleneğe bağlılıklarını göstermişlerdir.

Kuzey Amerika’da Cibrân Halîl Cibrân ve Mîhâîl Nu’ayme, Avrupa’da Emin er-Reyhânî, Güney Amerika’da Şukrullâh el-Curr, Kayser ve Reşîd Selîm el-Hûrî kardeşler mehcer edebiyatının öne çıkmış isimleridir. Emin er-Reyhânî dışında Mehcer edebiyatçılarına edebî çalışmalarını sunabilecekleri ortamlar oluşturmak konusunda en önemli katkıyı göçmenler tarafından kurulmuş dernekler sağlamıştır. Edebî faaliyetlerin gerçekleştirildiği başlıca dernekler arasında er-Râbitatu’l-Kalemîyye (Kalem Grubu) ve el-‘Usbetu’l-Endelusiyye (Endülüs Grubu) bulunmaktadır.

Dernek faaliyetleri bir yandan Arap göçmen yazarlara edebî etkinlik alanı oluşturmuş diğer yandan göçmen Arapların kültürel birlikteliğini sağlamış ve memleket hasretini bir nebze olsun

gidermiştir. Nihayetinde göçmenlerin hiçbiri buralarda tamamen kalma planları yapmamıştır. Göç edenlerin çoğu hayatlarının son dönemlerinde tekrar yurtlarına dönmüştür. Bazıları ise kalmayı hiç planlamadığı halde geri dönememiştir.

KAYNAKÇA

- ‘Abbûd, M. (2014). *Edebu’l-‘Arab*. Hindâvî.
- ‘Abduddâyim, S. (1993). *Edebu’l-Mehcer*. Dâru’l-Me‘arif.
- ‘Atavî, M. (2009). *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-hadîs*. Mektebetu’l-Melik Fahd el-Vatanî.
- ‘Azîzhânî, M. (2023). *el-Mehcerîyyu ve medârisuhu ve şu‘arâuh*. <https://www.diwanalarab.com>. adresinden 13.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Dakkâk, Ö. (2023). *er-Râbitatu’l-Kalemiyye*. (C. 9, ss. 668). *el-Mevsu‘atu’l-‘Arabiyye*. arab-ency.com, adresinden 10.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Dayf, Ş. (1971). *el-Edebu’l-‘Arabiyyi’l-mu‘âsir fî Mısır*, Dâru’l-Ma‘ârif.
- Doğru, E. (1998). *Mehcer Edebiyatı ve Arap Edebiyatına Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi.
- Eşter, A. (1998). *Mehcer, Dâiratu’l-me‘ârifî’l-İslamîyye*, (C.31, ss. 9720-9729). Merkezu Şârika li’l-İbdâ’i’l-Fikrî.
- Fahûrî, H. (1986). *el-Câmi’ fî tarîhi’l-edebi’l-Arabî: el-Edebu’l-hadîs*, Daru’l-Cîl.
- Gemi, A. (2018). *Mehcer Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme*. *Turkish Studies Language/Literature*, Volume 13/28, 437-451.
- Günaydın, M. (2019). *Osmanlı Döneminde Suriye Havalisinden Amerika’ya Göçler*. *OTAM*, 46 /Güz 2019, 153-166.
- Hamidov, M. (2013). *Mîhâîl Nu‘ayme’nin Yaşam Öyküsü Lübnan- Rusya- Amerika Üçgeninde*. *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*. 23/2, 37-53.
- İshakoğlu, Ö. (2013). *Arap Göç Edebiyatı Endülüs Grubu Şairlerinde Vatan Özlemi*. *Şarkiyât Mecmuası*, (23). 56-64.
- Lutskiy, B. (2016). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. (çev.) Turan Keskin, Yordam Kitap.
- Mezher, A. (2023). *Reşîd Selîm Hurî*, <https://mawhapon.net/الرشيدي-سلیم-خوري-شاعر-العروبة-والوحدة-وا/> adresinden 30.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Muhtar Ömer, A. (2008). *Mehcer. Mu‘cemu’l-lugati’l-‘Arabiyye*. (C. 3, ss. 2325) ‘Alema’l-Kutub.
- Nâ‘ûrî, İ. (1988). *Edebu’l-Mehcer*. Dâru’l-Me‘ârif.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Alkım Yayınevi.
- Şahin, Ş. (2005). *Emîn er-Reyhânî ve Mehcer Edebiyatındaki Yeri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Şimşek, S. (2011). *Amerika’daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı*. Türkiye Alim Kitapları.
- Usta, İ. (2020). *101 Soruda Arap Dili ve Edebiyatı*. Akdem Yayınları.
- Ürün, A. K. (2018). *Modern Arap Edebiyatı*. Çizgi Yayınları.
- Yazıcı, H. (1998). *Bir Arap Milliyetçisi Reşîd Selîm el-Hûrî, Hayatı ve Şiirleri (1887-1984)*. *Şarkiyât Mecmuası*, (8) 170-171.

Yazıcı, H. (2002). *Göç Edebiyatı*. Kaknüs Yayınları.

Yazıcı, H. (2003). Mehcer Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 28, ss. 207-209). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Doç. Dr.

 Ali KARAKAŞ

Dicle Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Dicle University

ali.karakas@dicle.edu.tr

BİR İSLAM BİLİM TARİHÇİSİ OLARAK FUAT SEZGİN VE EL- CEZERİ'YE YAKLAŞIMI

AS AN ISLAMIC SCIENTIST FUAT SEZGİN
AND HIS APPROACH TO AL-CEZERİ

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

13.05.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 13.05.2025

28.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 28.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

BİR İSLAM BİLİM TARİHÇİSİ OLARAK FUAT SEZGİN VE EL-CEZERİ'YE YAKLAŞIMI

ÖZET

İslam, tevhid inancının ortak adıdır. Bu inanç sistemi Hz. Âdem'den (as.) son Peygamber Hz. Muhammed'e (sav.) kadar bilgiyi, okumayı, araştırmayı, akletmeyi, yeni şeyler keşfetmeyi ve tüm bunları insanlığın istifadesine sunmayı hem teşvik etmiş hem de ibadet olarak kabul etmiştir. Yüce Allah, insanoğluna hem akıl, hem düşünebilme nimetini bahsetmiş hem de haktan saptıkları dönemlerde pek çok sayıda uyarıcı peygamberler ve onlarla beraber ilahî kitaplar göndermiştir. Kur'an-ı Kerim'de yazının ve ilmin önemini anlatan çok sayıda ayet-i kerime mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessir ve uygulayıcısı durumunda olan Hz. Muhammed de (sav.) ilmin önemini anlatan çok sayıda hadis zikretmiştir. Nitekim sahih hadis kaynaklarında "*Kitabu'l-İlm ve Kitabu't-Tıp*" isimli ana başlıklar ve bu başlıklar altında konuyla ilgili çeşitli hadisler rivayet edilmiştir. Müslümanlar, bu anlayışla hareket ederek hicri birinci asırdan itibaren tanıştıkları toplumların ilminden, sanatından ve eserlerinden istifade etmişlerdir. Sadece tercüme faaliyetleriyle yetinmeyen Müslümanlar, aynı zamanda bunlar üzerine yeni şeyler inşa etmiş ve böylece yeni ilim dalları ortaya çıkarmışlardır. On asır boyunca bütün dünya, Müslüman toplumların inşa ettikleri bu eşiz medeniyetin feyziyle aydınlanmıştır. Bu dönemde pek çok Müslüman ilim adamı ortaya çıkmış, çalışmış, yeni icat ve keşiflerle Dünya bilim tarihine katkıda bulunmuştur. Bunlardan biri de hiç şüphesiz elliden fazla eserin çizimini gerçekleştiren Cizre'li Bedüzzamân Ebü'l-İzz İsmâîl b. er-Rezzâz el-Cezerî'dir. Fuat Sezgin ise 94 yıllık ömrünü bu parlak medeniyeti tekrar gün yüzüne çıkarmaya ve bilim dünyasının takdirine sunmaya adanmıştır. O, çeşitli eserlerinde ve kurduğu müzelerde el-Cezerî'ye ait pek çok aletin prototipini yaparak sergilemiş ve ona verdiği değeri göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Hadis, Bilim, el-Cezerî, Fuat Sezgin.

AS AN ISLAMIC SCIENTIST FUAT SEZGIN AND HIS APPROACH TO AL-CEZERİ

ABSTRACT

Islam, rooted in the belief of tawhîd (the oneness of God), has consistently emphasized the pursuit of knowledge, intellectual inquiry, and the dissemination of discoveries for humanity's benefit. From Prophet Adam (pbuh) to Prophet Muhammad (pbuh), these endeavors were seen not only as valuable but as acts of worship. Allah granted humankind reason and reflection, and when humanity strayed from the truth, He sent prophets with divine scriptures. The Qur'an underscores the significance of knowledge, with numerous verses promoting reading and writing. Prophet Muhammad (pbuh), as the first exegete of the Qur'an, further emphasized the importance of knowledge through numerous ḥadiths, many of which are found in dedicated chapters such as The Book of Knowledge and The Book of Medicine. Beginning in the first century of the Hijri calendar, Muslims engaged with the intellectual advancements of surrounding societies. Rather than merely translating, they built upon these foundations, contributing original knowledge and sparking new disciplines. For a millennium, the intellectual and cultural achievements of Muslim civilizations illuminated the world. One of them is undoubtedly Bediuzzaman Ebü'l-İzz İsmâîl b. er-Rezzaz al-Jazari from Cizre, who has drawn more than fifty works. On the other hand, Fuat Sezgin devoted his 94 years of life to bring this brilliant civilization to the light again and present it to the appreciation of the scientific world. He exhibited by making models of many to belong to al-Jazari in his various works in the museums he founded, and showed the importance he attached to it.

Keywords: Quran, Hadith, Science, Al-Jazari, Fuat Sezgin.

1. GİRİŞ

Yüce Allah kâinatı yoktan var etmiş ve insanları da halifesi olarak nitelendirmiştir. Onlara akıl, irade ve muhakeme gücü vermiştir. İnsanlar, kendilerine bahşedilen bu ulvi hasletler vesilesiyle kâinatı imar, inşa ve idare etmektedirler. Yüce Allah, yol göstermek için peygamberler ve onlar vasıtasıyla da kutsal kitaplar göndermiştir. Gönderilen son peygamber Hz. Muhammed (sav.) ve son kitap da Kur'an-ı Kerim'dir. Nitekim Hz. Muhammed (sav.) konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyurmuştur:

تَرَكْتُ فِيكُمْ أُمْرَيْنِ، لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ، وَسُنَّةَ نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Sizlere iki şeyi miras olarak bıraktım. Bu iki şeye sarıldığınız sürece, asla sapıtmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve peygamberin sünnetidir.”

(Mâlik, Kader,1; Farklı rivayetler için bkz. Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56/1905; İbn Mâce, “Menâsik”, 84/3074; İbn Hanbel, Tarih Yok, c. III, s. 26).

Kur'an-ı Kerim'in ve tefsîri durumunda olan hadislerin ortak adı İslam'dır (Zehebî, Tarih Yok, c. I, 32; Ateş, Tarih Yok, c. IX, 351). “İslâm” kelime olarak, türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de 157 farklı yerde geçmektedir. (Abdülbaki, “selime”, Tarih Yok, s. 355 vd).

Kur'an-ı Kerim'in bir ayetinde gönderilen son dinin İslam olduğu şöyle ifade edilmektedir:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

“Allah katında din, şüphesiz İslam'dır.” (Alu İmrân: 3/19).

Bu ayetten anlaşıldığı gibi İslam, tevhid inancının ortak adıdır ve Allah katında makbul olan tek dindir. Dolayısıyla her Müslüman'ın Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan sadece kulluk etmesi, bu inancın bir gereğidir. (Ateş, Tarih Yok, c. II, 24).

Başka bir ifadeyle İslam, Allah'a boyun eğmek, teslim olmak, batıldan uzak durarak şirkten arınmak ve Allah'a hulûsî kalple bağlanmaktır. (Yıldırım, 1991, c. II, 854).

Keza rivayet edildiğine göre Veda Haccında Cuma ve Arife gününde İslam'ın kemale erdiğiyle ilgili şu ayet nazil olmuştur:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

“Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim.” (el-Mâide: 5/3).

İslam, tüm peygamberlere vahiy yoluyla gönderilen kurallar bütünüdür. İslam'ın aslî kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadisler, toplumu ilgilendiren tüm temel prensipleri ortaya koymaktadır. Detaylar, izahlar ve yorumlar ise bu kaynaklardan beslenen âlimlere bırakılmaktadır. (Ateş, Tarih Yok, c. II, 463).

İslam, kelime olarak türevleriyle birlikte çeşitli anlamlarda pek çok hadiste geçmektedir. (Wensinck, 1936, c. II, 506 vd). Örneğin bu hadislerden biri anlam itibarıyla şöyledir:

“İslam dini, beş temel üzere kurulmuştur. Bu esaslar, Allah'tan başka hiçbir ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in (sav.) elçisi olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmaktır.” (Buhârî, “İman”, 2/8; Müslim, “İman”, 5/16).

Hz. Muhammed (sav.) bu hadiste, hem iman ve hem de amelden meydana gelen bu beş ana esası edebi bir üslupla dile getirmiş ve böylece İslam'ı tanımlamıştır. Hz. Muhammed (sav.) İslâm dinini, güçlü ve muhkem bir binaya benzetmiştir. Nasıl ki bir binanın sağlamlığı iyi bir temele

bağlıysa aynı şekilde İslam dîninde burada zikredilen bu temellere bağlıdır. Temsili olarak zikredilen bu yapının temellerinin zarar görmesi binanın zarar görmesi anlamındadır. Dolayısıyla hem teorik hem de pratik anlamda iman ve amelden oluşan bu iki esasın sarsılması İslam'ın sarsılmasına ve zarar görmesine yol açmaktadır. (el-Kirmânî, 2010, c. I, 260 vd; İbn Hacer, I, 69 vd; Aynî, 2002, I, 186 vd; Gürânî, 2008, I, 59; Kastalânî, 2012, I, 127 vd; Sâbûnî, 2014, I, 45 vd; a.mlf., Tarih Yok, I, 29).

Okumanın, sorgulamanın ve çalışmanın değerini izah eden birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Örneğin, kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim, filolojik açıdan "*okumak*" anlamındadır. (Zerkeşî, 1957, I, 182; Suyûtî, 1978, I, 182; Zerkânî, I, 7; el-Kattân, 1982, s.13; Daha detaylı bilgi için bkz. Buhl, 1979, c. VI, 995). Nitekim bu ilahi dinin nazil olan ilk ayeti "*Oku!*" (el-Alak: 96/1) şeklindedir. Yine "*Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?*" (ez-Zumer: 39/9) sual-i ilahîsi bu son dinin ilme verdiği değer açısından son derece önem arz etmektedir.

Hiz. Muhammed (sav.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, yaptığı ilk işlerden biri Mescid-i Nebi'nin bitişğinde Dâru's-Suffe adı verilen bir ilim merkezini kurmak olmuştur. Keza ilme düşkün olan çok sayıda sahabe geceleri burada dinlenmiş ve gündüzleri ise Hiz. Muhammed'in (sav.) ilminden ve feyzinden istifade etmeye gayret etmiştir. (Hamidullah, 2007, s. 28).

Hiz. Muhammed (sav.) hem ilme hem de âlime çok önem vermiştir. 23 yıllık peygamberliği boyunca farklı zaman ve mekânlarda bu konuyu dile getirmiştir. Sahabe-i Kirâm'ı sürekli okumaya, çalışmaya ve öğrenmeye teşvik etmiştir. Ümmete miras olarak bıraktığı temel hadis kaynaklarımızda bu yaklaşımı anlatan çok sayıda hadis vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

"İki kişiden başkasına gıpta edilmez; Allah tarafından kendisine mal verilip de hak yolunda o malı harcayan kimse ile Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla amel eden ve onu başkalarına da öğreten kimse." (Buhârî, "İlim", 15/73).

"Kim ilim öğrenmek için yola çıkarsa, Yüce Allah onun için cennete giden yolu kolaylaştırır." (Tirmizî, "İlim", 2/2646).

"Kim ilim tahsil etmek için yola çıkarsa, evine dönünceye kadar Allah yolundadır." (Tirmizî, "İlim", 2/2647).

"Allah, kimin hakkında hayır dilerse onu dinde fehm sahibi kılar." (Buhârî, "İlim", 13/71).

Tüm bu hadisler, ihlâslı olmayı, cehaletle mücadele etmeyi, bilgiye ve bilgi sahibine değer vermeyi gerekli kılmıştır. Ayrıca ilk günden itibaren İslam'ın temel hedefi bu vizyona ve bakış açısına sahip örnek bir nesil yetiştirmek olmuştur. Nitekim Hiz. Muhammed'in (sav) ve selef-i salihînin hayatı mümtaz örneklerle doludur. Çünkü tarih boyunca İslam, din olarak bu amaca matuf hareket ettiği oranda başarılı olmuş ve adaletle hüküm sürmüştür. Hiz. Muhammed'in (sav.) "Hikmet, müminin kaybolmuş malıdır ve nerede bulursa, onu almaya daha fazla layıktır" (Tirmizî, İlim, 19/2687; İbn Mâce, Zühed, 15/4169) hadisi İslam toplumunun bunu elde etmek için azami gayret sarf etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Müslümanlar, ilk günlerden itibaren bu tavsiyeler doğrultusunda hareket etmiş, çeşitli milletlerle tanışmış, onların biliminden, sanatından ve kültüründen istifade etmişlerdir. Bu konuda hiçbir şekilde bencil davranmamış, dışlayıcı olmamış, nezaketle ve toleransla hareket etmişlerdir. Dolayısıyla bu bakış açısına sahip olan ilk Müslümanlar, o dönem için pek çok yabancı eseri Arapçaya tercüme etmiş, yeniden yorumlamış ve çok sayıda eşsiz eseri Dünya bilim tarihine kazandırmışlardır. (Hanefi, 2006, s. 44 vd).

21'inci yüzyılın en büyük İslam bilim tarihçisi Fuat Sezgin (ö. 1439/2018), İlk dönem Müslümanlarının ilimler alanındaki resepsiyonlarıyla ilgili şunları söylemiştir:

“İlk dönem Müslümanları, Yunanlılardan, Sasanilerden, Suriyelilerden, Hintlilerden, Sabiilerden ve Mısırlılardan çeşitli bilimleri tercüme ederek aldılar. Daha sonra bu bilimler üzerinde iki asırdan fazla durarak sürekli sorguladılar. Bu sorgulama ve yorumlama neticesinde hicri üçüncü ve miladi dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren orijinal eserler telif ettiler. İlk dönem Müslümanlarının bu çalışmaları, bilimler tarihinin en dikkat çeken gelişmelerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. (Sezgin, 2010, s. 24, 125 vd; a.mlf., 2012, s. 40; Yılmaz, 2009, s 52).

Bu üretken dönemde önemli icatlar ve keşifler gerçekleştiren ve ayrıca bunların çalışır vaziyette prototipini yapan en önemli âlimlerden biri de Bedüzzamân Ebü'l-İzz İsmâîl b. er-Rezzâz el-Cezerî'dir. Sezgin, hem *“İslâm'da Bilim ve Teknik”* adlı eserinde hem de Frankfurt ve İstanbul'da kurduğu müzelerde onun icat ve keşifleriyle ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. Böylece el-Cezerî'nin hem İslam bilim tarihine ve hem de Dünya bilim tarihine ne denli katkılarda bulunduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

2. BİR BİLİM TARİHÇİSİ OLARAK FUAT SEZGİN

Sezgin, 24 Ekim 1924 tarihinde Bitlis'te doğdu. Babası Mehmet Sezgin annesi ise, Cemile Feride hanımdır. (Yılmaz, 2009, s. 11; Karakaş, 2017, s. 93). Sezgin, çocukluk yıllarından itibaren babasından, o zaman için Sarf-ı Türkî adıyla bilinen gramer dersleri almıştır. O, 1943 tarihi itibarıyla, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nde İslâmî bilimler ve oryantalizm alanında önemli bir yere sahip olan Alman oryantalist Hellmut Ritter'in (1892-1971) yanında ders almaya başlamıştır. (Sezgin, 2010, s. 4; Yılmaz, 2009, s. 11; Karakaş, 2017, s. 93). Daha sonra yine hocası Ritter'in tavsiyeleri doğrultusunda babasından kendisine kalan otuz ciltlik Taberî'nin *“Camîu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân”* adlı tefsîrini okuyarak Arapçasını geliştirmiştir. (Sezgin, 2010, s. 15; Bayhan, 2015, s. 37; Karakaş, 2017, s. 93). Ayrıca o, bir toplantıda “hocası Ritter'in, kendisine her yıl bir dil öğrenmesini tavsiye ettiğini, bu nedenle ömrü boyunca hep dil öğrenmeye çalıştığını ve öğrendiği dil sayısının ise 27 olduğunu söylemiştir. (Sezgin, 2010, s. 10, 36). Sezgin, yirmi dört saatlik günün yaklaşık on yedi on sekiz saatini çalışarak geçirdiğini, yaşı yetmiş geldiğinde ise bunu on üç on dört saate düşürdüğünü ifade etmiştir. Yine, “Benim çalışma yılım 365 gündür, haftam ise yedi gündür. Ben, Cumartesi ve Pazar günleri bile sabah saat 07.30'da enstitüye gidiyorum. Tüm bilim adamlarından, buna yakın bir şekilde çalışmalarını istiyorum” diyerek, ilim tahsilindeki metodunu dile getirmiş ve Müslüman ilim adamlarını bu konuda uyarmıştır. (Sezgin, 2010, s. 111).

Sezgin, 1947'de İstanbul Üniversitesi Fars ve Arap Filolojisi bölümünden mezun olmuştur. 1950'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde asistanlığa başlayan Sezgin, bir süre sonra bu görevinden ayrılarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İslâm Araştırmaları asistanlığına atanmıştır. Ritter'in yanında Ebû Ubeyde'nin (ö. 210/825) *“Mecâzu'l-Kur'ân”* adlı eserini doktora tezi olarak çalışmıştır. Sezgin, 1954'te İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde Arap Dili ve Edebiyatı bölümünde, *“Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar”* adlı doçentlik tezini tamamlamıştır. (Sezgin, 2010, s. 4. Bayhan, 2015, s. 39; Karakaş, 2017, s. 94). O, bu tezinde, Buhârî'nin *“el-Câmiu's-Sahîh”* adlı eserini te'lif ederken ne tür yazılı kaynaklardan istifade ettiğini ispat etmeye çalışmıştır. Ona göre Buhârî, bu temel eserini tasnif ederken çeşitli yazılı kaynaklardan yararlanmış ve çok sayıda alıntı yapmıştır. Yine ona göre, hadis rivayetlerinin arkasında yazılı kaynaklar vardır. Çünkü önceleri şimdiki gibi kitaplarda dipnot olarak kaynak eser gösterilmezdi. Direkt, şahıs ismi yazılırdı. Bir rivayet zincirine göre sıralanır, aynı zamanda da yazılı bir kaynağa dayanırdı.” (Sezgin, 2012, s. 11,14, 49; Yılmaz, 2009, s. 71; Sezgin, 2010, s.

75). Dolayısıyla senetlerde yer alan her bir râvi aslında bir dipnot hükmündedir ve bir yazılı kaynağa işaret etmektedir. Temel hadis kaynaklarının tasnif edilirken bazı yazı kaynaklardan da yararlanmaları onların sahlılığı açısından son derece önem arz etmektedir. Sezgin'in bu teorisi halen hem İslam âleminde hem de Batı dünyasında çeşitli platformlarda tartışılmaya devam etmektedir.

Sezgin, 1960'ta yapılan askeri darbeyle üniversiteden uzaklaştırılarak 147'likler şeklinde anılan akademisyenler arasında yer almıştır. 1961 yılında Almanya'ya giden Sezgin, 1963'e kadar Frankfurt'ta Goethe Üniversitesi ile Marburg Üniversitesi'nde misafir doçent olarak ders vermiştir. Bununla beraber o, Avrupa'da tabii ilimler alanında ikinci bir doktora ve doçentlik çalışması yapmış ve 1965'te, Goethe Üniversitesi'nde Profesör unvanı almıştır. (Sezgin, 2010, s. 21; a. mlf. 2010, s. 4).

Önemli bir İslam bilim tarihçisi olan Sezgin hem konferanslarında hem de sohbetlerinde sürekli yeni bilgilerden ve ilginç keşiflerden bahsetmiştir. Konuşma üslubu itibarıyla, dinleyenleri sıkıkmamış ve onları daima canlı tutmaya çalışmıştır. Nitekim onu dinleyenler, yılların birikimine sahip bir insan olduğunu anlardı. İhlâslı, şahsiyetli, onurlu ve saygın bir kişiliğe sahip olan Sezgin, ilimle ilgisi olmayan ve kıymetsiz konuşmalar yapan kişilerin sohbetine fazlaca iltifat etmez konuşmaları ise kısa keserdi. Ancak ilim ve irfan sahibi kişilere son derece değer vermiş ve onlara faydalı olmak için elinden geleni yapmıştır. (Yılmaz, 2009, s. 119). Sezgin, disiplinli ve uyumlu bir aile hayatına sahip olmanın bilimsel çalışmalarda çok önemli olduğuna inanan bir insandı. Zira bu inancının bir gereği olarak Almanya'ya gittikten kısa bir süre sonra, daha önce Müslüman olmuş olan Ursula Hanım ile tanışmış ve evlenmiştir. Ayrıca bu evlilikten de Hilal adında bir kızları dünyaya gelmiştir. Şarkiyat alanıyla ilgili çalışmalar yapan hanımı, Almanca yazılan eserlerinin çoğunda önemli katkılarda bulunmuştur. (Yılmaz, 2009, s. 27).

Oryantalizmin etkisinde kalmayan Sezgin, Hellmut Ritter (1892-1971), Matthias Schramm (2007-..), George Sarton (1884-1956), Willy Hartner (1905-1981) ve Franz Rosenthal (1914-2003) gibi birçok oryantalist ilim adamının eserlerini incelemiş, bazılarıyla yakından tanışmış, sohbet etmiş ve kendilerinden de istifade etmiştir. Ancak onlardan hiçbir şekilde olumsuz anlamda etkilenmemiş ve özgün kimliğini koruyabilmiştir. (Yılmaz, 2009, s. 16, 25, 50, ; Sezgin, 2012, s. 10, 28, 54, 59). Sezgin, hocalarının dışında birçok ilim adamından veya geride bırakmış oldukları eserlerinden de etkilendiğini dile getirmiştir. Özellikle İslâm dünyasının tarihte yer tutmuş ilim adamlarından her birine çok değer vermiş, onları takdir etmiş ve birini diğerine tercih etmekte zorlanmıştır. Keza eserlerinde, etkilendiği bu âlimlerden bazılarının isimleri, ilmi çalışmaları ve eserleri hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. (Bkz. Yılmaz, 2009, s. 111).

Sezgin, zamanın değerini bilen ve dolayısıyla çok dikkatli kullanan bir ilim adamıydı. Ayrıca verdiği söze riayet eden ve randevularını asla aksatmayan bir insandı. Hayatı boyunca, sadece üç randevusuna zamanında yetişemediğini ve daima bunun üzüntüsünü yaşadığını dile getirmiştir. (Yılmaz, 2009, s. 68; Sezgin, 2010, s. 10; Karakaş, 2017, s. 95). Sezgin, tatil yapmayı, emekli olup bir kenara çekilerek dinlenmeyi hiçbir bilim adamına yakıştırmamış ve öyle de yapmamıştır. (Yılmaz, 2009, s. 69; Karakaş, 2017, s. 95). O, çeşitli televizyon programlarında ve pek çok konferansta "Bize ne tavsiye edersiniz?" diye yöneltilen sorulara, özetle: "Zahit ve kanaatkâr olun, dünya nimetlerine aşırı derecede kapılmayın. Sabr-ı cemil denilen, güzel sabra sahip olun. Her türlü söz ve davranışlarınızda, gerçek anlamda Allah korkusuyla hareket edin. Daha çok okuyun. Okurken, sakın aklınız başka şeylerde olmasın" (Yılmaz, 2009, s. 103) şeklinde cevap vermiştir.

Sezgin, Almanya’da çaresiz kaldığı zamanlarda bile, yarım gün inşaatlarda işçi olarak çalışmayı ve zamanının diğer kısmında da ilimle uğraşmayı düşünmüştür. Son derece mütevekkil bir insan olan Sezgin, Goethe Üniversitesi’nde altı aylığına misafir öğretim üyesi olarak çalıştığı sıralarda, Fakültenin Dekanı Willy Hartner, kendisine iki ayının kaldığını söylediğinde o da büyük bir inanç ve teslimiyetle, “Hayatımda altı haftalık bir geleceğim garanti edilirse, ben yedinci haftanın telaşını yaşamam. Çünkü o zamana kadar yaşayıp yaşamayacağımı Allah bilir. Bu nedenle, iki ay sonrasında Allah kerimdir” anlamındaki sözlerle cevap vermiştir. Onun bu samimi ve kanaatkâr kişiliğine şahit olan Hartner, ayağa kalkıp onu kucaklamış sonra da “Ben ateistim, (hâşâ) Allah’a inanmıyorum. Fakat bu kadar inanan bir insana ne kadar da gıpta ediyorum!” diyerek, yerine oturmuştur. (Yılmaz, 2009, s. 26; Sezgin, 2010, s. 66 vd; Karakaş, 2017, s. 95 vd).

Sezgin, tüm hayatı boyunca bilimlerin, bütün milletlerin katkısının müşterek ürünü ve tüm insanlığın ortak malı olduğunu savunmuştur. En büyük arzusunun, “benim milletim” dediği Müslümanların Batı karşısındaki aşağılık kompleksinden kurtulması olduğunu söylemiştir. (Sezgin, 2010, s. 11; Karakaş, 2017, s. 96).

İnanılmaz bir özgüvene sahip olan Sezgin bunun nedenini şu sözlerle izah etmiştir: “Müslümanlar, miladi yedinci yüzyıldan itibaren çeşitli bilimleri Yunanlılardan ve Hintlilerden aldılar. O zaman için onlar ister Hristiyan, ister Yahudi olsun, kendilerinden ilim aldıkları kişileri hoca olarak kabul ettiler ve iki yüz yıl sonra, bu öğrenme merhalesini geride bırakarak yaratıcı olmaya başladılar. Müslümanlar, bilim alanında 800 yıldan fazla süren bu yaratıcılıkları sayesinde mütemadiyen yeni şeyler keşfettiler, eski ilimleri geliştirerek yeni ilimler kurdular ve ileride kurulacak bazı bilimlerin temellerini attılar. Ancak onlar, miladi on altıncı yüzyıldan itibaren ilimler tarihindeki önderliklerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. Bugün Avrupa’da var olan bilimlerin, İslâm bilimlerinin bir başka coğrafyada değişik tarihi şartlar içerisindeki devamından ibaret olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle bugünkü Avrupa’da gelişen bilimleri yabancı bulmuyorum. Bunları, daha önceki Müslüman bilim adamlarının geliştirdiği bir safha olarak kabul ediyorum. Batıda bulduğum ilmi gelişmeleri yabancı bulmadığımdan dolayı, onlara karşı kendimde aşağılık duygusu hissetmiyorum. Aksi takdirde ben, bu eserleri yazamazdım. Bende, bir Müslüman’ın iyi şartlar içerisinde çok iyi çalışması neticesinde önemli başarıları elde edebileceği inancı vardır. Onun için tüm Müslümanlardan, korkak ve taklitçi olmamalarını, özgüvene sahip olmalarını ve dolayısıyla yaratıcı olmalarını diliyorum.” (Sezgin, 2010, s. 24; Karakaş, 2017, s. 96 vd).

Sezgin, 94 yıllık hayatı boyunca İslâm bilim tarihi alanındaki çalışmalarının temel gayesini şöyle özetlemiştir: “Benim mensubu olduğum bir ilim, kültür ve medeniyet dünyası var. Bizler, köksüz ve sahipsiz değiliz. Çok derinlere inen sağlam bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini, tahkir edilip bütün yaptıklarının da elinden alındığını ve ona zulmedildiğini gördüm. İslâm medeniyetinin bu göz kamaştırıcı birikimini ve dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı gaye itti haz ettim. Bu gayretimin bir kısmı, sadece bilim dünyasına hizmet, ama diğer çok mühim bir gayesi ise, koskoca bir İslâm âleminin yitirmiş olduğu kendine hürmeti, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak kaybettiklerini iade etmek içindir.” (Yılmaz, 2009, s. 39 vd; Sezgin, 2012, s. 12 vd. Karakaş, 2017, s. 98).

Sezgin, bir İslam bilim tarihçisi olarak dünya bilim tarihinin gelişimi konusunda şöyle bir açıklama yapmıştır: “Biz ne temel düşüncemizde ne de dünya bilim tarihinde yüklendiğimiz bu zorlu ödevi yerine getirme gayretimizde hiçbir zaman ‘Sadece biz bulduk’ heyecanı ile hareket etmedik. Aksine Müslüman ilim adamları olarak bizler, dünya bilimler tarihinin bütünlüğü

prensibine inandık. İnsanlığın ortak mirası olan bilimler tarihi, süreğen adımlarla düz bir çizgi halinde olmasa da değişken bir hızla gelişmektedir. Tarihte belirli bir zaman dilimindeki bir kültür çevresi, bilimsel mirası, küçük olsun büyük olsun bir adım daha ileri taşımak için öncülüğü üstlenmiş daha doğrusu içinde bulunulan koşullar doğrultusunda öncülüğe getirilmişse, tarihi koşullar ve o öncü tarafından ulaşılan seviye, ardılın kaydedeceği olası ilerlemeleri ve bu ilerlemelerin hızını etkileyen faktörleri belirler. Yunanlıların bilimler tarihindeki olağanüstü yeri, bilimler historiyoğrafyası tarafından genel olarak kabul ve takdir edilir. Fakat Yunanlıların daha önceki ve komşu kültür çevrelerinden doğrudan ya da dolaylı bir şekilde miras alıp üzerine bina ettikleri sonuçlarla ilgili Yunan bilim tarihçilerinin pek hoşlanmadıkları soru hususunda hala bir belirsizlik hâkimdir.” (Sezgin, 2007, c. I, xııı vd; a. mlf. 2010, s. 10 vd; Karakaş, 2017, s. 110).

Sezgin, tüm hayatını İslam bilim tarihini yeniden gün yüzüne çıkarmaya adanmış ve bu alanla ilgili 1300’den fazla eser ortaya koymuştur. (Yılmaz, 2009, s. 190; Karakaş, 2017, s. 114). Onun, İslam bilim tarihi serüvenini anlatan iki temel eseri vardır. Bunlardan birincisi, “GAS” olarak meşhur olan “*Geschichtedes Arabischen Schrifttums/Arap Edebiyat/Kültür Tarihi*” adlı eseridir. Sezgin, bu eserini kaleme almak için 60’tan fazla ülkeyi gezmiş, yüzlerce el yazması kütüphanede çok sayıda kitap ve yazma eser incelemiştir. Bütün bu çalışmaların sonucunda, Kur’ân-ı Kerim, Hadis, Fıkıh, Tarih, Edebiyat, Tıp, Farmakoloji, Kimya, Matematik, Astronomi, Astroloji, Meteoroloji, Coğrafya ve benzeri çeşitli bilim dallarının tarihsel sürecini anlatan bilgi fişleri oluşturmuştur. Böylece hayalini kurduğu bu temel eserini te’lif edebilmek için inanılmaz bilgiler toplamıştır. (Sezgin, 2010, s. 9; Karakaş, 2017, s. 114). İkincisi ise “*Wissenschaft und Technik im Islam/İslâm’da Bilim ve Teknik*” adlı eserdir. Sezgin tarafından Almanca kaleme alınmış olan bu eser, Abdurrahman Aliy tarafından Türkçeye beş cilt olarak tercüme edilmiştir. O, bu eserinde Müslüman bilim adamlarının on asır boyunca çeşitli ilimler alanında yaptıkları icatları ve keşifleri izah etmiştir. Eserin kendisine hediye edildiği Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, bu muhteşem eseri incelemiş ve Sezgin’e hitaben şu sözleri söylemiştir: “İki kültür dünyasını birbirinden ayıran zümrenin karşısında mücadele edebilmemiz için, bu eserinizle bize en büyük desteği verdiniz.” (Yılmaz, 2009, s. 189; Sezgin, 2010, s. 53 vd; Karakaş, 2017, s. 116).

Sezgin, 1982 tarihinde Almanya’nın Frankfurt şehrinde bulunan Goethe Üniversitesi’nde “*Institut für Geschichte der Arabisch/İslamischen Wissenschaften*” Arap-İslâm Bilimler Tarihi Enstitüsünü (Yılmaz, 2009, s. 33 vd.; Sezgin, 2010, s. 20; a.mlf. 2010, s. 4) akabinde bu enstitünün bünyesinde “*İslâm İlim Aletleri Müzesini*” kurmuştur. Bu müzede, Müslüman ilim adamlarına ait 800’den fazla aletin prototipini yaparak sergilenmiş ve Batı dünyasının dikkatine sunmuştur (Yılmaz, 2009, s. 33 vd; Sezgin, 2010, s. 20; a.mlf. 2010, s. 4). Sezgin, yıllarca bu enstitüde, 800 yıl boyunca Arap – İslâm kültür çevresinde gerçekleştirilmiş olan başarılarla yönelik Batı dünyasında oluşmuş bulunan küçümseyici yaygın kanaati mümkün olduğunca değiştirebilmeye katkıda bulunmak amacı ile çalıştığını ifade etmiştir. (Sezgin, *İslâm’da Bilim ve Teknik*, c. I, XIII; a. mlf. *Tanınmayan Büyük Çağ*, s. 10).

Sezgin, 2008 tarihinde Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ın özel ricası üzerine İstanbul’da Gülhane Parkında İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait tarihi otantik bir binada “*İslam Bilim ve Teknoloji Müzesini*” kurmuştur. O, bu müzede Müslüman bilim adamlarına ait 600’den fazla aleti sergilemiş ve bilim dünyasının istifadesine sunmuştur. Bu müzedeki aletler, astronomi, saat, denizcilik, savaş teknolojisi, tıp, madencilik, fizik, matematik, geometri, mimari, şehircilik, kimya, optik ve coğrafya olmak üzere toplam on iki bölümden oluşmaktadır.

4 Ocak 2018 tarihinde “Yirminci Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları Fuat Sezgin Örneği” adlı tezimizin basılmış ve basılmamış nüshalarını kendilerine takdim etmek, onunla ilgili uluslararası bir sempozyum düzenlemek ve Diyarbakır’da da İstanbul’daki gibi “Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi ve Teknoloji Müzesini” kurmak için ziyaret ettik. Yaklaşık bir saati aşkın bir süre kendileriyle sohbet ettik. Neler yapmak istediğimizi anlattık. Bizleri ilgiyle ve dikkatle dinledi. Ancak bu projeleri hayata geçirdiğimizi göremeden maalesef 30 Haziran 2018’de İstanbul’da hakkın rahmetine kavuştu. Cenazesine iştirak ettik ve cenaze namazı Fatih Camii’nde kıldırıldı. Cenazesi Bakanlar Kurulu kararıyla Gülhane’deki müzenin hemen ön tarafına defnedildi. Allah rahmet etsin. Mekânı cennet olsun.

3. FUAT SEZGİN’İN EL-CEZERİ’YE YAKLAŞIMI

Sezgin, doksan dört yıllık ömrünü, Müslüman ilim adamlarının kaybolmaya yüz tutmuş eserlerini gün yüzüne çıkarmaya ve böylece Dünya bilim tarihine yaptıkları katkıları ispat etmeye adanmış evrensel bir ilim adamıdır. Hem eserlerinde hem de kurduğu müzelerde pek çok Müslüman ilim adamına ait icatların prototipine yer vermiştir. Bu da bilim tarihinin bir tek millete ve inanca ait olmadığını ispatlama açısından son derece önemlidir. Sezgin’in bu anlamda üzerinde durduğu en önemli ilim adamlarından biri de hiç şüphesiz el-Cezerî’dir.

3.1. el-Cezerî’nin Hayatı

Tam adı, Bedüzzamân Ebü’l-İzz İsmâîl b. er-Rezzâz el-Cezerî’dir. Hicrî 531/ miladî 1153 yılında Cizre’nin Tor mahallesinde dünyaya gelmiştir. Bu bölgede yaşadığından veya Cizre’de doğduğundan dolayı el-Cezerî lakabı ile anılmıştır. Fırat ile Dicle arasındaki havzaya Mezopotamya ya da el-Cezîre adı verilmiştir. Tarihi kayıtlara göre, miladi XII-XIII. yüzyılları arasında yaşamıştır. Ancak doğum ve vefat tarihleri hakkında kesin bir malumat bulunmamaktadır. el-Cezerî, tarihte Amid diye anılan Diyarbakır’da İçkale’de bulunan Artuklu sarayında hayatına devam etmiştir. O, Sultan Nureddin Muhammed ve oğulları Kutbeddin Sökmen ile Nasirüddin Mahmud dönemlerinde yaklaşık 32 yıl bir saray mühendisi olarak çalışmıştır. el-Cezerî, Diyarbakır sultanı es-Salîh Nasirüddîn Ebü’l-Feth Mahmud b. Muhammed b. Karaaslan b. Davûd b. Sukmân b. Artuk’un talebi üzerine, “*el-Câmi Beyne’l-İlm ve’l-Amel en-Nâfi fî Sinaâti’l-Hiyel*” adlı meşhur kitabını bugünkü Diyarbakır İç Kale’de bulunan Artuklu sarayında kaleme almıştır. el-Cezerî, eserinin giriş kısmında bu kitabını sultanın emri üzerine yazdığını dile getirmiştir. (el-Cezerî, 2015, c. I, V; Ökten, 1993, c. VII, 505; Korkutata, 2013, s. 39 vd). Siberetik alanının en büyük dâhisi olarak kabul edilen, fizikçi, robot ve matris ustası el-Cezerî, hicrî 631/ miladî 1233 yılında Cizre’de vefat etmiştir. Kabri bugünkü Cizre ilçesinde Nuh Peygamber camisinin avlusunda bulunmaktadır. (Korkutata, s. 40; Çakır, 2018, s. 7).

Eserinin elimizde bulunan ve Türkçeye tercüme edilmiş olan nüshası, iki cilt halindedir. Eserin birinci cildi, iki ve ikinci cildi ise dört bölüm olmak üzere toplam altı kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlarda, özet olarak su saatleri, kandil saatleri, ziyafetlerde kullanılan kaplar ve sürahiler, el yıkama ve kan alma için kullanılan kaplar, eşmeler, mekanik yollarla hareket eden otomatik müzik aletleri, su pompalayan makineler ve birbirleriyle ilişkisi bulunmayan düzenlerden bahsedilmektedir. el-Cezerî, bu eserinde her aletin şeklini renkli mürekkeplerle çizmiş ve çalışmasını ayrıntılı olarak izah etmiştir. Bu ayrıntıları da farklı renklerle ortaya koymuştur. Çizmiş olduğu şekillerde Arap harflerini kullanarak bazı parçaları işaretlemiş ve metinde bunlara göndermeler yaparak açıklamalarının anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalışmıştır. (el-Cezerî, 1999, s. 139).

el-Cezerî, kitabının önsözünde kişiliğini, bilimsel düşüncelerini ve bu eserini nasıl yazdığını şu sözlerle dile getirmiştir:

“Benden önce gelen ilim adamlarının kitaplarını ve onların izinden gidenlerin çalışmalarını inceledim. Pnömatik olaylarla ilgili mekanik hareketlerin nedenlerini, suyla çalışan düzenleri, saat türlerini ve cisimlerin nasıl hareket ettirildiğini konu alan kitapları okudum. Yer ve gökle ilgili problemleri anlatan yazılar üzerinde düşündüm ve bunlarla ilgili sanatlarla uğraşmaya başladım. Bir müddet sonra başkalarının yaptıklarını taklit etmekten vazgeçerek problemlere kendi gözümle bakmaya başladım. Kendi bilgisiyle hareket eden bir kimsenin gittiği yolu takip ettim. Bu ince ve zor yolda ilerlemek için ısrarla uğraştım ve önemli mesafeler kaydettim. Daha sonra kendime ve yaptıklarıma şüpheyle bakmaya başladım. Bilimlerin çeşitli yönlerini keşfetmek için bana yardım yolları açıldı. Dönemin sultan ve filozoflarından yardım gördüm. Çalışmalarımın meyvelerini toplama mutluluğuna eriştim. Böylece azim ve gayretimi kamçılayarak düşüncelerimi yoğunlaştırdım ve bu yönde elimden gelen her şeyi yapmaya çalıştım. Geçmişin bilim adamları ve düşünürleri çok sayıda düzen ve problemten bahsetmiş, bunların tümünü gerçekleştirmeye fırsat bulamamış ve düzenleri kontrol edecek yöntemleri geliştirememişlerdir. Uygulamaya dönüştürülemeyen her tekniğin doğru ile yanlış arasında kaldığını anladım. Benden önce gelenlerin dağınık bir şekilde anlattıklarını tasnif ettim ve temellerini inceledim. Böylece izlenmesi kolay teknikleri belirledim. Bu işte büyük zorluklarla karşılaştım, emeklerimin rüzgârın savurduğu şeyler gibi heba olmasından ve çalışmalarımın gündüzün geceyi silmesi gibi yok etmesinden korktum. Öğrenmek isteyenlerin isteklerine uyarak içimde yaptıklarımın yayılması arzusu doğdu ve arkamda bir eser bırakma isteği belirdi. Sonra sözü geçen bir tenkitçinin yanlışlarımı bulacağından korktum ve bu kararımdan vazgeçtim. Ancak hicrî 570/ miladî 1174'den beri yaklaşık 25 senedir önce babası, sonra ağabeyinin hizmetinde bulunduğum Sâlih Hükümdar Artukoğulları'ndan Diyarbakır Meliki Ebû'l-Feth Mahmûb b. Karaarslan'a yaptıklarımı anlattım. Bana bakarak yapmayı tasarladığım şeyleri düşündü, gizlemek istediğim şeyleri yerinde görüşleriyle keşfetti ve yaptıklarımın kıymetini anlayarak 'eşi olmayan planlar yaptın, onları gerçekleştirdin. Sakın kendini bu kadar yorduğun ve temelini attığın bu şeyleri kaybetme. Senin fikirlerini, çizimlerini ve projelerini kapsayan bir kitap yazmanı istiyorum' dedi. Bu emrin dışına çıkamayacağımı anlayınca bütün gayretimle bu kitabı yazdım. Bu kitapta bazı eksiklikler giderilmekte, yöntemler sınıflandırılmakta ve keşfedilen yeni düzenler verilmektedir. Bu konuda ve bu yönde başka bir eserin var olduğunu zannetmiyorum. Bu hususu, konuyu bilenlerin insafına bırakıyorum. Karara varırken, bazı kişilerin belirli işleri daha kolay yapabilecek yaratılıştaki oldukları unutulmamalıdır. Herkes bildiği şeyleri başkalarına iletmekle yükümlüdür. Hiç kimse faydalı olabilecek bilgileri başkasından esirgemeyeceği gibi yapabileceğinden daha fazlasından sorumlu tutulamaz. Kitapta elli düzen anlatılmaktadır. Bunları altı bölümde topladım. Etraflı ele alarak nitelik ve niceliklerini anlattım. Benden önce gelenlerin kullandıkları yabancı terimleri açıkladığım şekilde kullandım. Zaten bugün de bu terimler kullanılmaktadır. Bundan başka gerektiğinde yeni terimler kullandım. Çünkü her çağın kendine göre bir dili vardır ve her ilim topluluğunun kendi aralarında bilinen, kendilerince alışlagelen ve yürürlükte olan bir ifade tarzı vardır. Her düzene ait bir şekil çizdim. Şekillerin kolay anlaşılması için onları harflerle belirttim ve bu harflerin ne anlama geldiğini açıkladım. (el-Cezerî, 1999, I, 3 vd; Bir, 1999, s. 138 vd).

el-Cezerî'nin bu eseri, el yazması şeklinde bazı kütüphanelerde mevcuttur. Nitekim b eserin üç nüshası İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindedir. 1206 tarihli en eski nüshası, III. Ahmed, nr. 3472 kaydıyla, 1273 tarihli nr. H414, A3461 kaydıyla ve 1454 tarihli nr. A3350 kaydıyla aynı kütüphanede bulunmaktadır. Ayrıca diğer bir nüshası da İstanbul Süleymaniye

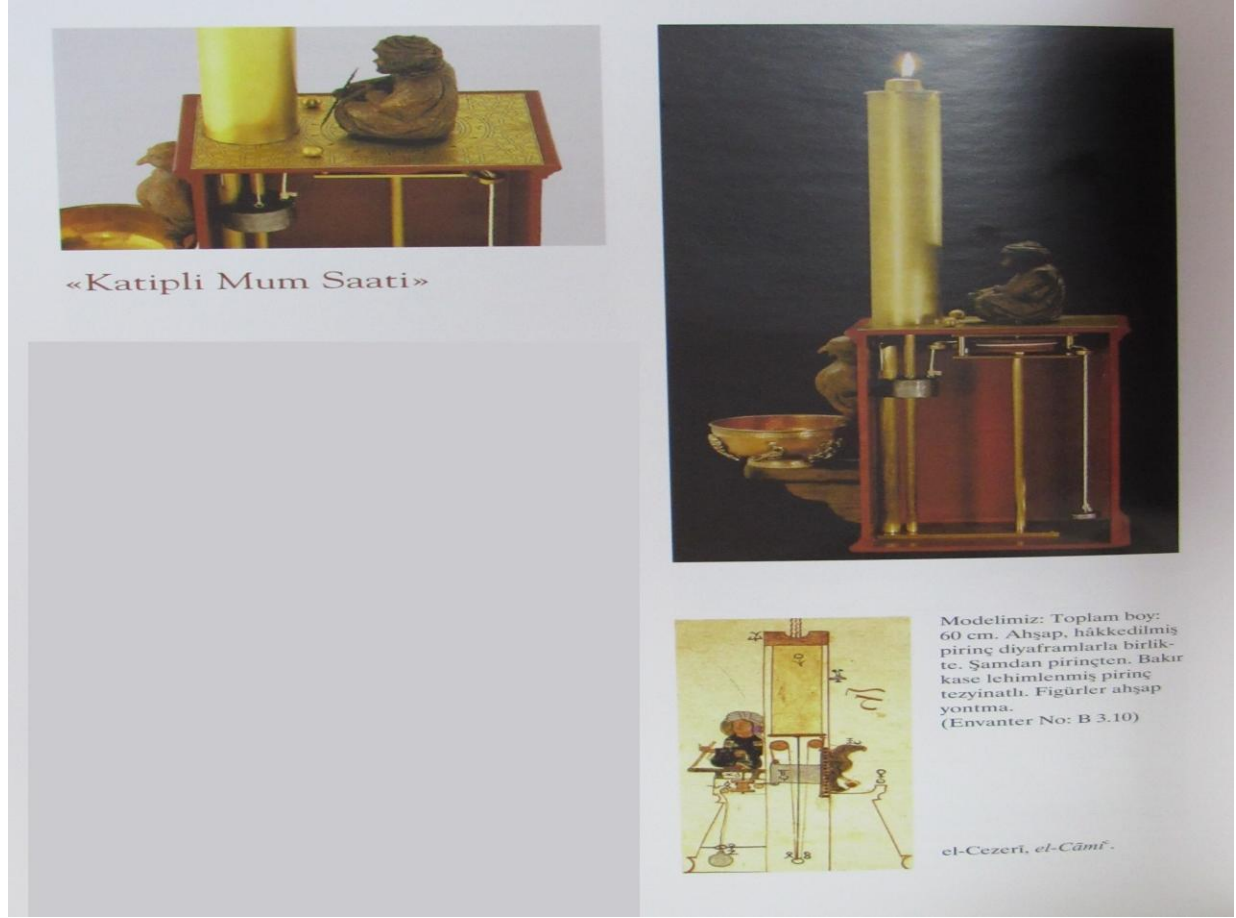
Kütüphanesinde 1354 tarihli Ayasofya, nr. 3606 kaydıyla bulunmakta ve bu nüshadan koparılan bazı minyatürlü sayfalar ve eskiden İstanbul'da bulunan 1315 tarihli başka bir yazma, bugün Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'nın çeşitli müzelerinde bulunan koleksiyonlarda sergilenmektedir. el-Cezerî'nin eserinin İstanbul'daki bu yazmaları dışında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde pek çok kütüphanelerde geç döneme ait muhtelif nüshaları vardır. Örneğin, Dublin Chester Beatty Kütüphanesinde bir, Oxford Bodleian Kütüphanesinde iki, Leiden Kütüphanesinde iki ve Paris Bibliotheque National'da üç adet olmak üzere, toplam sekiz nüsha bulunmaktadır. (Bir, 1999, s. 139).

Maalesef el-Cezerî ve eserini Batı dünyasına ve dolayısıyla bizlere tanıtan yabancı ve Müslüman olmayan Eilhard Wiedeman (1852-1928) ve yardımcısı F. Hauser olmuştur. (Bir, 1999, s. 139). Günümüzde el-Cezerî'nin "*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fî Sinaâtî'l-Hiyel*" adlı eseri, robot teknolojisi, otomasyon, sistem ve makine mühendisliği açısından önemi anlaşılmış ve büyük değer görmüştür. el-Cezerî'nin çizimini yapmış olduğu aletlerin pek çoğunun rekonstrüksiyonları gerek İslam dünyasında gerekse Batı dünyasında çalışır vaziyette sergilenmektedir.

3.2. Fuat Sezgin'in el-Cezerî'ye Yaklaşımı

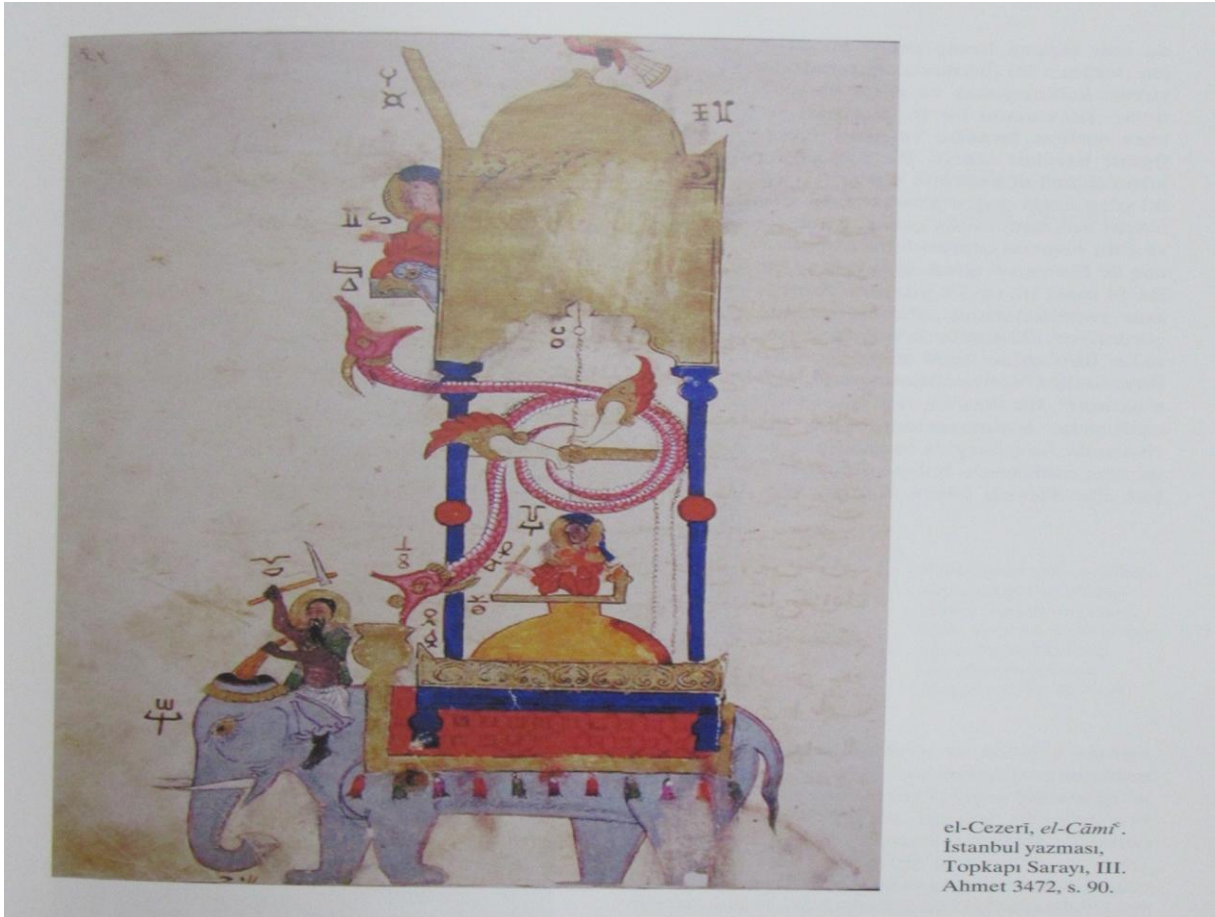
Sezgin, hem eserlerinde hem de kurduğu müzelerde el-Cezerî'ye ait çeşitli aletleri tanıtmış, onların çizimlerini yapmış, prototiplerini yaptırmış ve aletlerle ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Gerek eserlerinde ve gerekse kurduğu müzelerde el-Cezerî'nin aletleri üzerinde durduğu kadar diğer ilim adamlarının aletleri üzerinde durmamıştır. Aslında Sezgin'in, el-Cezerî üzerinde bu derece durması onun ne denli önemli bir bilim adamı olduğunu göstermektedir. Onun en önemli eserlerinden birisi hiç şüphesiz İslam bilim tarihi sürecini anlatan hem Frankfurt'ta hem de İstanbul'da kurduğu müzelerin kataloğu durumunda olan "*İslâm'da Bilim ve Teknik*" Adlı kitabıdır. Sezgin, bu eserinin üçüncü cildinde el-Cezerî'nin "*kâtipli mum saati*", "*filli su saati*" ve "*kupa saati*" olmak üzere saatlerle ilgili üç çizimine yer vermiş, çizimlerini göstermiş ve onlarla ilgili detaylı bilgiler vermiştir.

3. 2.1. Kâtipli Mum Saati

Model: 60 cm boyundadır. Ahşaptır ve hâkkedilmiş pirinç diyaframlarla birlikte. Şamdan pirinçten yapılmıştır. Bakır kâse ise, lehimlenmiş pirinç tezyinatlıdır. Figürler ahşap yontma şeklindedir (Sezgin, 2007, III, 96). Sezgin, el-Cezerî'nin, "*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fi Sinaâti'l-Hiyel*" adlı eserinde çeşitli noktalarda yetersiz gördüğü ve kendi yapımıyla değiştirdiği Yusuf el-Usturlabi isimli birisi tarafından imal edilmiş bir mum saati tarif etmiştir (Sezgin, 2007, c. III, 96). O, bu saatin çalışma şekline dair şu bilgileri vermiştir: Mum, güneşin batışıyla mahfazaya oturtulur ve 15 kadar küre peş peşe gagaya yerleştirilir. Bu esnada yazı kamışı birinci derecenin dış tarafında bulunmaktadır. Tam bu esnada mum yakılır. Ayrıca bu mumun alevi, herhangi bir düzensiz mumun alevinden daha büyüktür. Çünkü bunun temel sebebi balmumunun fitil çevresinde birikiyor olmasıdır. Nitekim yazı kamışı, ucu birinci işarete gelinceye kadar dolaşır. Bu işaret bir derece olarak kabul edilir. Böylece geceden bir saatin bir derecesi dört dakika olarak geçmiştir. Uç, 15'inci dereceye ulaştığında şahin, mumun altlığına bir küre atar. Gece bitene kadar bu böylece devam etmektedir. Altılıkta ise gecenin saatleri sayısınca küreler vardır. Yazı kamışı kürelerden hâsıl olmayan dereceleri vermektedir (Sezgin, 2017, c. III, 96). Sezgin, el-Cezerî'nin bu saatiyle ilgili çizim ve bilgileri aynı zamanda "*Tanınmayan Büyük Çağ*" isimli eserinde de ele almıştır. (Sezgin, 2010, s. 410 vd).

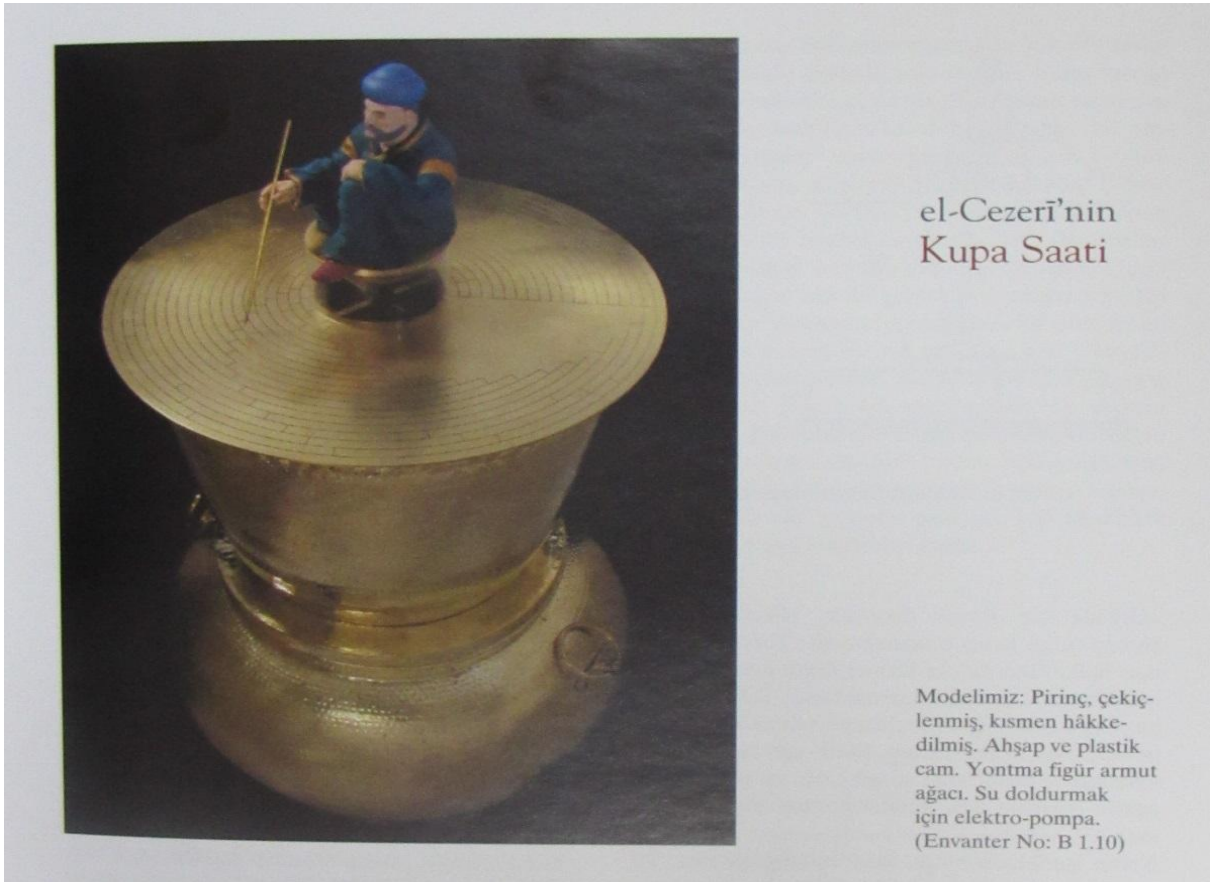
3.2.2. Filli Su Saati

Bu saat, el-Cezerî tarafından icat edilmiş ve onunla alakalı her türlü detaylı bilgi “*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fî Sinaâti'l-Hiyel*” adlı eserinde verilmiştir (Sezgin, 2017, III, 101). 230 cm boyundadır. Fil, figürler ve kule ahşap şeklindedir. Kubbeler ve yılanlar pirinçten, filin içindeki su kabı ise bakırdan imal edilmiştir.

el-Cezerî, tarafından icat edilen bu saat “*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fî Sinaâti'l-Hiyel*” adlı eserinde tarif edilen bir su saatinin orijinal boyutlardaki rekonstrüksiyonundan meydana gelmektedir. Bu alet, 48 entervali 30 dakikalık aralıkta sinyal bildiren ve böylece 24 simetrik saati gösteren bir su saatidir. Keza gösterim için vakit aralığı rekonstrüksiyonda yaklaşık 3 dakikaya indirgenmiş bulunmaktadır. Bir kâtip, filin sırtında oturarak bu aralıkları, yazı kamışını her yarım saatten sonra gizlice bir taksimat çizgisine kaydırarak göstermektedir. Ayrıca saat yarım ve tam saatleri, kuledeki bir figürün her tam saatte sağ kolunu, her yarım saatte ise sol kolunu kaldırması suretiyle göstermektedir. Mekanizma, her 30 dakikada bir, filin gövdesinde su dolu bir tekne üzerinde hareket ettirici yarım küre şeklindeki şamandıra vasıtasıyla işlemektedir. Şamandıra alt tarafında tam tamına hesaplanmış bir deliğe sahiptir. Bu delikten 30 dakikada, şamandıranın artık hiç yukarı kalkmayacak ve aynı zamanda aşağı batacak kadar su dolar. Bu esnada bir ip üzerinden kuledeki bir küre serbest bırakılır ve aşağı inerken birçok figürü dönüşümlü olarak kollarını kaldırır. İki yılan aşağı doğru hareket eder ve şamandırayı tekrar asıl konumuna çeker. Kâtip hareket eder ve filin başında oturan figür sağ elindeki bir kırbaç ile file ve sol elindekiyle de trompete vurmaktadır. (el-Cezerî, 2002, s. 86-89; Sezgin, 2017, c. III, 102). Bu fil saati, 16'ncı ve 17'nci yüzyılda Avrupa'da figürlü saat yapan kişilerin zihnini harekete geçirmiş ve yeni gelişmelere neden olmuş. Nitekim günümüzde birçok fil saatinin varlığı bilinmektedir. Örneğin bunlardan birincisi erken 17'nci yüzyıldandır ve Münih'teki Bayerisches National müzesinde bulunmaktadır (Maurice, 1980, s. 266; Sezgin, 2017, c. III, 102). İkincisi ise, yaklaşık 1580 tarihlerinde, yine Münih şehrinde özel bir mülkiyette bulunan saattir (Maurice, 1980, s. 266; Sezgin, 2007, c. III, 102). Üçüncü saatda, 1600 tarihinde Augsburg şehrinde yapılmış ve 1980 yılında yine özel bir mülkiyette olduğu tespit edilmiştir (Bkz. Maurice, 1980, s. 266; Sezgin, 2007, III, 102).

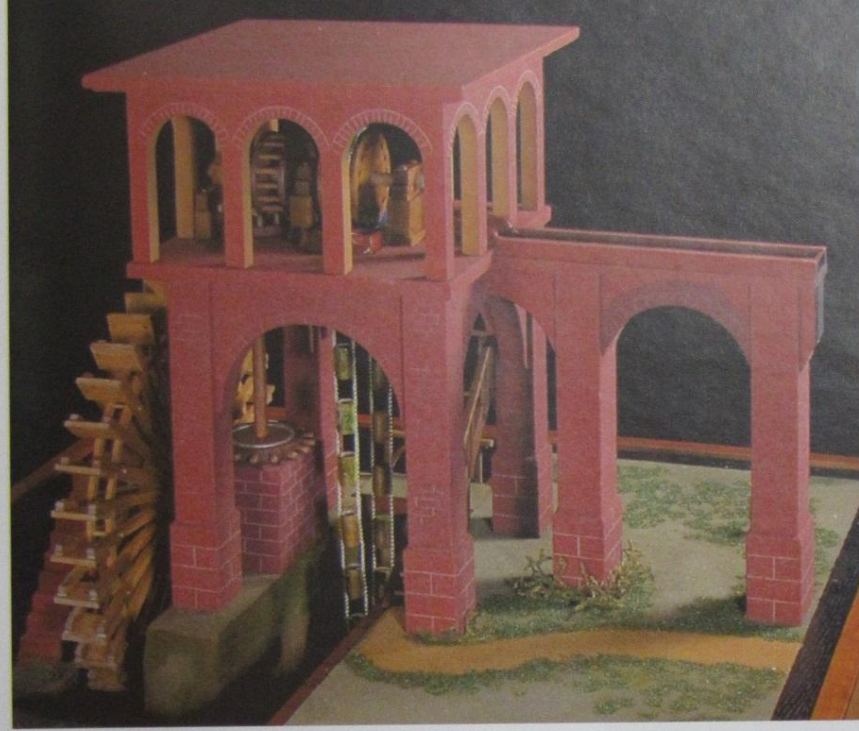
3.2.3. Kupa Saati

Model: Pirinçten, çekiçlenmiş ve kısmen hâkkedilmiş bir alettir. Ahşap ve plastik cam, yontma figür armut ağacı şeklindedir. Su doldurmak için elektro-pompa kullanılmaktadır. (Sezgin, 2007, c. III, 103). el-Cezerî, bu saati "*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fî Sınaâtî'l-Hiyel*" adlı eserinde kendi buluşu olarak tarif etmiş ve bir Kupa saati olduğunu söylemiştir. O, Sultan es-Sâlih Ebü'l-Feth Mahmud b. Muhammed b. Karaslan'ın, kendisine zincirler, teraziler/mîzan ve küreler içermeyen, ayrıca kısa sürede de değişip bozulmayan, saatlerin geçişlerinin ve kısımlarının kolayca bilinebileceği bir alet imal etmesini emrettiğini söylemiştir. Öyleyse bu alet hem yolculukta ve hem de evde bir yoldaş ve de güzel olmalıydı. Nitekim zihnimi yordum ve aleti şu şekilde imal etmeye karar verdim: Saat bir temel üzerindeki bir kaptan görünümündedir ve ayrıca üstten de düz bir kapakla kapatılmış durumdadır. Hâkkedilmiş bir galeri/Şurfa, kapak daire çevresinde hareket etmektedir ve galeri üzerinde zarif bir yatay halka bulunmaktadır. Bu halka, $217\frac{1}{2}$ ($=14\frac{1}{2} \times 15$) Kısma bölümlenmiştir. Beher, 15 kısım eşit bir saatte yani 24 kısma bölünmüş bir gün saatine tekabül etmektedir. (Sezgin, 2007, c. III, 103).

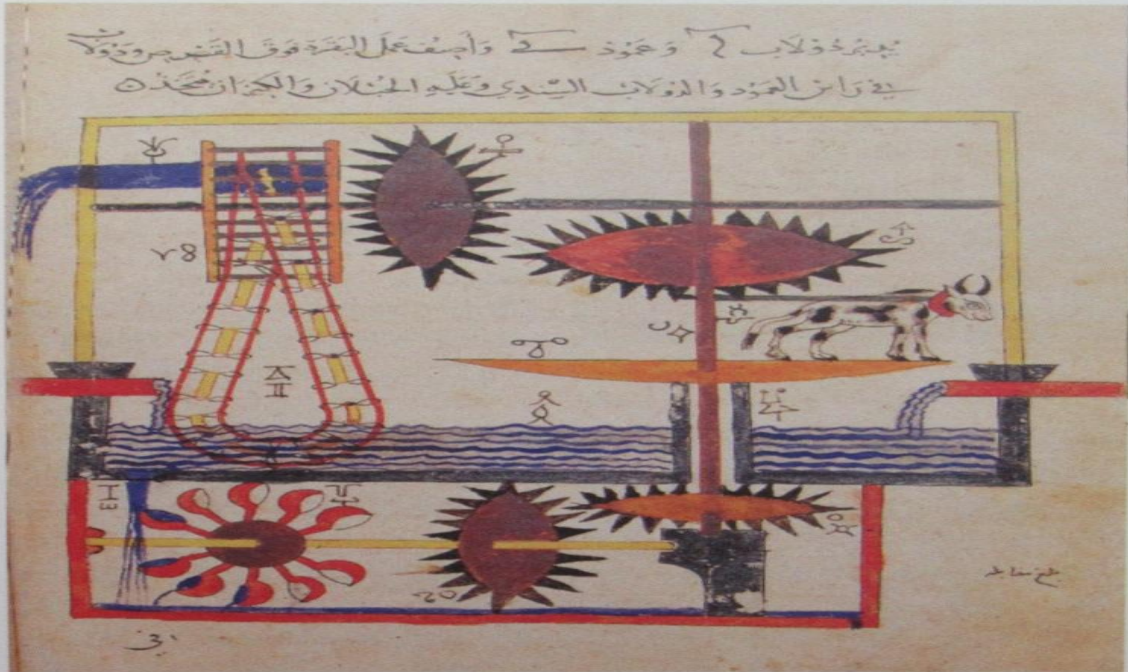
Sezgin, "*İslâm'da Bilim ve Teknik*" adlı eserinin beşinci cildinde ise, el-Cezerî'nin eserinde çizimini yaptığı "*kovalı su dolabı*", "*beygirle döndürülen dolap*", "*su çarkıyla hareket eden pompa tesisatı*", iki adet "*değişken şekilli fiske*", "*şifreli kilit*" ve "*dört sürgülü kapı kilidi*" aletlerine geniş şekilde yer vermiştir.

3.2.4. Kovalı Su Dolabı

Modelimiz:
Ahşap ve plastik.
Ölçüler: 71 x 64 cm.
Elektromotor gösterim için.
(Envanter No: E 1.14)

Kovalı Su Dolabı

el-Cezeri'de kovalı su dolabı, *el-Cāmi' beyn el-İlm ve-l-'Amel en-Nāfi' fī Şinā'at el-Ḥiyel*, tıpkıbasım ed. Frankfurt 2002, s. 486.

Modelimiz: Ahşap ve plastik malzemeden yapılmıştır. Ölçüler: 71x64 cm ebadındadır. Elektromotor gösterim için yapılmıştır.

Sezgin'e göre basitde olsa bu su dolabının ilk versiyonu Vitruvius (ö. Yaklaşık m.ö. 25) isimli bir Yunanlı bilim adamı tarafından yapılmıştır. Sezgin söz konusu aletle ilgili tarifi ise hicri 6'ncı ve miladi 12'nci yüzyıldan sonra yazıldığı bilinen Arapça anonim bir kitapta bulunduğunu söylemiştir. Bu anonim eserde verilen bilgilere göre aletle ilgili düzeneklerin bir kısmının ilk yapımcıları Yunanlı bilginlerdir. Ancak anılan aletlerin daha sonra, Arap-İslam kültür çevresinde yaşamış olduğu gelişime ilişkin soru aydınlatılmaya muhtaçtır ve bu konudaki muğlâklığın giderilmesi gerekmektedir. (Sezgin, 2007, c. V, 19). Ona göre, bu alet iki kova zinciri ile bir pedal çarkı vasıtasıyla hareket ederek su çıkarmaya yarayan bir düzenektir. Sezgin'e göre bu aletin rekonstrüksiyonu 1903 tarihinde Carra de Vaux tarafından yapılmış ancak daha sonra bu yapının tamda doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. (Sezgin, 2007, c. V, 19). Ona göre el-Cezerî, "kovalı su dolabı" aletini bir sistem olarak en mükemmel haliyle tarif ederek resmetmiş ve aynı zamanda da onu su kaldırma aletleri arasında zikretmiştir.

el-Cezerî, bu makinelerin üçüncü tipini ise, gözü yanıltmak amacıyla kendi kendine dönen ahşap bir koşum ineği figürü ekleyerek çizimini yaptığı bir modeldir. Yani başka bir ifadeyle, bu düzenek bir koşum hayvanı aracılığıyla değil, aksine su gücüyle hareket ettirilmektedir. Örneğin dere suyunun bir kısmı bir boru vasıtasıyla tekneye aktarılır, oradan daha alçakta duran volana dökülür ve bir kanal içinde akar gider. Akan suyun son üçte biri tamamen ya da kısmen suyu yukarıya kaldıran kovaların içine ulaşır. Hali hazırdaki bu modelimiz, kovalı su dolabının şimdiye kadar bilinen gelişim tarihindeki en zirve noktasını temsil etmektedir. (Sezgin, 2007, c. V, 20).

Bu model, el-Cezerî'nin tarif ettiği düzeneğin adeta daha geliştirilmiş bir varyasyonudur. Temel fark, burada hareket ettirici su gücünün, kaseli çark yerine bir kanatlı çarkla kullanılmasında ve akarsuyun havuzdan dökülen su yerine söz konusu olmasında yatmaktadır. Fakat modelimiz için asıl örnek, sadece bir kaynaktaki resim veya tanım değildir. Aksine düzeneğimiz hicri 7'nci ve miladi 13'çüncü yüzyılın birinci yarısından çok daha sonraları yani daha geçen yüzyılın ortasına kadar işlevsel olarak kullanılan son derece orijinal bir su dolabıdır. Bu su dolabı "*Menşe'et Şeyh Muhyiddin*" adıyla bilinmektedir. Nitekim bu düzenek bir Şam Mahallesi olan es-Salihiyye'deki Yezid ırmağının hemen kıyısında bulunmaktadır. Ayrıca bu su dolabı, yaklaşık kırk yıl öncesine kadar da hatta çalışamaz hale gelinceye kadar bir hastaneye ve bir camiye su tedarik etmeye devam etmekteydi. Bu modeli ise Halepli A.Y. el-Hasan'ın 1976 tarihli ayrıntılı taslaklarından ve tanımından yararlanarak hazırlamaya çalıştık. (Sezgin, 2007, c. V, 20).

3.2.5. Beygirle Döndürülen Dolap

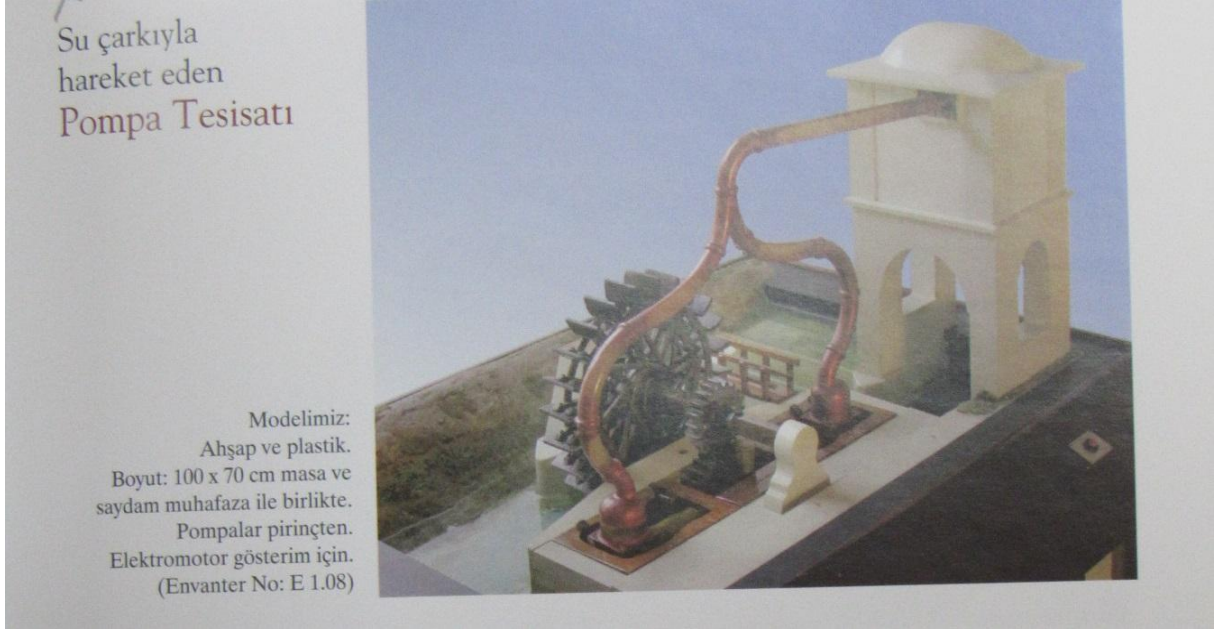
Model: Ahşap ve plastik malzemeden yapılmıştır. Boyut: 145x80 cm boyutunda olup masa ve saydam muhafaza ile birlikte tasarlanmıştır. Mekanik olarak ise sert ağaçtan verniklenmiş bir şekildedir. Elektro motor gösterim için yapılmıştır. Envanter No: E 1.07. Bu su dolabı, tarih boyunca durgun sulardan koşum hayvanı yardımıyla suyu yukarı kaldırmak için kullanılmıştır. el-Cezerî, eserinin su kaldıran aletler hakkındaki beşinci kısmında beş düzenek tarif etmiştir. Bu düzeneklerden ilk dört tanesi koşum hayvanı aracılığıyla döndürülmektedir. Hâlihazırdaki modelimiz, orada tarif edilen düzeneklerden ikincisini göstermektedir. (el-Cezerî, 1990, s. 300-314; Sezgin, 2007, c. V, 25).

Su yüzeyinde kazıklar arasında (λ ve q) bulunan yatay eksenin (k) üzerindeki bu eksen dikey eksen (w) ve dişli çarklar (h ve u) aracılığıyla bir koşum hayvanı tarafından döndürülmektedir. Kısmen dişli bir tek disk yerine çeyrek daire çevreleri dişlerle donatılmış dört disk bulunmaktadır. Nitekim burada bulunan dişlilerden her biri 90° şeklinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş durumdadır. Dört diskin her birinin altında küçük bir eksen, harekete geçirme sopası çarkları (n, r, y, f) ve kepçeler ($lm, ip, ou, \beta a$) ile birlikte bulunmaktadır. Her bir eksen karşı karşıya konumlandıklarında ise beş kazık (q, r, σ, t, λ) dizisi arasına yerleştirilmiş şeklinde bulunmaktadır. Çevresinin $\frac{1}{4}$ ü dişlerle donatılmış olan disklerin dişlilerinin, her biri 90° derece civarında karşılıklı olarak yerleştirilmiştir ki, bu diskler her biri ardı sıra devamlı su yükseltmektedir. Böylece koşum hayvanının gücünden bir önceki bölümün düzeninden çok daha fazla yararlanılır ki orada bu hayvan bütün yolunun $\frac{1}{4}$ 'ü esnasında çalışmak zorundadır. (Sezgin, 2007, c. V, 26).

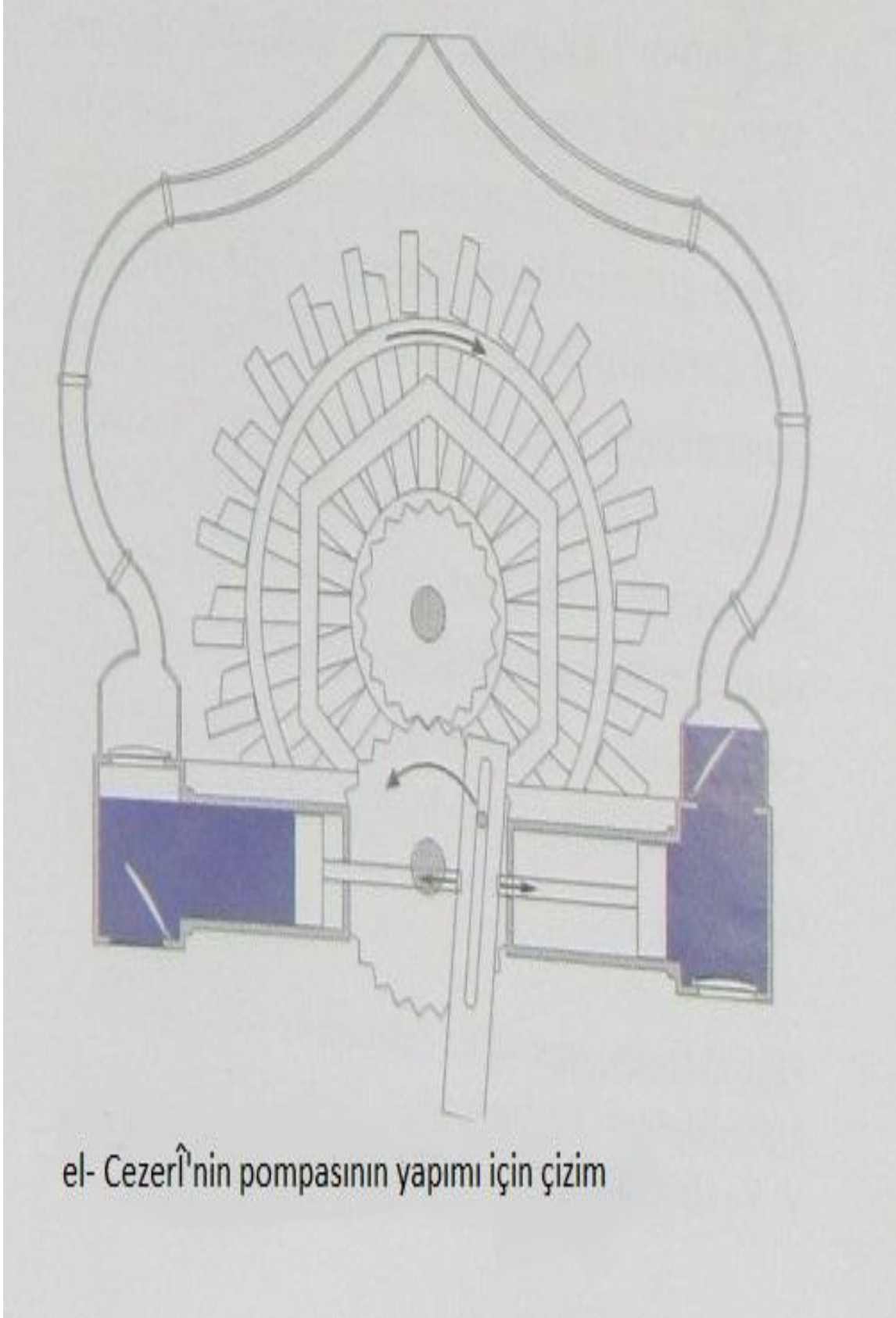
Beygirle döndürülen bu dolabın çizimi el-Cezerî'nin, "*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel*", adlı eserinde yer almıştır. (el-Cezerî, 2002, s. 481; Sezgin, 2007, c. V, 26).

3.2.6. Su Çarkıyla Hareket Eden Pompa Tesisatı

Model: Ahşap ve plastik malzemeden imal edilmiştir. Boyut: 100x70 cm boyutunda olup masa ve saydam muhafaza ile birlikte tasarlanmıştır. Pompalar ise pirinç malzemeden yapılmıştır. Elektromotor gösterim için yapılmıştır. Envanter No: E 1.08. Bu su aleti, koşum hayvanları yardımıyla hareket eden bir döner dolaptır. el-Cezerî, eserinde çark yardımıyla ırmaktan yaklaşık 11 metre yani 20 arşın kadar yüksekliğe su kaldıran bir düzeneği tarif etmiştir. Ayrıca bu düzenek, bir Osmanlı gökbilimci, mühendis, matematikçi ve mekanik bilimci olan Takiyyüddin b. Marûf (ö.993/1585) tarafından da hidrolik aletler arasında sunulmaktadır. (Sezgin, 2007, c. V, 27).

Tesis, bir ırmağın doğal akıntısından faydalanarak çalışmaktadır. Akıntı tarafında bulunan su çarkı, bir şaftta devam eden muntazam bir dönme hareketi oluşturmaktadır. Şafta bağlanan bir dişli çark, bu hareketi eksen mili bağlanmış olan bir diğer dişli çarka aktarmaktadır. Böylece eksen mili, dönme hareketini mekanik olarak itme hareketine dönüştürür. Krank miline bağlı olan iki piston ise, suyu ırmaktan emmek ve her bir odacığa teslim etmek için yatay olarak cereyan eden itme hareketinden yararlanır. Dolayısıyla her harekette bir piston su emerken diğeri de suyu yerinden iter. Odacıkların her biri iki supaba sahiptir. Bunlardan birisi içeri emme diğeri ise boşaltma supabıdır. Pistonun emmesinden sonra emme supabı odacıkları kapatır. Boşaltma esnasında su, odacıklara bağlı olan çıkış borusuna ulaşır. Daha sonra ise su, eğer piston karşı yönden hareket edecek olursa geri akamaz. Çünkü boşaltma supabı kapanmış durumdadır. O esnada ikinci pompa devreye girerek suyu emer. Böylece, çıkış borusunda muntazam bir su akımı oluşmaya başlar. Son olarak çıkış borusu suyu, oradan evlere veya tarlalara sevk edilebileceği bir rezervuara götürür. (Sezgin, 2007, c. V, 27).

3.2.7. Değişken Şekilli Birinci Fıskiye

Model: Aletin toplam yüksekliği 110 cm civarındadır. Aletin çevresinde, pirinç çerçeveler ve plastik cam bulunmaktadır. Düzenek, tezyinatlı kâse, kapak ve tahterevalli altın yaldızlı pirinçten imal edilmiştir. Şamandıra ve borular ise bakırdan yapılmıştır. Envanter No: B 1.07.

Bu fıskiye aslında Mûsâ b. Şâkir'in 9'zuncü yüzyılda geometri ve astronomi alanındaki çalışmalarıyla bilinen Muhammed, Ahmed ve Hasan adlı üç oğlu olarak isimlendirilen Benî Mûsâ tarafından hicri 3 ve miladi 9'uncü yüzyılda tarif edilmiş iki düzenekten biridir. el-Cezerî ise onlar tarafından yapılan bu tanımı yetersiz görmüş ve onu kendi yaptığı düzeneklerle değiştirmiştir. Onun çizimini yaptığı modelde, altta bulunan su haznesinde geriye doğru aktarılan ve aslen dışarıdan harekete geçirilen su, yukarı kısımda bir tahterevalli üzerinden iki odacığın sağda bulunanına doğru akar. Bu odacık dolmaya başlayınca, bir şamandıra aracılığıyla idare edilen tahterevalli çark etmeye durumuna geçer ve böylece sol odacık dolar. Tam olarak hesaplanan bu zamanda, sağ odacığın suyu bir boruyla dışarı akar ve alttaki teknenin ortadaki memesinden tek fişkırtmalı fıskiye olarak yukarı çıkar. Daha sonra ise tahterevalli çark etmeye başlar. Böylece su, sol odacıktan ikinci boru üzerinden boşalır ve beş fişkırtmalı fıskiye olarak alt meme halkasından yukarı çıkar. Aslında arada buluna fasıla yarım saat olması gerekirken el-Cezerî'nin tasarladığı bu modelde üç dakikaya düşürülmüştür. (el-Cezerî, 1990, s. 276-277; Sezgin, 2007, c. V, 53).

3.2.8. İkinci Fıskiye

Model: Toplam yükseklik yaklaşık 130 cm civarındadır. Düzeneğin çevresinde pirinç çerçeveler ve plastik cam bulunmaktadır. Aletin küvet ve küreleri ise bakır malzemeden yapılmıştır. Tezyinatl kapak ve boru hatları ise altın yaldızlı şeklindedir. Envanter No: B 1.08. Bu düzenekte su öncelikle bir tahterevalli üzerinden sağ odacığın içine akmaktadır. Aynı zamanda bir kürek, devrilecek ve bu esnada hem tahterevalliyi devirecek hem de odacığın dışarı boşalmasını mümkün kılacak ağırlığa ulaşana kadar suyla dolar. Sol odacık dolmaya başlarken, o esnada da su iki fıskiye doğru çıkar. Böylece bir su mantarı sol yanda, bir su fişkırması ise sağ yanda oluşur. Belirli bir zaman sonra ise, sol odacığın suyu boşalmaya başlar. Böylece su mantarı sağ yanda, su fişkırması da sol yanda görülebilir. Aslında düzenekteki fasıla burada da takrîbi olarak yarım saat civarındayken ancak bizim tasarımıımız da ise üç dakikaya düşürülmüştür. (el-Cezerî, 1990, s. 278-279; Sezgin, 2007, c. V, 54).

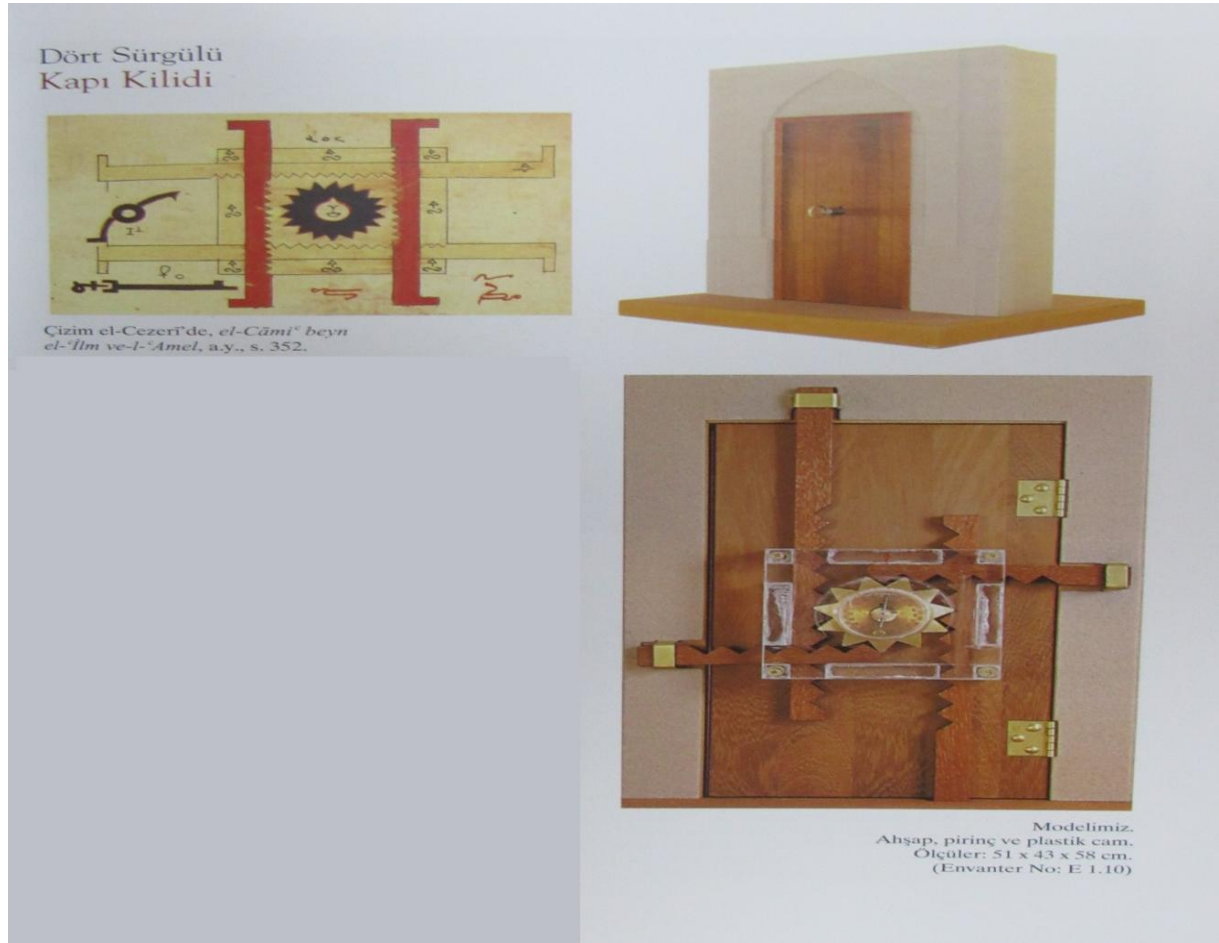
3.2.9.Şifreli Kilit

Model: Pirinç malzemeden yapılmış olup, 20x12.5 cm boyutundadır. Akrilik cam kutu içine konulmuştur. Envanter No: E 1.02.

el-Cezerî, eserinin son kısmında bir takım mekanik aletler ele almıştır. Bunlardan biri ise bir sandığı 12 harfle kilitlemeye yarayan şifreli bir kilit. (el-Cezerî, 1990, s. 308-348; Sezgin, 2007, c. V, 56). Bu sandıkta kullanılan kapı, dört şifreli bir kilit ve bir döndürme topuzuna bağlı olan iki plakadan meydana gelmektedir. Kapak plakası, takılacak yer olarak görev icra etmektedir. Altında bulunan plaka ise, döndürme topuzuyla birlikte birbirinden ayrı olarak sürülebilir. Bu çalışma şekli, kilitlerin sadece belirli bir kombinasyon üzere ayarlanmaları durumunda mümkündür. Daha sonra kilitlerde bulunan daireler, alt plakaya sabitlenmiş emniyet pimlerinin içine kayabileceği bir kanalı serbest bırakır. Şayet şifreli kilit bu iş için öngörülen bir sandığın üzerine yerleştirilirse altta bulunan plaka, döndürme topuzu yardımıyla iki girintiye girebilir. Böylece eş zamanlı olarak bir silindir, kenara yerleştirilmiş olan bir kılavuza sürülür ve alttaki plaka artık hiçbir surette iç içe geçirilemez. Sonuç olarak ta şifrelerin ayarlanmasıyla silindir emniyet altına alınmış olur. Arapça 'da sayısal bir değere tekabül eden on iki haneli harf şifresi açık kapakta kolayca değiştirilebilir. (Sezgin, 2007, c. V, 56 vd).

3.2.10. Dört Sürgülü Kapı Kilidi

Model: Ahşap, pirinç ve plastik camdan imal edilmiştir. Ölçüler: Düzenek, 51x43x58 cm boyutundadır. Envanter No: E 1.10:

el-Cezerî, “*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel*” adlı eserinin son kısmında “*dört sürgülü bir kapı kilidini*” şöyle tarif etmiştir:

“Bunlar bir kapının arka tarafında bulunan tahta veya demirden yapılmış dört sürgü şeklindedir. Bu sürgüler, dört yana doğru ve farklı yönlerde doğrultulmuşlardır. Bir sürgü sağa, diğeri sola, öbürü yukarı ve diğeri ise aşağıya doğru açılmaktadır. Dört sürgüde de kötü niyetli birinin zorla içeri girebileceği hiçbir yer yoktur. Anahtarın içine takıldığı delikten çıkarılması durumunda, hiç kimse hiçbir surette sürgülenerek koruma altına alınan şeye erişemez ve sürgüler elle yukarı aşağı veya sağa sola hareket ettirilemez. Dolayısıyla kapıda bulunan bu sürgüler ne sürgülemek için ne de açmak için hareket ettirilemez. Bu sürgüleri hareket ettirebilecek tek şey ise sadece anahtardır.” (el-Cezerî, 1990, s. 348-352; Sezgin, 2007, c. V, 59). el-Cezerî, anahtarın işlevini bu şekilde izah ettikten sonra mekanizmanın ve parçalarının ayrıntılı bir tarifini de yapmıştır. (Sezgin, 2007, c. V, 59).

Sezgin, İslam bilim tarihiyle ilgili birincisi Almanya’nın Frankfurt şehrinde kincisi ise İstanbul Gülhane parkında olmak üzere iki önemli müze kurmuş ve burada Müslüman ilim adamlarına ait çok sayıda aletin prototipini sergilemiştir. O, 1982 yılında Frankfurt’ta bulunan Goethe Üniversitesi’nde “*Institut für Geschichte der Arabisch/İslamischen Wissenschaften/Arap-İslâm Bilimler Tarihi Enstitüsünü*” (Yılmaz, 2009, s. 33 vd; Sezgin, 2010, s. 20; a.mlf.2010, s. 4) Ardından bu enstitünün bünyesinde “*İslâm ilim aletleri müzesini*” kurmuştur. Sezgin, Müslüman ilim

adamlarına ait 800'den fazla aleti, bu müzede sergileyerek Batı dünyasının takdirine sunmuştur. (Sezgin, 2010, s. 20, 21, 39; Bayhan, 2015, s. 42, 45; Karakaş, 2017, s. 109). O, tüm hayatı süresince bu enstitüde, 800 yıl boyunca Arap – İslâm kültür çevresinde gerçekleştirilmiş bulunan başarılarla yönelik batı dünyasında var olan küçümseyici yaygın kanaati mümkün olduğunca değiştirebilmeye katkıda bulunmak düşüncesiyle çalıştığını söylemiştir. (Sezgin, 2007, c. I, XIII; a. mlf. 2010, s. 10). Sezgin Frankfurt'ta kurduğu bu müzede, el-Cezerî'ye ait çeşitli aletleri de sergilemiş ve böylece İslam bilim tarihi açısından ona verdiği değeri göstermiştir. 23 Ocak 2014 yılında Fuat Sezgin'i "*Yirminci Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları Fuat Sezgin Örneği*" adlı doktora tezimizi hazırlarken ziyaret etme imkânı buldum. Bu ziyaret esnasında müzeyi büyük bir ilgiyle gezdim ve el-Cezerî'ye ait bazı aletlerin sergilenmiş hallerini gördüm.

Sezgin, 2008 tarihinde Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın özel ricası üzerine İstanbul'da Gülhane Parkında İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait tarihi otantik bir binada "*İslam Bilim ve Teknoloji Müzesini*" kurmuştur. O, bu müzede Müslüman bilim adamlarına ait 600'dan fazla aleti sergilemiş ve bilim dünyasının dikkatine sunmuştur. Bu müzedeki aletler, astronomi, saat, denizcilik, savaş teknolojisi, tıp, madencilik, fizik, matematik, geometri, mimari, şehircilik, kimya, optik ve coğrafya olmak üzere toplam on iki bölümden meydana gelmektedir. Sezgin İstanbul'da kurduğu bu müzede öncelikle el-Cezerî'ye ait "*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fi Sinaâti'l-Hiyel*" adlı eserin el yazması nüshasını sergilemiştir. Ayrıca eserin arkasında kurduğu bir panoda hem eser hakkında hem de el-Cezerî'nin hayatı hakkında bilgiler vermiştir. O, bu müzede el-Cezerî'ye ait "*Filli su saati*", "*Beygirle döndürülen dolap*", "*Dört sürgülü kapı kilidi*", "*Şifreli kilit*" ve "*Hacamat yoluyla kanın inceliğini ölçen alet*" olmak üzere toplam beş aletin maketine yer vermiş ve aletlerle ilgili panolarda çeşitli dillerde bilgiler vermiştir. Böylece Sezgin, el-Cezerî'nin çizimlerinin hem İslam bilim tarihi hem de Dünya bilim tarihi açısından ne denli önemli olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

4. SONUÇ

İslam dini, Hz. Adem'den (as.) itibaren gönderilen tüm ilahî dinlerin kemale ermiş son halidir. Temel gayesi tevhid ve Allah'a kulluktur. Bu dinin ruhunda tefekkür, akletme ve sorgulama vardır. İslam akıl ve muhakeme dinidir. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (sav.) hadisleri İslam'ın temel referanslarıdır. Hem Kur'an-ı Kerim'de hem de hadislerde ilmin, okumanın, araştırmanın ve çalışmanın önemini anlatan çok sayıda ayet ve hadis vardır. Dolayısıyla İslam, nazil olduğu ilk günden itibaren tabilerini ilme ve araştırmaya teşvik etmiştir. Âlimleri peygamberlerin varisleri olarak kabul etmiş ve bir âlimin ölümü bir âlemin ölümü gibidir prensibini ilke edinmiştir. İslam, ilimleri dini olan ve olmayan şeklinde tasnif etmemiş ve buna karşı çıkmıştır. Tüm ilmi disiplinlerle uğraşanları değerli ve saygın kabul etmiştir. Nitekim temel hadis kaynaklarında "*Kitabu'l-İlm ve Kitabu't-Tıp*" isimli ana başlıklar ve bu başlıklar altında konuyla ilgili çeşitli hadislerin rivayet edilmiş olması fikrimizi destekler mahiyettedir. Bu ruh, ilk dönem Müslümanlarını tanıştıkları çeşitli millet ve medeniyetlerin ilmi birikiminden istifade etmeye sevk etmiştir. Bu anlayışla, pek çok eser Arapçaya tercüme edilmiş, yeniden yorumlanmış, yeni icatlar ve buluşlar gerçekleştirilmiştir. İslam dünyasının muhtelif şehirlerinde, "*Beytul-Hikme*" adıyla araştırma kütüphaneleri ve bugünün üniversiteleri mesabesinde olan medreseler kurulmuştur. Buralarda çeşitli disiplinlerle ilgili çok sayıda Müslüman ilim adamı yetişmiştir. Bu âlimler, Hadis, tefsir, fıkıh, kelam, tarih, Fizik, kimya, matematik, astronomi, coğrafya, eczacılık, tıp ve benzeri daha pek çok alanla ilgili eserler kaleme

almıştır. İslam Dünyası, bu inanç ve heyecanla 16'ncı yüzyılın sonuna kadar bilimde üretkenliği ve önderliği elinde tutmuştur. Bu yönüyle hem İslam bilim tarihine hem de Dünya bilim tarihine inanılmaz katkılar sunulmuştur. Ortaçağ Avrupa'sından bakıldığında güneş gibi parlayan ve imrenilen muhteşem bir medeniyet inşa edilmiştir. Bu medeniyete katkı sunan Müslüman âlimlerden biride hiç şüphesiz 12'inci yüzyılda Cizre'de dünyaya gelen ve Diyarbakır'da yaşamış olan Bedüzzamân Ebü'l-İzz İsmâîl b. er-Rezzâz el-Cezerî'dir. O, "*el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel en-Nâfi fî Sinaâtî'l-Hiyel*" adlı meşhur eserini bugünkü Diyarbakır İç Kale'de bulunan Artuklu sarayında yazmış ve zamanın Sultanına takdim etmiştir. Bugün dahi sibernetik alanının en büyük dâhisi olarak kabul edilen, fizikçi, robot ve matris ustası el-Cezerî, bu eserinde elliden fazla eserin çizimini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmasının, robot teknolojisi, otomasyon, sistem ve makine mühendisliği açısından önemi anlaşılmış ve büyük değer görmüştür. el-Cezerî'nin çizimini yapmış olduğu aletlerin pek çoğunun rekonstrüksiyonları gerek İslam dünyasında gerekse Batı dünyasında çalışır vaziyette sergilenmektedir. Ancak el-Cezerî'yi ve unutulmaya yüz tutmuş bu eserin bir Müslüman ilim adamı tarafından değil de Alman asıllı Eilhard Wiedeman (1852-1928) ve yardımcısı F. Hauser tarafından keşfedilip ilim dünyasının gündemine sokulması bizim çok açımızdan çok acı bir olaydır. Aslında bu durum çok da yabancı olduğu bir gelişme değildir. Maalesef son 300 yıldır Müslümanlara ait çok sayıda ilmi eserin ilk baskıları, Batı Üniversitelerinde, Batı şehirlerinde ve Batılı ilim adamları tarafından gerçekleştirilmektedir. Tüm bunlar, 16'ncı asırdan itibaren ilimde kaybettiğimiz önderliğin bir sonucudur. Üzerinde titreyerek kurduğumuz, geliştirdiğimiz ve büyüttüğümüz bu göz kamaştıran medeniyetin sahipsizliğinin bir neticesidir. Rehavetimizin, tembelliğimizin, aczi yetimizin ve dolayısıyla özgüven eksikliğimizin semptomlarıdır bunlar. Bugün için bizler, unutilan, hakkı yenen, aşağılanan ve kütüphanelerin tozlu raflarına terk edilen bir medeniyetin sahipleriz. İşte Merhum Fuat Sezgin, tüm bunları görmüş ve 94 yıllık ömrünü bu parlak medeniyeti tekrar gün yüzüne çıkarmaya ve bilim dünyasının takdirine sunmaya adanmıştır. Kaleme aldığı eserler, kurduğu müzeler ve verdiği konferanslarla İslam medeniyetinin Dünya bilim tarihine ne denli katkılarda bulunduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Bu anlamda üzerinde durduğu en önemli ilim adamlarından biri de hiç şüphesiz el-Cezerî ve çizimini gerçekleştirdiği aletleridir. Sezgin, hem eserlerinde hem de kurduğu müzelerde eserlerinin rekonstrüksiyonlarını çalışır vaziyette sergilemiştir. O, bu çalışmalarıyla tüm dünyaya bir Müslüman'ın iyi şartlar içerisinde ve çok iyi çalışması neticesinde önemli başarılar elde edebileceğini göstermiştir. Ona göre günümüz Müslümanları, korkaklıktan ve taklitçilikten kaçınmalıdırlar. Tarihten gelen kadim değerlerimize dayanarak özgüven sahibi olmalıdırlar. Ayrıca tüm çalışmalarında özgün ve yaratıcı olmalıdırlar. İlmin ve âlimin değer ve itibar gördüğü yerleri tercih ettiği bir hakikattir. Dolayısıyla bu anlamda hem toplumumuza hem de Devlet yöneticilerimize büyük sorumluluklar düşmektedir. İhtisas kütüphaneleri kurulmalı veya sayıları artırılmalıdır. Akademik çalışmalar teşvik edilmeli, çalışma ve bilgi üretme özendirilmelidir. İlim adamlarının Ülkemizi tercih etme nedenleri artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdulkaki, M.F. (Tarih Yok). *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Ateş, S. (Tarih Yok). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat.

Atilla, B. (1999). "Cizreli Bilgin İsmail Ebü'l-İzz'in Mekanik Düzenleri", *Hz. Hûh'tan Günümüze*

- Cizre Sempozyumu*, (Editör: M. Sait Özervarlı). Güzel Sanatlar Matbaası.
- Aynî, B. (2002). *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Fikr*.
- Bayhan, N. (2015). *Bilimler Tarihinde Zirve İsim Fuat Sezgin*, YaFa Yayınları, İstanbul 2015.
- Buhârî, M. (Tarih Yok). *el-Câmiu's-Sahîh, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*.
- Buhl, F. (1979). Kur'an. *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 6, 995-1012.
- el-Cezerî, *el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel*, (Tıpkıbasım Edisyon). Yayın Evi Yok.
- el-Cezerî, *el-Câmi Beyne'l-İlm ve'l-Amel*, (Tıpkıbasım, edisyon). Yayın Evi Yok.
- Cezerî, İ. (2015). *Cezerî'nin Olağanüstü Makineleri*, (Trc. Şükran Fazlıoğlu ve İhsan Fazlıoğlu). Papersense Yayınları.
- Çakır, E. (2018). el-Cezerî'nin Hayatı ve İki Şamandırallı Değişken Fıskiye Adlı Çalışması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi.
- Ebû Dâvûd, S. (Tarih Yok). *Sünenü Ebî Dâvud*, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid). el-Mektebetu'l-İslâmiyye.
- Gürânî, Ş. A. (2008). *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâdi Ehâdîsi'l-Buhârî*, (Thk. Ahmed İzzu'nâye). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Hamidullah, M. (2007). *H. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, Beyan Yayınları.
- Hanefi, H. (2006). *Mukaddime fî İlmi'l-İstiğrâb*, el-Muessesetu'l-Cem'iyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşri ve't-Tevzîi.
- İbn Hacer, A. (2005). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-Asriyye.
- İbn Hanbel, A. (Tarih Yok). *Müsned*, Âlemu'l-Kutub.
- İbn Mâce, M. (Tarih Yok). *Sünen*, İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh.
- Karakaş, A. (2017). *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Neşriyat.
- Kastalânî, Ş. (2012). *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kattân, M. (1982). *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Basım Yeri Yok.
- Kirmânî, Ş. M. (2010). *Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Korkutata, Y. ve Toprak, Z. (2013). el-Cezerî ile İlgili Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 4(1), 37-49.
- Malik, E. (Tarih Yok). *el-Muvatta'*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Maurice, K. ve Otto M. (1980). *Die Weltals Uhr. Deutche Uhren and Automaten*, München.
- Müslim, H. (1988). *Sahîhu Muslim*, Dâru İbn Hazm.
- Ökten, S. (1993). Cezerî. TDV İslam Ansiklopedisi, 7, 505-506.
- Sâbûnî, M. A. (2014). *eş-Şerhu'l-Muyesser li Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma ed-Dureru ve'l-Leâlî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Sâbûnî, M. A. (Tarih Yok). *Fethu'l-İlâhi'l-Mun'im fî Şerhi Sahîhi Müslim*, Kalkan Matbaacılık.
- Sezgin, F. (2012). *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, OTTO Yayınları.
- Sezgin, F. (2012). *İslâm Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar*, Timaş Yayınları.
- Sezgin, F. (2007). *İslâm'da Bilim ve Teknik*, (Trc. Abdurrahman Aliy). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

- Sezgin, F. (2010). *Tanınmayan Büyük Çağ*, Timaş Yayınları.
- Sezgin, F. (2010). *Bilim Tarihi Sohbetleri*, (Söyleşi: Sefer Turan). Timaş Yayınları.
- Suyûtî, C. (1978). *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Tirmizî, M. *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir). Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Wensinck, A. J. (1936). *el-Mu'cemü'l-Mufehres li Elfâzi'l-Hadis'in-Nebevî*, E. J. Brill.
- Yıldırım, C. (1991). *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları.
- Yılmaz, İ. (2009). *Yitik Hazinesinin Kâşifi Fuat Sezgin*, Yitik Hazine Yayınları.
- Zehebî, M. H.(Tarih Yok). *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Erkâm.
- Zerkânî, M. A. (1996). *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr.
- Zerkeşî, B. (1957). *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim), Basım Yeri Yok.

Yük. Lisans. Öğr.

 Nurcan BATIBAY

Dicle Üniversitesi

Graduate Student(Degree), Dicle

University

batibaynurcan@gmail.com

Ünvan

 İsmet KAYA

Dicle Üniversitesi

Dr. Lecturer, Dicle University

ismetkaya@dicle.edu.tr

OKUL YÖNETİCİLERİNİN MESLEKİ GELİŞİME VE SÜREKLİ ÖĞRENMEYE AÇIK OLMALARINA İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A QUALITATIVE RESEARCH ON SCHOOL
ADMINISTRATORS' OPENNESS TO
PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND
CONTINUING LEARNING

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** Makale Türü | Araştırma Makalesi

31.03.2025 | **Date Received** Geliş Tarihi | 31.03.2025

29.06.2025 | **Date Accepted** Kabul Tarihi | 29.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](#) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](#)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | Taken by the Dicle University Rectorate Social and Human Sciences Ethics Committee with the decision dated 10.03.2025 and numbered 885969.

Etik Kurul Onayı | Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul'undan 10.03.2025 tarih ve 885969 sayılı karar ile alınmıştır.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN MESLEKİ GELİŞİME VE SÜREKLİ ÖĞRENMEYE AÇIK OLMALARINA İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin mesleki gelişime ve sürekli öğrenmeye açık olma durumlarını nitel bakış açısıyla incelemektir. Araştırma, okul yöneticilerinin mesleki gelişimlerine yönelik algılarını, sürekli öğrenmeye olan tutumlarını, bu alanlardaki farklılıklarını anlamayı amaçlamaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler toplanmıştır. Araştırmanın evrenini 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır ili merkez ilçelerinin kamu okullarında görev yapan okul yöneticileri oluştururken, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemiyle seçilen katılımcılar örneklemini oluşturmuştur. Örneklem 2 si kadın 22 si erkek 24 okul yöneticisinden oluşturmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler, tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Veriler, yazıya döküldükten sonra kodlanmış, temalar belirlenmiş ve bu temalar katılımcı ifadeleriyle desteklenerek yorumlanmıştır. Çalışma, okul yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik öneriler sunarak hem eğitim hem de uygulamaya yönelik çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Veriler 5 kategoride toplanmış, değerlendirilmiştir. Çalışmada, “Mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik tutum ve algılar”, “Eğitimde yeniliklerin takibi ve uygulama yöntemleri”, “Mesleki gelişim programlarının etkileri ve faydaları”, “Karşılaşılan zorluklar”, “Mesleki gelişim faaliyetlerinin iyileştirilmesi için öneriler” olarak 5 ana tema elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, okul yöneticilerinin mesleki gelişime ve sürekli öğrenmeye açık olduklarını, gerekliliklerinin farkında olduklarını ancak bu süreçte çeşitli engellerle karşılaştıklarını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme, Yönetici, Mesleki Gelişim.

A QUALITATIVE RESEARCH ON SCHOOL ADMINISTRATORS' OPENNESS TO PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND CONTINUING LEARNING

ABSTRACT

The Purpose of this research is to examine the openness of school administrators to professional development and continuous learning from qualitative perspective. Research aims to understand the perceptions of school administrators regarding their professional development, their attitudes towards continuous learning, and their differences in these areas. In the research, phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used and data were collected with semi-structured interview technique. While the universe of the research consisted of school administrators working in public schools in the central districts of Diyarbakır province in the 2024-2025 academic year, the sample consisted of participants selected with the maximum variation sampling method. sample consists of 24 school administrators, 2 female and 22 male. Data obtained from the interviews were analyzed using thematic analysis method. After data was transcribed, it was coded, themes were determined, and these themes were interpreted by supporting them with participant statements. We provide suggestions for study, school options and professional development options, and enable the development of solutions for both education and practice. Data were collected and evaluated in 5 categories. In the study, 5 main themes were obtained: “Attitudes and perceptions towards professional development and continuous learning”, “Following up innovations in education and implementation methods”, “Effects and benefits of professional development programs”, “Difficulties encountered”, “Suggestions for improving professional development activities”. Findings reveal that school administrators are open to professional development and continuous learning, are aware of the requirements of this, but encounter various obstacles in this process.

Keywords: Learning, Management, Professional Development.

1. GİRİŞ

Mesleki gelişim, bireylerin meslek hayatları boyunca sahip oldukları bilgi, beceri ve tutumları sürekli olarak güncellemeleri ve derinleştirmeleri süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç sadece bireysel çabaya dayalı değil; kurumsal yapıların, eğitim politikalarının ve toplumsal beklentilerin etkisiyle biçimlenen çok boyutlu bir yapıdır. Özellikle eğitim alanında mesleki gelişim, öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin değişen pedagojik yaklaşımlara, teknolojilere ve eğitim programlarına uyum sağlamaları açısından vazgeçilmezdir (Gedik UZEM, 2024). Eğitim kurumlarında mesleki gelişim faaliyetleri, yalnızca bireyin kendi bilgi düzeyini artırmasına hizmet etmez; aynı zamanda okulun genel öğrenme kültürünü de şekillendirir. Nitekim Fullan (2014), okul liderlerinin mesleki gelişimini, eğitimde değişim yönetiminin temel taşı olarak tanımlar. Eğitim sisteminde yaşanan hızlı dönüşüm; öğretim programlarının güncellenmesi, dijital araçların yaygınlaşması ve öğrenci profillerinin çeşitlenmesi gibi faktörler nedeniyle, okul yöneticilerinin sürekli olarak kendilerini yenilemeleri gereğini doğurmaktadır. Bu durum, yöneticilerin yalnızca yönetsel işlevleri yerine getirmesi değil, aynı zamanda öğretim liderliği, değişim yönetimi ve öğretmen rehberliği gibi rolleri de üstlenmelerini gerekli kılmaktadır (Bozkurt, 2023; Day & Leithwood, 2007). Mesleki gelişim, genellikle eğitim seminerleri, atölye çalışmaları, hizmet içi eğitimler, sertifika programları ve işbaşı öğrenme gibi farklı yöntemlerle desteklenmektedir. Bümen ve arkadaşlarına göre (2012), öğretmenlerin ve eğitim yöneticilerinin gelişimi yalnızca formal ortamlarda değil, meslektaş etkileşimi ve deneyim paylaşımı gibi informal süreçler aracılığıyla da sağlanabilir. Bu bağlamda, mesleki gelişim bireysel bir sorumluluk olduğu kadar kurumsal bir görev olarak da değerlendirilmektedir. Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB, 2010), mesleki gelişimi öğretmen ve yöneticilerin bilgi, beceri ve tutumlarını geliştirmeye yönelik her türlü etkinliği kapsayan bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Sürekli öğrenme ise mesleki gelişimin ayrılmaz bir parçasıdır. Sürekli öğrenme, bireyin yaşam boyu öğrenme anlayışını benimseyerek her koşulda yeni bilgiye ulaşma ve kendini geliştirme çabası olarak ifade edilir (Demirel, 2007). Bu yaklaşım, bireylerin sadece formal eğitim sürecinde değil; meslek hayatı boyunca karşılaştıkları deneyimler, problemler ve gelişmeler üzerinden de öğrenmelerini sürdürebilmelerini esas alır. Güven’e (2014) göre sürekli öğrenme, informal ve non-formal yollarla desteklenen bir yaşam biçimidir. Özellikle bilgi teknolojilerinin ve dijital öğrenme araçlarının gelişimi, bireylerin zamandan ve mekândan bağımsız şekilde öğrenme süreçlerine katılmalarına olanak tanımaktadır (Uzunboylu & Hürsen, 2011). Bireyin öğrenmeye açık olması, içsel motivasyon, merak, öz-düzenleme becerileri ve eleştirel düşünme gibi temel bireysel özelliklerle ilişkilidir (Yılmaz, 2019). Ancak bu sürecin etkili bir şekilde yürütülebilmesi, bireysel çabaların ötesinde, kurumsal destek ve yapıların da sürece katkı sunmasına bağlıdır. Senge’nin (1990) “öğrenen organizasyon” modeli, kurumların sürekli öğrenmeyi nasıl teşvik edebileceğine dair önemli bir çerçeve sunar. Bu modele göre, kurumlar bireylerin gelişimine uygun ortam ve fırsatlar sundukça, bireysel öğrenme kurumsal öğrenmeye dönüşebilir.

Günümüzde okul yöneticilerinden beklenen rol değişmiş, geleneksel yönetsel görevlerin ötesinde; öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleyen, öğrenen okul kültürünü inşa eden, yenilikçi ve lider özellikler sergileyen figürler olmaları istenmiştir (Aydın, 2017). Kasalak (2020), yöneticilerin mesleki gelişime yönelik tutumlarının, okulun kurumsal performansına doğrudan yansıdığını vurgulamaktadır. Bozkurt (2023), okul yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerinin; liderlik becerilerini, öğretimsel rehberlik rollerini ve değişim yönetimi

kapasitelerini geliştirdiğini, ancak bu sürecin çoğu zaman zaman yetersizliği ve içerik uygunluğu gibi nedenlerle kesintiye uğradığını ortaya koymuştur. Ancak mesleki gelişim ve sürekli öğrenme süreçleri her zaman ideal koşullarda yürütülememektedir. Yoğun iş yükü, zaman yetersizliği, içeriklerin yöneticilere uygun olmaması, yeterli kaynak ve destek sunulmaması gibi birçok etken bu süreçlerin etkisini sınırlandırmaktadır (Uzunboylu & Hürsen, 2011). Ayrıca bazı yöneticiler, sahip oldukları deneyimin yeterli olduğunu düşünerek yeni gelişmelere kapalı kalabilmekte ya da değişime karşı direnç gösterebilmektedir. Bu da mesleki gelişimin yalnızca bireysel inisiyatifle değil; sistemli, ihtiyaç temelli ve yöneticilere özgü biçimde planlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik tutumlarının, sürece ilişkin motivasyon kaynaklarının ve karşılaştıkları engellerin anlaşılması önem arz etmektedir. Nitekim yöneticilerin bu konudaki yaklaşımları, yalnızca kendi gelişimlerini değil; öğretmenlerin mesleki gelişimini destekleme becerilerini ve okulun genel öğrenme atmosferini de etkilemektedir. Mesleki gelişime açık yöneticiler, öğretmenlere ve öğrencilere rol model olmakta; böylece okul genelinde bir öğrenme kültürünün oluşmasına katkı sunmaktadır.

Bu çalışma, okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye ilişkin tutumlarını, karşılaştıkları zorlukları ve motivasyon kaynaklarını nitel araştırma yöntemleriyle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmadan elde edilecek veriler, hizmet içi eğitimlerin planlanmasında, okul yöneticilerine yönelik destek mekanizmalarının oluşturulmasında ve eğitim politikalarının geliştirilmesinde kullanılabilecek önerilere zemin oluşturacaktır. Ayrıca, bu çalışma Diyarbakır ili merkez ilçelerinde görev yapan kamu okulu yöneticileriyle sınırlı olup, elde edilen bulgular ilgili bağlamda değerlendirilmiştir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, okul yöneticilerinin mesleki gelişime ve sürekli öğrenmeye olan açık olma durumlarını incelemek amacı ile araştırma desenlerinden fenomenoloji (olgu bilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, katılımcıların yaşadığı deneyimleri, bu deneyimlerin anlamlarını ve bu anlamların nasıl oluştuğunu derinlemesine anlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Fenomenoloji, "Birey ve onun bilinçli deneyimleriyle başlayan ve daha önceden var olan kabuller, ön yargılar ve felsefi dogmalardan kaçınmaya çalışan bir yöntemdir. Fenomenoloji olayları (görünüşleri) toplumsal aktörler tarafından 'doğrudan doğruya' algılandığı şekilde inceler" (The Encyclopedia of Sociology, Akt. Yalçın, 2022). Araştırmanın odak noktası, okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye ilişkin öznel deneyimlerini, bu deneyimlerin bireysel ve mesleki yaşantılarında nasıl şekillendiğini ve yöneticilerin bu süreçlere nasıl anlamlar yüklediklerini anlamaktır. Bu nedenle, fenomenoloji deseni, çalışmanın amacına en uygun yöntem olarak belirlenmiştir.

Diğer nitel araştırma desenleriyle kıyaslandığında, örneğin durum çalışması belirli bir kurum, olay veya uygulama bağlamında derinlemesine inceleme sağlar; ancak bu çalışmada amaç, belli bir okul ya da olaydan ziyade, okul yöneticilerinin farklı kurumsal yapılarda yaşadıkları ortak deneyimleri ortaya koymaktır. Etnografi ise daha çok kültürel grupların yaşam biçimlerini uzun süreli katılımı ile analiz etmeye dayanır. Oysa bu çalışmada amaç, okul yöneticilerinin bir mesleki öğrenme olgusuna yönelik öznel anlam dünyalarını çözümlemektir. Bu yönüyle fenomenoloji, hem bireysel farkları hem ortak temaları analiz etmeye elverişli yapısı sayesinde, araştırma amacına diğer yöntemlerden daha uygun düşmektedir. Araştırmanın amacı

doğrultusunda farklı okul türlerinde görev yapan okul yöneticileri ile görüşmeler yapılmış ve elde edilen veriler olgu bilim deseni kullanılarak analiz edilmiştir. Bu nedenle araştırmada betimsel tarama modellerinden fenomenoloji yöntemi tercih edilmiştir.

2.2.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evreni, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Diyarbakır ili merkez ilçelerinde (Sur, Bağlar, Yenişehir, Kayapınar) bulunan kamu okullarının farklı kademelerinde görev yapan okul yöneticilerinden oluşturmaktadır. Belirlenen ilçeler farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip okullardan oluşmaktadır. Bu da yöneticilerin mesleki gelişim ve sürekli öğrenme süreçlerindeki deneyimlerinin çeşitliliğini inceleme bakımından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Araştırmadaki katılımcılar maksimum çeşitlilik örnekleme tekniği ile seçilmiştir. Bu örneklem yönteminde her bir örneklem evreni değil kendini temsil etmektedir (Baştürk,2013).Böylelikle merkez ilçelerdeki yöneticilerin farklı özelliklerini temsil eden bir grup oluşturularak araştırma konusuna ilişkin farklı görüşlerin kapsamlı bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır. Araştırma 2'si kadın, 22'si erkek yöneticiden oluşmaktadır. Her bir okul yöneticisi ile ayrı ayrı görüşme yapılmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama sürecinde nitel araştırma yöntemine uygun olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacıya belirli bir çerçevede sorular sorma imkânı tanırken, katılımcılara da özgürce kendi görüş ve deneyimlerini ifade etme fırsatı sunar. Bu yöntem, okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenme süreçlerine dair derinlemesine bilgi edinmek için uygun bir veri toplama aracı olarak seçilmiştir. Görüşme soruları, araştırma amacına uygun olarak geliştirilmiş ve uzman görüşleri alınarak son hali verilmiştir. Sorular, yöneticilerin mesleki gelişime katılımları, sürekli öğrenmeye dair tutumları ve bu süreçlerde karşılaştıkları zorluklar gibi konuları kapsamaktadır. Görüşmeler, katılımcıların mahremiyetine özen gösterilerek, onların rahat bir ortamda kendilerini ifade edebilmeleri amacıyla önceden belirlenen yer ve zamanlarda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında elde edilen veriler, ses kaydı alınarak kayıt altına alınmış ve daha sonra yazıya dökülmüştür. Katılımcıların kimlik bilgilerinin gizliliği sağlanmış ve etik kurallar çerçevesinde gerekli önlemler alınmıştır. Bu teknik, çalışmanın kapsamına uygun olarak detaylı ve zengin veri sağlanmasına olanak sağlamıştır.

2.4. Verilerin Toplanma Süreci

Verilerin toplanması sürecinde, öncelikle araştırma ile ilgili etik kuralların yerine getirilmesi amacıyla etik kurul onayı alınmıştır. Daha sonra araştırmanın yürütülebilmesi ve gerekli verilerin toplanabilmesi için Diyarbakır İl Milli Eğitim Müdürlüğü ile resmi görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu görüşme sonucunda, araştırmanın uygulanmasında herhangi bir sakınca olmadığı ve veri toplama sürecine izin verildiği sözlü olarak ifade edilmiştir. Bu süreç, çalışmanın yasal ve etik kurallar çerçevesinde yürütülmesini sağlamıştır. Bu aşamada farklı okul kademelerinde görevli 24 okul yöneticisi ile görüşme gerçekleştirildi. Görüşmeler yapılmadan önce veri toplama araçları hazırlanmış, görüşmenin yapılacağı okul yöneticileri ile görüşmenin yeri ve zamanı belirlenmiştir. Toplanan verilerin gizliliği ile ilgili katılımcılar bilgilendirilmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular aracılığıyla elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular:

1.Bir okul yöneticisi olarak mesleki gelişime ve sürekli öğrenmeye karşı bakış açınızı birkaç cümleyle açıklayabilir misiniz?

- 2.Eğitimde yenilikleri takip etmek için kullandığınız yöntemler nelerdir?
- 3.Katıldığınız mesleki gelişim programlarının en faydalı yanları nelerdir?
- 4.Mesleki gelişim ve öğrenme süreçlerinde karşılaştığınız en büyük zorluklar nelerdir?
- 5.Mesleki gelişim faaliyetlerinin daha etkili olması için neler önerirsiniz?

Verilerin daha sonra incelenip, analizinin yapılması için ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci öncesi Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 10.03.2025 tarih ve 885969 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır. Görüşmeler sırasında toplanan ses kayıtları, öncelikle yazıya dökülmüş ve ham veri metinleri oluşturulmuştur. Daha sonra, bu metinler tematik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Tematik analiz, verilerde yer alan anlamlı ifadeleri ve tekrarlayan desenleri ortaya çıkarmak için etkili bir yöntemdir. Görüşme metinleri dikkatlice okunmuş ve katılımcıların ifadelerinde yer alan önemli kavramlar ve ifadeler kodlanmıştır. Kodlama sürecinde, araştırmanın amacıyla doğrudan ilişkili olan temalara odaklanılmıştır. Kodlar arasında anlamlı ilişkiler aranarak temalar oluşturulmuştur. Bu temalar okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenme ile ilgili algılarını, deneyimlerini ve karşılaştıkları zorlukları kapsamıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin kişisel bilgileri saklı tutulmuş olup kodlama kullanılmıştır. Okul yöneticileri ile yapılan görüşmelerde katılımcı yanıtları her bir katılımcı için sırasıyla Y1, Y2, Y3 şeklinde etiketleme yapılmıştır.

3.BULGULAR

Araştırmanın alt problemleri göz önünde bulundurularak okul yöneticileri ile yarı-yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin analizi sonucunda oluşan ana ve alt temalara ilişkin bulgular paylaşılmıştır. Bulgular sunulurken alt problemlere göre ayrı başlıklar ve tablolar halinde gösterilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara dayanan veri analizi sonucu 5 ana tema ortaya çıkmıştır. Bunlar:

1. Mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik tutum ve algılar
2. Eğitimde yeniliklerin takibi ve uygulama yöntemleri
3. Mesleki gelişim programlarının etkileri ve faydaları
4. Karşılaşılan zorluklar
5. Mesleki gelişim faaliyetlerinin iyileştirilmesi için öneriler

3.1.Mesleki Gelişim ve Sürekli Öğrenmeye Yönelik Tutum ve Algılar

Bu ana tema altında okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeyi nasıl algıladıkları ve buna yönelik tutumlarını betimlemeyi sağlayacaktır. Yapılan görüşmelerden elde edilen verilere dayanarak ana tema; çağın gereklerine uyum, mesleki ve kişisel sorumluluk, hayat boyu öğrenme anlayışı, eğitim faaliyetlerine önemi olmak üzere 4 alt tema olarak ele alınmıştır. Mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik tutum ve algılar temasına ait bulgular tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Mesleki Gelişim ve Sürekli Öğrenmeye Yönelik Tutum ve Algılar

ALT TEMALAR	KODLAR	FREKANS
Çağın Gereklerine Uyum	Teknolojik değişimlere ayak uydurma (Y3, Y5, Y8, Y18, Y23)	5
	Eğitim sistemindeki yeniliklere adaptasyon (Y5, Y8, Y18, Y19, Y22)	5
	Güncel müfredatın takip edilmesi (Y9, Y13)	2
	Eğitimde modern yöntemlerin kullanımı (Y1, Y3, Y20)	3
	Teknolojiyle değişen insan ilişkileri (Y6)	1
	Teknolojik araçlara uyum sağlama (Y3, Y8)	2
	Değişen toplum ve kültürlerle adaptasyon (Y6, Y11)	2
Mesleki ve Kişisel Sorumluluk	Sürekli kendini geliştirme ihtiyacı (Y4, Y7, Y12, Y13, Y20)	5
	Meslek etiği ve sorumluluk bilinci (Y5, Y6)	2
	Mesleki bilgi ve becerilerin artırılması (Y5, Y7, Y19)	3
	Yönetim becerilerinin güçlendirilmesi (Y7, Y22)	2
	Yöneticilere yönelik eğitimlerin sınırlılığı (Y2, Y15)	2
	Yöneticilerin gelişim ihtiyacı ve sorumlulukları (Y14, Y19)	2
	Yöneticilerin sürekli eğitimlere katılımı (Y16, Y17)	2
Hayat Boyu Öğrenme Anlayışı	Öğrenmenin sınırsız ve sürekliliği (Y11, Y14, Y16, Y24)	4
	Farklı ortamlarda öğrenmenin gerekliliği (Y21)	1
	Sürekli öğrenme ile bireysel katkı sağlama (Y4, Y6, Y22)	3
Eğitim Faaliyetlerinin Önemi	Hizmet içi eğitimlerin katkıları ve eksiklikleri (Y15)	1
	Seminer ve diğer eğitimlerin faydaları (Y7, Y16)	2
	Eğitimlerin bireysel ve kurumsal başarıya etkisi (Y7, Y19)	2

Tablo1’de görüldüğü gibi okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye karşı tutum ve algıları; çağın gereklerine uyum, mesleki ve kişisel sorumluluk, hayat boyu öğrenme anlayışı, eğitim faaliyetlerinin önemi olmak üzere 4 alt temadan oluşmuştur. Okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeyle ilgili görüşlerinden birebir aktarılan bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Yani öğretmenlik mesleği, eğitim fazlasıyla interaktif bir iş. O yüzden sürekli bir gelişim isteyen, çocukların yani şöyle söyleyeyim jenerasyonlar değiştikçe öğrencilerin yapısı her türlü fiziksel yapısına kadar değişiyor buna göre de tabii ki daha modern eğitim yöntemlerinin gelişmesi gerekiyor bunları da takip etmek her öğretmenin mesleki bir ödevidir aslında. Kesinlikle çağın

gerekliklerine, öğrencilerin durumuna ve hatta bu çalıştığınız yerin durumuna bile uyum sağlamanız son derece önemlidir.” (Y1)

“Seçtiğimiz meslek ürünü insan olan bir meslek grubudur. Dolayısıyla hata oranının en az olması gereken hassas bir meslektir. Bu da hem kişisel hem de mesleki sorumluluğumuzun çok fazla olması gerekliliğinin en önemli nedenidir. Gerek teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler-ilerlemeler, gerek eğitim alanında yaşanan değişimler-yenilikler sürekli bir mesleki gelişim ve öğrenme ihtiyacı doğurmaktadır. Çağın gereklikleri, yenilenen dünya düzeni, sürekli gelişim-yenilik içerisinde olan eğitim sistemi beraberinde yenilenme sürekli öğrenmeyi getirmektedir. Mesleki gelişim ve sürekli öğrenme etkinlikleri alanımızda yaşanan gelişmeleri yakından takip etmemize yardımcı olurken aynı zamanda aktif olmamızı, yeni nesli daha iyi anlamamızı sağlama noktasında da destek sunmaktadır.” (Y5)

“Mesleki bilgi beceri ve yeteneklerini sürekli olarak geliştirerek alanında daha başarılı olmayı sağlayan bir süreçtir. Sadece okul yöneticisi olarak değil insan olarak sürekli kendimizi yenilememiz geliştirmemiz gerekecek. Artık değişen dünya koşulları insanı sürekli öğrenmeye gelişmeye geliştirmeye muhtaç kılıyor. Okul yöneticisinden ziyade insan olarak düşündüğümüzde baba-anne olarak çocuklarımızı şimdiki devre göre değil gelecek devre göre yetiştirmeli ancak bu şekilde onların hayatlarına katkıda bulunabiliriz.” (Y4)

3.2.Eğitimde Yeniliklerin Takibi ve Uygulama Yöntemleri

Araştırmanın ikinci alt problemi “Eğitimde yenilikleri takip etmek için kullandığınız yöntemler nelerdir?” şeklindedir. Bu alt problem çerçevesinde okul yöneticilerinin verdiği yanıtlardan hareketle elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Eğitimde Yeniliklerin Takibi ve Uygulama Yöntemleri

ALT TEMALAR	KODLAR	FREKANS
Kişisel Araştırma ve Teknolojik Gelişmeleri Takip	Sosyal medya kullanımı (Y1, Y2, Y4, Y7, Y15, Y16, Y20, Y24)	8
	Eğitim platformları (EBA, ÖBA, Cibiko vb.) (Y3, Y5, Y8, Y17, Y19, Y21)	6
	Web siteleri ve bloglar (Y1, Y8, Y9, Y10, Y11, Y22)	6
	Dijital dergiler, makaleler ve çevrimiçi yayınlar (Y5, Y9, Y11, Y16)	4
	Eğitimle ilgili kitap ve yayınlar (Y11, Y13, Y16)	3
	Bilimsel makaleler ve araştırmalar (Y9, Y13, Y16)	3
	İnternette bireysel araştırmalar (Y10, Y11, Y22)	3
	Teknolojik yeniliklerin izlenmesi (Y5, Y13, Y23)	3
	Dijital ölçme araçları gibi yeni teknolojilerin öğrenilmesi (Y3, Y23)	2
Resmi Kaynaklar ve Meslektaş İşbirliği	Milli Eğitim Bakanlığı kaynakları ve duyurular (Y4, Y5, Y6, Y13, Y21)	5
	Resmi yazışmalar ve yönetmelik takibi (Y1, Y13, Y18, Y20)	4
	Bakanlık seminerleri ve projeleri (Y6, Y14, Y15, Y20)	4
	Meslektaşlar arası bilgi paylaşımı (Y5, Y8, Y7)	3
	Paydaş gruplar ve mesleki ağlar (Y5, Y19)	2

Hizmet İçi Eğitim ve Seminerler	Yüz yüze ve uzaktan hizmet içi eğitim (Y3, Y12, Y14, Y22, Y23)	5
	Konferanslar ve çalıştaylar (Y6, Y8, Y14)	3
	Mesleki gelişim kursları (Y13)	1

Bu alt problem ile okul yöneticilerinin eğitimde yenilikleri, gelişmeleri nasıl takip ettiklerini anlamak amaçlanmaktadır. Yapılan görüşmelerden elde edilen veriler incelendiğinde okul yöneticilerinin eğitimde yenilikleri takip etmek için kullandıkları yöntemler; kişisel araştırmalar ve teknolojik gelişmeleri takip, resmi kaynaklar ve meslektaşlarla işbirliği, hizmet içi eğitim ve seminerler olmak üzere 3 alt tema olarak şekillenmiştir.

Bu kategoride öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Eğitimde yenilikleri takip etmek için aslında kullandığımız yöntemler sosyal medyadan yararlanıyoruz. Milli Eğitim Bakanlığının yaptığı duyurulardan yararlanıyoruz. Öğretmen Akademisi Vakfının duyurularından yararlanıyoruz. Bu tür süreçlerden yararlanarak yenilikleri takip ediyoruz.” (Y4)

“Sosyal medya, eğitim siteleri ve eğitimle ilgili alanında yetkin olan kişileri takip ediyorum. Eğitim dergileri, eğitim makalelerini takip etmekteyim.” (Y16)

“Genel olarak web siteleri, eğitim alanında açılan bloglar, gruplar, konferans-seminer tarzı eğitimler, MEB in düzenlediği hizmet içi eğitimler ve en önemlisi meslektaş arası bilgi paylaşımı” (Y8)

“Açıkçası eğitim alanındaki yenilikleri takip etmek için böyle özellikle yaptığım bir durum yok. Bu bendeki bir eksiklik olabilir ama şunu söyleyebilirim: ben sosyal medya organlarını, farklı internet sitelerini, bu amaçla kurulmuş özellikle haberlerini bu yönde yapmaya çalışan farklı internet siteleri var bilinen onlar üzerinde takip etmeye çalışıyoruz. İdareci olduğumuz için de ister istemez resmi yazışmalar gerekli yönetmelik değişikliği falan geliyor; onları inceliyoruz yani genel olarak eksiklerimiz bu şekilde kapattığımızı söyleyebiliriz.” (Y1)

3.3.Mesleki Gelişim Programlarının Etkileri ve Faydaları

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Katıldığınız mesleki gelişim programlarının en faydalı yanları nelerdir?” şeklindedir. Bu alt problem çerçevesinde okul yöneticilerinin verdiği yanıtlardan hareketle elde edilen bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3: Mesleki Gelişim Programlarının Etkileri ve Faydaları

ALT TEMALAR	KODLAR	FREKANS
Mesleki ve Kişisel Gelişim	Yeni bilgi ve beceriler kazanma (Y10, Y13, Y16, Y22)	4
	Mesleki yeterlilik ve uzmanlaşma (Y4, Y15, Y20, Y22)	4
	Unutulan bilgilerin hatırlanması (Y13)	1
	Mesleki açıdan kendini yenileme ve geliştirme (Y4, Y18, Y20)	3
	Meslek hayatında yenilenme ve motivasyon (Y1, Y5, Y24)	3
	Olaylara farklı açılardan bakma (Y1, Y11, Y14, Y24)	4
	Yeni bakış açıları kazandırması (Y1, Y11, Y14)	3
	Kurumsal körlüğün önlenmesi (Y11)	1

	Sosyal öğrenmenin gerçekleşmesi (Y11)	1
Yenilik ve Güncel Bilgi Takibi	Yenilikleri takip etme ve uygulama (Y2, Y3, Y8, Y10, Y12, Y18, Y19, Y23)	8
	Çağa ayak uydurma (Y3, Y20)	2
	Güncellenen bilgilerin öğrenilmesi (Y9, Y10, Y12, Y13, Y23)	5
	Meslektaşlarla tanışma ve sosyalleşme (Y5, Y8, Y21)	3
Meslektaşlarla İşbirliği ve Bilgi Paylaşımı	Bilgi paylaşımı ve mesleki dayanışma (Y5, Y8, Y21)	3
	Farklı şehir ve okullardaki uygulamaların görülmesi (Y5, Y6, Y17)	3
	Edinilen bilgilerin sahada uygulama kolaylığı sağlaması (Y6, Y16, Y18)	3
Uygulama ve Verimlilik	Eğitim-öğretimde verimlilik ve kalıcılık sağlama (Y18, Y23)	2
	Sorunların çözümüne yönelik bilgi edinme (Y7)	1
	Zamandan tasarruf ve iş verimliliği (Y18)	1
	Farklı ortamlarda yeni deneyimler edinme (Y1, Y5)	2
Çeşitli Deneyim ve Fırsatlar	Yeni yerler görme, farklı atmosferlerde bulunma (Y1, Y5, Y8)	3
	Kendini özel hissetme ve motivasyon artışı (Y1, Y5)	2

Mesleki gelişim programlarının etkileri ve faydaları temasına ilişkin kategori ve alt kategoriler Tablo 3'te verilmiştir. Bu temaya ilişkin görüşler incelendiğinde okul yöneticilerinin mesleki gelişim programlarını, “ mesleki ve kişisel gelişim, yenilik ve güncel bilgi takibi, uygulama ve verimlilik, çeşitli deneyim ve fırsatlar” olmak üzere 5 kategoride ele aldıkları görülmektedir.

Bu temada öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“En faydalı yanı programın içerdiği konu anlamında birinci ağızdan bilgi edinme imkânı sağlamasıdır. Ayrıca farklı şehirlerde aynı işi yaptığımız meslektaşlarımızla bir araya geliyoruz, tanışıyoruz. Böylelikle hem bilgi paylaşımı yapıyoruz hem de sahada yaşadığımız olumlu-olumsuz durumları birbirimizle paylaşıyor, farkı fikirler almış oluyoruz. Mesleki anlamda bir tazelenme-yenilenme yaşarken; farklı bir ortam farklı bir atmosfer, yeni yerler görme, yeni insanlar tanıma fırsatı sunması da bir nevi deşarj olmamızı sağlıyor. Bence en faydalı yönleri bunlar.” (Y5)

“Yenilikleri takip etme fırsatı tanıyor. Eğitim alanındaki gelişmeleri yakından takip etmemizi sağlıyor. Aynı zamanda farklı şehirlerde, farklı koşullara sahip okullarda çalışan meslektaşlarımızla bir araya gelip tanışma, bilgi alışverişi, yeni yerler görme.” (Y8)

“Kurumsal körlüğü engellemesi, yeni bakış açıları kazandırması, sosyal öğrenmenin gerçekleşmesi, eğitimde eşgüdümün sağlanması.” (Y11)

“Yenilikleri takip etmek konusunda yardımcı olmuştur. Mesleki açıdan yaptığımız işin daha verimli ve kalıcı olmasını sağlamaktadır. Zamandan tasarruf ve verim elde etmede daha başarı sağlamış oluyoruz.” (Y18)

“En faydalı yanları sürekli karşılaştığımız sorunlar var okullarda. Bu seminerde edindiğimiz bilgileri bir anlamda okulda karşılaştığımız sorunların çözümüne dayalı bilgiler öğreniyoruz ve orada hangi noktada eksiklerimiz olduğunu fark ediyoruz. Yeni ve güncel bilgiler öğreniyoruz.” (Y7)

2.4.Karşılaşılan Zorluklar

Araştırmanın dördüncü alt problemi “Mesleki gelişim ve öğrenme süreçlerinde karşılaştığınız en büyük zorluklar nelerdir?” şeklindedir. Bu alt problem çerçevesinde okul yöneticilerinin verdiği yanıtlardan hareketle elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Karşılaşılan Zorluklar

ALT TEMALAR	KODLAR	FREKANS
İş Yüğü ve Zaman Yönetimi	Yoğun iş yüğü ve zamansızlık (Y1, Y2, Y4, Y5, Y7, Y8, Y12, Y14, Y15)	9
	Çalışma saatlerinin uzun olması (Y12)	1
	Kişisel ve mesleki gelişime zaman ayıramama (Y1, Y2, Y4, Y5)	4
	Mesleki gelişim etkinliklerinin eğitim-öğretim dönemine denk gelmesi (Y8)	1
	Hayatın diğer alanlarının iş yüküne etkisi (Y4)	1
	Hizmet içi eğitimlere katılımda izin zorlukları (Y5, Y7, Y22)	3
	İstek dışı ve zorunlu eğitimlere katılım (Y9)	1
	Eğitimlere başvuruların reddedilmesi (Y7)	1
	Eğitimlerin kısa süreli olması (Y23)	1
	Eğitimlerdeki kontenjan sınırlamaları (Y11)	1
Mesleki ve Yönetimsel Sorunlar	Yönetimsel sorunlar ve olumsuz yaklaşımlar (Y5, Y7, Y22)	3
	Eğitmenlerin yeterli donanımına sahip olmaması (Y14)	1
	Mesleki gelişim süreçlerinin kısıtlı olması (Y11)	1
	Öğretmen ve yöneticilerin öğrenmeye açık olmaması (Y16)	1
	Disiplin sorunlarının artışı ve veli akışı (Y2)	1
	Eğitimlerin zamansız planlanması (Y9)	1
	Eğitimlerin içeriğinin yetersiz olması (Y14)	1
	Yeni bilgilerin uygulamaya entegrasyonunda zorluk (Y3, Y19, Y20)	3
	Eğitimde materyallere ulaşım sıkıntısı (Y20, Y21)	2
	Fiziksel koşulların yetersizliği (Y3, Y5, Y13, Y15)	4
Okulun Fiziki ve Teknik Koşulları	Okul personeli eksikliği (Y15)	1
	Teknolojiye erişim eksikliği ve altyapı sorunları (Y3, Y10, Y19, Y20)	4
	Dezavantajlı bölgelerde uygulama zorlukları (Y16, Y20)	2
	Ailelerin sosyoekonomik durumu (Y3, Y16)	2
	Çalışma ortamının uygun olmaması (Y13)	1
	Ulaşım zorlukları (Y22)	1
	Çevrenin değişime direnç göstermesi (Y6)	1
	İnsanların anlayışsızlığı (Y24)	1

Karşılaşılan zorluklar temasına ilişkin kategori ve alt kategoriler Tablo 4’te verilmiştir. Bu temaya ilişkin görüşler incelendiğinde okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları zorlukları, “ iş yüğü ve zaman yönetimi, mesleki ve yönetimsel sorunlar, okulun fiziki ve teknik koşulları” olmak üzere 3 kategoride ele aldıkları görülmektedir.

Bu ana temada öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Aslında şöyle söyleyebilirim, bir okul yöneticisi olarak şu şöyle bir eleştirim olabilir belki: Çok fazla şeyle meşgul oluyorsun. Yani çok fazla bilmemiz gereken şey var. Bu yüzden mesleki gelişime ayıracak zaman noktasında sıkıntısı yaşıyoruz. Okullarda iş yükümüz çok fazla Bu yüzden bazen öğrencilerin kişisel durumlarıyla ilgili çok az şeye değebiliyoruz. Ne bileyim atıyorum çalıştığımız okulda taşımayla ilgili bir şey var. Taşıma ihalesinin her şeyle ilgilenmek durumunda kalan yine biz oluyoruz okul idarecileri olarak. Ama mesela bir öğrencinin rehberlik ve psikolojik danışma ihtiyaçları konusunda yeterince bilgi sahibi miyiz? Bence hayır. Ama özellikle bu noktada öğrencilerin kişisel durumlarına, psikolojik durumlarına daha fazla eğilebileceğimiz bir ortamın oluşması sanki bizlere daha iyi olacak. Daha fazla öğrenciye yönelik şeylerin olması sanki biz okul idarecilerini daha fazla rahatlatacak. Yani aslında bu kadar çok şeyle değil de sadece daha fazla öğrenciyle daha fazla öğrenciye göre işimizi yapmamız eğitim anlamında çok faydalı olacaktır. Benim yani eğitim alanında eksikliğini hissettiğim büyük şeylerinden biri bu. Şu öğrencilerin özel öğrencilerin, öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin ya da özel yetenekli öğrencilerin tespiti ve onlara karşı yaklaşımlar konusunda daha fazla bilgilendirmek isterdim açıkçası.” (Y1)

“En büyük zorluk iş yoğunluğu diyebilirim. Hayatın hayatla ilgili süreçler, aile hayatı, arkadaşlık ilişkileri, sosyal çevre gibi etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan zamana kısıtlaması.” (Y4)

“Karşılaştığım en büyük zorluk zaman sıkıntısı kesinlikle. Kalabalık okullarda, yoğun iş yükü altında çalıştığımızdan mesleki gelişim ve sürekli öğrenme etkinliklerine vakit ayırmakta güçlük çekiyoruz. Okullarda aldığımız eğitimlerden farklı, hiçbir bilgilendirme almadan doğrudan ilk defa karşılaştığımız işlerden resmi anlamda sorumlu tutulabiliyoruz. Ve bu işlerdeki en ufak hatada da soruşturma süreciyle başlayan bir yaptırımla karşılaşabiliyoruz. Okulun fiziksel yetersizlikleri, oluşan aksaklıklar, temizlik sorunları, taşımadan doğan problemlerle birebir biz muhatap oluyoruz. Gün içinde bir elektrikçi, bir marangoz, bir tesisatçı, bir temizlik görevlisi vb birçok role bürünüyoruz. Bu ve benzeri iş yükü ve sorumluluklar karşısında zaman ayırmamız çok güç olabiliyor. Bir de okul yönetiminin izin noktasında sıkıntı çıkarması. Genel olarak eğitimlere katılmamıza sıcak bakmıyorlar, istemiyorlar.” (Y5)

“Genellikle yönetsel sorunlardır. Okul idaresinin bize çıkardığı sıkıntılar veyahut da arkadaş çevresinin negatif olumsuz bakış açıları. Okullardaki iş yükünden dolayı zaman sıkıntısı yaşıyoruz. Bir de meb in düzenlediği eğitimlere birçok kez başvurmamıza rağmen sürekli olumsuz yanıt alıyoruz.” (Y7)

“Çalışma saatlerimizin fazla olması sebebiyle yeteri kadar çalışmalarda yer alamıyor, araştırma ve okuma saatlerine fazla zaman ayıramıyoruz.” (Y12)

“En büyük zorluk okulun fiziki yapısının uygun olmaması, okulda çalışacak personelin bulunmaması. Bunlar daha çok kendimizi eğitime vermemiz gerekirken bunlara da yönelmemiz en büyük sorunlarımız.” (Y15)

2.5.Mesleki Gelişim Faaliyetlerinin İyileştirilmesi

Araştırmanın beşinci alt problemi “Mesleki gelişim faaliyetlerinin daha etkili olması için neler önerirsiniz?” şeklindedir. Bu alt problem çerçevesinde okul yöneticilerinin verdiği yanıtlardan hareketle elde edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Mesleki Gelişim Faaliyetlerinin İyileştirilmesi

ALT TEMALAR	KODLAR	FREKANS
Eğitimlerin Zamanlaması	Eğitimlerin iş yoğunluğunun az olduğu yaz tatili döneminde yapılması (Y4,Y5, Y6, Y8)	4
	Katılımcılara eğitim tarihinin önceden bildirilmesi (Y4)	1
Eğitimlerin Etkinliği ve İçeriği	Yüz yüze eğitimlerin tercih edilmesi (Y5, Y7)	2
	Teorik eğitimlerin uygulamalı etkinliklerle desteklenmesi (Y9)	1
	Eğlenceli ve gelişime uygun eğitim içeriklerinin hazırlanması (Y14)	1
	İhtiyaç analizi yapılması ve kursların ihtiyaçlara göre açılması (Y9, Y11)	2
	Teknolojik gelişmelere ve çağın gerekliliklerine uygun içerikler hazırlanması (Y11, Y12)	2
	Araştırma ve incelemeye yönelik çalışmalar yapılması (Y7)	1
Katılım Koşulları	Eğitime katılımda kontenjan sınırlarının genişletilmesi (Y5, Y7, Y15)	3
	Eğitime katılımcı seçiminde adaletin sağlanması (Y7, Y15, Y16)	3
	Eğitimlerin herkese açık ve erişilebilir hale getirilmesi (Y15)	1
	Gönüllülük esasına dayalı katılım sağlanması (Y10)	1
	Eğitimlerin düzenli ve periyodik olarak yapılması (Y12, Y13)	2
	Her meslek grubunun yılda en az bir kez mesleki gelişim faaliyetlerine katılması (Y13)	1
	Eğitimlerin planlı ve verimli bir şekilde hazırlanması (Y14)	1
	Torpidin önlenmesi ve katılımda şeffaflık sağlanması (Y15)	1
	Tüm yöneticilere ve öğretmenlere eşit erişim imkânı sağlanması (Y7,Y15, Y16)	3
Yönetimsel Destek	Okul yöneticilerinin iş yükünün azaltılması (Y1,Y2, Y4, Y5,Y14)	2
	Evrak işlerinin dijitalleştirilmesi (Y2)	1
	Velilerin taleplerini online formlarla iletmesi (Y2)	1
	Eğitimlerin katılımcılar için ödül veya teşviklerle desteklenmesi (ek ücret, kıdem, vb.) (Y10)	1
Teknolojik ve Fiziki Altyapının Geliştirilmesi	Okullarda fiziki koşulların iyileştirilmesi (Y3)	1
	Teknolojik araçlara erişimin kolaylaştırılması (Y3, Y12)	2
	Yerel yönetimlerin internet ve bilgisayar erişim noktaları oluşturması (Y3)	1
	Öğretmen ve öğrenciler için teknolojik araçlarda vergi istisnası uygulanması (Y3)	1

Mesleki gelişim faaliyetlerinin iyileştirilmesi temasına ilişkin kategori ve alt kategoriler Tablo 5'te verilmiştir. Bu temaya ilişkin görüşler incelendiğinde okul yöneticilerinin mesleki gelişim programlarının iyileştirilmesini, “ eğitimlerin zamanlaması, eğitimlerin etkinliği ve içeriği,

katılım koşulları, yönetsel destek, teknolojik ve fiziki altyapının geliştirilmesi” olmak üzere 5 kategoride ele aldıkları görölmektedir.

Bu temada öne çıkan görüşlere ilişkin öğretmenlerin kendi ifadelerinden birkaçı şu şekilde aktarılabilir:

“Mesleki gelişim süreçlerine her bireyin yeteri kadar zaman ayırması için gerekli zaman yaratılarak zorunlu tutulmalı. Aylık periyotlar halinde bireylerin çağa ayak uyduracak, teknolojiyi yakından takip edecek eğitimlere yer verilmeli. Ayrıca verilen seminerlerin uygulanabilir olması da çok önemli.” (Y12)

“En büyük önerim bir defa okulun eğitim öğretim döneminde olduğu dönemde değil de yaz tatilinde bunların olmasını düşünüyorum. Neden? Çünkü eğitim öğretimin olduğu dönemde zaten sorumluluklarımız yeterince fazla. En azından yaz tatilinde sadece bu alanla ilgili çalışmalar yapılırsa daha verimli olabileceğini düşünüyorum.” (Y6)

“Sürekli incelemeye araştırmaya yönelik çalışmanın yapılması gerektiğine inanıyorum. Sürekli insanın kendisini eksik hissetmesi gerektiğini kanaatindeyim. Özellikle mebin düzenlediği hizmetiçi eğitimlerde biz okul yöneticilerine yönelik, mesleki yetkinliğimize olumlu katkı sağlayacak tarzda eğitimler daha çok yapılmalı. Genelde bizler işi öğrenmeden direkt iş başı yapıyoruz. Bunun için bizlere yönelik daha fazla yüz yüze eğitimler olmalı. Bu eğitimlere katılımda da kontenjanlar daha yüksek tutulması gerektiğine inanıyorum. Eğitimlere katılacak kişileri seçerken daha adil davranılmasını, hep aynı kişilerin bu eğitimlere çağrılmasından vazgeçilmesini öneririm.” (Y7)

“Her okula memur verilmesi, evrak işlerinin online yüklenmesi, velilerin online form ile dilek ve isteklerini dile getirmesi biz okul yöneticilerine zaman kazandıracaktır.” (Y2)

“Görüyoruz ki çevrimiçi eğitimler pek de verimli olmuyor. Mesleki gelişim faaliyetlerinin daha etkili olmasının bence ilk şartı yüz yüze yapılması. Bir diğer önerimde özellikle biz okul yöneticileri eğitim-öğretim dönemi içerisinde eğitimlere çokta katılamayabiliyoruz. Katılsakta okullarımızda problemler çıkabiliyor. Bu eğitimlerin iş yoğunluğunun daha az olduğu yaz döneminde yapılması etkililiğini de katılımı da arttıracaktır. Eğitimler düzenlenirken katılımcı sınırının daha geniş tutulması da katılımı arttıracığından daha etkili olmasını da sağlayacaktır. Genel olarak yüz yüze eğitime katılanlara baktığımızda hep aynı kişilerin olduğunu görüyoruz. Bunun da önüne geçilmesi etkiyi olumlu yönde arttıracaktır.” (Y5)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, okul yöneticilerinin mesleki gelişime ve sürekli öğrenmeye olan açıklıkları ile ilgili nitel bir bakış açısı sunmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda araştırmada, okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik algı ve tutumları, eğitimde yenilikleri takip etmek için kullandıkları yöntemler, karşılaşılan zorluklar, katıldıkları mesleki gelişim programlarının faydalı yönleri ve mesleki gelişim programlarının geliştirilmesi için kişisel önerileri incelenmiştir. Araştırmada, okul yöneticilerinin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımını ve bu faaliyetlerin etkinliğini artırmak için yapılması gereken iyileştirmeler incelenmiştir. Araştırma bulguları, okul yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerine büyük ölçüde açık olduklarını, ancak çeşitli içsel ve dışsal engellerin bu süreçleri sekteye uğrattığını göstermektedir. Yöneticilerin mesleki gelişimle ilgili tutumları, liderlik tarzları ve öğrenci başarısına yönelik vizyonları, çoğunlukla pozitif yöndedir. Bununla birlikte, bu süreçte yaşadıkları zorluklar da önemli bir yer tutmaktadır. Elde edilen bulgular, mesleki gelişim faaliyetlerinin daha verimli hale getirilebilmesi için hem bireysel hem de kurumsal düzeyde

çeşitli düzenlemelere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye açık olmaları “mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik algı ve tutumlar”, “Eğitimde yeniliklerin takibi ve uygulama yöntemleri”, “Mesleki gelişim programlarının etkileri ve faydaları”, “Karşılaşılan zorluklar”, “Mesleki gelişim faaliyetlerinin iyileştirilmesi için öneriler” olmak üzere beş tema altında ele alınarak tartışılmıştır.

4.1.Mesleki Gelişim ve Sürekli Öğrenmeye Yönelik Algı ve Tutumlar

Araştırma kapsamında mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeye yönelik algı ve tutumlar ana teması doğrultusunda elde edilen bulgular, katılımcıların yaklaşık % 80 inin konuyu çağın gereklerine uyum sağlama için bir gereklilik ve mesleki-kişisel sorumluluk olarak gördüklerini belirlemiştir. Araştırma sonuçları okul yöneticilerinin bu konularda güçlü bir farkındalığa sahip olduğunu göstermiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı, hızlı değişen eğitim ihtiyaçlarına ve teknolojiye ayak uydurmanın, mesleki gelişimin en önemli gerekçelerinden biri olduğunu belirtmiştir. Yöneticiler, çağın gerekliliklerine uyum sağlamanın bir lider olarak etkilerini artırdığını ifade etmiştir. Bulgular hayat boyu öğrenmenin yalnızca mesleki yeterliliklerin arttırılmasında değil, bireyin kişisel gelişiminde de önemli bir role sahip olduğuna işaret etmektedir. Eğitim faaliyetlerinin sürekli ve düzenli bir şekilde sürdürülmesinin, değişen koşullara uyum sağlama kapasitesini artırdığı ve meslektaşlar arası etkileşimi güçlendirdiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, katılımcılar, mesleki gelişim ve sürekli öğrenmenin sadece bir gereklilik değil, aynı zamanda bir sorumluluk olduğuna dair olumlu bir tutum sergilemiştir. Bu durum, eğitim liderlerinin değişim ve yeniliklere açık bir perspektif benimsemelerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları, bu anlayışın, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde başarıyı artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesine temel teşvik edebileceğini göstermektedir. Bu bulgular, Bozkurt(2023) tarafından yapılan çalışmayla desteklenmektedir. Söz konusu araştırmada, okul yöneticilerinin mesleki gelişim etkinliklerinin, eğitim kurumlarında modern yönetim yaklaşımlarının benimsenmesi ve teknolojik yeniliklerin uygulanabilirliği açısından kritik bir rol oynadığı belirtilmiştir. Bozkurt’un araştırmasında, okul yöneticileri mesleki gelişim etkinliklerinin sadece bireysel değil, kurumsal gelişim için de önemli olduğunu ve bu süreçlerin eğitimde yenilikçi uygulamaları hayata geçirmek için bir gereklilik oluşturduğunu belirtmiştir. Eğitimdeki değişim ve dönüşüm, teknolojinin etkisiyle hızlandığı için, yöneticilerin bu değişimlere uyum sağlayabilmesi, okullarında etkili yönetim anlayışlarını hayata geçirmesi ve öğretmenlerin profesyonel gelişimlerini desteklemesi kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, yöneticilerin teknolojik gelişmeleri takip etmeleri ve bu süreçlere uygun stratejiler geliştirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Yöneticiler, çağın gerekliliklerine uyum sağlayamayan bir liderin etkili bir eğitim ortamı oluşturamayacağını ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularından biri, yöneticilerin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeyi mesleki ve kişisel bir sorumluluk olarak görmeleri yönündedir. Bu tutum, Kasalak (2020)’in çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Kasalak, okul yöneticilerinin mesleki gelişim programlarına katılımın, sadece kendilerine değil, aynı zamanda okulda çalışan diğer bireylere de olumlu etkiler sağladığını belirtmişlerdir. Araştırmasında, yöneticilerin mesleki gelişimi, eğitim ortamlarının iyileştirilmesi ve öğretmenlerin performanslarının artırılması için kritik bir araç olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bu bulgular, mesleki gelişimin, yalnızca bireysel gelişim değil, aynı zamanda okulların genel başarısının artırılması adına önemli bir sorumluluk olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Araştırmanın bir diğer bulgusu ise yöneticilerin mesleki gelişim ve sürekli öğrenmeyi hayat boyu öğrenme anlayışı ile ilişkilendirmeleridir. Bu bulgu, Şahin (2024)’in çalışmasındaki bulgularla örtüşmektedir. Şahin’in araştırmasında, okul temelli mesleki gelişim etkinliklerinin, eğitim yöneticilerinin hayat boyu öğrenme anlayışını benimsemelerine yardımcı

olduğu belirtilmiştir. Hayat boyu öğrenme, bireylerin eğitim süreçlerinde sadece belirli bir dönemi değil, tüm yaşamları boyunca süregelen bir gelişim süreci olarak tanımlanabilir. Şahin, okul yöneticilerinin bu anlayışı benimsediklerinde, hem kişisel hem de mesleki gelişimlerinin sürekli olarak ilerlediğini, böylece eğitimdeki yeniliklere daha kolay adapte olabildiklerini ifade etmiştir. Bu yaklaşım, yöneticilerin kendi liderlik becerilerini geliştirmeleri ve okullarındaki eğitim süreçlerini sürekli olarak iyileştirmeleri açısından oldukça değerli bir anlayıştır. Katılımcıların bu olumlu tutumları, mesleki gelişimin önemine dair farkındalıklarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, bazı yöneticilerin mesleki gelişim süreçlerine öncelik verme konusunda tereddüt yaşadıkları da gözlemlenmiştir. Bu durum, yönetici pozisyonundaki bireylerin, profesyonel gelişim süreçlerinin yalnızca bireysel fayda sağlamakla kalmayıp, ekip çalışması ve kurumsal gelişim için de vazgeçilmez olduğuna dair bilinçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bulgu doğrultusunda; yöneticilere yönelik, liderlik rolüyle doğrudan bağlantılı mesleki gelişim eğitimleri ve bu eğitimlerin okul başarısına etkisini içeren farkındalık seminerleri düzenlenmesi önerilmektedir.

4.2. Eğitimde Yeniliklerin Takibi ve Uygulama Yöntemleri

Araştırmanın eğitimde yeniliklerin takibi ve uygulama yöntemleri ana teması doğrultusunda elde edilen bulgular, katılımcıların yeniliklere uyum sağlama ve uygulama süreçlerinde etkin yöntemler benimsediğini ortaya koymaktadır. Katılımcıların yenilikleri takip etme ve uygulamada kullandıkları yöntemler en çok kişisel araştırmalar ve teknolojik gelişmeleri takip etme alt temasında birleşmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların büyük çoğunluğunun yeniliklerin takibi için, sosyal medya platformları, eğitim portalları, web siteleri ve bloglar, dijital dergiler, çevrimiçi yayınlar, bilimsel makaleler vb teknolojik kaynakları kullandığı belirlenmiştir. Bu durum, katılımcıların dijital çağın sunduğu olanaklardan etkin bir şekilde yararlanarak sürekli bir öğrenme süreci içinde olduklarını göstermektedir. Ayrıca, resmi kaynakların ve meslektaşlarla iş birliğinin yenilikleri takip etmede ve uygulamada önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Resmi yazışmalar, yönetmelik takibi, MEB'in sağladığı kaynak ve duyurular, paydaş gruplar ve mesleki ağlar aracılığıyla bilgi paylaşımı gibi yöntemler katılımcıların yenilikleri takip etmelerine ve mesleki bilgi düzeyini arttırmalarına katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, katılımcılar, eğitimde yeniliklerin takibi ve uygulama süreçlerinde hem bireysel hem de kurumsal kaynakları etkili bir şekilde kullanma eğilimindedir. Bu durum, yenilikçi yaklaşımların benimsenmesine ve yaygınlaştırılması adına eğitim liderlerinin teknolojiye, iş birliğine ve sürekli eğitime açık bir tutum sergilemelerinin önemini vurgulamaktadır. Araştırma bulguları, yenilikçi uygulamaların sürdürülebilirliğini sağlamak için bireysel çaba ile kurumsal destek mekanizmalarının bir arada ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bulgular, okul yöneticilerinin eğitimdeki yenilikleri takip etmek için en çok sosyal medya ve eğitim platformları gibi dijital araçları kullandığını göstermektedir. Yöneticiler, sosyal medya ve eğitim platformları (eba,öba,cibiko vb.) aracılığıyla eğitimdeki gelişmeleri takip etmekte ve bu platformlarda bilgi paylaşımı yapmaktadırlar. Sosyal medya platformları, yöneticilerin eğitimdeki yeni uygulamaları ve teknolojik gelişmeleri öğrenmelerine olanak sağlamaktadır. Bu bulgular, okul yöneticilerinin dijital kaynakları eğitimdeki yeniliklere uyum sağlama konusunda etkin bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Araştırmada yer alan diğer bir bulgu, okul yöneticilerinin eğitimdeki yenilikleri takip etmek için resmi yazışmalar, yönetmelik takibi ve meslektaşlar arası bilgi paylaşımı gibi geleneksel yöntemlere başvurmalarıdır. Okul yöneticileri, eğitimdeki yenilikleri takip etmek için resmi yazışmalar ve eğitimle ilgili yönetmeliklerin takibini yapmaktadırlar. Okul yöneticilerinin resmi yazışmalar ve yönetmeliklerle eğitimdeki yenilikleri öğrenmeleri, okullarda uygulamaların

güncel tutulmasını sağlar. Eğitimle ilgili güncel yönetmeliklerin takip edilmesi, okullarda yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması açısından önemlidir. Okul yöneticilerinin eğitimdeki yenilikleri takip etmek için başvurdukları bir diğer kaynak ise hizmet içi eğitim ve seminerlerdir. Bu araştırmanın bulguları, yöneticilerin eğitimdeki yenilikleri öğrenmek için hizmet içi eğitim programlarına katıldıklarını göstermektedir. Şahin (2024), seminerlerin okul yöneticilerinin profesyonel gelişimlerine katkı sağladığını ve eğitimdeki yenilikleri öğrenmelerine yardımcı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, hizmet içi eğitimler ve seminerler, okul yöneticilerinin eğitimdeki gelişmeleri takip etmeleri ve okullarındaki öğretim süreçlerini iyileştirmeleri açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda; yöneticilerin yenilikleri daha sistematik biçimde takip edebilmeleri için dijital okuryazarlık düzeylerine uygun, güncel ve ihtiyaca göre tasarlanmış dijital eğitim modülleri geliştirilmeli, aynı zamanda bu platformlara düzenli erişim için kurumsal destek sağlanmalıdır.

4.3. Mesleki Gelişim Programlarının Etkileri ve Faydaları

Araştırmanın mesleki gelişim programlarının etkileri ve faydaları ana teması kapsamında elde edilen bulgular, bu programların okul yöneticilerinin hem mesleki hem de kişisel gelişimlerine önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Katılımcılar, mesleki gelişim programlarının, yenilikleri ve güncel bilgileri takip etmelerine olanak tanıyarak bilgi birikimlerini artırdığını ve bu bilgileri uygulama süreçlerine yansıtarak verimliliklerini artırdığını, bireysel sorumluluklarını daha etkili bir şekilde yerine getirmelerine olanak sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca, çeşitli deneyim ve fırsatlar sunan bu programların, katılımcıların farklı bakış açıları geliştirmelerine ve profesyonel ağlarını genişletmelerine yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Bir diğer bulgu ise, mesleki gelişim programlarının meslektaşlarla işbirliği ve bilgi paylaşımı açısından önemli fırsatlar sunduğudur. Okul yöneticileri, bu programlar aracılığıyla hem kendi okullarındaki meslektaşlarıyla hem de diğer okullardaki yöneticilerle tanışmakta ve deneyimlerini paylaşmaktadır. Aydın (2017)'ın çalışması, mesleki gelişim programlarının, okul yöneticilerinin birbirlerinden öğrenmelerini ve eğitimdeki yenilikleri daha hızlı bir şekilde benimsemelerini sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, meslektaşlar arası bilgi paylaşımı, okul yöneticilerinin karşılaştıkları sorunlara ortak çözümler geliştirmelerini ve okul yönetimini daha verimli hale getirmelerini kolaylaştırmaktadır. Okul yöneticileri, mesleki gelişim etkinliklerinden en çok meslektaşlarına rehberlik etme, meslektaşlarıyla fikir alışverişinde bulunma ve gözlem yapma süreçleri kapsamında etkilenmektedir. Benzer sonuçlar Kasalak(2020) ın çalışmasında da görülmektedir. Bir diğer önemli bulgu, mesleki gelişim programlarının okul yöneticilerine sahada uygulama kolaylığı sağlaması ve meslek hayatlarında yenilenme ve motivasyon yaratmasıdır. Okul yöneticileri, edindikleri bilgileri sahada doğrudan uygulama fırsatı bulduklarında, mesleklerine olan bağlılıkları artmakta ve motivasyonları yükselmektedir. Ayrıca, bu tür programlar yöneticilerin stresle başa çıkma ve okulda olumlu bir çalışma ortamı oluşturma konusunda da yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda, mesleki gelişim programları yalnızca bilgi aktarımı odaklı değil; aynı zamanda yöneticilerin psikolojik dayanıklılığı, liderlik becerileri ve öğretimsel rehberlik yetkinliklerini de geliştirecek biçimde yapılandırılmalıdır. Ayrıca, bu programların etki düzeyini artırmak adına, sahada uygulamaya yönelik modüller içermesi önem arz etmektedir.

4.4. Karşılaşılan Zorluklar

Araştırma bulgularına göre, okul yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar üç alt temada toplanmıştır: iş yükü ve zaman yönetimi, mesleki ve yönetsel sorunlar, okulun fiziki ve teknik koşulları. Bu temalar altında öne çıkan bulgulardan bazıları; yöneticilerin

yoğun iş yükü ve zaman sıkıntısı yaşaması, hizmet içi eğitimlere katılımda izin ve kontenjan zorlukları, yönetsel sorunlar, olumsuz yaklaşımlar, yeni bilgilerin uygulamaya entegrasyonunda yaşanan güçlükler, fiziksel koşulların yetersizliği ve teknolojiye erişimdeki sorunlar vb. Bu araştırmanın bulguları, okul yöneticilerinin profesyonel gelişim ve yaşam boyu öğrenme konusundaki açık görüşlülüğünü etkileyen çeşitli zorlukları ortaya koymaktadır. Özellikle “yoğun iş yükü ve zaman sıkıntısı” en çok dile getirilen ve dikkat çeken sorun olmuştur. Bu bulgu, literatürde de sıklıkla vurgulanan bir problemdir. Okul yöneticileri günlük operasyonel işlere yoğunlaşmaları nedeniyle stratejik planlama ve profesyonel gelişim gibi alanlara yeterince zaman ayıramamaktadır. Bu durum, hem bireysel hem de kurumsal gelişimi olumsuz etkileyen bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Okul yöneticileri, günlük yönetsel işler, bürokratik işlemler ve kriz yönetimi gibi zaman alıcı görevler nedeniyle mesleki gelişim faaliyetlerine yeterince zaman ayıramamaktadır. Yöneticiler mesleki gelişim faaliyetlerine katılmak için iş programlarını ayarlama zorlanmakta ve bu da onların mesleki gelişim süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, araştırmamızda ortaya çıkan “zaman yetersizliği” bulgusuyla uyumludur. Yöneticilerin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımda karşılaştığı önemli zorluklardan bir diğeri, hizmet içi eğitimlere katılımda izin alma ve kontenjan sınırlamalarıdır. Bu tür eğitimlere katılım izinlerinin alınmasında yaşanan bürokratik engeller, yöneticilerin mesleki gelişim motivasyonunu düşürmektedir. Bu bulgular, çalışmamızda elde edilen “kontenjan sınırı” ve “izin zorlukları” bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Bir diğeri önemli bulgu ise “yeni bilgilerin uygulamaya entegrasyonunda zorluk” olarak öne çıkmaktadır. Yöneticilerin edindikleri bilgileri pratikte kullanabilmesi, hem kurum kültürünün açık yapısıyla hem de yöneticilerin yeterlilik algılarıyla doğrudan ilişkilidir. Ancak iş yükü ve zaman yönetimi problemleri, bu entegrasyon sürecini büyük ölçüde zorlaştırmaktadır. Mesleki gelişim faaliyetleri sırasında edinilen yeni bilgilerin sahada uygulanabilir hale getirilmesi de önemli bir zorluk olarak öne çıkmaktadır. Aydın (2017), mesleki gelişim programlarının uygulamaya dönük içeriğe sahip olmaması nedeniyle, yöneticilerin öğrendiklerini okul ortamında hayata geçirmede zorlandığını belirtmiştir. Bu bulgu, araştırmamızda dile getirilen “yeni bilgilerin uygulamaya entegrasyonu” sorunuyla uyum göstermektedir. Bu bulgular, profesyonel gelişim süreçlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve okul yöneticilerinin yaşam boyu öğrenme kültürünü benimsemeleri için sistematik düzenlemelere ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Hem bireysel hem de kurumsal düzeyde geliştirilecek stratejilerle bu sorunların üstesinden gelmek mümkün olacaktır. Bu doğrultuda; mesleki gelişim faaliyetleri için okul yöneticilerine yönelik özel zaman dilimleri tahsis edilmeli, iş yükünü dengeleyecek yönetsel destek mekanizmaları güçlendirilmeli ve mesleki gelişim programlarına erişimi kolaylaştıracak dijital çözümler yaygınlaştırılmalıdır.

4.5. Mesleki Gelişim Faaliyetlerinin İyileştirilmesi

Araştırmanın, mesleki gelişim faaliyetlerinin iyileştirilmesi ana teması altında elde edilen bulgular, okul yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerinde karşılaştıkları sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik önerileri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, en yüksek frekans değerine sahip olan “okul yöneticilerinin iş yükünün azaltılması” bulgusu, diğeri bulguların uygulanabilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Okul yöneticilerinin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımını etkileyen en büyük engellerden biri aşırı iş yüküdür. Yöneticilerin günlük operasyonel görevlerinin fazlalığı, mesleki gelişim programlarına katılımını zorlaştırmakta ve bu durum eğitimlerin etkinliğini azaltmaktadır. Altundağ (2022), yöneticilerin iş yükü nedeniyle sosyal hayatlarında denge kuramadıklarını ve bunun mesleki motivasyonlarını olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Yüksel (2022) ise iş stresinin ve yetersiz zaman

yönetiminin, yöneticilerin mesleki gelişim programlarına erişimini sınırlandırdığını vurgulamaktadır. Bu nedenle, yöneticilerin iş yükünün hafifletilmesi, mesleki gelişim süreçlerine katılımı artırmada temel bir adım olacaktır. Bu bulgu, araştırmanızda diğer bulguların uygulanabilirliği açısından da merkezi bir yere sahiptir. Mesleki gelişim programlarının herkese eşit şekilde sunulması, özellikle dezavantajlı bölgelerde görev yapan yöneticilerin bu programlara erişimini artıracaktır. Bu bulgu, mesleki gelişim faaliyetlerinin daha adil ve kapsayıcı hale getirilmesine yönelik önemli bir adım olacaktır. Bu çerçevede; bölgesel farklılıklar ve okul tiplerine göre özelleştirilmiş eğitim programları hazırlanmalı, kontenjan ve izin sınırlamaları yeniden düzenlenmeli, yöneticilerin ihtiyaç analizlerine dayalı, isteğe bağlı ve sürekli güncellenen mesleki gelişim programları yürürlüğe konulmalıdır.

5.ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda, okul yöneticilerinin mesleki gelişim ve sürekli öğrenme süreçlerine dair öneriler sunulmuştur: Araştırmanın bulgularına dayalı olarak, mesleki gelişim süreçlerinin daha etkili ve verimli hale getirilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

1.Zaman Yönetimi ve İş Yükü Dengesi Sağlanmalı

Okul yöneticilerinin mesleki gelişim faaliyetlerine katılımını engelleyen yoğun iş yükü ve zaman yönetimi sorunları giderilmelidir. Bunun için, rutin iş süreçlerini kolaylaştıracak dijital otomasyon sistemleri geliştirilerek resmi işlemler sadeleştirilmeli, yöneticilerin alanları dışındaki işler için uzman personel desteği sağlanmalıdır. Ayrıca, yöneticilerin mesleki gelişime odaklanabilmeleri için esnek çalışma planları uygulanmalı ve bu faaliyetlere özel zaman dilimleri ayrılmalıdır.

2.Görev Tanımları Netleştirilmeli ve Uzmanlaşma Sağlanmalı

Yöneticilerin alanları dışındaki görevlerle meşgul olmalarını önlemek için görev tanımları netleştirilmeli ve uygun iş bölümü yapılmalıdır. Teknik, idari ve mali işler gibi alanlarda uzman personel istihdam edilerek yöneticilerin asli görevlerine odaklanmaları sağlanmalıdır.

3.Destek Personeli ve Kaynaklar Artırılmalı

Okul yöneticilerinin iş yükünü hafifletmek için yeterli sayıda destek personeli istihdam edilmelidir. Ayrıca, yöneticilerin iş süreçlerini kolaylaştıracak teknolojik araçlar ve kaynaklar sağlanmalıdır.

4.Eğitimlerin Zamanlaması ve Planlaması Geliştirilmeli

Mesleki gelişim faaliyetlerinin zamanlaması, yöneticilerin iş yükü ve günlük yoğunluğu dikkate alınarak esnek bir şekilde planlanmalıdır. Eğitimlerin tarih ve saatleri, katılımcıların yoğun iş temposuna uygun olacak şekilde düzenlenmelidir.

5.İhtiyaç Odaklı ve Uygulamalı Eğitimler Düzenlenmeli

Mesleki gelişim faaliyetlerinin, katılımcıların mesleki ve bireysel ihtiyaçlarına uygun şekilde tasarlanması ve daha çok uygulamaya yönelik içeriklere yer verilmesi gerekmektedir. Eğitim programlarında örnek uygulamalar, yeni içerikler ve alan deneyimlerinin paylaşımı artırılmalıdır. Eğitimlerde interaktif yöntemler kullanılmalı ve katılımcıların aktif rol alması teşvik edilmelidir.

6.Meslektaşlar Arası İş Birliği ve Dayanışma Artırılmalı

Mesleki gelişim programlarının, meslektaşlar arası bilgi paylaşımı ve iş birliğini teşvik eden bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Grup çalışmaları, ortak projeler vemeslektaşlar arasında deneyim paylaşımına dayalı platformlar oluşturulmalı; farklı şehirlerdeki ve okullardaki uygulamaların paylaşılması desteklenmelidir.

7.Yönetimsel Destek Güçlendirilmeli

Yöneticilerin mesleki gelişim süreçlerine katılımını teşvik edecek yönetimsel destek arttırılmalıdır. Yöneticiler, eğitime katılımı teşvik etmeli, zaman ve kaynak planlamasında kolaylık sağlamalıdır. Ayrıca, yönetim tarafından teşvik edici ödüller oluşturulabilir.

8.Fiziki ve Teknik Altyapı İyileştirilmeli

Mesleki gelişim faaliyetlerinin etkinliği için okulların fiziki ve teknik altyapıları geliştirilmelidir. Özellikle dijital platformlar ve teknolojik araçlara erişim kolaylaştırılmalı, eğitim ortamlarının donanımı iyileştirilmelidir. Bu sayede, eğitim liderleri yenilikleri daha kolay bir şekilde takip edip uygulamaya geçirebilir.

9.Mesleki Gelişim Faaliyetlerinin Sürekliliği Sağlanmalı

Eğitim programları tek seferlik etkinlikler yerine, sürekliliği olan bir yapıya dönüştürülmelidir. Uzun vadeli ve modüler bir yaklaşımla tasarlanan eğitimler, liderlerin bilgilerini güncel tutmalarını ve becerilerini geliştirmelerini sağlayacaktır.

10.Katılım Koşulları ve Planlama Geliştirilmeli

Mesleki gelişim programlarının erişilebilirliği artırılmalıdır. Mesleki gelişim programları planlarken yöneticilere yönelik daha fazla eğitime yer verilmelidir. Katılım koşulları, coğrafi ve ekonomik farklılıklar dikkate alınarak düzenlenmelidir. Eğitim tarihleri ve saatleri, katılımcıların yoğunluğu göz önünde bulundurularak planlanmalıdır.

11.Motivasyonu Artırıcı Uygulamalara Yer Verilmeli

Mesleki gelişim faaliyetlerinin, katılımcıların motivasyonlarını artıracak şekilde planlanması gerekmektedir. Farklı yerlerde düzenlenen eğitimler, yenilikçi öğrenme ortamları ve katılımcıların kendilerini özel hissetmelerini sağlayacak etkinlikler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu öneriler, mesleki gelişim süreçlerinin daha etkili bir şekilde planlanması ve uygulanması için rehber niteliğinde olup, bireysel ve kurumsal gelişimin desteklenmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, okul yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerine etkin katılımını sağlamak için iş yükü ve zaman yönetimi sorunlarının giderilmesi, eğitimlerin ihtiyaç odaklı ve uygulamaya yönelik tasarlanması, yönetimsel destek mekanizmalarının güçlendirilmesi ve teknolojik altyapının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu öneriler, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde mesleki gelişim faaliyetlerinin etkisini arttırmaya yönelik somut adımlar olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altundağ, Ş. (2022). Okul müdürlerinin iş yükü kaynakları ve iş yükünü yönetme stratejileri. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Aydın, İ. (2017). Eğitim yöneticilerinin mesleki gelişim süreçlerinde yaşadığı sorunlar. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(2), 45-60.
- Balyer, A. (2012). Çağdaş okul müdürlerinin değişen rolleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 75-93., 18(4), 523-538.
- Bakioğlu, A. (Ed.). (2017). *Öğretmenlerin Mesleki (Profesyonel) Hayatları*, (1.Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Baştürk, S. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Vize Yayınları.
- Bozkurt, B. (2023). Okul yöneticilerinin mesleki gelişimi: Etkinlikler, engeller ve öneriler. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 6(1), 353-373.
- Bümen, N-T., Ateş, A., Çakar, E., Ural, G. & Acar, V. (2012). Türkiye bağlamında öğretmenlerin mesleki gelişimi: sorunlar ve öneriler. *Milli Eğitim Dergisi*, 42 (194), 31-50.
- Çelik, A., & Şahin, R. (2021). Okul yöneticilerinin zaman yönetimi becerileri ve iş yükü algıları üzerine bir inceleme. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 27(1), 45-60.
- Day, C., & Leithwood, K. (Eds.). (2007). Successful principal leadership in times of change: An international perspective. Springer.
- Demirel, M. (2007). Sürekli öğrenme ve öğrenen organizasyonlar. *Eğitim ve Bilim*, 32 (144), 30-38.
- Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi. (2023). *Mesleki gelişimin tanımı ve tarihçesi*. Erişim adresi: <https://avesis.ebyu.edu.tr> (Erişim tarihi: 23.11.2024).
- Fullan, M. (2014). The principal: Three keys to maximizing impact. Jossey-Bass.
- Gedik Üniversitesi. (2024). *Mesleki gelişim nedir?* Erişim adresi: <https://uzemigunsem.gedik.edu.tr> (Erişim tarihi: 23.11.2024).
- Güven, M. (2014). Yaşam boyu öğrenme ve bireysel gelişim. *Gelişim Dergisi*, 1 (1), 15-22.
- Güven, S. (2014). Hayat boyu öğrenme: Kavramsal çerçeve ve Türkiye'deki durum. *Milli Eğitim Dergisi*, 43(202), 12-26.
- Kasalak, G., (2020). Okul yöneticileri kendi mesleki gelişim etkinliklerini nasıl algılıyorlar?. *Yaşadıkça Eğitim*, 34(1), 11-130.
- Kılınç, T. (2021). Okul yöneticilerinin eğitimde yenilikleri takip etme süreçleri ve etkileri. *Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 13(3), 45-58.
- Kızılbay, B., Sevimli, B., Can, B., Ökmen, E., Özakoruç, V., Aksünger, U. & Erdoğan, V., (2023). Okul yöneticilerinin yönetim sürecinde yaşadıkları sorunların incelenmesi, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 2628-2640.
- Koç, H. (2018). Okul yöneticilerinin eğitimde yenilikleri takip etme ve uygulama süreçleri. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 45-58.
- MEB. (2010). *Okul yöneticileri ve öğretmenler için okul temelli mesleki gelişim kılavuzu*. https://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/06153206_otmg_kYlavuz.pdf (Erişim Tarihi: 23.11.2024)
- Seferoğlu, S. S. (2004). Öğretmen yeterlikleri ve mesleki gelişim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 58, 40-45.
- Senge, P. M. (1993). Beşinci disiplin: Öğrenen organizasyon sanatı ve uygulaması (A. Doğukan, Barış Pala & A. İlideniz, Çev.). Yapı Kredi Yayıncılık.

- Seven, M. A., &Engin, A. O. (2008). Öğrenmeyi etkileyen faktörler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 189-212.
- Şahin, İ. (2018). Dijital çağda sürekli öğrenme ve bireysel gelişim. *Eğitim Teknolojileri Dergisi*, 22(3), 40-45.
- Şahin, Ü. (2024). Okul yöneticilerinin okul temelli mesleki gelişim modeline yönelik görüşleri. *Eğitimde Kuram Ve Uygulama*, 20(2), 58-74.
- Yalçın, H. (2022), Bir Araştırma Deseni Olarak Fenomenoloji, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(özel sayı 2), 213-232.
- Yılmaz, M. (2019). Sürekli öğrenme motivasyonu ve bireysel gelişim. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(1), 90-108.
- Yılmaz, S. (2019). Sürekli öğrenme ve eğitimde yenilikçi yaklaşımlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 17(4), 98-105.
- Yüksel, S. (2022). *Okul yöneticilerinin yaşadıkları iş stresinin öncülleri, sonuçları ve stresle başa çıkma stratejileri: karma bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Uzunboylu, H., & Hürsen, Ç. (2011). Yaşam boyu öğrenme yeterlik ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 449-460.
- Polat, S., Uğurlu, C. T. & Bilgin Aksu, M. (2018). Okul yöneticilerinin kendi mesleki gelişimleri ve okulu geliştirmeye yönelik liderlik davranışlarına ilişkin görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi-Journal of Qualitative Research in Education*, 6(1), 205-224.

Öğretim Görevlisi
 Abdulbasit KUŞÇA
Dicle Üniversitesi
Lecturer, Dicle University
abdulbasitkusca@hotmail.com

HZ. ÖMER'İN HADİS RİVÂYETİNİ SINIRLAMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON HADITH NARRATION
RESTRICTION BY HADRAT 'UMAR

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

25.04.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 25.04.2025

28.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 28.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

| **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

HZ. ÖMER'İN HADİS RİVÂYETİNİ SINIRLAMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti, İslâm dininin ikinci temel kaynağı olmasının yanı sıra, Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli tefsiri ve pratik uygulama alanıdır. Nitekim Kur'ân'da yer alan bazı âyetlerin doğru biçimde anlaşılması ve hayata geçirilmesi, çoğu zaman Hiz. Peygamber'in açıklama ve uygulamaları olmadan mümkün olmamaktadır. Bu bağlamda, İslâm'ın tüm yönleriyle öğrenilmesi ve yaşanması açısından sünnetin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Hiz. Peygamber'in, ashâbını hadisleri ezberlemeye, anlamaya ve sonraki nesillere aktarmaya teşvik etmiş olması da bu önemin bir göstergesidir. Onun bu yöndeki teşvikleri, sözlerinin doğru anlaşılması ve yaşanabilir kılınması açısından sahâbenin sorumluluğunu artırmıştır. Bununla birlikte, Hiz. Peygamber'in hadis rivâyetini teşvik eden tutumuna rağmen, vefatının ardından bazı sahâbilerin çok sayıda hadis rivâyet eden diğer sahâbileri eleştirdikleri ya da rivâyetlerini sınırlandırmalarını istedikleri yönünde bazı rivayetler mevcuttur. Özellikle Hiz. Ömer'in hadis rivayetine sınırlamalar getirdiğini bildiren rivayetler, bu konuda dikkat çekici bir tartışma alanı oluşturmıştır. Bir yandan hadislerin rivayet edilmesi teşvik edilirken, diğer yandan rivayetlerin yasaklandığı ya da sınırlandırıldığına dair rivayetlerin bulunması, bu meselenin hem çelişkili hem de çok boyutlu bir tartışma konusu haline gelmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, özellikle Hiz. Ömer'in hadis rivayetine yasakladığına dair rivayetler mercek altına alınmakta; rivayetler arasındaki çelişkiler, farklı yaklaşımlar ve tarihsel arka planı detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Hadis rivayetinin tarihi süreç içerisindeki gelişimi, bu tür rivayetler bağlamında ele alınarak, söz konusu uygulamaların dayandığı gerekçeler, toplumsal ve siyasal bağlamlar ışığında değerlendirilmektedir. Böylece, hadis rivayetinin teşvik ve sınırlandırma boyutları arasında görülen farklılıkların, dönemin şartları ve dinî otoritenin korunması gibi saiklerle şekillenmiş olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hiz. Ömer, Rivayet, Sınırlama.

A STUDY ON HADITH NARRATION RESTRICTION BY HADRAT 'UMAR

ABSTRACT

The Sunnah of the Prophet (s.a.s.), besides being the second fundamental source of Islam, is the most important exegesis and practical application of the Holy Qur'an. As a matter of fact, the correct understanding and realisation of some verses in the Qur'an is often not possible without the Prophet's explanations and practices. In this context, it is of great importance to know the Sunnah in terms of learning and living Islam in all its aspects. The fact that the Prophet encouraged his companions to memorise, understand and transmit hadiths to the next generations is an indication of this importance. His encouragement in this direction has increased the responsibility of the Companions in terms of the correct understanding of his words and making them livable. However, despite the Prophet's attitude encouraging the narration of hadith, there are some narrations that after his death, some of the Companions criticised other Companions who narrated a large number of hadiths or asked them to limit their narrations. In particular, the narrations reporting that Hadrat 'Umar imposed restrictions on the narration of hadiths have created a remarkable area of debate on this issue. On the one hand, while the narration of hadiths was encouraged, on the other hand, there are narrations that the narrations were prohibited or limited, which caused this issue to become a contradictory and multidimensional debate. In this study, especially the narrations that Hiz. Umar banned the narration of hadith are examined; the contradictions between the narrations, different approaches and the historical background are analysed in detail. The development of hadith narration in the historical process is discussed in the context of such narrations, and the justifications of these practices are evaluated in the light of social and political contexts. Thus, it is concluded that the differences between the encouragement and restriction dimensions of hadith narration may have been shaped by motives such as the conditions of the period and the protection of religious authority.

Keywords: Hadith, Hiz. Umar, Narration, Limitation.

1. GİRİŞ

Hz. Ömer b. el-Hattâb (ö.23/644), İslâm tarihinin erken döneminde sadece siyasi bir lider değil, aynı zamanda dini ve ilmi konularda da etkin bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Onun halifeliği döneminde hadis rivayetine dair bazı sınırlamalar getirdiğine ilişkin çeşitli rivâyetler kaynaklarda yer almaktadır. Bu rivayetler, hem hadis ilmi hem de İslâm düşüncesi açısından önemli tartışmalara konu olduğu tespit edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Hz. Ömer'in hadis rivayetine yönelik tutumunu ortaya koyan rivayetleri sened ve metin açısından tahlil ederek, bu rivayetlerin tarihi ve ilmi arka planını ortaya koymaktır. Söz konusu rivayetlerde yer alan ravilerin güvenilirlikleri incelenecek; metinlerin akla ve tarihi verilere uygunluğu değerlendirilecektir. Ayrıca, bu tür rivayetlerin tarihsel süreçte hadis otoriteleri tarafından nasıl yorumlandığı da ele alınacaktır.

Bu bağlamda, çalışmada üzerinde duracağımız ve ayrıntılı bir tahlile tabi tutacağımız başlıca rivayetler şunlardır:

Birincisi; Hz. Ömer, Irâk'a yolcu ettiği Ka'b b. Karaza'dan (ö.?) gittiği yerde hadis rivayet etmemesini veya azaltmasını istediğine dair rivayetlerdir.

İkincisi; Hz. Ömer'in fazla hadîs rivâyet ettikleri için Abdullah b. Me'sûd (ö.32/652), Ebû'd-Derdâ (ö.32/652) ve Ebû Zer'in (ö.32/653) Medîne dışına çıkmalarına izin vermediğini bildiren rivâyetlerdir.

Bütün bu rivâyetler Hz. Ömer'in hadîs rivâyetine karşı çıkarak olumsuz bir tavır takındığını göstermektedir. Hz. Ömer, kendisinden önce selefi Ebû Bekir (ö.13/634) gibi, Hz. Peygamber'le uzun bir süre sohbetinin bulunmasına ve ondan çok sayıda hadis işitmesine rağmen çok sayıda hadis rivayet eden sahâbîler (muksirun) arasında yer almamaktadır (Talat Koçyiğit, 2013, s.172). O, daha çok adaletiyle ön plana çıkmış büyük sahâbîlerden biridir. Adalet mevzusunda göstermiş olduğu duyarlılıktan dolayı kendisine Ömerü'l-Âdil, denilmiştir. Hakla bâtılı, doğru ile yanlış ayırt etme sezgisi ve kabiliyetinden dolayı da Ömerü'l-Fârûk olarak nitelenmiştir. Hilâfeti döneminde karşılaştığı ihtilaflı meselelerin bazılarını Kur'ân'ı referans alarak çözerken, Kur'ân'da cevabını bulamadığı birçok meseleyi de Hz. Peygamber'in Sünnet'ine müracaat ederek halletmeye çalışmıştır. Kur'ân'ın mantalitesini iyi bilen ve sünneti içselleştiren Hz. Ömer'in azımsanmayacak derecede görüşleri Kur'ân tarafından onaylanarak tey'it edilmiştir (Bünyamin Erul, Sahabenin Sünnet Anlayışı, 1997, s.385). Buradan hareketle, Hz. Ömer gibi bir şahsiyetin sünnete dair rivayetlerin azaltılmasını emrettiğini veya yasakladığını bildiren rivayetlerin incelenmesi gerekmektedir. Zira bu rivayetler olduğu gibi kabul edildiği takdirde sünnetin yok olması ve gelecek nesillere aktarılmasına mani olunması gibi birçok mahzuru getirir ki, Hz. Ömer gibi birisinin böyle bir davranışta bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla bu tür rivayetlerin üzerinde durmak, tarihi süreçte nasıl algılandığına temas etmek ve bu hususla ilgili yapılan değerlendirmelere yer vermek gerektiğini düşünüyoruz.

2. KONUyla İLGİLİ RİVAYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.Birinci Rivayetin Tahlili:

Bu rivayet Hz. Ömer'in, hilafeti döneminde bir grup Ensâr'ı Kûfe'ye yolcu ederken onlara verdiği talimatını ihtiva etmektedir. Söz konusu rivayet hem erken dönemde hem de geç dönemde yazılan birçok kaynakta yer almaktadır. Başta Dârimî (ö.255/869) olmak üzere, İbn Mâce (ö.273/887), Tahâvî (ö.321/933), Mehâmilî (ö.330/942), Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö.405/1014) ve Süyûtî (ö.911/1505) gibi alimler eserlerinde söz konusu rivayeti zikretmişlerdir (Dârimî, 2012,

c.1, s.60; İbn Mace, c.1, s.20; Tahâvî, 1415, c.15, s.316; Mehâmilî s.238; Hâkım, en-Nisâbü'rî, c.I, s.183; Süyûtî, c.15, s.784). Ancak biz burada konuyla ilgili adı geçen kaynaklardaki tüm rivayetleri zikretmeyeceğiz. Zira bu rivayetler lafız açısından farklılık arz etse de, mana ve muhtevaları aynıdır. Dolayısıyla biz burada sadece bu rivayetin ilk geçtiği kaynak olan Dârimî'nin Sünen'ini dikkate alacak ve rivayetin formunu bu kaynaktan vermekle yetineceğiz.

Dârimî, Sünen'inde bu konuyla ilgili iki rivayet nakletmektedir.

Birincisi: Bize Sehl b. Hammâd haber verdi. O, Şu'be'den rivayet etti. Şu'be, Beyân'dan nakletti. Beyân, Şa'bî'den, Şa'bî ise, Karaza b. Ka'b'dan rivayet etti. Karaza b. Ka'b dedi ki : " Ömer (r.a.) bir grup Ensar'ı Medîne'den Kûfe'ye yolcu ettiği sırada şöyle dedi: " Biliyor musunuz, sizi niçin uğurladım?". Dedik ki; Ensar'a hürmetten dolayı." Ömer: Ben size bir hususu anlatmak için beraberinizde yürüdüm, siz, Kur'ân'ı okurken dilleri hurma ağacının titremesi gibi titreyen bir topluluğa gidiyorsunuz. Sakın, Rasulullah'ın (s.a.s.) hadisleri ile onları Kur'ân'dan alıkoymayın. Bu konuda ben sizin ortağınızım dedi." Karaza, " Ömer'in bu uyarısı üzerine ben, hiçbir hadis rivayet etmedim. Halbuki arkadaşlarım gibi benim de, işittiğim hadisler mevcuttu, demiştir (Dârimî, c.1, s.60).

İkincisi: Bize Yezîd b. Hârûn haber verdi ve dedi ki, bize Eş'as b. Sevvâr, Şa'bî'den, Şa'bî de, Karaza'dan nakletti. Karaza dedi ki: Ömer b. el-Hattab Ensar'dan bir grup insanı Kûfe'ye gönderdi. Beni de onlarla birlikte gönderdi. Ömer bizi yolcu ederek bizimle beraber yürümeye başladı nihayet Sırar denilen yere geldi ayaklarındaki tozu silkelemeye başladı. Sonra şöyle dedi: "Siz, Kufe'ye gidiyorsunuz ve orada Kur'ân'ı fıkırdatarak okuyan bir toplulukla buluşacaksınız. Onlar, Hz. Muhammed'in ashâbı geldi, Hz. Muhammed'in ashâbı geldi diyerek size gelecekler ve size hadis soracaklar. Biliniz ki abdestin en mükemmeli, azaları üçer defa yıkamaktır. Ancak iki defa da kâfi gelir. İyi dinleyin siz Kufe'ye gidiyorsunuz ve orada Kur'ân ile uğuldayan bir toplulukla karşılaşacaksınız. Onlar, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ashâbı geldi, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ashâbı geldi deyip sizin yanınıza gelecek ve size hadis soracaklar. Dolayısıyla siz de, hadis rivayetini azaltınız." Karaza, bunun üzerine "ilim meclislerinde hadis zikredilirdi ancak ben içlerinde en iyi belleyen olduğum halde, Hz. Ömer'in talimatından dolayı susardım" demiştir (Dârimî, c.1, s.60).

Birinci rivayetin senedinde; Sehl b. Hammâd, Şu'be, Beyân, Şa'bî ve sahâbi Karaza b. Ka'b isimli raviler bulunmaktadır. Sehl b. Hammâd (ö.208/824): İmam Müslim'in (ö.261/875) Sahih'indeki ravileri arasında yer almaktadır. Bir çok alim rivayetlerinin sahih olduğunu belirtmiştir (İclî, c.I, s.439). Şu'be (ö.160/776): Kütüb-i Sitte'de çok sayıda rivayetleri bulunmaktadır. Hadis alanındaki bilgisinden dolayı kendisi "emirü'l-mü'minin fi'l-hadis" şeklinde nitelenmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, s.266). Beyân b. Bişr (ö.?): Tevsik edilmiş hafız ve sebt biridir. Şa'bî (ö.104/722): Tabî'nin büyüklerindendir. Güvenilirliği ve rivayetlerinin ihticaca elverişli olduğu konusunda ittifak bulunmaktadır (İbn Hacer el-Askalânî, s.129). Karaza b. Ka'b (ö.?): Hazrec kabilesine mensup sahâbî bir zattır. Bedir dışında diğer savaflara iştirak etmiştir. Hz. Ömer'in Kûfeye gönderdiği eğitim-öğretim heyeti arasında kendisi de yer almıştır. Rey şehrinin fethi onun eliyle gerçekleştiği ifade edilen Karaza'nın, Hz. Ali (ö.40/661) hilafetinde vefat ettiği belirtilmiştir (Gamrî, c.II, s.423). Ancak İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), hicrî 50 civarında Hz. Muâviye'nin (ö.60/680) hilafetinde Muğire b. Şu'be (ö. 50/670) Kûfe valisi olduğu sırada vefat ettiğini ifade etmiştir (İbn Hacer, el-Askalânî, c.VII, s.114).

Diğer rivayetin senedinde ismi geçen ortak raviler dışında şu raviler yer almaktadır. Yezîd b. Hârûn (ö.206/222): Hakkında çok sayıda ta'dil edici ifadeler bulunan sika ve sebt biridir(el-Bâcî, c.III, s.1235). Eş'as b. Sevvâr (ö.130/748): Onunla ilgili farklı değerlendirmeler

bulunmaktadır. Sika olduğunu kabul edenler olduğu gibi, zayıf olduğunu söyleyenler de mevcuttur (İclî, c.I, s.232; Mizzî c.III, s.319).

Bu bilgilerden hareketle her iki rivayetin senedindeki ravilerin güvenilir oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivayetlerin sened açısından sağlam oldukları kanısına varılmıştır.

Rivayette geçen '*Kur'ân'ı okurken dilleri hurma ağacının titremesi gibi titreyen*' şeklinde tercüme ettiğimiz لهم دوي بالقران كدوي النحل ifadesinin yerine, bir rivayette النحل للقران في (Kur'ân okuduklarında arı vızıltısı gibi ses çıkardıkları) ifadesi bulunmakta, diğer bir rivayette ise صدورهم هزيز كهزيز الرجل (ateşte kaynayan tencere gibi Kur'ân için gönülleri fokur fokur kaynayan) ifadesi yer almaktadır (Gamrî, c.II, s.423).

Her üç ifadenin anlamca birbirine yakın olduklarını düşünüyoruz. Bu ifadelerden; onların Kur'ân ile meşgûl oldukları, bütün mesailerini Kur'ân'a harcadıkları ve Kur'ân'ı okumaya çok hararetli ve pek düşkün oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Sindî (ö.1138/1726) de, İbn Mâce'nin Sünen'i üzerine yazdığı hâşiyesinde son ifadenin; onların Kur'ân'a yöneldiklerini ifade ettiğini belirtmektedir (Muhammed b. Abdulhâdî es-Sindî et-Tettevî, c.I,s.16). Rivâyetlerin muhtevaları incelendiğinde, birinci rivâyette, hadis rivâyetinin tamamen yasaklandığı görülürken, ikinci rivâyette ise hadis rivayetinin azaltılmasının istenildiği anlaşılmaktadır.

Dârimî, Sünen'inde her iki rivâyeti 'hata yapma endişesiyle fetvâ vermekten korkan kimse' bâbında zikretmiştir. Sünen'in şârihi Gamrî (ö.?), buradaki 'fetvâ vermekten' maksat hadis rivâyeti olduğunu, zira bu bâbta hata yapma endişesiyle hadis rivayetinden çekinen sahâbe ve tâbiünden çok sayıda örneklere yer verildiği söylemektedir (Gamri, c.II, s.413).

Rivayetleri bab başlıkları altında vermenin bir nevi yorum olduğundan Dârimî'nin böyle bir başlıkta bu rivayetlere yer vermesi, Hz. Ömer'in uyarısının en önemli nedeninin 'hadis rivayetinde hata yapma endişesi olduğunu ifade etmeye çalıştığı' söylenebilir. Bununla birlikte, Dârimî, rivayetleri verdikten sonra rivayetlerde geçen "hadis" ifadesinden kasıt Rasulullah zamanındaki olaylarla ilgili hadisler olduğunu, sünnet ve farzlarla alakalı hadisler olmadığını söylemektedir. Yani Hz. Ömer'in rivayetini yasakladığı, bütün hadisler değildir, bilakis teşri' değeri bulunmayan ve Hz. Peygamber'in fizikî evsafına dair veya daha çok bir beşer olarak yaptıklarını bildiren ya da gazveleriyle ilgili olan hadislerdir (Dârimî, c.1, s.60). Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muhabbeti ve sevgisi ashabının gönlüne o kadar yerleşmişti ki, ashab, onun sadece teşri' gerektiren sözlerini ve fiillerini nakletmekle yetinmemiştir. Aksine teşri' değeri bulunmayan günlük hayatındaki konuşmalarına ve bir beşer olarak yaptığına, hatta onun peygamberlikten önceki söz ve fiillerine de büyük bir değer atfetmiştir. Teşri' değeri bulunan haberler gibi bunları da rivayet sahasına çıkarmıştır. Bunun neticesinde hadis sayısında bir artış meydana gelmiş ve hafızanın büyük bir yük altına girerek hata yapması ve yanılması tabii karşılanmıştır. Bu durumda Hz. Ömer'in hafızanın yanılma ihtimalini göz önünde bulundurarak sünnetin de, Kur'ân gibi öğrenilmesini tavsiye etmekle birlikte dinî boyutu bulunmayan ve teşri' gerektirmeyen hadislerin rivayetini sınırlandırmak maksadıyla böyle bir tavsiyede bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Yani Hz. Ömer'in talimatı teşri' içerikli olmayan, Hz. Peygamber zamanındaki olay ve hâdiselerle ilgili rivayetlere yöneliktir. Dinî mahiyeti bulunan hadislere değildir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in bütün hadislerin rivayetini yasaklaması düşünmek mümkün değildir. Bilakis o sünnetin öğretilmesini teşvik etmiştir. Nitekim sahâbî Ebû Mûsâ el-Aş'arî (ö.42/662), Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Basra'ya vâli olarak atandığında Basra halkına şunu demiştir: "Ömer b. el-Hattâb beni size, Rabb'inizin Kitab'ını ve Peygamberinizin sünnetini öğretmek için gönderdi (Dârimî, c.I, s.91). Bu yoruma göre, bütün hadisler aynı derecede

değerlendirilmemektedir. Sünnet muhtevalı olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu da hadisle sünnetin eş değerde olmadığını ifade etmektedir. Aralarında içlem ve kaplam ilişkisi bulunmaktadır. Yani bütün sünnetler hadistir, ancak bütün hadisler sünnet değildir. Zaten İmâm Şâfiî'den (ö.204/820) önce bu anlayış hâkim idi. Şâfiî'den sonra sünnet ile hadis özdeşleşmiştir.

Rivayetlerin muhtevâsından yola çıkarak Hz. Ömer'in yeni kurulmuş Kûfe gibi bir belde ve belki de yeni müslüman olmuş bir halk için gönderilen irşat ve eğitim ekibinden öncelikli olarak Kur'ân'ın iyi öğretilmesi, dinî değeri bulunmayan rivayetlerle onları Kur'ân okumaktan alıkoymamaları amacıyla böyle bir uyarıda bulunma gereği duyduğu söylenebilir. Buna göre Hz. Ömer muhataplarının durumunu dikkate alarak bir eğitim-öğretim politikasını takip etmiştir. Bu husus, dinî hiyerarşide Kur'ân'nın sünnetten önce olduğunu akla getirmektedir. Dolayısıyla sünnetin Kur'ân'a hükmetmesi veya onu neshetmesi bu düşünceye göre mümkün görünmemektedir. Yahut Hz. Ömer gönderdiği heyetin hadis rivayeti ile fazla meşgul olmaları halinde esas görevleri olan halkın irşad hizmetinin aksayacağı ve halkın irşad sahasındaki istifadelerinin gevşeyeceği endişesinden dolayı heyetin rivayetle fazla meşgul olmalarını istemiştir. Kısaca Hz. Ömer'in böyle bir talimatta bulunmasının üç temel nedeni olduğunu söyleyebiliriz:

1. Hadis rivayeti hususunda dikkatli olmak ve ihtiyatı elden bırakmamak.
2. Kur'ân okumaya çok istekli ve pek düşkün olan bir topluluğu teşri değeri bulunmayan haberlerle Kur'ân okumaktan alıkoymamak.
3. İrşad hizmeti için gönderilen heyetin rivayetle fazla meşgul olup esas görevlerini ihmal etmemesi.

Kütüb-i Sitte imâmları arasında bu konuya sadece İbn Mâce temas etmiştir. İbn Mâce, Sünen'inde bu rivâyetlerden ikincisine yer vermiş ve bu rivayet onun teferrüd ettiği rivayetlerden sayılmıştır. İbn Mâce, söz konusu rivayeti 'Hz. Peygamber'in hadisleri konusunda dikkatli olmak, ihtiyatlı davranmak' babında zikretmiştir (İbn Mace, c.I, s.20) Sünen'in şarihleri bab başlığını da dikkate alarak rivayetin iki şekilde anlaşılmasının mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.

Birinci ihtimal; Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmek son derece önemli ve dikkat gerektiren bir meseledir. Dolayısıyla hadis rivayeti ve hıfzı konusunda henüz ehliyeti sabit olmayan bir topluluğa istekli olduklarına kanaat getirerek çok hadis rivayet etmek isabetli bir tavır değildir. Bu yoruma göre, Hz. Ömer şunu demek istemiştir: Yalnızca kesin olarak bildiğiniz ve hıfzettığınız hadisleri rivayet ediniz. Sakın bu insanların size olan sevgisini düşünerek onlara çok hadis rivayetinde bulunmayınız; bu sizi rivayet konusunda gevşekliğe sevk etmesin. İlgili rivayeti bu şekilde anlamak ve yorumlamak bab başlığına daha uygun düşmektedir (Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa, c.I, s.396).

İkinci ihtimal ise, yeni müslüman olmuş, henüz Kur'ân'ı tam belleyememiş ve içselleştirememiş bir topluluğa çok hadis rivayet etmek faydadan çok zarar vermektedir. Bu, onların Kur'ân'ı öğrenmelerine engel olabileceği gibi zihinlerinin karışmasına da neden olabilir. Böyle bir topluluk, Kur'ân'ı tam manasıyla kavrayamadığı için, Kur'ân ayetlerini hadislerle karıştırabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde hadislerin resmi olarak Kur'ân gibi kayda geçirilmemesinin başlıca nedenlerinden biri de Kur'ân'ın hadislerle karıştırma tehlikesinin bulunmuş olmasıdır (Muhammed b. Ali b. Adem b. Musa, c.I, s.396).

Yukarıdaki açıklamalardan; Hz. Ömer'in hadis rivayetini iki sebebe binaen yasakladığı anlaşılmaktadır:

a) Kendilerine heyet gönderilen toplumun henüz hadis almaya hazır olmamaları ve hadislerin hıfzı ve rivayeti konusunda ehliyeti bulunmamalarıdır. Hz. Ömer burada söz konusu muhatapları göz önüne alarak onların durumuna uygun bir tutum sergilemiştir. Bu husus her iki tarafın yani hem alıcının hem de vericinin hadis rivayeti konusunda ehliyetinin bulunmasının gerekliliğini göstermektedir.

b) Hadislerle iştigalin Kur'ân öğrenimine mani olacağı düşüncesidir. Buna göre öğrenme konusunda öncelik Kur'ân'a verilmelidir, Kur'ân iyi bir şekilde öğrenildikten sonra ikinci sırada yer alan ve Kur'ân'ın bir nevi tefsiri ve açıklaması olan hadis bilgisine geçilmelidir. Söz konusu rivayetleri eserinde zikredenlerden de biri Ebû Ca'fer et-Tahâvî'dir (ö.321/933). Tahavî, ihtilâfü'l-hadise dair yazdığı Müşkilü'l-Asâr isimli eserinde bu rivayetlerle ilgili şunu söylemektedir: Hz. Ömer'in rivayetini yasakladığı veya rivayetinin azaltılmasını talep ettiği hadisler, insanları Kur'ân okumaktan alıkoyan ve üstelik teşri' değeri bulunmayan hadislerdir. Onun yasakladığı Hz. Peygamber'in günlük hayatında bir beşer olarak yaptığı hususları ifade eden ve bağlayıcılık niteliği bulunmayan haberlerdir. Bütün hadisler değildir. Zira hadislerin bir kısmı sünnet içerikli hadislerdir ki bunlar olmadan Kur'ân'ı anlamak ve onu hayatta tatbik etmek mümkün değildir (Tahâvî, c.XV, s.316).

Tahâvî'nin rivayetlerle ilgili yaptığı bu yoruma baktığımızda onun da Dârimî gibi bir değerlendirmede bulunduğu görülmektedir. Tahâvî'ye göre söz konusu rivayetteki 'hadisten' maksat bütün hadisler değildir. Aksine Hz. Ömer'in yasakladığı, farz ve sünnetle ilgisi olmayan veya teşri değeri bulunmayan hadislerdir.

Bütün bu açıklamalara rağmen bir kısım insanlar bu talimatı bağlamından kopararak, siyak ve sibakına bakmayarak farklı yerlere çekmiş ve bunu kötü emellerine vesile etmişlerdir. Endülüslü muhaddis İbn Abdi'l-Ber (ö.463/1071), bu rivayetlerin açıklaması sadedinde isim vermeden bazı grupları eleştirerek şunları ifade etmektedir: İlim ve marifetten yoksun bir kısım bidat ehli ile Hz. Peygamber'in hadislerine saldıran bir grup, Hz. Ömer'in bu sözünü gerekçe göstererek Hz. Peygamber'in hadislerini itibarsızlaştırmaya çalışmışlardır. Hâlbuki Yüce Allah'ın Kur'ân'daki muradını hadisler olmadan anlamak mümkün değildir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in bu sözü hiçbir şekilde onlar için gerekçe teşkil etmemektedir. Bu hususu birkaç madde halinde şöyle açıklayabiliriz:

I. Hz. Ömer'in bu emri/talimatı genel olmayıp özeldir. Hz. Ömer, bu hususî uyarısını Kur'ân'ı iyi bir şekilde bilmeyen bir topluluk için söylemiştir. Başka şeylerle meşgul olmaları onları tüm ilimlerin membaı olan Kur'ân gibi bir hazineden menedeceğini düşünerek böyle bir uyarıda bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü o bu direktifini cami minberinde Medine ahalisine vermemiştir. Sadece Irak'a uğurladığı heyete Medine dışına çıkarak تنها bir yerde yapmıştır (Gamrî, c.II, s. 436).

II. Hz. Ömer, teşri' değeri olsun olmasın bütün hadisleri aynı kefiye koyarak tüm hadislerin rivayetini yasaklamamıştır. Aksine, o teşri' değeri olanla teşri değeri olmayan arasında bir fark gözetmiştir. Onun rivayetini yasakladığı veya azaltılmasını istediği hadislerin dini mahiyeti bulunmayan başka bir ifadeyle hüküm ifade etmeyen hadislerdir (Gamrî, c.II, s. 436).

III. Hz. Ömer'in çok hadis rivayetini yasaklayarak az rivayette bulunulmasını istemesi veya emretmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) adına yalan-yanlış şeylerin vuku bulacağı endişesini taşıdığından ileri gelmektedir. Zira o, insanların çok rivayet ettikleri takdirde, emin olmadıkları veya iyi bir şekilde bellemedikleri hususları da aktaracaklarının kaygısını taşımıştır. Çünkü az rivayet edenin zaptı, çok rivayet edenden daha iyi olur. Bu da onu yalan- yanlıştan korur. Hz.

Ömer'in böyle bir endişe ve kaygıyı taşıdığıyla ilgili şöyle bir haber nakledilmiştir: Habere göre, Hz. Ömer bir Cuma günü minbere çıkıp insanlara hitap ederek şunu demiştir: İnsanlar! Benim size bildirmem gereken bir hadis bulunmaktadır. Her kim bu hadisi anlayıp iyi bir şekilde hıfzederse bineğinin gittiği yere kadar rivayet edebilir, kim de, iyi bellemezse rivayet etmesin, zira benim adıma yalan söyleyene hakkımı helal etmem. Hadis şudur: Allah, (c.c.) Hz. Muhammed'i hak din ile gönderdi. Onunla birlikte bir de Kitap indirdi. Kitapta indirdiği ayetler arasında recm ayeti de vardı. İbn Abdi'l-Ber: İşte bu haberde de görüldüğü gibi, Hz. Ömer iyi hıfz edenin rivayetine müsaade etmiştir. Hâlbuki konumuz olan haberde ise güya hadis rivayetini yasaklamıştır. Bu bir paradoks/çelişkidir. Bununla birlikte nasıl oluyor da, Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinin rivayetini yasaklayacak veya azaltılmasını istesin, ancak kendi sözlerinin rivayetine ise iyi belleyenleri teşvik etsin, hıfz etmeyenlerin rivayet etmelerine ise adıma yalan söyleyenleri helal etmem diyerek karşı çıksın. Hz. Ömer'den böyle bir şeyin sudur etmesi mümkün değildir (Gamrî, c.II, s. 437).

IV. İbn Abdi'l-Ber, burada metin tenkidi yapmış, söz konusu rivayetleri Kur'an'a ve diğer hadisler arz ederek bir değerlendirmede bulunmuştur. İbn Abdi'l-Ber bu konuyla ilgili şunları söylemektedir: Karaza hadisini, Şa'bî'den, Beyân adındaki bir tek ravi rivayet etmiştir. Bu olay tümüyle Beyân adlı raviye dayanmaktadır. Hâlbuki o bu konuda kendisine güvenilen biri değildir. Çünkü böyle bir haber Kur'an ve Sünnet'e aykırıdır. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmaktadır: "Peygamber size neyi verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin." (Haşır,59/7). Başka bir ayette ise, "Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu, göklerin ve yerin yegane sahibi olan Allah'ın yolunu göstermektesin" buyurulmuştur (Şura,42/52). Kur'an'da bu türden ayetler çoktur. Hz. Peygamber'e ittiba ve onun emrine imtisal etmek ancak kendisinden rivayet edilen hadislerle mümkün olur. Bu durumda Hz. Ömer'in hadis rivayetini yasaklayarak Allah'ın emrine aykırı davranması düşünülemez. Çünkü Ömer'in kendisi Hz. Peygamber'den "Bizden bir şey işitip, onu aynen işittiği gibi başkalarına ulaştıran kimsenin Allah yüzünü ağartsın" hadisini nakletmiştir. Mezkur hadiste, Hz. Peygamber'in hadislerinin tebliği ve rivayeti konusunda açık bir şekilde teşvik bulunmaktadır. Bunun yanında Hz. Ömer'in hadislerin öğrenilmesine karşı çıkmadığını ve bunların rivayetini veya naklini yasaklamadığını gösteren başka bir haber de onun şu sözüdür: "Kur'anı öğrendiğiniz gibi, farzları ve sünnetleri de öğreniniz." Görüldüğü gibi, Hz. Ömer öğrenme hususunda Kur'an'la sünnet arasında bir ayırım yapmamıştır. İnsanları her ikisine teşvik ederek öğrenmelerini istemiştir (Gamrî, c.II, s. 437). Ancak İbn Abdi'l-Ber'in, Beyân adlı ravinin güvenilir olmadığını ifade eden bu sözü kabul görmemiştir. Daha önce de belirtildiği üzere mezkûr ravinin sebt ve hüccet biri olduğunun yanında rivayetin senedindeki diğer ravilerin de sika oldukları ifade edilmiştir. Dolayısıyla rivayetler sened açısından sahihtir. İbn Abdi'l-Ber'in bu sözünün onun dikkatsizliğinden veya dalgınlığından neş'et edebileceği ifade edilmiştir. Ayrıca onun bu rivayetin ayet ve sünnete aykırı olduğunu iddia etmesi de doğru değildir. Çünkü bu söz yorumlandığı takdirde bir muhalefetten söz etmek mümkün değildir (Gamrî, c.II, s. 438-439).

Bir diğer Endülüslü muhaddis ve aynı zamanda fakih olan İbn Hazm (ö.456/1064), bu rivayetlerin senet açısından problemlili olduklarını belirtmektedir. İbn Hazm, Şa'bi'nin Karaza ile karşılaştığına ve ondan hadis işittiğine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla, Şa'bi'nin Karaza ile görüştüğünün kesinlik kazanmadığı ve ondan bir rivayet işittiğine dair güvenilir bir delilin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda söz konusu rivayetin güvenilir bir haber değerlendirilemeyeceği ortaya çıkmaktadır. (İbn Hazm, c.II, s.141). Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu rivayetlerin senet yönünden sağlam oldukları belirtilmiştir.

İbn Hazm el-İhkâm adlı eserinde; 'Sünnetleri çok rivâyet etmenin fazileti' babında söz konusu rivâyetleri gerekçe göstererek hadislerle karşı çıkanlarla sataşmış ve aklî delillerle onları susturmaya çalışmıştır. Verdiği bilgilerden, İbn Abdî'l-Ber'in isim vermeden eleştirdiği kişilerin bir kısım Malikî mezhebine mensûp âlimler olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hazm, bu husûsta şu bilgilere yer vermektedir: Bazı insanlar, Hz. Ömer'in bu tutumunu referans göstererek çok fazla rivâyete karşı çıkmış ve bunu yapanları eleştirmiştir. Bunun yanında, Ömer'in Fâtima bint Kays'ın (ö.54/674) üç talakla boşanmış kadınla ilgili hadisine itibar etmediğini, ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi (ö.42/662) izin istemeyle ilgili anlattıklarına şahit getirmediği takdirde kendisini cezalandıracağını söylemesini gerekçe göstermişlerdir. Ancak bunların zikrettikleri gerekçelerin açık delille geçersiz ve çürük bir iddiadan ibaret olduğunu belirten İbn Hazm, delilini şu şekilde izah etmektedir: Çok fazla hadis rivâyetini eleştirenlere sormak gerekir, Rasulullah'ın hadisini rivâyet etmek konusunda ne düşünüyorlar? Onlara göre bu hayırlı bir iş midir? Yoksa hayırlı değil, kötü bir faaliyettir. Çünkü üçüncü bir şık yoktur. Şayet hayırlı bir iş olduğunu söylüyorlarsa, iyinin çoğu da iyi olduğunu; eğer kötü olduğunu söylüyorlarsa kötünün azı da kötü olduğunu söyleriz. Hâlbuki bunu söyleyenler çok sayıda hadîsle amel etmişler ki bu onlara göre kötü bir şeydir. Onlar bilerek kötü şeyler öğrendikleri ve onunla amel ettikleri itiraf etmeleri lazım gelir. Ayrıca sormak gerekir, azın ve çoğun sınırı nedir? Onlar bu konuda bir sınır belirleseler bunu bilgi ve delil olmaksızın yapmış olacaklardır. Şayet bir sınır tayin etmezlerse o zaman daha kötü bir duruma düşecekler ki, kabul ettiklerini ve karşı çıktıklarını birbirinden ayırt edemedikleri anlaşılacaktır. Bu da apaçık bir sapıklıktır. Aynı şekilde sormak gerekir İmâm Mâlik (ö.179/795) de, çok hadis rivâyet etmiştir. Bu durumda, Mâlik'in rivâyet ettiği hadisleri iyi kılan, başkasının rivâyet ettiği hadisleri kötü kılan nedir? Niçin durum tersine değil? Şayet hadisleri toplamak kötü bir faaliyet olsaydı Mâlik bunu yapar mıydı? Zira Hammâd b. Seleme (ö.167/784) ve Ma'mer b. Raşid'den (ö.153/770) sonra hadisleri cemedden İmâm Mâlik'tir. Ancak bize gelince biz bunlar gibi düşünmüyoruz. Bize göre, Hz. Peygamber'in çok sayıda sahih hadislerini rivâyet etmek iyi bir amel ve hayırlı bir iştir. Hatta Kur'ân ve hadislerde derin kavrayış sahibi olmak için hadisleri zabtu-rabt etmek gerekir ki bu faziletli bir iş ve mahza hayır bir faaliyettir demektedir (İbn Hazm, c.II, s.134-137). Bu konuya temas edenlerden biri de Hatîb el-Bağdâdî'dir (ö.463/1071). Hatîb el-Bağdâdî 'Şerefu Ashabi'l-Hadis' isimli eserinde söz konusu rivayetleri naklederek mevzu ile ilgili bazı ihtimalleri ortaya atmış ve onlara cevap vermeye çalışmıştır. Hatîb bu hususta şunları kaydetmektedir: Eğer denilse: Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den çok rivayette bulunulmasına karşı çıkması ve bu konuda sıkı davranmasının sebebi neydi? şeklinde bir soru sorulursa cevabında şu söylenir: Ömer, sadece bunu tedbir amaçlı yapmıştır. Dini korumak için ve Müslümanların maslahatını gözeterek bunu yapmıştır. O, insanların bazı hadislerin zahirine aldanarak ameli bırakacaklarından endişe duymuştur. Çünkü bütün hadislerin zahir manaları kastedilmiyor ve herkes eşit şekilde hadislerin fihhına vakıf değildi. Zira hadislerden bir kısmı mücmel olarak varid olmuştur ki ancak araştırmakla ve derin bir şekilde incelemekle manası anlaşılabilir. Dolayısıyla Hz. Ömer, hadislerin doğru bir şekilde yorumlanmamasından veya hükmünün zahirine göre olmayan hadislerin zahirine göre amel edilmesinden kaygı duyarak böyle bir tutum sergilemiştir. Buna benzer bir durum Muâz b. Cebel'in (ö.18/639) hadisinde görülmektedir: Muâz, insanlara müjde vereyim mi? Peygamberimiz: Hayır, insanlar buna dayanarak ameli bırakacaklar, demiştir. Benzer bir husus da Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye söylediği şu hadistir: 'Bu ikisi (Ebu Bekir ve Ömer) Cennet ehlinin orta yaşlılarının efendileridir. Ey Ali! Sakın onları bu hadisten haberdar etme.' Bunun gibi, Hz. Ömer de, insanların bazı hadislerle itimad ederek ameli bırakacakları korkusuyla, sahâbenin çok rivayette bulunmalarını yasaklamıştır. Bununla birlikte, Hz. Ömer'in bu konuda sıkı davranmasının ve çok rivayet etme hususunda sahâbeye baskı yapmasının, hadisleri muhafaza

altına almak ve sahâbe dışındakilerini daha dikkatli olmaya davet etmek ve aslı esası olmayan şeyleri hadisler arasına sokmaktan ürkütmek amacını taşımaktadır. Zira sözü makbul ve sohbeti meşhur olan birine bu konuda kendisine baskı yapılıyorsa sohbeti bulunmayan kişinin bu konuda daha dikkatli olması gerektiği 'bi tariki'l-evla' ile anlaşılmakta, böyle kimselerin hadisler arasına yalan- yanlış şeyleri sokmaktan daha fazla sakınması icab etmektedir (Hatîb el-Bağdâdî, s.88).

Özetle Hatîb el-Bağdâdî'ye göre, Hz. Ömer'in bu uygulamasının nedeni, sünneti asılsız yalan- yanlış şeylerden korumak, muhafaza etmek ve zahiri kastedilmeyen bir kısım hadislerin yanlış yorumlanmasına ve doğru bir şekilde algılanmamasına engel olmaktır.

Görüldüğü gibi burada araştırma konusu yaptığımız Hz. Ömer'in bu sözü, tarihi süreç içinde farklı şekillerde yorumlanmış ve onun hadis rivayeti konusunda ortaya koyduğu bu yaklaşımı değişik sebeplere bağlanmıştır. Bu sebepleri incelediğimizde hepsi de ma'kûl gerekçeler olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla burada sadece bir sebebi zikretmek yerine Hz. Ömer gibi dirayetli bir şahsiyetin birçok sebebi dikkate alarak böyle bir tavsiyede bulunduğu ihtimali kuvvetli görünmektedir.

2.2.İkinci Rivayetin Tahlili:

Rivâyet şu şekildedir: Muhammed b. Beşşar (Bündar), Muhammed b. Ca'fer (Gunder)'den rivayet etti. Gunder Şu'be'den nakletti. Şu'be, Sa'd b. İbrahim'den o da babası İbrahim b. Abdurrahman b. Avf'dan (ö.32/652) şunu dediğini rivayet etmiştir: Hz. Ömer İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Zer'e hitaben Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet ettiğiniz bu hadisler de nedir? dedi. Sanırım vefat edinceye kadar da onları Medîne'de hapsederek dışarı çıkmalarına müsaade etmedi (İbn Hazm, c.II, s.139).

Söz konusu rivâyet, temel hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Ancak en erken olarak İbn Sa'd'ın meşhûr Tabakât'ında geçmektedir. İbn Sa'd, Medine'de fetvâ verenleri zikrettiği sırada bu rivayeti de zikretmeyi ihmal etmemiştir (İbn Sa'd, c.II, s.291). Bunun yanında İbn Hazm el-İhkâm fi- Usûli'l-Ahkâm'ında mezkûr rivâyete yer verdiği görülmektedir. Mustafâ es-Sibâî (ö.1384/1964) ve Ebû Şehbe (ö.1403/1983) gibi yazarlar da bu rivâyeti nakletmişlerdir. Bu rivâyette, Hz. Ömer'in fazla hadis rivâyet ettiklerinden dolayı Abdullah b. Mes'ûd'u, Ebû'd-Derdâ'yı ve Ebû Zer el-Gifârî'yi Medîne'de hapsedtiği veya Medîne dışına çıkmalarına izin vermediği ifade edilmektedir.

Rivayetin senesinde yer alan râviler şunlardır: Muhammed b. Beşşâr (Bündar) (ö.252/866): Cerh ve ta'dil otoritelerine göre, sika bir zattır. Rivâyet ettiği hadislerle Buhârî ve Müslim gibi mu'teber ve güvenilir hadis kaynakları yer vermiştir (Mizzî, c.XXIV, s.511). Muhammed b. Ca'fer (Gunder) (ö.193/809): Hocalarından yazdığı hadislerin son derece güvenilir olduğu belirtilmekte, özellikle Şu'be'den rivayet edilen hadislerde herkesten daha ziyâde güvenilir olduğu ifade edilmektedir (Zehebî, c.IX, s.99). Şu'be (ö.160/776): Terceme-i hali daha önce geçmişti. Sa'd b. İbrâhîm (ö.125/742): Medine kadılığını da yapmış sika bir zattır. Rivâyetlerde, bütün senesini oruçla geçirdiği ve her gün bir hatim indirdiği bilgisi yer almaktadır (İbn Sa'd, c.VII, s.447-448). İbrâhîm b. Abdurrahman b. Avf (ö.95/ 714): Tabîinden ve Medineli sika biridir (İclî, c.I, s.202).

İbn Hazm, Şu'be'nin böyle bir konuyu rivâyet ettiği hakkında şüphesinin bulunduğunu belirtmekte, ayrıca haberin ravisi İbrâhîm b. Abdurrahmân b. Avf'ın da Hz. Ömer'den semainin sabit olmadığını ifade etmektedir (İbn Hazm, c.II, s.139). Her ne kadar Beyhakî (ö.458/1066) bu konuda İbn Hazm'a muvafakat etmişse de, ancak bu hususta farklı düşünenler de bulunmaktadır.

Nitekim İbn Ebî Şeybe (ö.235/849) ve Taberî (ö.310/923) gibi bazı âlimler sema'ının sabit olduğunu söylemiştir. Ancak İbrahim'in vefât tarihine ve yaşına baktığımızda bunun mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira İbrahim'in hicri 95 veya 99 yılında 75 yaşında iken vefat ettiği belirtilmiştir. Buna göre, onun hicri 20 yılında, Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarına doğru doğduğu ortaya çıkmaktadır ki, bu yaştaki bir çocuğun semainin sabit olması düşünülemez (Mustafâ es-Sibâî, s.66). Bu takdirde söz konusu rivayetin muteber ve delil olabilecek bir nitelikte olmadığı dolayısıyla bu hususta referans olarak alınamayacağı anlaşılmaktadır. İbn Hazm göre, söz konusu haberin sened açısından problemliliğinin dışında haberin içeriğine bakıldığında onun uyduruk ve açık bir yalan olduğu da ortaya çıkmaktadır. Zira bu haber doğru kabul edildiği takdirde iki mahzuru bareberinde getirmektedir ki bunlardan ilki Hz. Ömer durduk yere sahabeyi itham etmiş ve onları zan altında bırakmıştır. Hâlbuki akli başında olan hiç kimse böyle bir davranışta bulunamaz. Diğer mahzur ise, Hz. Ömer, hadislerin rivayetini yasaklamış ve Hz. Peygamber'in sünnetlerini Müslümanlara ulaştırılmasına engel olmuştur. O, İnsanlara baskı yaparak hadislerin saklanması ve başkalarına iletilmemesini sağlamıştır. Ancak Hz. Ömer gibi bir şahsiyetin böyle bir faaliyette bulunması mümkün değildir. Çünkü bu doğrudan İslam'dan uzaklaşmak ve hak yoldan ayrılmaktır. Şayet Hz. Ömer'in sahabeyi yalan söylemekle itham ettiği kabul edilirse, o zaman Ömer kendisini de yalanla itham etmiş olur. Çünkü Ömer de, sahabeden biridir. Hâlbuki hiçbir müslüman bunu yapmaz. Ayrıca Hz. Ömer durduk yere, sahabeyi itham etmişse onlara haksızlık etmiştir. Bu durumda, batıl görüşünü desteklemek için söz konusu rivayetleri gerekçe gösterenler bu iki ihtimalden birisini seçmekte serbesttirler (İbn Hazm, c.II, s.139).

İbn Hazm, şayet bu haber doğru kabul edilirse, Hz. Ömer'in yasağı genel ve umumi bir yasak değildir, aksine onun Rasulullah'tan (s.a.s.) rivâyetini yasakladığı hadisler Karaza'dan rivâyet edilen hadisin açıklamasında belirtildiği üzere; teşri değeri bulunmayan, geçmiş ümmetlerle ilgili ve bunların benzeri olan hadislerdir. Farz ve sünnetlerle ilgili olanlar değildir. Bunu bu şekilde yorumlamak daha doğrudur. Ayrım yapmadan bütün hadisleri yasakladığını düşünmek mümkün değildir. Çünkü normal bir Müslümanın hakkında böyle düşünmek caiz değildir. Hz. Ömer hakkında nasıl böyle bir şey düşünülebilir? Zira kendisi Hz. Peygamber'in vefatından sonra çok yaşamamasına rağmen Hz. Peygamberden (s.a.s.) beş yüz kusur hadis rivayet etmiştir. Bu küçük bir sayı değildir. Sahâbe arasında ondan daha fazla rivayet edenlerin sayısı iki elin parmaklarını geçmemektedir. Bu da göstermektedir ki, Hz. Ömer bütün hadisleri bir kefeye koyup hepsini yasaklamamıştır. Bilakis hadisler arasında ayrım yaparak sadece insanların ihtiyaç duydukları, teşri değeri bulunan, farz ve sünnetleri ihtiva eden hadislerin rivayetine izin vermiştir. Aynı şekilde bu yorumumuzu açık ve seçik bir şekilde destekleyen Hz. Ömer'den şöyle bir haber de rivayet edilmiştir: Sizinle Kur'ân'ın müteşâbihâtını tartışacak bir grup ortaya çıkacaktır. Siz de onlara karşı sünnet ve hadislere yapışın ve onlardan delil getirin. Çünkü sünnet ve hadis ashâbı Kur'ân'ı daha iyi bilirler (İbn Hazm, c.II, s.139140). İbn Hazm, bütün bunlardan daha ilginç olanı, Hz. Ömer'in çok hadis rivayet ettikleri için İbn Mes'ûd, Ebû Musâ ve Ebu Derdâ'yı Medîne'de hapsedtiğini gerekçe gösteren Mâlikî mezhebine mensûp bazı âlimlerin tutumlarıdır. Bunlar ilk önce bu yaklaşımlarını gözden geçirmeleri ve kendilerine şu soruyu sormaları gerekir. İbn Mes'ûd, Ebû Zer ve Ebû Derdâ sahâbenin büyüklerinden ve adaletle bilinen kişiler oldukları halde Hz. Ömer onların çok hadis rivayetine engel olup onları Medine'de hapsedmişse, Muvatta'ında müsned ve mürsel ayrımı yapmadan yaklaşık sekiz yüz otuz kusur hadisi bir araya getiren İmam Mâlik'e ne derdi? Hâlbuki İbn Mes'ûd'un rivayet ettiği hadis, sekiz yüz kusurdur, Ebû Zer'in iki yüz seksen, Ebû Derdâ'nın ise yüzdür. Bunların asılsız iddiasına göre, Ömer sahabeye karşı çıkıp Mâlik'e karışmayacak mı? Şayet bu insanlar vicdan sahibi olup

akıllarını kullanmış olsalardı arkadaşlarına reva gördükleri şey için sahabeyi eleştirmezlerdi. Doğrusu bu durum hayret vericidir (İbn Hazm, c.II, s.141).

İbn Hazm'ın bu konuyla ilgili yaptığı bu uzun açıklama ve değerlendirmesinden; onun Hz. Ömer'in, çok rivayetten dolayı bazı sahabileri habsettiğini ifade eden haberin öncelikle senet açısından problemli olduğu, bu nitelikteki bir haberin bilgi değerinin olmadığı, dolayısıyla referans teşkil etmeyeceği görüşündedir. Ona göre, Hz. Ömer gibi bir şahsiyetin hadis rivayetine karşı çıkması mümkün görünmemektedir. Faraza bu haber doğru kabul edilse bile Hz. Ömer'in rivayetine karşı çıktığı ve engel olduğu bütün hadisler değildir. Bilakis sünnet ve farzları ihtiva etmeyen, dini hayatta insanların ihtiyaç duymadıkları ve teşri değeri bulunmayan hadislerdir.

Bu rivayet bağlamında bu konuya temas edenlerden biri Mustafa es-Sibâî'dir. Sibâî, söz konusu rivayetin içerik olarak temelsiz ve asılsız olduğunu şu şeklide açıklamıştır: Her ne kadar bazı sahabiler çok rivayette bulunmuşsa da ancak Ebû Bekir ve Ömer gibi sahabilerin döneminde bu iş nadir idi. Adı geçen iki halifenin hadis rivayeti konusundaki tutumları, insanları bu konuda daha dikkatli olmaya teşvik etmekte ve Kur'ân'a öncelik verilmeleri yönündeydi. Sibâî, Hz. Ömer'in, çok rivayetten dolayı sahabeden birini hapsedmiş mi? şeklindeki sorunun cevabında şunları ifade etmiştir: İnsanlar arasında dolaşan meşhûr rivayete göre, Hz. Ömer'in, çok hadis rivayet ettikleri için üç büyük sahabiyi hapsedtiği belirtilmiştir. Bunlar; İbn Mes'ûd, Ebû'd- Derdâ ve Ebû Zer'dir. Ben muteber kaynaklarda bu rivayeti çok aradım ancak çok aramama rağmen hiçbir kaynakta bulamadım. Bunun uyduruk olduğu apaçık ortadır. Zira İbn Mes'ûd erken bir zamanda İslam'ı kabul eden biridir ve büyük sahabe arasında yer almaktadır. Bunun yanında Hz. Ömer'in değer verdiği bir sahabidir. Öyle ki Ömer onu Irak'a gönderdiğinde, Irak halkına minnette bulunarak, 'Abdullah'ı size göndererek sizi kendi nefsim tercih ettim' demiştir. İbn Mes'ûd, Hz. Ömer'in hilafeti boyunca Irak'ta ikamet ederek burada halka dinin ahkâmı olan farzları ve sünnetleri öğretmiştir ki, bunların bir kısmı Kur'ân'da geçmekte, diğer kısmı da hadis-sünnette yer almaktadır. Binaenaleyh İbn Mes'ûd'u, Kur'ân ve sünneti öğretmek için gönderen Ömer'in, onu hadis rivayet ettiğinden dolayı hiç hapseder mi? Ebû Zer ve Ebû'd- Derdâ'ya gelince bu ikisinin çok hadis rivayet ettikleri bilinmemektedir. Evet Ebû'd-Derdâ, İbn Mes'ûd'un Irak'ta muallimlik yaptığı gibi kendisi de Şam'da öğretmenlik yapmıştır. Ömer'in İbn Mes'ûd'u hapsedtiğiyle ilgili tuhafılık Ebû'd- Derdâ için de geçerlidir. Hâlbuki Ebû'd-Derdâ insanlara dinin ahkâmını öğretmek maksadıyla Şam'da ikamet etmekteydi. Ömer nasıl olur da onu hapseder. Acaba, Ömer bununla, Ebû'd-Derdâ ve İbn Mes'ûd'dan bazı hadisleri ve dolayısıyla dinin bazı ahkâmını gizlemelerini mi istiyordu? Ebû Zer ise, her ne kadar hadis rivayet etmişse de, ancak merviyatı Ebû Hüreyre'nin (ö.58/678) rivayet ettiği hadislerin yarısına kadar ulaşmamıştır. Bu durumda Hz. Ömer niçin onu hapsedsin de Ebû Hüreyre'ye karışmasın ve onu hapsedmesin? (Mustafâ es-Sibâî, s.64-65).

Sibâî (ö.1964), özetle şunu ifade etmiştir: sahabe arasında çok hadis rivayet etmekle bilinenler; Ebû Hüreyre, Abdullah b. Ömer (ö.73/693), Enes b. Malik (ö.93/711), Hz. Âişe (ö.58/678), Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Câbir b. Abdullah (ö.78/697) ve Ebû Said el-Hudrî'dir (ö.74/693). Hz. Ömer'in bunlarla ilgili olumsuz bir tutum veya bunlara karşı menfi bir tavır sergilediği bilinmemektedir. Bilakis Ebû Hüreyre'nin çok hadis rivayet ettiğini görünce onu yanına çağırması Hz. Peygamber'le birlikte falan yerde olduğumuzda sen de orada mıydın diye sormuş, Ebû Hüreyre de 'evet' ben de orada hazır idim demiş ve Hz. Peygamber'den şu rivayeti aktarmıştır: 'Kim benim adıma bilerek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.' Bunun üzerine Hz. Ömer ona mademki bunu hatırladın şimdi git ve tahdis et demiştir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in sahabe arasında en çok rivayette bulunan Ebû Hüreyre'yi bırakıp ona karışmaması, Ebû Hüreyre'den daha az rivayeti bulunan İbn Mes'ûd'u veya Ebû'd- Derdâ'yı hapsedmesi nasıl

mümkün olur. Hâlbuki bu ikisi sahabe içerisinde çok hadis rivayeti ile bilinmemektedir (Mustafâ es-Sibâî, s.65). Sibâî, söz konusu rivayetle ilgili yukarıdaki bilgilere ilaveten şu bilgileri de vermektedir: Uzun süre bu rivayete şüpheyle yaklaştım ve her açıdan değerlendirmeye çalıştım ta ki İbn Hazm'ın el-İhkâm'ında " rivayet edildiğine göre, 'Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettikleri için, İbn Mes'ûd'u, Ebû'd- Derdâ'yı ve Ebû Zer'i hapsedmiştir." Şeklinde bir rivayete rastladım. İbn Hazm'ın bu rivayetle ilgili, senedinde inkita'ın bulunduğunu ve muhteva açısından da uyduruk ve asılsız bir haber olduğunu söylediğini, gördüm (Mustafâ es-Sibâî, s.65-66).

Ebû Şehbe (v.1983), 'Difâün 'anî's-Sünne ve Redd-i Şübbeh'i-l-Müsteşrikîn ve Küttâb'i-l-Muâsirîn' isimli eserinde Ebû Reyne'nin (v.1970) Sünnet'le ilgili iddialarına cevap verdiği sırada söz konusu bu rivayete de değinerek onunla ilgili şunu söylemiştir: Bu yazarın ilginç olan yanı ve tuhaflığı, istediği ve arzu ettiği görüşü desteklemek için mevzû ve asılsız hadisler dahi olsa onunla istişhadta bulunmasıdır. Onun, Hz. Ömer'in çok hadis rivayetinden dolayı İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Zer'i Medine'de hapsedtiğine dair rivayeti delil olarak zikretmesi gibi. Zira bu rivayet, İbn Hazm'ın da belirttiği gibi yalan ve uydurmadır. Ayrıca onun, İbn Hazm, bunu rivayet etmiştir demesi de ilmi emanetle bağdaşmamaktadır. Çünkü İbn Hazm bunu rivayet etmemiş bilakis zikretmiştir. Rivayet etmekle, zikretmek arasında fark vardır. Rivayet etmek, aynı şekilde rivayetin beğenildiği ve mevsûk olduğunu da ifade etmektedir. Hâlbuki İbn Hazm söz konusu rivayetin zayıf ve batıl olduğunu belirtmiştir (Ebû Şehbe, s.37-49). Ebû Şehbe, söz konusu rivayetin asılsız ve uydurma olduğuna delalet eden işaretlerden biri de, İbn Mes'ûd'un, Hz. Ömer'in öğreti ve metodunu benimsemesi ve takip etmesidir. Nitekim İbn Mes'ûd'un bu konuda şunu dediği nakledilmiştir: Eğer insanlar bir vadiyi tutsa, Ömer de başka bir vadiyi tutsa ben, onun tuttuğu vadiyi ve gittiği yolu tutarım. Bunun yanında Hz. Ömer'in onu Irak halkına dini öğretmek için gönderdiği ve onu size göndermekle sizi kendi nefsimce tercih ettim dediği belirtilmiştir. Bu durumda İbn Mes'ûd'un ona muhalefet etmesi nasıl mümkün olabilir? Ömer'in onu hapsedtiği nasıl ma'kûl olabilir? Oysaki İbn Mes'ûd'un çok hadis rivayet ettiği de bilinmemektedir. Amr b. Meymûn'dan (ö.74/693) rivayet edildiğine göre o şunu demiştir: Bir yıl kadar İbn Mes'ûd'un yanına gidip geliyordum. Bu süre zarfında onun Resulullah'tan (s.a.s.) ne bir hadis rivayet ettiğini gördüm ve ne de, 'Rasulullah şöyle buyurdu' dediğini işittim, ancak bir gün bize bir hadis rivayet ettikten sonra birden hüznümlendi ve tedirgin oldu öyle ki alnından terin döküldüğünü gördüm (Ebû Şehbe, s.50-51).

3. SONUÇ

Hz. Ömer'in hadis rivayetine yönelik temkinli yaklaşım sergilediğine veya bu bağlamda bazı sahâbîleri uyardığına dair çeşitli rivayetler kaynaklarda yer almaktadır. Her ne kadar bu rivayetlerin bir kısmı isnad ve metin açısından problemlili görünse de, aralarında güvenilirlik arz edenlerin bulunduğu da göz ardı edilemez. Bu çerçevede, "ateş olmayan yerden duman çıkmaz" ilkesinden hareketle, söz konusu rivayetlerin tamamını ya bütünüyle kabul ya da tümüyle reddetmek yerine, her birinin kendi bağlamı içerisinde, tarihsel arka planı ve rivayet ortamı göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim bu rivayetlerin varlığı, tarihsel süreçte bu minvalde bazı gelişmelerin yaşandığını göstermektedir.

Bu bağlamda yapılan analizler, Hz. Ömer'in söz konusu uyarılarının genelleştirilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Rivayetlerin teşri' nitelikte olmayan hadislerle sınırlı olduğu, hadislerin sıhhatini koruma saikiyle hareket edildiği ve Kur'an'a öncelik verilmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer'in, ümmetin bütün mesaisini ve gayretini sadece hadis rivayetine teksif etmesini arzu etmediği de değerlendirilen hususlar arasındadır.

Dolayısıyla bu rivayetlerden hareketle, Hz. Ömer'in tüm hadis rivayetlerini kapsayan kapsamlı bir yasaklama ya da sınırlama iradesi taşıdığı sonucuna varmak isabetli değildir. Nitekim Hz. Ömer'in kendisinin de beş yüzü aşkın hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Bu durum, onun hadis rivayetini bütünüyle reddetmediğini; aksine belirli sınırlar ve hassasiyetler çerçevesinde bu faaliyeti sürdürdüğünü göstermektedir. Dolayısıyla kendisine bu hakkı tanırken başkalarına mutlak anlamda yasak getirmesi düşünülemez. Öte yandan, bu tür rivayetlerde genellikle çok hadis rivayet eden sahabiler yerine, az rivayetle tanınan kişilerin isimlerinin geçmesi de isnad açısından bazı şüpheleri gündeme getirmektedir.

Bu itibarla, Hz. Ömer'e nispet edilen bu rivayetleri bağlamından kopararak bütün hadis faaliyetini sorgulamak ya da hadislerin tamamını itibarsızlaştırmak, hem tarihsel gerçekliğe hem de rivayet usulüne aykırı bir tutum olacaktır. Söz konusu rivayetlerin siyak ve sibakı içinde değerlendirilmesi, rivayet faaliyetinin gelişim sürecini ve sahabe dönemi uygulamalarını doğru anlamak açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bâcî, Ebû'l-Velid Süleyman b. Halef, (1986). *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrece lehü'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk., Ebû Lübâbe Hüseyin, Daru'l-Livâ, Riyad.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. (2012). *Sünen*, thk. Abdulaziz el-Halidî, Beyrut: Darü'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Bünyamin Erul, (1997). Sahabenin Sünnet Anlayışı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim, (1989). *Difâün 'ani-s-Sünne ve Redd-i Şubbehi'l-Müsteşrikîn ve Küttâbi'l-Muâsırîn*, Mektebetü's-Sünne.
- Gamrî, Nebîl b. Hâşım (1999). *Fethu'l-Mennân*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut.
- Hâkım en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh, (1990). *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk., Msutafa Abdülkadir Ata, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Hatîb el-Bağdâdî, (1436). *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, thk., M. Said Hatiboğlu, Daru İhyâi's-Sünne, Ankara.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, (1379). *Fethü'l-Bârî*, thk., M. Fuad Abdalbaki, Daru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, (1986). *Takrîbü't-Tehzîb*, thk., Muhammed Avvame, Daru Reşid Suriye.
- İbn Hazm, Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, (1431). *el-İhkâm fi-Usûli'l-Ahkâm*, thk., Ahmed Muhammed Şakir, Darü'l-Afak, Beyrut.
- İbn Mâce, *Sünen*, thk., Şuayb el-Arnâvut, Daru Risaleti'l-Alemiyye, Beyrut.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, (2001). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk., Ali Muhammed Ömer, Hanci, Kahire.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Salih, (1985). *Ma'rifetü's-Sikât*, thk., Abdülalim, Mektebetü'd-Dar, Medine.
- Mehâmilî, Ebu Abdillâh Hüseyin b. İsmâîl, (1412). *el-Emâlî'l-Mehâmilî*, thk., İbrahim el-Kaysî, el-Mektebü'l-İslâmiyye, Ürdün.
- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahman, (1400). *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, thk., Beşşar Avvad, Muessesetü'r-Risale, Beyrut.

- Muhammed b. Ali b. Adem b. Musâ, *Meşâriku'l- Envâr, fi -Şerhi İbn Mâce*, thz., Darü'l-Muğni, Riyad.
- Sibâî, Mustafa (1985). *es-Sünne ve Mekânetuha fi't-Teşrii'l-İslâmâ*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut.
- Sindî, Muhammed b. Abdulhadî es-Sindî et-Tettevî, *Haşiyetu's-Sindî 'alâ Sünen'i İbn Mâce*, tz. Daru'l-Cîl, Beyrut.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, (2005). *Cem'ü'l-Cevâmi'* thk., Muhtar İbrahim, Ezher, Mısır.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (1415). *Şerhu Müşkilü'l-Asâr*, thk., Şuayb Arnavut, Muessesetu'r-Risâle Beyrut.
- Talat Koçyiğit (2013). *Hadis Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân el-Farikî (1405). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnautî, Muessesetü'r-Risale, Beyrut.

Dr. Öğr. Üyesi

Mümin Topcu

Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce University

topcumumin@gmail.com

Ali Kavak

Düzce Üniversitesi

Düzce University

Alikvk7676@gmail.com@gmail.com

MİLLİ KÜTÜPHANEDE YER ALAN “06 MİL YZ CÖNK 309” KOLEKSİYON NUMARALI CÖNK ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A STUDY ON THE COLLECTION
NUMBERED “06 MİL YZ CÖNK 309” IN
THE NATIONAL LIBRARY

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Thesis Abstract | **Article Type** **Makale Türü** | Tez Özeti

02.05.2025 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 02.05.2025

26.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 26.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks** **Benzerlik Taraması** | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest** **Çıkar Çatışması** | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding** **Finansman** | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

* Ali Kavak'ın “TERCÜMAN-I NEFES [Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz Cönk 309 Arşiv Numaralı Cönk] (İnceleme-Metin)” adlı yazım süreci devam eden yüksek lisans tezi.

MİLLİ KÜTÜPHANEDE YER ALAN “06 MİL YZ CÖNK 309” KOLEKSİYON NUMARALI CÖNK ÜZERİNE BİR İNCELEME

ÖZET

Derleyicilerin müntesibi oldukları çevre dönem veya zevklerine göre seçtikleri şiirlerini yazdıkları ya da özgün olarak kaleme aldıkları şiirlerini muhafaza etmek için kullandıkları cönkler, edebiyatımızın en değerli kaynaklarından. Cönkler, şairlerin şiir zevklerini ortaya koydukları için şiir antolojisi özelliği de göstermektedir. Bu çalışmamızda cönklerin edebiyatımızdaki yerinden, terim anlamından, kökeninden, işlevselliğinden ve cönklerle ilgili çalışma yapan araştırmacılardan kısaca bahsedilecektir. Sonrasında ise Milli Kütüphanede yer alan “06 Mil Yz Cönk 309” koleksiyon numaralı cönk ele alınacaktır. Bu cönk; 59 şaire, 15 şiir türüne, çeşitli konulara değinmesi ve özellikle de şiirlerde başlıkların bulunması nedeniyle edebiyat bilgileri açısından özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmamızın tür ve şekil bilgisi açılarından edebiyatımıza önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cönk, Tasavvuf, Halk şiiri, Tür ve Şekil Bilgileri.

A STUDY ON THE COLLECTION NUMBERED “06 MİL YZ CÖNK 309” IN THE NATIONAL LIBRARY

ABSTRACT

The conks, which poets use to write poems they choose according to their taste or to preserve poems they write independently and originally, are among the most valuable resources of our literature. Cönks also have the feature of poetry anthologies as they reveal the poets' tastes in poetry. In this study, we will briefly mention the place of cönks in our literature, the meaning of the term, its origin, its functionality and the researchers who have studied cönks. Afterwards, the collection numbered “06 Mil Yz Cönk 309” in the National Library will be discussed. This conk has a special importance in terms of literary information because it touches on many poets, different types of poetry and various subjects, and especially because there are titles in the poems. For this reason, we believe that our study will make significant contributions to our literature in terms of genre and morphology.

Keywords: Conk, Sufism, Folkpoetry, Type and Form Information.

1. GİRİŞ

Milletleri medeniyet açısından şekillendiren en önemli faktörlerden biri milletlerin kültürel değerleridir. Bu kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarımı son derece önemlidir. Bu kültürel değerlerimizin taşıyıcısı sözlü ve yazılı mahsullerdir. Sözlü ve yazılı edebi eserlerimize ve bu eserlerin yazarlarına ulaşmada mecmualar ve cönkler son derece önemlidir. “Derleyicilerin kişisel tercihinine göre şekillenen şiir mecmuaları, klasik Türk edebiyatının başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Şiir mecmualarında daha önce tespit edilememiş şair veya şiirlere rastlanılabileceği gibi aynı şaire ait şiirlerin kelime, mısra ve beyit düzeyindeki farklı yazımlarına da ulaşılabilmektedir” (Ciğa, 2021, s. 18-57). Halk şiirinin başlıca kaynakları arasında yer alan cönkler de birçok yönden şiir mecmuaları ile benzerlik göstermektedir. Cönkler; milletlerin edebi zevklerini, inançlarını, folklorunu, dünya görüşünü ihtiva etmesi yönüyle çok değerli bir yazılı hazinedir. Cönkler sayesinde milletlerin yüzyıllar boyunca edindikleri birikimleri gün yüzüne çıkarabilmekteyiz. Bu yönüyle cönkler aslında milletlerin kısa süreli belleğinde yok olacak cevherlerin uzun süreli belleğe aktarımını sağlamaktadır.

Bir topluluğu insan yığını olmanın ötesine taşıyan değer kültürdür. Toplulukları millet yapan kültürel değerler milletlerin can damarlarıdır. Bu can damarlarının her daim taze kanlarla beslenmesi elzendir. Kültürel değerlerimize can veren yazılı kaynaklarımız arasında cönklerin yeri oldukça önemlidir. Edebiyat, tarih, folklorik unsurlar gibi birçok konuda ufukumuzu genişleten cönkler, kültürel zenginliğimizin kapalı mahzenlerde unutulup yok olmasının önüne geçmektedir.

Uzunlamasına açılan ve sırtı dar, ensiz, deri kaplamalı defterler olarak nitelendirilen cönkler, başta halk şairlerinin şiirleri olmak üzere çeşitli ve zengin folklorik unsurlar barındırmaktadır. Şekil olarak benzerliğinden dolayı sığirdili, danadili bazen de dil mecmua olarak adlandırılmıştır. Beyaz-ı büzürg de bazı kaynaklarda cönk yerine kullanılmıştır. Sefine-kari ifadesi de aydınlar tarafından cönk için kullanılan ifadelerden birisidir (Kaya, 2018, s. 269-274).

Dualar, sihirle ilgili notlar, ilaç tarifleri, sahibini ilgilendiren doğum ve ölüm tarihleri, alacak verecek hesapları, anonim türkü mani ve ilahiler, halk hikâyeleri ve daha birçok konu ile ilgili bilgiler bulunduran cönkler çoğunlukla halk şairlerinin az da olsa divan şairlerinin şiirlerini barındırmaktadır (Gökyay, 1995, s. 187-197).

“Sığirdili” ve “sefine” adlarıyla da bilinen cönkler, az çok okuma yazma bilen ve sözlü geleneğe ilgisi olan kişiler tarafından söylenen türkü, mani, destan, koşma, atasözü, fıkra, hikâye, bilmece, nefes, ilahi, menkıbe gibi halk edebiyatı, âşık edebiyatı ve tekke, tasavvuf edebiyatı örneklerinin yanı sıra dua, hutbe, büyü, halk hekimliği, halk veterinerliği, tarihi olaylarla ilgili bilgiler, cönkleri yazanların kişisel bilgilerini (doğum ve ölüm tarihleri, borçlar, vs.) barındırmaktadırlar.

Halk edebiyatı mahsullerinin yanı sıra, divan şairlerine ve klasik Türk edebiyatı ürünlerine de cönklerde yer verilmiştir (Gökyay, 1984, s. 107-173).

Cönkler genellikle besmele ile başlar. Belli ve net bir ebadı yoktur. Birden fazla kişi tarafından yazılmış olabilir. Sayfa sayıları çoğunda yer almamaktadır. Cönklerde boş sayfalara ve özel notlara rastlamak mümkündür. Şiirler kimi zaman ölçsüz olabilmektedir. Şairin adının ya da mahlasının geçtiği kelimenin üstü genellikle çizilir. Cönkler çoğunlukla siyah, kahverengi ve kırmızı deri ile kaplıdır. Köylerde tutulan cönklerde genellikle deri cilt kapağına rastlanmaz. Cönkler genellikle tezhipsizdir, ancak bazılarında eğri büğrü cetvel ve satır çizgileri, kaba nakışlar, görülmektedir. Az da olsa bazı cönklerde halk tarzı resim, şekil ve motifler görülür.

Büyük şehirlerde tutulan cönklerde yazılar okunaklı iken köylerde tutulan cönklerde yazı ve imla bozuktur (Kaya, 2018, s. 269-274).

Siyah ve koyu renklerde derilerle kaplı olan cönkler, parlak ve yumuşak bir görünüşe sahiptir. Deri ile basitçe ciltlendiğinden, elden ele cepten cebe dolaştığından dolayı ve çok okunduğundan cönklerin çoğunun aşırı yıprandığı görülür. Ayrıca sayfalarının baştan ve sondan kaybolduğu görülür. Eski cönklerde aharlı yerli kağıt kullanıldığı görülürken yeni tarihli cönklerde Avrupalı kağıtların kullanıldığı görülür. Nesih, talik arası bir hat önceleri cönklerde tercih edilirken sonraları rikanın ön plana çıktığı görülmektedir. İmla hataları ve yazım yanlışları cönkleri okurken karşılaşılan en önemli sorunlardan birkaçıdır. Cönkler 30-300 arası varaktan oluşmaktadır. Cönkler oluşturulurken net bir düzene uyulduğu söylenemez (Yavuz, 1988, s. 117-131).

Nazım ve nesir birçok konuyu barındıran cönkler incelediğinde konu olarak dini metinler, ilahiler ve halk şiirlerine daha çok yer verildiğini ve bu değindiğimiz konuların ilk sıralarda yer aldığını söyleyebiliriz. Ayrıca cönklerde çok çeşitli halk kültür ve folklorunu barındıran malzemelere de yer verildiğini de söyleyebiliriz (Sona, 2016, s. 75-86).

Cönkler, milletlerin folklorik unsurlarına ulaşmamızda birincil kaynaklardır. Bu kaynak niteliğindeki cönkler muhteva bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle cönkler, toplumun birçok özelliğine dair bilgiye ulaşabilmemizi mümkün kılar (Cunbur, 1974, s. 69-73). Cönklerin kökeni ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında Orhan Şaik Gökyay'ın ortaya koyduğu çalışma en kapsamlı olanıdır (Gökyay, 1995, s. 187-197). "Batı dillerindeki sözlüklerde verilen bilgiler ışığında, cönk kelimesinin Cava ve Malaya dillerinden geldiği görüşü hâkimdir. Bu dillerden alınan cönk kelimesi İspanyol ve Portekiz dillerine "junco", İtalyancaya "giunco", Fransızcaya "jongue" ve İngilizceye "junk" olarak aktarılmıştır. Bu ifadeler, Çin Denizlerinde yelkenli gemiler için kullanılan bir isimdir. Farsça sözlüklerde "büyük gemi, mecmua ve kitap" karşılıklarını buluyoruz. Farsça, Latince sözlüğü "Lexicon Persico, Latinum" da uzunluğu, açılışı ve kesimi gemiye benzediği için kelimeye gemi ve sefine şeklindeki defter anlamları yüklemişlerdir. Dozy'nin Arapça sözlüğünde "eni boyundan uzun defter, şarkı mecmuası, güzel yazı yazma yolunda olanların ve hattatların yazı albümü" anlamları verilir. Türkçe sözlüklerden Şeyh Süleyman Efendi'nin Lugat-i Çağatayı ve Türki ve Osmani'sinde cönk için "gemi, sefine, mecmua" karşılıkları verilerek sözcüğün gemi ve edebiyat terimi anlamı birlikte verilirken Hüseyin Kâzım Kadri'nin Büyük Türk Lugatı'nda cönk "halk şairlerinin şiirlerini muhtevi mecmua ve kitap"; Derleme Sözlüğü'nde "Halk dilinde uzunlamasına açılan birtakım kâğıtlardan meydana getirilirdi." şeklinde ifade edilir Bu bilgiler ışığında cönk kelimesinin kökenini birçok kaynağın Cava ve Malaya kaynaklarına dayandığını söyleyebiliriz. Bazı sözlük yazarlarının, tarihçilerin ve araştırmacıların kelimenin kökenini Türkçe, Hintçe ve Çinceye dayandırdıklarını söyleyebiliriz" (Gökyay, 1995, s. 187-197).¹

Makalemize konu olan 06 Mil Yz Cönk 309 koleksiyon numaralı cönk yukarıda değindiğimiz cönklerin özelliklerinden birçoğunu ihtiva etmektedir.

¹ Cönklerle dair ayrıntılar için bk. M. Şakir Ülkütaşır (Ülkütaşır, 1967, s. 37-41), Müjgan Cumbur (Cunbur, 1974), (Arslanoğlu, 1976), Hikmet Dizdaroğlu (Dizdaroğlu, 1977), M. Sabri Koz (Koz, 1977), Orhan Şaik Gökyay (Gökyay, Cönk Md., 1993), Kutlu Özen (Özen, 1992), Mehmet Zeki Pakalın (Pakalın, 1983), Burhan Paçacıoğlu (Paçacıoğlu, 1996), ve Doğan Kaya (Kaya 2011: 453,461 / 2012: 9,11).

2. XIX. YÜZYILA AİT 06 MİL YZ CÖNK 309 KOLEKSİYON NUMARALI CÖNK

Milli Kütüphane’de yer alan 06 Mil Yz Cönk 309 koleksiyon numaralı cönk makalemizin konusunu oluşturmaktadır. 120 varaktan oluşan cönk 130x185 mm. ebatlarındadır ve ciltlessizdir. Cönk su yolu filigranlı sarı kağıttan meydana getirilmiştir. Yazı türü rıkadır. Cönkün bazı sayfaları silinmiş, bazı sayfaları ise tahribata uğramıştır. Bazı sayfaların bazı bölümlerinde mürekkep silinmesi ve mürekkep dağılması meydana gelmiştir. Ayrıca yazı tipi ve karakteri sayfalarda farklılık göstermektedir. Bu durum cönkü yazan kişilerin değişmesinden kaynaklanabileceği gibi kalem değişikliğinden de kaynaklanabilir. Şiirin ağırlıkta olduğu cönkte az da olsa mensur kısımlar da yer almaktadır. Cönkte 14 sayfalık mensur kısım yer alırken 140 şiir yer almaktadır. Mensur olarak kaleme alınan bölümlerde ayet ve hadisler; peygamberler, imamlar, Kербela şehitleri, evliyalr ve pirler için övgü ve dualar yer almaktadır. Düzyazı kısımlarından sonra yer verilen şiirler, düzyazıda işlenen konular ile paralellik göstermektedir. Bazı sayfalarda cönk yazarı hesaplamalar yapmıştır. Bazı sayfalarda ise ebced hesabı yaparak bazı sayılara ve tarihlere yer vermiştir. Bazı bölümlerde ise açıklamalara yer vermiştir. Cönkte 8 sayfa boşdur. Cönkteki şiirlerin başlıklarının şiir türlerinden oluşması diğer cönklerde çok fazla göremediğimiz bir özelliktir. Bazı şiirlerimizin başlıkları ise şiiri yazan şairin adıdır. Bu yönüyle de cönk farklılık ve önem teşkil etmektedir. Az da olsa bazı şiirlerin başlıkları ise şiirin yazılış amacını açıklamaktadır. Ayrıca cönkte sıklıkla yer alan desturlar da farklı bir şiir tarzı, üslubu özelliği göstermektedir (Topcu, 2024, s. 86-104).

Cönkte en çok yer verilen şiir türü “nefes”tir. Nefesten sonra en çok yer verilen şiir türleri “destur, divan ve gazel”dir. Cönkte yer alan şiir türleri ve sayılarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 1. Cönkte Yer Alan Şiir Türleri ve Sayıları

Sıra Nu:	Nazım Şekli/Türü	Şiir S.	Cönk Sayfa Numarası
1	Nefes	49	14a,14b,16b,19,24b,46a,47a,48,49,50,51,52a,52b,53a, 53b,54a,54b,55a,56,57,58,59a,59b,60,61a,61b,62a,62b, 63a,63b,64a,64b,65,66,67,68a,68b,70,73b,76a,77b,78a, 80b,85,91a,98b,99,101,109a
2	Destur	22	23b-24a,24b,26,27,32a,33b,34a,34b,35,36,38a,38b,39b, 41,56a,71a,71b,90,95a,95b,97a,110a
3	Divan	18	17b,22a,28,29a,29b,30a,30b,31a,40a,40b,42,43,83b,86b, 94,96,97b,109b
4	Gazel	17	22b-23a,31b,32b,33a,39a,42a,44b,72b,73a,83a,84,87,93, 102a,102b,110b,111a-112b
5	Kalendari	8	16a,37b,45a,45b,78b,88,113,114
6	Semai	7	15,37a,43b,50b,79,98a,103b
7	Koşma	7	17a,47b,55b,69a,69b,82,92a
8	Mersiye	5	6a-8b,44a,80a,81,100
9	Rubai	2	37a,92b
10	Beyt	1	46a
11	Kıt’a	1	46b
12	Müsedded	1	74
13	Mesnevi	1	75
14	Destan	1	104-108b
15	İlahi	1	103a

Cönkte yer alan mahlas ve şiir başlıklarında zikrolunan şair isimlerinden yola çıkarak cönkte 60 şair tespit ettik. Cönkte en çok yer verilen şair “Turabı”dır. Cönkte yer alan diğer şairler ve şiir sayılarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 2. Cönte Yer Alan Şairlerin Şiirleri ile İlgili Bilgiler

Sıra Nu:	Şair İsmi	Şiir S.	Cönk Sayfa Numarası
1	Turabi	15	17b,31b,32a,35a,40b,46a,50a,50b,61b,62a,63b,64a,68b,73b,109a
2	Yesari	9	33a,36a,45a,45b,53a,54a,80b,82b,113b
3	Nesimi	7	28a,86a,92b,94,102a,110b,111a-112b
4	Hilmi	7	29a,29b,53b,56b,66,95a,99
5	Hayri	7	34b,42b,43a,43b,54b,69b,110a
6	Mir Ata	4	22a,68a,69a,71b
7	Perişan Baba	4	24b,46b,52a,67
8	Bosnevi	3	28b,47a,85
9	Seyfi	3	31a,38a,40a
10	Fuzuli	3	39a,83b,97b
11	Virani	3	41,42,73a
12	Kalendar	2	23b,48
13	Mirati	2	26,92a
14	Yemini	2	33b,101
15	Seyrani	2	37a,47b
16	Selami	2	37b,96
17	Viran Abdal	2	38b,81
18	Hatayî	2	55a,91a
19	Pir Sultan Abdal	2	56a,59b
20	Sersem Abdal	2	60,78a
21	Sersem Ali Baba	2	62b,64b
22	Hüsni	2	71a,104-108a
23	Zari	2	74,79
24	Kaygusuz Abdal	2	86b,103b
25	Şemsi	2	103a,190b
26	Erzurumlu Emrah	1	16a
27	Hengami	1	16b
28	Dertli	1	17a
29	Derüni Abdal	1	19
30	Ruhi	1	22b-23a
31	Dertli Kazak	1	24a
32	Seyyid Nizamoğlu	1	30a
33	Eşref	1	34a
34	Muhibbi	1	44b
35	Kasım Baba	1	51
36	Sefili	1	52b
37	Kul Şükrü	1	57
38	Şahi	1	58
39	Hamdi	1	61a
40	Fehmi	1	63a
41	Kul Himmet	1	65
42	İbrahim Baba	1	70
43	Şükrü Baba	1	72
44	Arif Dede	1	76a-77b
45	Kemali	1	80a
46	Rağıb	1	83a
47	Kanberi	1	84
48	Necib	1	87
49	Ârif	1	88
50	Harabi	1	90
51	Behlül Dane	1	91b
52	Hızri	1	93
53	Fendi	1	97a
54	Nakdi	1	32b
55	Ziya Paşa	1	100
56	Haşmet	1	102b
57	Esad	1	114
58	Matlubi	1	49

59	Sırrı	1	59a
60	Yahşi Baba	1	14b

3. SONUÇ

Toplumların kültürel değerlerinin korunup nesiller arası kültür akışının sağlanması, milletler için son derece önemlidir. Bu kültürel değerlerin korunup geleceğe taşınmasında sözlü ve yazılı edebî eserlerimizin yeri oldukça önemlidir. Yazılı ve sözlü edebî eserlerimiz milletimizin hafızası gibidir. Asırlar boyu milletimizin hafızası zengin mahsullerle beslenmiştir ve zinde kalmayı başarmıştır. Zengin mahsullerle beslenen milletimizin kültürel hafızasının büyük ve önemli bir kısmı ise cönklerde muhafaza edilmiştir. Bu sebeple cönklerin, kültürel birikimlerimizi muhafaza edip geleceğe taşınması hem edebî yönden hem de toplumsal yönden çok önemlidir.

Cönkler toplumumuzun edebî zevklerini ve tercihlerini görebilmemiz açısından da oldukça önemlidir. Cönk yazarı/yazarlarının şiire mi düzyazıya mı yatkın olduğu, hangi şiir türlerine daha çok yer verdiği, hangi şairlere daha çok önem verdiğine bakarak aslında içinde yer aldığı toplumun da edebî zevkiyle ilgili çıkarımlarda bulunabiliriz. Tez konusu olarak incelediğimiz bu cönkteki şiir ve düzyazı kısımlarından yola çıkılarak özelde cönk yazarı/yazarları genelde ise cönk yazarı/yazarlarının yaşadığı toplumun/şehrin/köyün hayat anlayışı, dünya görüşü, din anlayışı, sevinçleri, üzüntüleri, folklorik özellikleri gibi birçok özelliğini görmemiz mümkündür.

Cönklerden yola çıkarak toplumun dini bilgi seviyesi ve yönelimlerini de görebiliyoruz. Aslında bu yönüyle cönklerin dini yönden toplumun gelişimine katkı sağladığını ve toplumun dini konulardaki eksikliğini gidermede önemli bir rolünün olduğunu da görmekteyiz. Cönk yazarı cönke kaydettiği ayet ve hadisleri halk meclislerinde paylaşarak adeta bir öğretmen rolüne bürünmektedir.

Makalemizde yer verdiğimiz bu cönkümüzün yukarıda değindiğimiz birçok özelliği barındırması yönüyle edebiyat literatürüne önemli bir katkı sunacağı fikrindeyiz. Zengin şiir yelpazesi ve önemli şairlerle bezenmiş bu cönk, kültürel hazinelerimize katkı sağlayacak özellikleri muhafaza etmektedir.

Cönkte yer alan şiirlerin büyük çoğunluğu dini özellik göstermektedir. Peygamber Efendimiz'in ve Ehl-i Beyt'inin övgüsü birçok şiirde yer almaktadır. Bazı şiirlerde toplumsal eleştiri göze çarpmaktadır. Az da olsa beşerî aşk konulu şiirler de cönkte yer almaktadır.

Cönkte yer alan şiirlerimizin büyük çoğunluğu aruz ölçüsü ile yazılmıştır. Birkaç şiir ise hece ölçüsü ile kaleme alınmıştır. Şiirlerde tercih edilen nazım şekli ve türleri incelendiğinde daha çok divan edebiyatına ait şekil ve türlerin tercih edildiğini görmekteyiz. Kullanılan ölçü, tercih edilen nazım şekil ve türlerinden yola çıkarak cönk yazarının şiir anlayışının divan edebiyatına paralel olduğunu görmek mümkündür.

Hacı Bektaşî Veli övgüsünü de cönkteki şiir ve düzyazılarda yer almaktadır. Cönkte yer alan şiirlerin başlıklarının nazım şekil ve türlerinden, şair isimlerinden oluşması ayrıca cönkü önemli ve farklı kılmaktadır. Şiir başlıklarının birçoğunun nazım şekil ve türlerinin ismi ile adlandırılması, bu şiirlerin nazım şekli ve türleri ile ilgili bilgilere katkı sunacağı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- Arslanoğlu, İ. (1976). Geçen yüzyıllarda folklorumuza ışık tutan kaynaklar. 1. *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, 1, 69–74. Ankara.
- Ciğa, Ö. (2021). Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 mil yz a 7978 numarada kayıtlı olan İlahi Mecmuası'nın Mestap'a göre tasnifi. *Külliyat: Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (14), 18–57.
- Cunbur, M. (1974). Folklor araştırmalarında cönklerin yeri. 1. *Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri* (ss. 69–73). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Dizdaroğlu, H. (1977, Aralık). Cönklerde güvenilirlik derecesi. *Türk Folklor Araştırmaları*, (8183–8184).
- Gökyay, O. Ş. (1984). Cönkler üzerine *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, 107–173.
- Gökyay, O. Ş. (1993). Cönk. *İslâm Ansiklopedisi* (ss. 73–75). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1995). Cönkler üzerine *Makaleler 1: Eski, yeni ve ötesi* (ss. 187–197). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, D. (2018). Cönklerin önemi ve cönklerle ilgili olarak yapılması gerekenler. R. G. Saluk (Ed.), *Bilimin izinde: Prof. Dr. Pakize Aytaç Armağanı* (ss. 269–274). Ankara: Berikan Yayınları.
- Koz, M. S. (1977). Cönk mad. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 83–85). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Özen, K. (1992). Cönk ve mecmuaların halk edebiyatı araştırmalarındaki yeri: Sivas yöresinde tutulmuş olan cönklerin bazı özellikleri. *Kızılırmak*, (1), 10–13.
- Paçacıoğlu, B. (1996). Bir cönk incelemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (2), 187–205.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (Cilt 1). İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Sona, İ. (2016). Yazılı kaynaklarda, kültürel hafıza cönkler. *Milli Folklor*, (111), 75–86.
- Topcu, M. (2024). Destur ve düstur şiirleri üzerine bazı tespitler. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 8(1), 86–104.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1967). Halk edebiyatı araştırmalarında cönklerin değeri. *Türk Kültürü*, (60), 905–907.
- Yavuz, O. (1988). Türk edebiyatında cönkler, hususiyetleri ve dili. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 117–131.